JOOST VAN DEN VONDEL.

JOOST VAN DEN VONDEL.

ZIJN LEVEN EN ZIJNE WERKEN,

DOOR

ALEXANDER BAUMGARTNER;

in het Nederlandsch overgebracht

DOOR

A. TH. H.,

MET EEN BRIEF AAN

DEN VERTALER

VAN

Prof. J. A. ALBERDINGK THIJM.

AMSTERDAM,
C. L. VAN LANGENHUYSEN.
1886.

Aan den Vertaler.

Hooggeachte Heer en vriend!

Ik kom u gelukwenschen met den wel volbrachten arbeid der vertaling van Baumgartners Vondel. Gij hebt daarmeê een belangrijken dienst aan onze letterkunde bewezen.

Het verwondert mij niets, dat onlangs een Litt. Dr., leeraar aan een der Amsterdamsche instellingen van Middelbaar Onderwijs, mij verhaalde, dat hij met veel vrucht het boek in zijn lessen gebruikte.

Pr Baumgartner is een wetenschaplijk gevormd man, die, bij al zijn vuur en talent van voorstelling, eene uitmuntende methode heeft, en Vondel op eene wijze geanalyzeerd en in tafreel heeft gebracht zoo als men 't nog niet ondernomen had.

Men heeft de gewoonte den begaafden en ijverigen Jacob van Lennep den „grooten Vondel-commentator" te noemen: maar de schrijver van het tegenwoordig boek heeft op dien naam veel meer aanspraak. Een oordeelkundig opgemaakt rezumee geeft Van Lennep in zijn twaalf deelen niet.

Baumgartner geeft een tastbaar beeld van Vondel, zoo als die Duitschers dat verstaan.

Over het geheel voert hij ook met vrij groote volledigheid zijn talloze bronnen aan, en 't is bewonderenswaardig, met welke volharding die vreemdeling de moeilijkst bereikbare berichten nagespeurd en op hun plaats gesteld heeft.

Van den belangwekkenden strijd, tusschen de Heeren Klönne en Allard gevoerd, heeft hij natuurlijk geen kennis kunnen nemen Bij al het gescherpt vernuft, waarvan de vonken uit hun degenkruising spatt'en, had de strijd aan beide zijden iets beminlijks. Rektor Klönne bracht, als opvolger van Marius,

de traditie in herinnering, tot wier vestiging Antonides, in zijn brief aan Brandt, wel de eerste aanleiding schijnt te hebben gegeven, en Pr Allard handhaafde de geloofwaardigheid der bron, waaruit dan toch p. saldo blijkt, dat de te-rug-keer van Vondel tot de Moederkerk door zijn ordebroeders voor hun werk werd gehouden. Uit de bijdrage van P^r van Lommel zoû men echter haast afleiden, dat deze eerder Aug. van Teylingen (die óok vlot Fransch sprak) voor den man hield.

Mij dunkt, dat de lichte wijzigingen, in de tegenwoordige nederlandsche uitgave van Pr Baumgartners werk gemaakt, alszins gewettigd zijn. Het boek is bestemd voor onze landgenoten, en voor deze was het minder belangrijk te weten, hoe op 'een duitsch standpunt over zekere zaken geoordeeld wordt. Enkele verbeteringen waren bovendien noodzakelijk, om dat ook de Vondel-studie alle dagen in klaarheid en volledigheid wint.

Dat, voor het gemak van den hedendaagschen lezer, de uitgave van Van Vloten bij de aanhalingen uit Vondel gevolgd is, zal u licht ten goede worden gehouden, evenzeer als dat sommige van die aanhalingen eenige uitbreiding hebben ondergaan.

Ik hoop nu maar, dat het boek veel gelezen mag worden: het zal ongetwijfeld de beoefening van den dichter, in zijne werken, dan zeer bevorderen en bijdragen om de smaak te verlevendigen voor edele en degelijke lettervruchten.

Geloof mij, met hoogachting en vriendschap, steeds

den uwe,

J. A. ALBERDINGK THIJM.

Inleiding van den Vertaler.

Hoe men ook moge denken over den opstand der Nederlanden tegen Spanje en over de beweegredenen en drijfveeren, die daarbij eene rol gespeeld hebben, te ontkennen valt het in geenen deele, dat de XVIIe eeuw, waarin die opstand als een voldongen feit werd erkend en gewettigd, een der schitterendste tijdperken, of liever het allerschitterendst tijdperk is, waarop de geschiedenis der Vereenigde Nederlanden zich kan beroemen. De XVIIe eeuw toch, — hoezeer zij ook hare schaduwzijde niet mist in de godsdienstige beroerten en verdeeldheden en in de geloofsvervolging en den gewetensdwang, die daarvan het gevolg waren, — was de eeuw van Nederlands grootsten roem èn op staatkundig èn op krijgskundig gebied èn tevens op dat der fraaie kunsten en letteren. 't Was namelijk de eeuw, waarin onze staatsmannen en diplomaten met de schitterendste vernuften op Europa's staatstooneel konden wedijveren; — de eeuw, waarin onze legers het hoofd boden aan de krijgsmacht van een der strijdhaftigste natiën van ons werelddeel; — de eeuw, waarin een Tromp, een de Ruyter en zooveel andere dappere zeehelden het fiere Albion de gevoeligste nederlagen toebrachten en Nederland als de eerste zeemogendheid der wereld deden eerbiedigen; — de eeuw, waarin onze handel eene ongekende uitbreiding had verkregen en Neerlands koopvaardijschepen Oost en West cijnsbaar maakten aan het tot dusverre nagenoeg onbekend plekje gronds; — de eeuw, waarin een Rembrandt, een Frans Hals en anderen de Hollandsche schilderschool zulk eene hoogte deden bereiken, dat hare voortbrengselen ook thans nog in de voornaamste Museums van Europa met eere prijken naast de meesterstukken der meest beroemde scholen van andere landen; — de eeuw, waarin onze geleerden op het gebied der classieke studiën als

gezaghebbend werden beschouwd door de geheele geleerde wereld; — de eeuw eindelijk, waarin onze pas ontluikende letterkunde tot haar hoogsten bloei werd opgevoerd waarin een Hooft, een Huygens, een Vondel vooral, zich een naam verwierven, die, zoolang Nederland Nederland zijn zal, met eere zal blijven genoemd worden! — Of is er wel één Nederlander, die, wat den laatstgenoemde van het roemrijk drietal, wat onzen grooten en eenigen Vondel betreft, aan wiens leven en werken de volgende bladzijden gewijd zijn, dit zal betwisten? Is er wel één Nederlander, die hem niet als een der grootste mannen, als een der edelste zonen, als een der schitterendste sterren van ons vaderland zal huldigen? Is er wel één Nederlander, een beschaafd Nederlander althans, die niet ten volle zal instemmen met de lofspraak, aan de keurige pen van een zijner waardigste vereerders, Prof. J. A. Alberdingk Thijm, ontvloeid, die zijn standbeeld in het Vondelspark te Amsterdam als opschrift draagt?

OM DEN ADEL VAN ZIJN KARAKTER:

OM DEN RIJKDOM VAN ZIJN GENIE:

OM DEN GLOED EN DE LIEFELIJKHEID ZIJNER DICHTGAVE:

BIJ SCHERP VERNUFT EN DEGELIJKE WETENSCHAP:

OM ZIJN TOOVEREN MET DE NEDERLANDSCHE TAAL,

DIENSTBAAR GEMAAKT AAN ZIJNE LIEFDE VOOR STAD EN LAND:

WORDT HIER AAN

JOOST VAN DEN VONDEL,

TER KWIJTING EENER DIEPGEVOELDE SCHULD,

DIT GEDENKTEEKEN GEWIJD.

MDCCCLXVII.

Ja, wij mogen het met volle gerustheid zeggen, Vondel was groot, in de eerste plaats als dichter, en zeker niet ten onrechte wordt hij als Neerlands grootste dichter gevierd en gehuldigd. Al wat den dichter waarlijk dichter doet zijn was in hem te vinden Met volle teugen heeft hij zich gelaafd aan die levende wateren, die een Virgilius, een Horatius, een Homerus, een Sophocles hebben gedrenkt en dezen zoo ver boven hunne tijdgenooten hebben doen uitschitteren. Stoutheid en

verhevenheid van gedachten, rijkdom van beelden en zeggingskracht, eene onuitputtelijke scheppingsgave en vindingrijkheid, liefelijkheid en teederheid, het diepst en warmst gevoel en de grootste hartstochtelijkheid, geestige scherts en bijtende satire, een buitengewoon meesterschap over de taal en eene ongeëvenaarde gemakkelijkheid van versmaat, alle gaven en hoedanigheden in één woord, die den dichter vormen, gij vindt ze in Vondel, gij vindt ze in hem, die 's lands oudste en grootste poëet genoemd werd, vereenigd.

Hooren wij slechts wat bevoegde beoordeelaars van hem getuigen: „In de ziele van dien grooten Amsterdammer," zoo zegt van hem J. ten Brink, „ruischten de heerlijkste melodieën. „.... Kracht, ... geestdrift voor iedere overtuiging, die op „den bodem van het diepgevoelend dichtergemoed geliefkoosd „werd, — geestdrift, die tot ijver, tot toorn, tot woede toe „kon geprikkeld worden, eene koninklijke gave voor poëzij, „zonder weerga in de geschiedenis van de ontwikkeling des „Nederlandschen geestes, — ziedaar eenige der hoofdtrekken „van Vondels genie."

„Rijk is Vondel" zoo spreekt een zanger, wiens Muze in menig opzicht met Vondels Muze overeenkomt, da Costa, „in „alles waardoor poëzij poëzij is: onuitputbaarheid in middelen „van uitdrukking, in bronnen voor beeldspraak, in pracht van „taal en van versmaat, schitterend en degelijk, alsof ge bij de „keizerlijke kroningsfeesten een dier oud-Moscovische Bojaren „of Hongaarsche Magnaten zaagt, overdekt met voorouderlijke „edelgesteenten en parelen, op millioenen geschat."

„Eene laatste vergelijking", zegt een even begaafd dichter als diepzinnig kunstrechter, namelijk Potgieter, nadat hij over Cats, Huygens en Hooft heeft gesproken, van wie hij den eerste vergelijkt met „de spiegelgladde oppervlakte van eene onzer „vaarten," den tweede met „een vijver" en den derde met „eene beek," — „eene laatste vergelijking toeft ons voor eene „veelzijdiger poëzij, dan eene der drie vermelde heeten mocht, „voor de poëzij van Vondel, vaart, vijver, beek en binnenzee „overtreffende, — al huwde ook zij op hare beurt zoowel het „kalme aan het keurige als het schalke aan het stoute, — „een woud-, een wereldstroom! Oneindig verschillende, als het „geklank zijner golven, van de plek, waar hij zijn oorsprong „neemt, in droppels den bergwand afgesijpeld, tot de plaats,

„waar hij het dal van zijne donders daveren doet, en water-„val bij waterval nederstortende, zijn ook de melodieën van „Vondels muzijk. Hoe de stroom wegrukt en meesleept en „voortwielt, wat hem weerstaat; hoe hij zich schijnt te ver-„lustigen in het afspiegelen van wat hem aanlacht! Zie, daar „kronkelt hij de vlakte in: daar wordt hij de grens van ge-„westen, daar splitst hij rijken, zong Borger te recht; land-„schappen zonder tal drenkende uit zijnen overvloed; hoofd-„steden de schatting brengende der staten, waarover zij ge-„bieden. En echter, geen schoon der natuur, geen pracht der „kunst vermag hem te boeien, die voortbruist over verbreede „bedding, voortbruist, beken en vloeden in zich opnemende, „voortbruist door de loofzaal der eiken, als langs het konings-„hof: door geen van beiden geboeid, even of er weelde school „in de vaart, als gold het de verovering eens nieuwen ge-„bieds. Het wordt zijn deel; andere schatten voert hij mede; „andere voorwerpen spiegelt hij af; andere hindernissen wijken, — „het landvolk aan zijne zoomen, de schepen op zijn glinsterend „vlak, de burgerij der steden, welker torenspitsen opdoemen „in het verschiet; alles juicht hem toe, alles dankt hem, die „de scheidspalen slecht, die de volken vereent; — verder stroomt „hij, verder naar den onmetelijken oceaan, bij wiens grootheid „hem duizelt, in wien hij zich verliest, — als de muze van „Vondel het deed, toen zij in den *Lucifer* het *Driemaal Heilig* „gezongen had.”

Na deze getuigenissen van zoo bevoegde zijde zal het wel overbodig mogen geacht worden, nog iets over Vondels verdienste als dichter te zeggen. Was evenwel Vondel onmiskenbaar en in den vollen zin des woords dichter, — blaakte zijne dichterziel voor het schoone, — vond het schoone weerklank in zijn dichterlijk gemoed en wist hij dit in een vorm weder te geven zooals dit alleen den waarachtigen dichter vergund is, — wij mogen tevens van hem getuigen, dat hij tegelijk een dichter was, die het schoone niet zocht, die het schoone niet vond, dan in het w a r e en g o e d e. Wel verre van zijn dichtergave te misbruiken en ten dienste te stellen van den geest des kwaads, — wel verre van de poëzy, die dochter des hemels te verlagen om de onschuld in argelooze harten te vernietigen en ongeloof en twijfelzucht in de hand te werken, — wat helaas! van zoovele dichters moet gezegd worden, — was hij

integendeel zoozeer van zijn verheven roeping doordrongen, dat hij „de dichtkunst niet anders beschouwde dan als een middel tot stichting en verbetering zijner medemenschen.” [1]) Godsdienst en Vaderland, waarheid en deugd, ziedaar de bronnen, waaruit hij voortdurend putte, ziedaar de verheven onderwerpen, die het meest zijnen geest bezighielden en die de klankrijkste akkoorden aan zijne lier wisten te ontlokken!

Bij Vondels verdiensten als dichter mogen wij hier evenwel niet vergeten te gewagen van zijne verdiensten voor onze Nederlandsche taal en van hetgeen hij ook als prozaschrijver geweest is. Vondel toch was niet slechts een ster van de eerste grootte aan den letterkundigen hemel van Nederland, hij is tevens een dier mannen, aan wie de Nederlandsche taal veel en zeer veel te danken heeft. Bij zijne geboorte, op het einde der XVIe eeuw, was het Nederlandsch zóó ruw, zóó onbeholpen, zóó stroef en onbehagelijk, dat het ons thans moeite kost het te lezen. Denken wij hier slechts aan de taal der Rederijkers van dien tijd, aan de „sinnespelen,” die ons nog van die dagen over zijn, ja zelfs aan een der eerste voortbrengselen van Vondel, aan het Pascha. Vergelijken wij slechts dit laatste met hetgeen door Vondel op lateren leeftijd is geleverd, met zijn Noah bijvoorbeeld, en wij zullen ons zeer spoedig kunnen overtuigen, welke verbazende vorderingen onze Nederlandsche taal sinds dien tijd gemaakt heeft. Ja, — zonder hier aan de verdienste te willen te kort doen van mannen als Coornhert, Spieghel, Roemer Visscher en anderen die voor hem den weg baanden, — wij mogen met recht beweren, dat Vondel het was, die met Hooft en anderen zijner tijdgenooten, en wellicht meer dan één hunner, of laat ik meer zeggen, wellicht meer dan zij allen te zamen, aan het Nederlandsch zijne plaats, — eene eereplaats, — heeft aangewezen in de talen van Europa. Hij is het, die grootendeels onze Nederlandsche taal heeft gezuiverd van de vreemde elementen, van de bastaardwoorden en misselijke zinwendingen, die deze ontsierden, en

---

1) Verg. de *Voor-* en *Narede* van *Prof. Allard, Vondels Werken Dl. I*, waar de begaafde Vondel-vereerder zich in dienzelfden geest over den dichter uitlaat, doch, met het oog op enkele uitdrukkingen en *vertalingen*, terecht er tegen waarschuwt om „Vondel *in zijn geheel*, aan iedereen, op elken leeftijd in handen te geven.”

die daaraan eene buigzaamheid, eene klankrijkheid, eene natuurlijke kracht en liefelijkheid heeft weten mede te deelen, die zij tot dusverre nagenoeg geheel ontbeerde. Van daar dan ook dat Loots niet aarzelt te zeggen, waar hij Vondel in een zijner dichtwerken toespreekt:

»De taal was ruw en woest en straf;. .
»Zij rolt van uwe lippen af,
»Gestemd voor zangkoralen."

Hij is het die, door zijne vertalingen der oude classieken vooral, de welluidendheid en beeldrijkheid van de taal van het oude Latium in zekere mate althans aan onze Hollandsche spraak heeft geschonken. Hij is het, „wiens dichtpen", gelijk Beets opmerkt, „van 1612 (waarin Vondel met zijn Pascha „optrad) tot 1654 (waarin Lucifer verscheen) de geschiedenis „schrijft der ontwikkeling der Nederduitsche taal, van hare veel„belovende kindsheid af tot op hare volle kracht en schoonheid." Wij zullen hier met Beets over de veelbelovende kindsheid der Nederduitsche taal niet redetwisten en ons vergenoegen met naast Beets' erkenning van Vondels verdienste ten deze de woorden aan te halen van ten Brink: „Vondel „heeft voor een groot deel onze moderne Nederlandsche taal „in 't leven geroepen; — den rijkdom onzer spraakvormen „zijn we in ruime mate aan hem verplicht."

Dien „rijkdom onzer spraakvormen" geeft ongetwijfeld Vondel het meest te bewonderen in zijne gedichten: doch ook als prozaschrijver verdient hij genoemd en gewaardeerd te worden. Wanneer wij zijne vertalingen in proza van Virgilius en een paar andere classieke schrijvers terzijdestellen, heeft Vondel wel is waar slechts weinig als prozaschrijver geleverd. Dit weinige nochtans, dat wij van hem als oorspronkelijk proza bezitten, zooals zijne „Inleidingen", die hij vóór enkele zijner grootere werken heeft geplaatst, en vooral zijne „Aenleiding ter Nederduitsche Dichtkunst", die hij in 1650 tegelijk met zijne „Poëzy" in het licht gaf, is van dien aard, dat wij gewis met volle gerustheid mogen instemmen met den degelijken Rolducschen leeraar W. Everts, waar hij in zijne „Geschiedenis der Nederlandsche letteren," van Vondel zegt: „dat hij „even goed de eerste in 't proza zou geworden zijn, als hij „'t in de dichtkunst was, indien hij zich daarop had toege-

„legd." Bij eene aandachtige lezing van voorgemelde „Aenleiding" en bij eene vergelijking daarvan met het beste, dat zijne tijdgenooten hebben geleverd, geloof ik zelfs niet, dat iemand den moed zal bezitten, te beweren, dat hij door zijne tijdgenooten als prozaschrijver is overtroffen. Dat „zijn prozastijl losser, natuurlijker, meer Nederlandsch is met een woord, dan die van den veel hooger geprezen Hooft", gelijk dezelfde Rolducsche leeraar op de bovenaangehaalde woorden laat volgen, behoeft zeker voor geen enkelen lezer van Hoofts wel is waar kernachtig en pittig, maar tegelijk al te ineengedrongen en gezocht, en hierdoor niet zelden zoo goed als onverstaanbaar en onverduwbaar, proza bewezen en nader verklaard te worden. Niet minder glansrijk kan Vondel de vergelijking doorstaan met een eveneens zeer gevierd en gewaardeerd schrijver, met den Amsterdammer Johan van Heemskerk, wiens „Batavische Arcadia", naar onze bescheiden meening, in de verste verte de vermaardheid niet verdient, die men daaraan heeft gegeven, en wiens would be zoetvloeiendheid en sierlijkheid het zeker niet winnen van Vondels meer eenvoudige en natuurlijke losheid. Niet alleen echter is Vondels proza losser, natuurlijker, vloeiender en gemakkelijker dan dat van Hooft en zijne tijdgenooten; zelfs wanneer men dit stelt naast dat van anderen, die na hem gekomen zijn of althans jonger waren dan hij, bij dat van een Brandt bijvoorbeeld, ook dan zal men gereedelijk moeten erkennen, dat de eenvoudige, mannelijke en doorgaans niet al te gezochte taal van Vondel verreweg de voorkeur verdient boven de saaie, rederijkersachtige en nagenoeg altijd al te gekunstelde perioden van bijna al de prozaschrijvers dier dagen. Zoo zegt ook J. van Lennep, in zijn „Kritisch overzicht van Vondels Heldinnebrieven": „Niet alleen is Vondels proza in deze over- „zetting zedig en deftig, het is ook — wat meer zegt, waar „ 't een vertaling geldt, — los en gemakkelijk, even ver van „harde stroefheid als van fletsche weekheid verwijderd. In de „keuze der meest gepaste woorden toont onze schrijver wederom „zijn meesterschap over de taal, gelijk in de ronding en de „kadans der volzinnen, die over den vorm. Wie vooral dit „werk van Vondel vergelijkt met de prozaschriften zijner tijd- „genooten, ook van de meest voortreffelijken, zal verbaasd „staan over het onderscheid dat hij bespeurt.... Hooft....

„schoeit niet zelden zijn Nederduitsch op een geheel Latijn-„sche leest,.... Vondel daarentegen blijft zuiver Nederduitsch „schrijven, ook daar waar hij uit het Latijn vertaalt.”

Bij al zijn dichterlijke gaven, bij zijn degelijke taalkennis, bij zijn veelzijdige ontwikkeling, die hij hoofdzakelijk aan eigen studie had te danken, was Vondel tevens een denker, een wijsgeer in den goeden en vollen zin des woords. Zijn diepdenkende geest stelde zich nimmer tevreden met de oppervlakte der dingen, maar zocht steeds dieper en dieper door te dringen tot in het wezen der zaken, die zich aan zijn geest vertoonden.

Is het wel noodig dien wijsgeer, dien echt christen wijsgeer in al zijne grootheid te teekenen?... Is het wel noodig ook te wijzen op den heldhaftigen en ridderlijken moed, die hem pal deed staan te midden van al die onedele en hatelijke bejegeningen, die hij om den wille des geloofs had te verduren, zelfs van hen die eens zijne vrienden waren?...

Mogen wij alzoo met het volste recht Vondel groot noemen als dichter en als christen, niet minder was hij groot als Nederlander en, haasten wij ons het er bij te voegen, ook als mensch.

Hoe vurig toch klopte niet zijne edele, mannelijke en echt christelijke ziel voor het land, dat hem, als balling, een schuilplaats had geschonken, en dat, hoezeer hij ook buiten de grenzen daarvan het levenslicht had aanschouwd, nochtans door hem als zijn vaderland werd geëerd en bemind! Hoe trillen niet zijne snaren van zuivere en waarachtige liefde tot dit zijn aangenomen vaderland, als hij de roemrijke daden zijner landgenooten bezingt! Hoe juicht en jubelt zijne Muze, als ze een schitterend wapenfeit, een gewichtige zegepraal van Neerlands legers heeft te melden! Met welk een gloeiende geestdrift vlecht hij een onverwelkbaren lauwerkrans om de slapen der helden, die hun bloed voor het vaderland gestort hebben! Welk een heilige en dichterlijke verontwaardiging klinkt u uit zijne zangen tegen, waar het den vijand geldt van den hem zoo dierbaar geworden grond!.. En die ware, die echte vaderlandsliefde, die innige genegenheid voor zijn vaderland, waarvan zoo menig zegelied, zoo menige jubelzang, zoo menig lofdicht ter eere van de helden en groote mannen, die zijne tijdgenooten waren, getuigt, zij blijft hem bij tot in

zijn vergevorderden ouderdom, — zij blijft hem bij ook dan, wanneer zijn dierbaarste schat, zijn dierbaarst kleinood, zijne „parel" wordt geminacht, wanneer het geloof, dat hij omhelsd heeft en met zooveel liefde belijdt, in datzelfde vaderland met zooveel kwelling en verguizing en vervolging heeft te kampen!...

Voeg bij dit alles „den adel van zijn karakter", de fierheid van zijn gemoed, de vastberadenheid en kordaatheid van zijnen wil, zijne eerlijke en oprechte inborst, zijn ridderlijken moed, waar het geldt de waarheid en het recht ook tegen eene oppermachtige partij te verdedigen, zijn standvastigheid te midden van de kwellingen en huiselijke rampen, die hem niet gespaard bleven, zijn afkeer van alles wat zweemt naar lage vleierij en kuiperijen, zijn bedrijvigheid en werkzaamheid, die hem in staat gesteld hebben een zoo groot aantal meesterstukken na te laten, zijn deugdzamen zijn onberispelijken levenswandel, zijne liefde en gehechtheid aan zijne gade en aan den huiselijken haard, zijne trouw en dienstvaardigheid jegens zijn vrienden, zijne onpartijdigheid en onbekrompenheid, die hem ware verdiensten ook in andere dichters en schrijvers van zijnen tijd deed erkennen en waardeeren, — en voor u staat in korte trekken het beeld gepenseeld van Vondel, van Neerlands dichtervorst, van een der grootste en edelste zonen, op wien het vaderland zich te recht mag verheffen en dien het nimmer genoeg zal vereeren!....

Bij de, zeker niet geringe, waardeering, die onzen Vondel van de zijde zijner landgenooten, vooral in de laatste jaren, is te beurt gevallen, kan het ongetwijfeld zijnen vereerders niet dan zeer welgevallig zijn te hooren, hoe ook een buitenlandsch letterkundige van naam zich over hem uitlaat. De geleerde Duitscher, Alexander Baumgartner, die op letterkundig gebied reeds voor lang zijne sporen verdiend heeft, heeft voor onze oostelijke naburen, in eene allerbelangrijkste monographie, Vondels leven en werken op eene waarlijk meesterlijke wijze behandeld. De arbeid van dien degelijken en geleerden Duitschen kunstrechter wordt bij deze in een Nederlandsch gewaad aan het Nederlandsch publiek aangeboden. Enkele wijzigingen en uitlatingen zijn daarbij noodig geoordeeld. De Hoogleeraar aan de Rijks-

academie voor Beeldende Kunsten, de Heer J. A. Alberdingk Thijm, wiens verdiensten ten opzichte van alles wat Vondel en zijn tijd betreft te overvloedig bekend zijn, dan dat het noodig zou zijn hierover uit te weiden, heeft ons daartoe zijn welwillende medewerking verleend. Zijn nauwkeurige bekendheid met Vondels leven en werken en ook zijne gezonde en degelijke critiek, gepaard aan zijne veelzijdige letterkundige begaafdheden, zullen den Nederlandschen lezer zeker een genoegzamen waarborg opleveren, dat de wijzigingen, die aan Baumgartners werk zijn aangebracht, de waarde daarvan niet verminderd, maar integendeel zoozeer verhoogd hebben, dat het veeleer daardoor een echt Nederlandsch werk, een Nederlandsche uitgave is geworden.

Dat in de aanhalingen uit Vondels werken, die wij behouden hebben, ten gerieve van onze lezers van de oorspronkelijke spelling is afgeweken en hoofdzakelijk de spelling is gevolgd, welke Van Vloten in zijne uitgave van *Vondels Werken* heeft gebezigd, zal wel geen verontschuldiging behoeven.

Feestdag der „Maegden" 1885. *H.*

I.

Indrukken der kinderjaren aan den Rhijn en Hollandsch huislijk leven.

De Noord- en Zuid-Nederlandsche kunstenaars der 17e en 18e eeuw, — 't is van algemeene bekendheid, — hebben zich niet enkel bepaald tot het schilderen van vroolijke drinkgelagen en feestmaaltijden, van lieve bloemstukjes, van onbetaalbare gezelschapstafereelen en voortreffelijke portretten; zij hebben integendeel, en dit geldt juist van de voornaamste onder hen, — hunne rijke kunsttalenten bij voorkeur dienstbaar gemaakt aan de verhevenste en aantrekkelijkste geschiedkundige en godsdienstige onderwerpen. Iedereen zal, wel is waar, zich niet met hunne grof realistische natuurschilderingen kunnen vereenigen. Hunne Mariabeelden zijn geen etherische lichtgestalten; de forsche spierkracht hunner Heiligen doet veel meer aan de aarde dan aan den hemel denken. Wat ideale vormen, betreft staan zij bij de Italianen ver achter. Hierin echter zijn het allen eens, dat Rubens en Rembrandt, Frans Hals en van Dijck groote, echte kunstenaars waren, en dat uit hunne werken niet alleen hooge kunstvaardigheid, maar tevens een krachtig schoonheidsgevoel, gespierdheid, hartstochtelijkheid, verbeeldingskracht en een bewonderingswaardig scheppingsvermogen spreekt. Rembrandts voorstellingen uit het Oude Verbond geven de krachtige poëzij van den Bijbel weer. De Oprichting en Afneming van het kruis van Rubens prediken met onweerstaanbare kracht het groote hoofd-

geheim van het Christendom. Ten opzichte van de realistische neiging dezer kunstenaars heeft men terecht er op gewezen, dat hierin Albrecht Dürer en Murillo met hen op éene lijn behooren gesteld te worden, en dat deze neiging over het algemeen aan het Westersch Europa niet vreemd is.

Tegenover die hooge waardeering die nog altijd Nederlands schilderkunst in den vreemde geniet, heeft men evenwel zijn dichters, in 't geheel genomen, slechts weinig op prijs gesteld. Nauwelijks werd door de kopstukken der nieuwere letterkunde op hen acht geslagen. 't Is dan ook een gelukkige gedachte geweest van den Eerw. Alex. Baumgartner met den voortreffelijksten hunner een begin te maken om hem bij zijne landgenooten in te leiden; en hij heeft dat zoo meesterlijk gedaan, hij was zoo op de hoogte van zijn taak, dat er ook voor ons, Hollanders, nog veel nut uit zijn „Joost van den Vondel" is te trekken. Wij hebben daarom, ten dienste onzer landgenooten, die met het Hoogduitsch minder gemeenzaam zijn, besloten eene overzetting van zijn boek te bewerken. Men zal het ons daarbij ten goede duiden, dat wij daarin wijzigen of uitbreiden wat ons voorkwam, vooral met het oog op ons publiek, daaraan behoefte te hebben.

En na deze korte inleiding gaan wij aanstonds ter zake.

Joost van den Vondel werd geboren op den feestdag van den H. Gregorius den wonderdoener, den 17 November 1587, in hetzelfde jaar waarin Maria Stuart stierf, in Keulen aan den Rhijn [1]), „de heilige stad"; en wel, zoo als zijn oudste geschiedschrijver nauwkeurig aangeeft: in de straat, genaamd de wijsgass, daar de viool uithing, d. i., in de tegenwoordige groote Witschgasse, die van de Matthiasstrasse naar den Rhijn voert. Het huis, waarin Vondel geboren werd, en welks verleden tot in de 13e eeuw

1) Aan al deze bijzonderheden heeft de dichter in zijn later leven veel gewicht gehecht. De stad Keulen eerde hij als zijn geboortestad, den H. Gregorius als zijn patroonheilige, voor Maria Stuart koesterde hij een bijzondere voorliefde, o. a. ook om deze reden „omdat hij, hoewel onwaardig, Maria's moordjaar (marteljaar behoort men te zeggen) of liever geboortejaar zijn geboortejaar mocht noemen." Werken. Uitg. v. Vloten, I, 733.

is na te speuren, stond bekend onder den naam „zur Fyolen" „in het Viooltje". Thans is het niets meer dan een pakhuis; maar een eenvoudige gedenksteen, in 1879 door de zorgen van Mevr. Lina Schneider, die er een kunstlievend gezelschap voor gewonnen had, daarin geplaatst, doet u denken aan den dichter, die hier het levenslicht aanschouwde.

Vondels ouders waren van Antwerpen afkomstig. Zijn vader, die even als hij zelf Joost heette, was van beroep hoedenstoffeerder: een beroep, dat in de tijd toen de hoeden, min of meer „opgetoomd", en ook de mutsen, met galons, steenen en gespen vercierd werden, zijne eigenaardige belangrijkheid had. Zijne moeder, Sara genaamd, was de dochter van den rederijker Peter Kranen. Beider familie behoorde tot de Mennonieten of Doopsgezinden. Het schijnt, dat de oude Vondel reeds tijdens de gewelddadigheden der Spaansche soldaten van 1576 naar Keulen was uitgeweken, misschien met zijne eerste vrouw, die hem alhier eene dochter schonk, welke, volgens de Keulsche registers, den 20n April 1594 trouwde met zekeren Fransoys Provoost Jr. De familie Kranen schijnt na het vermaarde beleg en de inneming in 1585 door Alexander Farnese in allerijl gevlucht te zijn, omdat de Rederijkers van dien tijd in 't bijzonder als zeer oproerige en gevaarlijke luidjes stonden aangeschreven. Dat Peter het ergste te vreezen stond, voor het geval dat hij in zijne vlucht niet had kunnen slagen, kan men daaruit afleiden, dat zijne vrouw, die achtergebleven was, onmiddellijk in hechtenis genomen en in den „steen", de toenmalige stadsgevangenis, werd binnengebracht. Zij ontkwam den dood slechts daardoor, dat zij een harer kinderen, Sara, die reeds volwassen was, terstond terug ontbood en haar katholiek liet doopen. Toen eerst kreeg zij hare vrijheid weder, waarna zij haren echtgenoot met hare overige kinderen terugvond in Keulen, waar een afvallige Keurvorst lichtelijk aan alle dissenters een onderkomen gunde.

Dat zelfde jaar 1585 nog trad de hoedenmaker Vondel in den echt met de katholiek gedoopte Sara; het volgend jaar, in 1586, werd hun eerste kind geboren, eene dochter, die

den naam van Clemensken ontving. Den 17 November 1587 werd hun een zoon geschonken, die naar zijn vader genoemd werd. Zoo had dan de dichter eene vrouw tot moeder, die katholiek gedoopt was en van wie het volstrekt niet blijkt, dat zij, zoo als Van Lennep verzekert, later, „even ijverig als te voren de samenkomsten der Doopsgezinden bezocht"; integendeel, de overlevering luidde in de XVIIe Eeuw, dat Vondels dochter bij zijne ouders te Keulen katholiek was opgevoed, en hoewel dit eene onmogelijkheid schijnt, daar Anna vanden Vondel pas in 1611 is geboren en Vondels vader in 1608 te Amsterdam is overleden en in de Oude Kerk begraven, terwijl de moeder in 1614 te Amsterdam gevestigd was, — zoo kan die traditie toch zeer licht haar ontstaan aan de belijdenis der laatste verschuldigd wezen. [1])

Voor het overige kan men niet zeggen, dat zijne moederlijke afkomst grooten invloed op Vondel gehad heeft, ofschoon de dichter Hooft tot hem placht te zeggen:

„Dat gij een rijmer zijt hebt gij van uwen grootvader Kranen". Vondel vervalt niet tastbaar in vlaamsche taalwendingen; hij drijft den spot met den brabantschen tongval; maar het is niet onmogelijk, dat er in zijn stijl nu of dan flandricismen gevonden worden, die wij, sedert hem, voor Hollandsch houden.

In Keulen ging het den vluchtelingen uit Nederland niet slecht, in weerwil van de vijandige gezindheid van den Raad tegenover de onkatholieken, — daar vele gilden hen niet alleen onder hunne leden opnamen, maar zelfs bekende begunstigers der Augsburgsche belijdenis in den Raad brachten. Op deze wijze werd ook Joost van den Vondel, — of zoo als men hem in Keulen noemde „von den Funden", — opgenomen in het Hoedenmakersgilde, en kon hij ongestoord zijne nering uitoefenen. Meermalen evenwel werd hij als wederdooper aangeklaagd. Het eerst gebeurde dit door zekeren Pieter Wijsz, iemand, die uit de gemeenschap der Mennonieten gebannen was omdat hij wijn dronk, doch des ondanks

1) Zie Antonides van der Goes, in een brief van 23 Maart 1681, medegedeeld door Mr. J. van Lennep, IV, bl. 2.

wegens zijne godsdienstige gezindheid gerechtelijke vervolging had te lijden. Op de vraag die hem gesteld werd, welke wederdoopers hij in Keulen kende, antwoordde hij, „dat er in Keulen drie soorten van wederdoopers waren: Bovenlandsche, Amelunkische en Nederlandsche; dat onder het Nederlandsche genootschap enkele passementmakers behoorden, en ook vele afgedankte, die hier en daar verstrooid waren, zoodat hij er geen van kende; dat hij het er evenwel voor hield dat Joost von den Funden, de hoedenmaker in (het huis) „den Wapenborduurder", tot hen behoorde. Vondel bleef intusschen ongemoeid. Ook in 1595, toen de Raad een bijzonderen fiscaal aanstelde om den andersdenkenden geldboeten of gevangenisstraf op te leggen, de wederdoopers echter met al hun aanhang uit de stad te bannen, kwam hij er met eene geldboete af en werd hij niet verder lastig gevallen. Hieruit kan men opmaken, dat men niet geweten kan blijkbaar gemeenschap met de sekte gehouden te hebben, al was hij er ook nog eenigszins aan verbonden.

Nog één kind werd den Antwerpschen hoedenmaker te Keulen geboren: Sara, in 1594. Eerst later werd nog het gezin vermeerderd met eene dochter, Catharina, en een zoon, Willem. Een welhebbend man schijnt de oude Vondel niet geweest te zijn. Althans in de aanteekeningen van den fiscaal kan men lezen: „Dinsdag, den 27 Juni, heeft Joost von den Funden, uit den Gulden Wagen, in mijne tegenwoordigheid de verklaring afgelegd, dat hij niet voornemens was in verzet te komen tegen den fiscus, omdat hij tegen de afgekondigde verordeningen der ochtendvergadering had gehandeld; en dat hij om kwijtschelding verzocht, daar hij groote schade had geleden en onmogelijk de hem opgelegde boete kon betalen, onder aanbod van twaalf gulden." Deze was reeds de derde woning, die hij omtrent dien tijd had betrokken: eerst het huis „het Viooltje", dan eene woning „de Wapenborduurder" (in de tegenwoordige Hochstrasze) en eindelijk „den Gulden Wagen", in een ander gedeelte dierzelfde straat gelegen. Bij welgestelde lieden komt een zoo dikwijls veranderen van woning minder

voor. Blijkbaar bevond vader Vondel zich in de noodzakelijkheid om met hard werken voor zich en zijn gezin den kost te verdienen, en ten gevolge daarvan waren de omstandigheden, waarin Joost opgroeide, bekrompen en prozaisch.

Wat evenwel is prozaisch voor een gelukkigen knaap, in wiens levendige ziel een toekomstig dichter sluimert? In den vreemde vond hij een vaderland, in de woning van den banneling eén geliefd te huis. De Rhijn zong hem wiegeliederen toe en ruischte door zijne eerste droomen heen. Van honderd kerken, kloosters en kapellen lieten de klokken haar vroolijk getingel hooren bij de ernstige bijbelteksten, waarmede de „godzalige" ouders hunnen lieveling in zijne kinderjaren opvoedden, en de oude dom schouwde als een merkwaardig raadsel op die wereld van het Oude Verbond neder, waarin de dwaalleer zijner ouders hem even phantastisch als onverbiddelijk opsloot. Juist door deze godsdienstig-dichterlijke indrukken zijner kinderjaren werd Keulen eenigszins — even als Byron zoo treffend van Rome getuigt, — het vaderland zijner ziel. Herhaaldelijk keert de gedachte aan zijn dierbaar Keulen en aan den Rhijn met levendige hartelijkheid en geestdrift in zijne gespierde vaerzen. Ziehier eenige strofen uit den lierzang, dien hij, nog vóór zijne bekeering, omstreeks 1635, gedicht heeft [1]):

(1) Doorluchte Rhijn, mijn zoete droom!
Van waar zal ik u lof toezingen?
Mijn trekkende geboortestroom,
Gij koomt uit Zwitsersche Alpen springen,
Als hoofd-aâr der begaafde Euroop;
De Donau, uw afkeerig broeder,
Nam Oostwaart op zijn snellen loop,
Gij Noordwaart, toen een zelve moeder,
Begort van regen, ijs, en sneeuw
U baarde voor zoo menige eeuw.

. . . .

(3) Gij naamt het juk van Christus aan,
Men hoorde uw vrolijke oevers schateren,

1) Zie dit aangetoond *D. Warande*, VII, bl. 314.

En scheent de heilige Jordaan
Te tarten, met gedoopte wateren.
Het christen kruis viel uwen rug
Zoo zwaar niet, als weleer te dragen
Den last van Cesars legerbrug,
En Drusus, die u dede klagen
Om vijftig sloten zwaar van steen,
Gebouwd langs uwe kanten heen.

. . . .

(6) O onvermoeide molenaar,
O stedebouwer, schepedrager,
O rijksgrens, schermheer in gevaar,
Wijnschenker, veerman, oeverknager,
Papieremaker! schaf papier,
Daar ik uw glorie op mag schrijven;
Uw water dat ontvonkt mijn vier,
Mijn zinnen in uw wedde drijven
En spelen, als een dartle zwaan,
Verlekkerd op uw wingerdblâan.

. . . .

(9) Gij strekt de voeten aan 't gebergt,
Daar zich de Zwitsers in beschermen,
Wanneer men hen om oorlog vergt;
Gij grijpt de Noordzee met uw armen,
Waarin het heldeneiland leît,
Daar Bato zich ter nederzette,
En dat, zoo schuw van dienstbaarheid
Uitheemsche bekkeneelen plette,
En deê gevoelen, dat de Rhijn
Geschapen was om vrij te zijn!

. . . .

(11) Al is uw eene keel verzand,
Die 't huis te Britten plag te schaven,
Dat nu verdronken leît op strand;
De Lek en IJsel doorgegraven
Vergelden dubbel deze schâ,
En leiden u, met hooge dijken,
In zee, opdat uw ongenâ
De vlakke beemden niet koom' strijken
Met macht van regen, en geweld
Van sneeuw, dat in de zonne smelt.

(12) De heldre en starrelichte vliet [1]),
Die door den hemel vloeit bij duister,
Is de Italiaansche Padus niet,
Noch ook de Nijl, Egyptens luister;
Neen zeker, 't is de rijke Rhijn,
Wiens visschen, met een wuft gewemel,
In 't onbevlekte kristalijn
Van eenen onbetrokken Hemel,
Met zilvren schubben zilverklaar,
Als starren dolen, hier en daar.

. . . .

(14) Hetzij ik dan mijn oogen sla
Op uw bisschoppelijke torens,
Of met een lent' van vaerzen ga
Bevlechten uwe zilvren horens,
Of volg uw wuften ommezwaai,
Of zing op 't ruischen van uw baren,
Of huppel op mijn Keulsche kaai,
Of koom door Bazel afgevaren,
Daar gij Erasmus' grafsteê kust,
En wenscht het wijs gebeente rust:

. . . .

(15) . . . .
Uw vocht bestelt mijn veder inkt,
Tot dat ze in zee met u verdrinkt.

Toen de knaap den ouderdom van negen jaren had bereikt nam de oude Joost op nieuw den wandelstaf ter hand, — eerst naar Frankfort — toen naar Bremen, — en van daar naar Utrecht. Een jaar lang verwijlde daar het gezin. De kleine ontving er zijn eerste onderricht. Van een vaste verblijfplaats aldaar was echter geen sprake. Reeds het volgende jaar (1596) toog men verder, en wel naar Amsterdam, waar de oude in het Poortersboek werd ingeschreven. Nu namen de zwerftochten doch ook tevens het schoolgaan van den weetgierigen knaap een einde. Hij moest zijne diensten leenen in de zaak, in den kousenhandel nl., dien zijn vader in de Warmoesstraat

1 De Melkweg.

te Amsterdam had begonnen. De dichterader evenwel was aanwezig, en even als bij Hans Sachs onder de schoenen, begon zij ook bij Vondel te vlieten onder de kousen. De oudste proef, die wij van hem bezitten, is van het jaar 1605, en bestaat uit een bruiloftszang in den stijl der toenmalige „Rederijkers".

Deze „Rederijkers" (rhetorijkers), houden het midden, — zoowel met betrekking tot den tijd waarin zij leefden als tot den aard hunner werkzaamheden, — tusschen de menestreelen of Meistersaenger en de taaloefenende gezelschappen, die zich in de steden al vroeg voordoen. Hunne „Kamers" waren een soort van gezellige bijeenkomsten of kransjes, waarbij liefhebbers der dichtkunst in de gelegenheid gesteld werden, niet alleen om de vruchten van hun dichterlijk brein te vertoonen, maar ook om zich in de opvoering van blij- en kluchtspelen en in aangenamen kout te verlustigen; zij zijn afkomstig van het begin der 14e eeuw. Aanzienlijke mannen uit de adellijke klasse verbroederden zich daar met lieden uit den burgerstand. Aanvankelijk klonk uit hunne dichtwerken meer bijzonder de volkstoon; toen echter deze vereenigingen meer of minder tot een soort van Gilden waren geworden verviel hunne poëzij weldra tot een vormenstel, gelijk aan dat der Meistersaenger; tegen het einde der 16e eeuw drong, tegelijk met de prijzenswaardige zucht om de taal van vreemde bestanddeelen te zuiveren, ook geleerde schoolpoëzij daarin binnen. Van een staatkundig standpunt beschouwd verdienen zij tijdens de zestiende-eeuwsche godsdiensttwisten onze opmerkzaamheid, omdat hare leden meerendeels zich aan de zijde der protestantsche woelingen geschaard hadden en den letterkundigen invloed, dien zij bezaten, ter harer gunste deden gelden. Onder een letterkundig uithangbord smokkelden zij de nieuwe denkbeelden binnen, en vooral was het de levenswijze der geestelijken, die tot mikpunt voor hunne spotternijen diende. Zoo werd reeds in December 1533 te Amsterdam eene Kamer gehouden, waarbij de geestelijkheid „meer dan zinnebeeldig of allegorisch", m. a. w. op eene grove wijze werd

door den hekel gehaald en beschimpt. Ten gevolge daarvan ontzegde de Regeering haren steun aan de Kamer, moesten negen harer leden tot boete eene pelgrimsreis doen naar Rome, en werden de tooneelstukken aan eene keuring onderworpen. Daardoor kromp weldra het getal der Rederijkkamers te Amsterdam in, zoodat ten laatste slechts de oudste in wezen bleef. Des te meer evenwel bloeiden zij in andere steden en provinciën, waar zij voor de nieuwere richting zoowel met bedreigingen als met schimpliedjes en bijtende kluchtspelen optraden. De Spanjaarden beschouwden haar als den hoofdzetel der revolutionnaire woelingen en hieven haar, overal waar hunne wapenen zegevierden, op. Dit was ook het geval met Antwerpen, na het beleg van Alexander Farnese in 1585. Tal van Rederijkers, handelaars en andere aanzienlijke burgers namen de wijk naar Amsterdam, en stichtten daar twee Brabantsche Rederijkerskamers: „de Lavendelbloem" met de zinspreuk „Uit levender jonst" (niet zonder woordspeling) en het „Vijgeboomken" onder het motto „Het soet vergaeren." Naast deze beide Dichtergilden bezat Amsterdam bij het begin der 16e eeuw nog zijn oude inheemsche, de „Oude Kamer" of „de Eglantieren", die tot zinspreuk had „In liefde bloeyende". [1])

In het eerst sloot Vondel zich aan bij zijne landgenooten uit Brabant, doch weldra ging hij naar de oudere Hollandsche Kamer over. Reeds in 1518 vindt men van deze Kamer melding gemaakt. Intusschen zou ook deze Kamer naar alle waarschijnlijkheid evenals de andere opgeheven zijn, zoo niet Amsterdam, na lang aan de zijde van den wettigen Landsheer gestaan te hebben, in 1578 tot de partij van den Prins van Oranje ware overgegaan. Daaraan had zij haar behoud te danken. Haar wapenschild prijkte met een eglantiersstruik, in het midden van welks takken zich een schoon kruisbeeld

---

1) „Deze Kamer, aldus Brandt in het „Leven van Hooft" (1874, bl. 10), en derzelver vergadering bestond niet uit luiden, die zich voor geld lieten hooren om eens anders rijmen op te zeggen... maar uit mannen van achtbaarheid en onbesproken wandel, in voegen dat er in den jare 1581 vijf Burgemeesters en acht Schepenen Leden van waren."

vertoonde. Onder dit diep gedsdienstig en nog van het einde der middeleeuwen afkomstig wapenschild en onder de zinspreuk: „In liefde bloeyende" trof men de meest uiteenloopende en tegenstrijdige maatschappelijke elementen bij elkander, hoogere en mindere klassen, Protestanten en Katholieken, zooals het geharrewar der Revolutie hen in de woelige handelstad had bijeengebracht. Onder hare leden telde men nog vele hoofden der staatsomwenteling, zooals Willem Bardes, Cornelis Pieterszoon Hooft, Laurens Jacobs Reael, Dirk Volkertszoon Coornhert, Adriaan Pauw en vele andere „oude Geuzen", voorstanders der Hervorming, die in vroeger tijden met het zwaard zoowel als met den geesel der satire Spanje en Rome hadden bestreden. Tal van andere aanzienlijke personen, ook Burgemeesteren, Schouten en Schepenen, als Egbert Roelofsen, Jacob Boelensz, Jacob van Neck, Jan Jacobs Huydecoper, Jan Cornelisz Hooft, Herman Rodenburg enz. werden Kamerbroeders. Was ook aan bekwame neringdoenders, winkeliers en handwerkslieden de toegang tot het levenslustige Dichtergilde niet ontzegd, Katholieken werden niet uitgesloten. Ja, zelfs onder de drie uitstekendst letterkundigen der Kamer was slechts éen Protestant, nl. Coornhert (en in zijn woelig leven nog maar zeer kort), terwijl de twee andere Hendrick Laurensz Spiegel en Roemer (Romanus) Visscher aan de oude Kerk getrouw bleven. Niettegenstaande hij, als een der hoofdmannen van den opstand tegen Spanje, diep in de staatkundige geschillen was ingewikkeld, vond Coornhert, een opmerkelijk veelzijdig ontwikkeld brein, nog den noodigen tijd om zich in zijne ledige uren met godgeleerdheid, met klassieke studiën, met de etskunst en met muziek bezig te houden, zijne landgenoten met Homerus, Cicero en Boëthius bekend te maken, vaerzen te schrijven en de volkstaal te zuiveren van de smetten, die borgondische invloed daarin gebracht had. Spieghel en Roemer Visscher waren rijke kooplieden, die hunne speeluren aan de dichtkunst en aan de letterkunde wijdden. Spieghel gaf Nieuwjaarsliederen uit, hij bekostigde, in 1591,

den eersten druk van Melis Stokes Rijmchronijk, in 1615 verscheen de „Hertspieghel," door Bilderdijk later omgewerkt, en andere gedichten. Roemer Visscher verwierf zich door zijn vele puntdichten den bijnaam van den Hollandschen Martiaal. Van 1584 tot -87 gaf de Kamer de volgende schriften uit, „Twe-spraack vande Nederduitsche Letterkunst", gehouden door R[oemer Visscher] en G[ideon Fallet], Leyden, Plantijn, „Kort begrip des Redenkavelings", ibid., „Ruygh Bewerp vande Redenkaveling", ibid. „Rederijck-kunst", ibid. Het 2e en 4e zijn gerijmd; voor het eerste schreef Coornhert eene aanbeveling. Aan de pas ontluikende letterkundige periode werd door deze boekjens geen geringe dienst bewezen. Van Lennep aarzelt niet om den invloed en de werkzaamheid dier mannen als de hoofdoorzaak te verklaren, die uit de Amsterdamsche Kamer de nieuwe letterkundige periode deed geboren worden. Twee Katholieken, de stamhouders der oude Rederijkerskamer, waren alzoo de grondleggers der nieuwere Nederlandsche letterkunde. Onder hunnen invloed vervaardigde Vondel zijne eerste dichtwerken, zwakke eerstelingen wel is waar, die evenwel niet verhinderden, dat hij reeds terstond de aandacht der Kamer opwekte en bij haar waardeering vond.

Wel verre van zijn ondichterlijk beroepsvak te willen verwisselen tegen de lotgevallen van een razenden liefderidder of met het leven van een die slechts hart en zin heeft voor de letteren, hield Vondel zich overigens rustig bij de zaak zijns vaders. Na diens overlijden in 1608 nam hij ze over, en dat wel, gelijk uit zijne welgesteldheid van later blijkt, met goed gevolg. Twee jaren later, — hij was toen 23 jaar oud, — zag hij om naar eene vrouw, en huwde hij gelijk een gewoon, prozaisch christenmensch. Er was hierbij, zoo ver wij weten, geen sprake van langdurige zielskwalen, van medeminnarijen, van vijandschappen, van verzoeningen, van buitengewone voorvallen of teleurstellingen. Vondel beschouwde den echtelijken staat als eene heilige, eene godsdienstige zaak, geheiligd en geadeld door den Verlosser en door zijne goddelijke liefde tot de Kerk, zijne Bruid. Dit blijkt uit het eerste gedicht zijner

jongelingsjaren. Zijne echtgenoote, de wakkere Keulenaarster Mayken (Maria) de Wolf, (eene zuster van Hans de Wolf, die drie jaren vroeger met Vondels oudste zuster Clemensken gehuwd was), bleek een door en door flinke huisvrouw te zijn; zij verzorgde kelder en keuken en de geheele huishouding met de meeste nauwgezetheid, hield een goed oog op de winkelnering, en stond, naar het schijnt, haren man in de bezwaren des levens getrouwelijk ter zijde. Of zij echter een diep inzicht had in 's dichters roeping, lijdt eenigen twijfel; althans in 's vaders huis is haar zin daarvoor niet geopend. Niettemin Vondel vond bij zijn prozaische beroepsbezigheden tijd en gelegenheid ter beoefening der dichtkunst, tot welke hij zijn hart heengetrokken voelde, en om door volhardende studie zich die kundigheden eigen te maken, welke hem op de hoogte konden doen zijn van zijn tijd en hem de samenleving met de meest ontwikkelde mannen van zijn land konden doen genieten. De poëzij, die aan dit huiselijk en eenvoudig leven het aanzijn dankte, bezit niet de meteoorachtige schittering, noch de hartstochtelijke opgewondenheid, noch de afgepaste welluidendheid van tal van andere nieuwere dichters, maar zij is de zonnige, beminnelijke weerglans van eene gezonde, eerlijke ziel, die het schoone in de natuur en in het menschelijk leven met kracht aangrijpt en hare eigene hartstochten beheerscht. Toen na een 25-jarig huwelijksleven de dood den zielvollen dichter zijne nijvere huisvrouw ontrukte, was het wel alsof hij voor een oogenblik althans zijn moed geheel voelde wegzinken: ... Wat zoû hij beginnen, nu hij-zelf zijne zaken moest drijven! Wel is het een verzinsel, dat hij, in zijne droefheid over de dood van Mayken, zijn onvoltooide Constantinade aan de vlammen geofferd heeft: maar hij stond wel uit het veld geslagen. Niettemin hij richtte zich weer op als een man, en met meer ernst dan te voren zocht hij zijn troost in den godsdienst en vond in den schoot der Katholieke Kerk nieuwen, jeugdigen werklust.

Van de vijf kinderen, die zijne echtgenoote hem schonk, stierven de drie jongste, waarbij Saertgen en Konstantijntje

zeer vroeg. Hun aandenken heeft heeft hij vereeuwigd in zielvolle zangen, die van echten godsdienstzin bezield zijn, o. a. in „Kinderlijk", dat hij na het overlijden van Konstantijn vervaardigde:

Konstantijntje,
't Zalig kijndje,
Cherubijntje, —
Van omhoog
De ijdelheden
Hierbeneden
Uitlacht met een lodderoog.

»Moeder", zeit hij,
Waarom schreit gij,
Waarom greit gij
Op mijn lijk?
Bóven leef ik,
Bóven zweef ik,
Engeltjen van 't Hemelrijk."
. . . .

Zware beproevingen wachtten hem, in een meer gevorderden ouderdom, van zijn tweede kind, een zoon, die helaas! met den naam zijns vaders de uitstekende hoedanigheden van zijn geest en van zijn hart niet schijnt te hebben overgeërfd, en die den zwaarbeproefden grijsaard wellicht dezen smartkreet afperste:

Ach, de ouders telen 't kind
Gebaard met wee en smart,
De kleene treedt op 't kleed,
De groote treedt op 't hart.

Daarentegen beleefde hij des te meer vreugde van zijne oudste dochter Anna, een evenzeer rijkbegaafd als braaf en rechtgeaard kind, dat in de kommervolle dagen van zijn ouderdom met onverbreekbare trouw aan zijne zijde bleef.

II.

Pascha. Palamedes.

Toen Vondel voor het eerst als dichter optrad, beleefde zijn vaderland een allerbelangrijkst tijdperk: de roemrijkste eeuwgeschiedenis, die ooit door eenig volk van Europa doorleefd is. Het in een oorlog verkeerd verzet tegen de gevestigde en niet altijd met wettige middelen gehandhaafde Kerk- en Staatsorde, dat zooveel offers geeischt had, had voor een tijd opgehouden. Krachtens het Twaalfjarig-bestand in 1609 te Antwerpen gesloten, namen de Vereenigde Staten der zeven Noordelijke Nederlandsche Provinciën hunne plaats in de rij der Europesche Mogendheden in. Spanjes Koning, de erfgenaam van den door de Revolutie uitgeworpen wettigen Soeverein der „Lage landen by der Zee", had wel is waar de provinciën, die hij tot dusverre als oproerlingen had bestreden, nog niet in allen deele als een onafhankelijken staat erkend, maar toch feitelijk was dat het geval. Daar hij aan hare ingezetenen vrijen handel, vrije scheepvaart in Europa toestond, bij geheim beding ook deze rechten, slechts met onbeduidende beperkingen, tot alle landen buiten Europa gelegen uitstrekte, liet zich al aanstonds het terrein verkennen, waarop de jeugdige natie in korten tijd hare grootste macht en bedrijvigheid zou ontwikkelen. Ten opzichte van den godsdienst werd wel is waar vrijheid van godsdienstige belijdenis beloofd aan die gedeelten van Brabant, welke Katholiek waren gebleven; de Regeering evenwel, met het oog op de overheerschende belijdenis der ingezetenen en op haar eigen opkomst, nam plaats in de rij der Protestantsche mogendheden. Nog leefden tal van mannen, die Antwerpen tegen Farnese en Giambelli verdedigd hadden; nog leefden er grijsaards, die Egmond en Hoorne gekend en onder Willem van Oranje de eerste gevechten tegen de soldaten van Alba medegemaakt hadden. Doch de zonen der beeldstormers waren geen vogelvrij-

verklaarde oproerlingen meer, zij waren thans groote, aanzienlijke heeren. Hunne staatslieden behandelden de gezanten der Europeesche mogendheden met waardigheid en majesteit. Hunne veldheeren en zeeoversten wedijverden met die van Spanje, Engeland en Frankrijk. Het oppergezag van den nieuwen staat, dat op eigenaardige wijs tusschen den bondstaat en zijne enkele leden was verdeeld, was in het oog van het volk te heerlijker en te schitterder, dewijl zij die het bekleedden uit hun midden voortkwamen, en er geen besluit van eenig gewicht kon genomen worden, zonder dat eerst de zeven afzonderlijke staten geraadpleegd waren geworden. Op elk gebied stond voor bekwaamheid, voor vlijt, voor eerzucht, voor vaderlandsliefde een wijd veld open. Handel en scheepvaart kregen nieuwen wasdom; de nijverheid en de kunsten spreidden vroolijk hare wieken uit. De krachtige burgerij, in wier hand vooral de toekomst van het land berustte, bewees door haar onvermoeide werkzaamheid naar alle zijden heen alle eer aan haar voorgeslacht.

Te midden van de feestvreugde dezer veelbelovende nieuwe orde van zaken dichtte Vondel, — in 1612 — het eerste zijner grootere dichtstukken: „het Pascha of de verlossing der kinderen Israëls uit Egypte", tragecomedischer wijze een ieder tot leering op het tooneel gesteld.

Een slotzang, dien hij aan het werk toevoegde, geeft te kennen, dat Philips II in Pharao, en de nieuwe staat der Vereenigde Nederlanden in het volk Israëls den jeugdigen zanger voor den geest zweefde. Nog liet hij in hetzelfde jaar een van vuriger geestdrift bezielden „Hymnus of Lofzang op de wijdvermaarde scheepvaart der Vereenigde Nederlanden" verschijnen. Beide deze dichtwerken onderscheiden zich vooral door gespierdheid en geestdriftvolle liefde tot zijn nieuw aangenomen vaderland. God, het vaderland en de vrijheid zijn, evenals zij het waren van Klopstock en van den Göttinger letterbond van 1772, het leidend gesternte des dichters. Het ontbreekt hem aan een zichtbare en uit dien hoofde dichterlijke Kerk. Nochtans is daarom de godsdienst in geenen deele

voor hem een geheel afgetrokken bespiegeling. Met Milton gaat hij tot het Oude-Verbond terug. Daar spreekt uit den brandenden braamstruik de Heer tot den leider en den verlosser van Israëls volk. Zijn almachtige arm grijpt om zich heen tot in al de wetten en de krachten der natuur, om den hoogmoed der wereldsche machtvoerders te fnuiken. Deze God der heerscharen leeft nog. Thans heeft hij het Nederlandsche volk tot zijn volk verkoren. Hij is het, die het kleine land met de heerschappij over de verafgelegenste zeeën heeft begiftigd.

Wat Vondels oorspronkelijkheid ook ten goede moog gekomen zijn, een hinderpaal, die den dichter in den weg stond om zijn rijken aanleg in schitterender vorm te doen uitkomen was van de eene zijde misschien wel het gemis aan een volledig humanistische opleiding, en van de andere de verwarring, de stormachtige onrust en de druk, waarmede de opkomende letterkunde in hare eerste levensjaren had te worstelen. Wel waren er uit de Rederijkkamers degelijke volksmenners en volksredenaars voortgekomen, die den Spanjaards even gevaarlijk waren als de boerenvuisten, die hun geoefende tong ter hunner beschikking stelde; maar wat de poëzij aanbelangt waren zij daarentegen in het van elders ingevoerde vormenstel verzeild geraakt. Fransche modellen, die de middeleeuwsche ingenomenheid met het rijm huldigden en daarbij, met afwijking van de aloude toonmeting, meer de sylbetelling op den voorgrond plaatsten, hadden het dichttalent wel eenigszins in een keurslijf geregen, en misschien den krachtigen volksgeest daardoor wel wat belet zich volkomen genoeg uit te spreken. Voor en aleer men het tot een zelfstandige ontwikkeling kon brengen, vestigden de meer beschaafde onder deze dichters hunne aandacht op oude en buitenlandsche modellen en zoo doende vermeerderden zij nog het groote aantal der bont door elkander geworpen elementen en maakten zij de verwarring nog grooter.

De begaafde burgemeesterszoon Pieter Corneliszoon Hooft, (te Amsterdam geb. 17 Maart 1581 en reeds op zestienjarigen

leeftijd lid der oude Kamer), bracht van zijne reis naar Italie, — Juni 1598 — Mei 1601, — de levendigste geestdrift voor de Renaissance en voor de Italiaansche letterkunde mede; onder de aangrijpende indrukken dier reis bestudeerde hij de Ouden, Polybius, Cæsar en Suetonius; in den Italiaanschen trant schreef hij het herdersspel „Granida"; in zijne treurspelen „Baeto" en „Geraert van Velzen" beproefde hij een nationaal stuk voor het tooneel te scheppen; in den „Warenar met de pot", eene navolging van de Aulularia van Plautus, daalde hij geheel tot het volkskluchtspel af; in tal van minnezangen sloeg hij nu eens een echt natuurlijken, dan weder een humanistisch gekunstelden toon aan; hij beproefde zijne krachten op de geschiedenis („Nederlandsche Historien", „Henrik de Groote, zijn leven en bedrijf", „Rampsaligheden der verheffinge van den huize Medicis"), en verwierf zich eindelijk door de vertaling van den grooten Latijnschen geschiedschrijver den naam van den Hollandschen Tacitus. Terwijl nu echter Hooft bij voorkeur zich door den invloed der Italiaansche Renaissance liet leiden, voerde de (als niet-rechtgeloovige verbannen) Engelschman Jan Starter (te Londen in 1594 geb.), die spoedig het Hollandsch volkomen meester was, engelsche elementen in de nieuwe letterkunde binnen. Gerbrand Ariaensen Bredero (in 1585 geb.), stelde tegenover de talrijke navolgingen van Seneca oorspronkelijke tooneelspelen in den Engelschen trant, die hij (soms een voorsmaak gevende van den kleurzin der latere Hollandsche schilders) met de ergste grofheden doorspekte, en (nog plattere) „kluchten". Reeds in het begin der 17e eeuw drong het romantiesch drama der Spanjaards tot Holland in vertalingen door.

Jacob Cats (in 1577 geb.), was de onvermoeide teekenaar van kleinburgerlijke tafereeltjes, waarin het huiselijke leven der Hollanders afgedrukt lag.

Het sterkst waren, onder de dichters en de fraaie vernuften van dien tijd, de klassieke letteren vertegenwoordigd. Bijna allen hadden in Leiden of aan de eene of andere hoogeschool hunne geleerdheid opgedaan, lazen in hunne ledige uren Latijnsche en

Grieksche schrijvers, vertaalden de oude klassieken en maakten zelfs Latijnsche verzen. Hiertoe behoorden o. a. de zeer in aanzien staande Secretaris van Amsterdam, Daniel Mostert, de Katholieke rechtsgeleerden Joan Vechters (Victorijn) en Corn. Gijsbertsz. Plemp, de geneesheer Samuel Coster, en de diplomaat Constantijn Huygens, de vader van den beroemden natuurkundige. Onder hen allen onderscheidt zich als de voornaamste humanist Caspar van Baerle, (Barlæus), een levenslang verliefd dichter en een die het leven wist te genieten, die in zijn latijnsche gedichten met dat al niet zelden de sierlijkheid van den Elzasser Pater Jezuiet Jacob Balde, al was het dan ook niet zijne hooge vlucht en zijne gespierdheid, wist te evenaren. Moge hij ook in zijne moedertaal slechts weinig geleverd hebben, zijn invloed op Hooft en Huygens was van geen geringe beteekenis in de ontwikkeling der inheemsche letterkunde. Het klassieke element behield de overhand. De Ouden werden als de hoogste kunstmodellen aangeprezen, doch in den beginne zonder een diepergaande en doordringender critiek, zoodat Seneca's tooneelstukknn met even veel geestdrift werden nagevolgd als de eerst geleidelijk genaakbaar geworden Grieksche treurspelen. Van Frankrijk uit kreeg de Alexandrijn het burgerrecht als de hoofdversmaat voor treurspel-, helden- en leerdicht, zonder dat men zich eenigszins nauwkeurig rekenschap daarvan had afgevraagd.

Als zelfgeleerde uit het volk stond Vondel onder al die akademisch opgeleide mannen, nagenoeg geheel op zichzelf. Niettegenstaande hij in dichterlijke begaafdheid en in taalkennis hun meerdere was, beschouwde hij zich als hun mindere om den wille hunner geleerdheid. Hij dacht er niet aan, en kon ook nauwelijks er aan denken, om hen een anderen weg te doen inslaan. Hij had er meer dan genoeg aan om door zelfoefening te midden van zijn ondichterlijk beroepsvak en door rusteloozen ijver het gemis van lang voortgezette studiën goed te maken. Toen hij reeds de jongelingsjaren ontwassen was legde hij zich toe op de nieuwere talen, vooral op het Fransch en Italiaansch — de fraaie opdracht van het „Pascha"

aan Jean Michiels Vaerlaer, mon singulier amy, is zelfs in fransche verzen geschreven, — daarna op het Latijn, het Grieksch, alles van meet af, zonder dat hij in zijne eigen taal behoorlijke modellen bezat; en bij dit alles moest hij als een blinde rondtasten, daar hij al te afhankelijk was van het pas aangeleerde, dan dat hij strenge critiek had kunnen uitoefenen, en al te zeer onder den invloed verkeerde van de schoolsche poëzij zijner tijdgenooten, dan dat hij een streep had kunnen halen door al de wansmakelijkheden, waardoor het tweede tijdvak der Renaissance de nauw herlevende klassieken had ontsierd. Zoo werkte en studeerde hij jaren en jaren lang, in de weer als hij steeds was om van zijne studie zelfstandige vruchten te plukken. In het Latijn voorgegaan eerst door een ongenoemden Engelschman, die met de dissenters herwaarts was overgekomen, daarna door een Præceptor der Latijnsche School, een Fries, Abbama geheeten, maakte hij allengskens vorderingen.

Tot de liefhebberijen van het toenmaals levend geslacht behoorden boeken met kopergravuren, of, gelijk men dat fraaier noemt, geïllustreerde werken, met toepasselijke, vaak zinnebeeldige vaerzen. Verscheiden dichters, als Coornhert, R. Visscher, Cats, Hooft, de Brune hebben het niet beneden hunne waarde geacht om spreuken en kleinere gedichten voor zulke zinnebeelden en prentverzamelingen te vervaardigen; het zij dan, dat de verzen bij de prenten of de prenten bij de verzen gemaakt werden.Zoo kwam ook in 1613 Vondel er toe om op aanzoek van den boekdrukker Dirck Pieterszoon Pers een te dier tijde gezocht plaatwerk „de kleine Werelt" genaamd, en dat uit 74 nummers bestond, met nieuwe gedichten in gewone alexandrijnen te verrijken. Het aldus nieuw aangekleede boek droeg nu den naam van „den Gulden Winckel der konstlievende Nederlanders". Groote waarde bezitten deze stukken niet; de bijschriften uit den bijbel maken soms een wonderlijk contrast met den inhoud, die aan de fabelleer ontleend is; het episch verhaal komt niet zelden neer op een min of meer drooge zedeleer; — intusschen was het in zooverre geen nuttelooze

arbeid, dat Vondel daardoor spoedig een aantal der schoonste dichterlijke fabelen der oudheid zich eigen maakte, zoo als de straf van Prometheus, Hercules aan den kruisweg, Oedipus en de Sphinx, Ulysses en Circe, Penelope's trouw, Damon en Pythias. Waarschijnlijk vond hij daarin meer genoegen en aantrekkelijkheid dan de schooljeugd onzer hedendaagsche gymnasiums, wie deze dichterlijke legenden, tot oefening in de Aanvoegende wijs en in voorwaardelijke volzinnen en termen, zoo pijnlijk worden ingetrechterd.. Onder al die fabelen is er bijna geen enkele, die niet later vol leven en bezieling in zijne werken wordt teruggevonden.

Dit groote werk, dat den letterkundigen baanbreker allicht veel moeite zal gekost hebben, werd op den voet gevolgd door tal van godsdienstige meest kerkgezangen:

„Vier Wterste", „Wterste oordeel", [Nieu]„Jaer-sangh", „Hemelvaert-Zangh", 2 „Pinxter-zangen" en, „Aendachtighe Betrachtinghe over Christus Lijden".

Den 13 Januari 1616 werd de vrome dichter in de Doopsgezinde gemeente der Waterlanders als Dienaar (Diaken) voorgedragen en den 27 als zoodanig verkozen. Naar van Lennep vermoedt, zou deze benoeming hem voor een geruimen tijd niet slechts van de tooneelkunst vervreemd, maar ook van het bezoek der Rederijkkamers afgehouden hebben; althans slechts een paar jaren te voren, den 21 Augustus 1614, werd zekere Corn. Jansen van wege den kerkeraad der Waterlanders streng daarover gegispt, „dat hij veel omgang had met de Rederijkers op de Kamer, ja zelfs „Prince" bij hen geweest was." Het is des te waarschijnlijker, om dat Vondel zich schijnt ontzien te hebben zelfs het „Pascha" onder zijn naam in het licht te geven. Wat hiervan zij, Vondel heeft in dezen tijd geen enkel tooneelstuk voortgebracht. Daarentegen vertaalde hij twee stukken uit de wel is waar door Goethe geprezen, maar niettemin overdreven en smakelooze gedichten van den Franschen Calvinist Bartas: nl. „Abrahams Offer" en „Salomons Heerlijckheit", welke arbeid op zijn dichterlijke ontwikkeling niet gunstig werkte. Hij werd stijf, gewrongen en duister, evenals

Bartas zelf, die er ook al geen baat bij vond, dat een twintig jaar later — in 1640 —, de „tiende Muze" van Noord-Amerika, de Puriteinsche Anna Bradstreet eene Engelsche vertaling zijner werken bezorgde.

Het volgend jaar leverde Vondel andermaal een besteld werk: een nieuwen tekst namelijk bij de 125 dierenprentjens, welke Marcus Geeraerts van Brugge reeds in 1566 had gegraveerd, en die met verschillende teksten geheel Europa door verspreid waren. Het fabelboek heeft tot titel: „Vorstelijcke Warande der Dieren: waer in de zedenrijcke philosophie, poëtisch, morael, en historiael, vermakelijck en treffelijck wort voorghestelt". Het ontbreekt den tekst niet aan kunstenaarsopvatting, aan levendigheid van voorstelling en aan rijkdom van taal; maar wat zou er zelfs van La Fontaine terecht komen, als hij al zijne fabelen in alexandrijnen gedicht en alle even lang gemaakt had?

De daarop volgende twee jaren arbeidde Vondel in het geheim, zonder iets het licht te doen zien. Eerst in 1620 verscheen een bijbelsch heldendicht, bestaande uit 38 nagenoeg even lange stukken, elk voorzien van een bijbeltekst: „De Helden Godes des Ouwden Verbonds." Hier zijn de bijbelteksten reeds beter op hun plaats dan in den „Gulden Winckel." De epische stof is doorgaans nieuw, krachtig en levendig opgevat. In stijl en taal heeft de dichter zich gelukkig van de gezwollenheid van Bartas ontdaan en heeft hij zijn eigen natuurlijke manier teruggevonden.

Ter zelfder tijd waagde de Waterlandsche diaken het weer om de tooneelpoëzij op te vatten, en nog in hetzelfde jaar droeg hij den oud-burgemeester Corn. Pietersz. Hooft, een der meest verdraagzame mannen van de Republiek, zijn „Hierusalem verwoest", een treurspel in vijf bedrijven met reien, op. De geest, die in zijn Pascha werkzaam was, treedt hier met nieuw leven, met nieuwe kracht, met nieuwe ontwikkeling te voorschijn. „Welk een gloed van verbeeldingskracht, van gevoel, van hartstochtelijkheid, van woordenrijkdom"! roept Beets uit, als hij dit stuk bespreekt, en hij

doet dit met het volste recht. De tragische bijzonderheden van het geduchte godsgericht zijn wel is waar op eenvoudige, maar toch op aangrijpende wijze ten einde toe behandeld; levendig en vloeiend is de taal; vol leven en vol echte poëzij zijn vooral de reien, de woeste onstuimige zang der Romeinsche soldaten (I), de aangrijpende beurtzang der Joodsche vrouwen en maagden over den stijgenden nood der veste, de treurzang der Priesteren, het afscheid der vluchtende vrouwen van haar geliefd, heilig Jerusalem. 's Dichters ernstige werkzaamheid werd intusschen op dat tijdstip gestoord door de godsdienstig-staatkundige woelingen rondom hem. Zijn vurige vaderlandsliefde en zijn ernstige godsdienstzin sleepten ook hem in de hoogopbruisende golven mede.

Het stijve, sombere calvinisme, onder welks banier het Nederlandsche volk stormgeloopen had tegen zijne domkerken, de beelden zijner beschermheiligen en andere kunstschatten verbrijzeld, en zijne wettige beheerschers overwonnen en verdreven had, riep, na een kortstondigen vrijheidsroes, eene hevige reactie in het leven. Geesten, die met een dieper inzicht begaafd waren, begonnen een afkeer te krijgen van het vreeselijk en tot wanhoop voerend fatalisme, dat ten grondslag strekte van Calvijns leer. Van den predikstoel af en uit de studeerkamer drong de twijfel door tot de beschaafde klasse. Staatkundige richtingen openbaarden zich, evenzeer als vroeger, in de behandeling der godsdienstige vraagstukken. Bijzondere belangen en hartstochten mengden zich in de beroeringen, daardoor teweeggebracht. Al spoedig stond niet enkel meer de godgeleerde tegenover den godgeleerde, — Arminius, de man der verdraagzaamheid, tegenover Gomarus, den hoofdleider der oude, onverdraagzame rechtzinnigheid; het gansche volk was in twee tegen elkander opgehitste legerkampen verdeeld: het eene schreeuwde om verzachting van de leer en om verdraagzaamheid, het andere riep het staatsgezag op om te vuur en te zwaard den pas verwonnen godsdienst van den Staat te behouden. De Dordsche Synode, — 1618 tot 1619, — bezorgde aan deze laatste de overwinning. De staatkundige leider der

Remonstranten, 's Lands Advocaat, Oldenbarnevelt, stierf door beulshanden den 13 Mei 1619, terwijl zijne geestverwanten Hugo de Groot (Grotius) en Hogerbeets tot levenslange gevangenisstraf werden veroordeeld. De Arminiaansche steden werden met militair vertoon (met meêwerking van den Prins-Stadhouder) gedwongen om de Dordtsche stellingen te omhelzen en de Overheidspersonen, die aan het bestuur waren, te ontslaan. De Remonstranten, die weigerden zich te onderwerpen, werden vervolgd en verplicht uit te wijken of zich schuil te houden. [1])

Hoewel Mennist had nochtans Vondel reeds van den aanvang der woelingen af partij gekozen voor de Remonstrantsche minderheid, en trouw bleef hij aan de gedane keuze, ook toen de felle haat der oude Calvinisten het bloed van Oldenbarnevelt eischte en de aanhangers zijner partij in den ban geslagen werd.

In treffende allegorische dichtstukken deed Vondel zijne hoogachting blijken voor de leiders der Remonstranten, Jacob Arminius, Johannes Uytenbogaert en Simon Episcopius (Bisschop); in een werkelijk geharnast klinkdicht beschuldigt hij de Gomaristen van den kerkban te misbruiken. Meer dan al het andere nam hij het treurige lot van Oldebarnevelt ter harte. Hij toch was het, die de pas opgerichte Republiek in 1587 tegen Leicesters eerzuchtige plannen had gehandhaafd; — die in 1598 Hendrik IV van Frankrijk bewogen had om geen vrede te sluiten met Spanje; — die in 1609 bij het Twaalfjarig-bestand van Antwerpen den Spanjaards de feitelijke erkenning der Vereenigde Nederlanden had afgedwongen; — die de machtigste, de schranderste, de onbaatzuchtigste vertegenwoordiger van den nieuwen Staat was. Met Argusoogen had hij den eerzuchtigen Maurits van Nassau op al zijne schreden bewaakt, met verstandig berekende kracht had hij al zijne diplomatische zetten op het staatkundig schaak-

1) Voor meer dan een hunner werd deze vervolging eene aanleiding tot inkeer in zich zelven en tot den terugkeer tot de Moederkerk, gelijk dit o. a. het geval was met den Leidschen hoogleeraar Petrus Bertius en den Remonstrantschen predikant Peter Engelraeve. Zie hunne Biographie van de hand des Eerw. P. Allard in de „Studiën, 1870 en 1872. Vgl. Räsz, Convertiten IV. 500.

bord beantwoord en den wapenstilstand met Spanje ten koste van den naar een kroon begeerigen veldheer tot stand gebracht. Te vergeefs beproefde Maurits dien verwenschten republikein door schotschriften en schimpvaerzen bij het volk gehaat te maken, of hem door naamloze dreigbrieven vrees in te boezemen. Het volk bleef aan den wakkeren vaderlander gehecht en zelf week deze geen schrede terug. Eerst toen de predikanten zich er mede moeiden slaagde men er in, om, onder godsdienstige voorwendsels, hem eene tegenpartij op den hals te schuiven. Vierentwintig rechters van verdachte trouw spraken het doodvonnis over hem uit, op grond van zeer betwistbare „staats-maximen". Zoo moest dan de beste der Hollandsche patriotten, de eerste staatsman hunner republiek, als een zeventig-jarig grijsaard het schavot beklimmen. Uitgeput door arbeid en ouderdom moest hij op zijne kruk leunen om de trappen van het schavot te bestijgen en het blok te bereiken, waarop hij 's werelds ondank zou ondervinden. Dit tooneel bleef Vondel zijn leven lang voor den geest zweven. Ook hij was republikeinschgezind, en wel met geheel zijn hart. In den grijzen staatsman zag hij de echte burgerdeugd ten offer gebracht aan lage eerzucht en veilen sektenhaat. De zangen, door hem aan den overledene gewijd, vloeiden hem uit de volle borst. Als van een profeet der wrake klinkt zijne stem, gelijk aan die eens donders, als hij zijne „Geuzenvesper" tot de vier en twintig rechters spreekt:

GEUZE VESPER OF ZIEKE-TROOST,

VOOR

DE VIER EN TWINTIG [1]).

I.

Had hij Holland dan gedragen
Onder 't hart,
Tot zijn af-geleefde dagen,
Met veel smart,
Om 't meineedig zwaard te laven,

1) Op eene bekende zangwijs.

Met zijn bloed,
En te mesten kraai en raven,
Op zijn goed?

II.

Maar waarom den hals gekorven?
Want zijn bloed
Was in d'aders schier verstorven;
In zijn goed
Vond men nooit de Pistoletten,
Van 't verraad
Uitgestrooid, om scharp te wetten
's Volleks haat.

III.

Gierigheid en wreedheid beide,
Die het zwaard
Grimmig rukten uit der scheide,
Nu bedaard.
Zuchten: »Wat kan ons vernoegen
Goed en bloed?
Och, hoe knaagt een eeuwig wroegen
Ons gemoed!"

IV.

Weest te vreên, haalt predikanten,
West en Oost!
Gaat en zoekt bij Dortsche Santen
Heil en troost!
't Is vergeefs, de Heer koomt kloppen,
Met zijn Woord;
Niemand kan de wellen stoppen
Van die moord.

BESLUIT.

Spiegelt, spiegelt u dan echter,
Wie gij zijt;
Vreest den worm, die dezen rechter
't Hart af-bijt;
Schend uw handen aan geen vaders,
Dol van haat!
Scheldt geen vromen voor verraders
Van den staat.

Kinderlijk teeder als het geschrei van een kind is zijn dichtstuk op het krukje van Oldenbarneveld:

HET STOKSKE

VAN

JOAN VAN OLDENBARNEVELT,

VADER DES VADERLANDS.

Mijn wensch behoede u onverrot,
O stok en stut, die geen verrader,
Maar 's vrijdoms stut en Hollands vader
Gestut hebt, op dat wreed schavot;
Toen hij voor 't bloedig zwaard most knielen,
Veroordeeld, als een Seneca
Door Nero's haat en ongenâ,
Tot droefenis der braafste zielen.

Gij zult, nog jaren achtereen,
Den uitgang van dien held getuigen,
En hoe geweld het recht dorf buigen,
Tot smaad der onderdrukte steên.
Hoe dikwijls strekt' gij onder 't stappen
Naar 't hof der Staten, stadig aan,
Hem voor een derden voet, in 't gaan
En klimmen op de hooge trappen;

Als hij, belast van ouderdom,
Papier, en schriften, overleende,
En onder 't lastig landspak steende.
Wie ging, zoo krom gebukt, nooit krom!
Gij rustte van uw trouwe plichten
Na 't rusten van dien ouden stok,
Geknot door 's bloedraads bittren wrok; —
Nu stut en stijft gij nog mijn dichten.

Niet weinig droegen deze en andere gedichten van dien aard, die als vliegende blaadjes onder het volk verspreid werden, er toe bij om de herinnering aan den eens zoo hoog gevierden en gruwelijk vermoorden staatsman te doen herleven. Vondel wil hem evenwel ook in een grooter werk een grootscher en blijvend gedenkteeken stichten. Zulk een gedenk-

teeken richtte hij voor hem op in het treurspel: „Palamedes oft vermoorde onnooselheyd."

De naaste aanleiding tot dit stuk werd gegeven door Albert Coenraetsz. Burgh, die, door Prins Maurits in 1618 in de Vroedschap gebracht, aanvankelijk als een aanhanger van zijne staatkunde beschouwd werd. Mag hij wellicht vroeger zijne ware gezindheid geheim gehouden hebben of later van staatkundige zienswijze veranderd zijn, zeker is het, dat hij, eenmaal in den raad zitting hebbend, de onderliggende partij begunstigde. Geheel onbewimpeld liet hij zich ter gunste van Oldenbarnevelt uit. Eens toen hij met Vondel over het tragisch uiteinde van den grooten vaderlander sprak en deze op zijne wijze zich hevig tegen Maurits en de rechters uitliet, vraagde hem Burgh, waarom hij er dan geen treurspel op maakte? „'t Is nog geen tijd," gaf Vondel ten antwoord. „Goed," was het wederwoord van Burgh, „maak het dan met veranderde namen." Zonder er lang over na te denken, dat het hem wellicht duur zou te staan komen om voor Burgh de kastanjes uit het vuur te halen, nam hij met gretigheid dat denkbeeld op. Na een kijkje genomen te hebben in de wereld der oude volkssagen vestigde hij zijne keuze op Palamedes [1]), en weldra had hij een schets gereed. Vóór hij nog met zijn arbeid gereed was, werd Prins Maurits, zijn Agamemnon, ziek en stierf. Toen op zekeren morgen zijne vrouw hem beneden van de trappen toeriep: „Man, de Prins ligt op sterven," antwoordde hij: „Laat hem maar optrekken: ik belui hem vast". [2])

De nieuwe stadhouder Frederik Hendrik, die tijdens de Regeering zijns broeders de begunstiger der Remonstranten geweest was, werd met blijde verwachting door hen begroet.

---

1) Ovid. Met. XIII. 56.

2) v. Lenn. II. 297.

3) v. Vloten I. 187. Zooals v. Lennep II. 313. opmerkt, is het haast niet te gelooven, dat Vondel in hetzelfde jaar de Amsterdamsche Hecuba en de gedichten op Frederik Hendrik zou geschreven hebben. Zoo gedwongen en overladen zijne navolging van Seneca is, zoo levendig en hartelijk vloeit zijn Princelied uit 's dichters eigen gemoed.

Vondel dichtte te zijner eere zijn levenslustig en blij „Princenlied" en tevens een meer uitvoerigen en feestelijken Heilgroet of „Begroetinghe." In het eerste dier gedichten legde hij zelf den Prins de vredes- en vrijheidsvoorwaarden in den mond, die de Remonstranten van hem verlangden: [3])

'S Lands rechten en vrijheden
  Ik helpen zal in zwang;
In geen vereende steden
  Gewetens felle dwang
Of tijrannije lijen;
  Ik wensch de goê gemeent'
En trouwe borgerijen
  Door liefd' te zien vereend.

Onder den blijden indruk dier hoopvolle verwachtingen vervorderde Vondel rustig zijnen Palamedes; in November gaf hij het stuk uit, dat onder oude benamingen en karakters eene schets ten beste geeft van de godsdienstig-staatkundige woelingen van zijn tijd.

Eene uitgave van het werk in 1736 geeft bij de aanwijzing der personen de volgende ophelderingen:

Palamedes	J. van Oldenbarnevelt.
Rei van Eubeërs	Remonstrantsche Aanhangers van Oldenbarnevelt.
Rei der Ithakoizen	Zeeuwsche aanhangers van den Prins.
Megaera	Reinier Pauw.
Sisyphus	Duik.
Ulysses	Fr. A. van Aerssen, Heer van Sommelsdijk.
Diomedes	Graaf Willem van Friesland.
Rei der Peloponnesiers . . .	Hollandsche predikanten en gunstelingen van den Prins.
Eurypylus . . , ...	Triglandt.
Agamemnon	Prins Maurits van Nassau.
Nestor	De raadsheer Adriaan Janius of de onpartijdige rechter.

4) J. v. Vondels Palamedes of Vermoorde Onnoozelheit. Treurspel. Met aanteekeningen uit 's Dichters mond opgeschreven. 't Amersfoort, bij Pieter Braakman.

Ajax	De Heer van Matenes van Schagen.
Ootes	De Heer van der Myle, Barnevelts zwager.
Thersites	De Heer van Zanten of de Heer met zijn tanden.
Calchas	Bogerman, Voorzitter der Synode.
Bode.	
Neptunus	De gramschap Gods over het schelmstuk.
Priamus	Aartshertog Albert.
Hecuba	Aartshertogin Clara Eugenia Isabella.
Rei van Trojaansche maagden.	Spaansche of Brabantsche burgers.

De korte inhoud van het stuk is als volgt:

Palamedes, Koning van Eubea (Oldenbarnevelt), heeft het door zijn schranderheid en bekwaamheid zóóver gebracht, dat hij de voornaamste aanvoerder der Grieken voor Troja is geworden: deze onderscheiding nu haalt hem den haat op den hals van Koning Agamemnon (Prins Maurits van Oranje), van Calchas, van de Priesters en de waarzeggers (Bogerman, Triglandt en andere vurige predikanten der Calvinisten). Het ontdekken van een looze streek van Ulysses (Heer van Sommelsdijk), maakt ook dezen tot zijn verwoeden vijand. Deze en Calchas hitsten door allerlei leugens Agamemnon zoowel als het volk tegen Palamedes op; vervolgens vonden Diomedes en Ulysses (Graaf Willem Lodewijk van Nassau en de Heer van Sommelsdijk) een geheime list uit om het gehate legerhoofd in het openbaar te kunnen aanklagen. Deze zelfde list vindt men reeds in de oude sage aangegeven. Palamedes wordt door Agamemnon ter verkenning uitgezonden. Middelerwijl verbergen Ulysses en Diomedes eenen schat in zijne tent, verdichten zij een valschen brief van Priamus (Aartshertog Albert) aan Palamedes en verzenden zij dezen door een Trojaanschen gevangene naar het leger. Diomedes neemt hem in hechtenis en sleept hem voor den volksraad. Het meerendeel der vorsten laat zich bedotten, — nochtans rijst er eenige twijfel op. Ulysses neemt dien weg door den schat uit te graven. Pala-

medes moet terechtstaan voor eene vierschaar, waarin naast Nestor (Adriaan Junius) slechts zijne meest verklaarde doodvijanden (de vier en twintig rechters van Oldenbarnevelt) zitting hebben. Nog tijdens de zitting van den raad komt Calchas met de Priesters (de Calvinistische predikanten) aan het hoofd eener opgeruide volksmenigte aangeloopen, die Palamedes als een zoogenaamd erkenden verrader wegsleepen en steenigen. Oates, des overledenen broeder (van der Myle) roept Neptunus aan om wraak; deze troost hem met de vereering, die den vermoorde zal bewezen worden, en met het treurig lot zijner vervolgers. In Troje (Spanje) heerscht groote vreugde over Palamedes dood.

Reien der Eubeërs (Remonstranten), der Peloponnesiërs en der Ithakoisen (contra-Remonstranten), en van Trojaansche (Spaansche) maagden eindigen elk der vijf bedrijven van het treurspel.

Een der beroemdste plaatsen is de rei der Eubeërs, die des nachts op schildwacht staan, op het einde van den III^n „handel", waarin Vondel, na een heerlijken lierzang aan den ochtend gewijd, tegenover het treurige lot van den republikeinschen staatsman het geluk van het rustige landleven afschetst:

Die, in een liefelijke streek,
Bij 't ruischen van een zilverbeek,
Zijn landhuis sticht en boersche woning,
Wat is dat een gezegend koning!
Die niet en vlamt op ijdel lof,
En zijne lusten met zijn hof
Vernoegt, en indrinkt met zijne ooren
Den voglenzang, die zich laat hooren,
Als d'uchtenddouw langworpig leit
Bij druppels hier en daar gespreid
Op rozebladen versch ontloken;
Wanneer zich opdoen duizend roken
En duizend kleuren voor het oog,
Van bloemen, als een regenboog,
Als Iris' bruiloftskleed geweven,
Een schilderij, die zwijmt naar 't leven.
Hij plant, hij poot, of hij verzet,
Belaagt de vooglen met zijn net,

Of, overlenende met ijver,
De spartelvisch trekt uit den vijver,
Met zijn gebogen hangelroê;
Of, is hij zulke spelen moê,
Hij spant zijn paarden in vóór 't dagen,
En gaat met honden 't knijn belagen;
Of rijdt, bij klaren zonneschijn,
Door wegen, die gestrengeld zijn
Als voormaals der Cretenzen doolhof.
Hier bloeit een afgetuinde koolhof,
Daar lacht een beemd, een klaverweî,
Omcingeld met een boomenrei;
Men leègt de koeyen-uyers wakker;
Hier zwoegt en ploegt men op den akker,
En ginder hoopt men op 't gewas;
Daar zaait men boekweit, ginder vlas;
Hier groeit en bloeit het weeldig koren,
Omheind met stekelige doren;
Daar spoeit een speeljacht over 't meer;
Hier rookt een dorrep, ginder veer
Een slot wil in 't verschiet verflaauwen,
En hooger op, 't gebergte blaauwen.

De toespelingen waren duidelijk genoeg. Een diepe afkeer tegen den Stadhouder Maurits van Oranje, die Oldenbarnevelt aan zijne eerzuchtige staatkunde had geslachtofferd, had hem die ingegeven. De Regeering zat dan ook spoedig den dichter op de hielen. Deze zocht heil en eene schuilplaats in het huis zijns zwagers Hans de Wolf en zijner zuster Clemensken. Deze vrienden wilden echter, gelijk G. Brandt, zijn oudste levensbeschrijver, verhaalt, zich niet met zijne zaken bemoeien, maar namen hem veeleer onderhanden over zijne schrijfzucht. Zij waren van meening, dat hij liever zijn huis behoorde voor te staan, op zijne nering acht te geven en al dat schrijven en wrijven te laten. Hij antwoordde: „Ik zal dat volk de waarheid nog scherper zeggen!" en schreef toen te huis nog scherper hekeldichten, die hij evenwel op de dringende bede zijner zuster in het vuur wierp, waarvan hij later nochtans spijt gevoelde.

De schuilplaats, die de zijnen hem weigerden, vond hij bij

de familie Baeck op hunne hofstede Scheibeek, tot zoolang hij door bemiddeling van den Amsterdamschen stedelijken Raad met een boete van 300 gulden en met een scherpe terechtwijzing van de hooge overheid van verdere rechtelijke vervolging werd ontslagen. De terechtwijzing baatte echter weinig. In een tweetal jaren beleefde de „Vermoorde Onnoozelheit" den dertigsten druk. In weerwil van de geldboete, waarop de Palamedes hem was te staan gekomen, ging hij hoe langer hoe meer voort met de onverdraagzame contra-remonstranten te hekelen. Zoo schreef hij in 1626, bij de afzetting van den Remonstrantschen predikant Hanekop, den „Rommelpot van 't Hanekot"; in 1627 verscheen zijn „Sprookje van Reintje de Vos" tegen den oud-burgemeester Reinier Pauw; in 1630 zijn „Roskam", zijn „Harpoen" en zijn Medaalje voor den Gomaristen Kettermeester en Inquisiteur te Dordrecht", die aan meer dan een adres gericht waren, en in 1631 zijn van drift gloeiend „Decretum horribile", tegen Calvijns voorbeschikkingsleer zelve. Deze bommen raakten doel en droegen er het hare toe bij om de openbare meening gunstig te stemmen voor de Arminianen, die dan ook in 1630 in Amsterdam den bouw van een kerk durfden ondernemen en in 1636 ten laatste vrije uitoefening van hunnen godsdienst verkregen.

Geen kleingeestig eigenbelang was het dat Vondel in den strijd der partijen had geworpen. Het was de diepgevoelde zucht naar vrijheid eener oprechte, forsche mannenziel, die onwillekeurig in verzet kwam tegen de gruwelijke, helsche willekeur, die Calvijns sombere geest aan de raadsbesluiten en aan het wezen der godheid zelve toedichtte. Zelf een willekeurig despoot maakte hij ook van den Eeuwige, den God der liefde een dwingeland; dezen stempel drukte hij evenzeer op het uitoefenen van het gezag als op zijne leer. Overal waar deze doordrong, in Frankrijk, in Schotland, in de Nederlanden, in de Amerikaansche koloniën, wees zij onder het uit-

---

1) De „Institutio Calvini", die lib. III. cap. 23. sect. 7. van Gods raadsbesluit in zijn voorbeschikkingsleer zelf getuigt: „Tateor, horribile esse decretum: Ik geef toe, dat het een gruwelijk raadsbesluit is."

hangbord der democratie, den weg tot een overheersching te vuur en te zwaard. Als bij instinct bekampte deze geest van willekeur de christelijke kunst, wier streven het was de schoonheid, de goedheid en de beminnelijkheid van God in een zwak afbeeldsel te belichamen. Hij gaf den opstandelingen de brandfakkel in de hand tot de beeldstormerij, om naderhand den beeldstormer zelven aan de dwingelandij van zijn eigen haat over te leveren. Tegen deze hatelijke dwaalleer koos Vondel partij, toen hij in 1631 zijn „Decretum horribile" neerschreef:

God rukt de onnoozelheid van moeders borsten af,
En smakt ze in 't eeuwig vier: o poel! o open graf!
Waar berg ik mij van stank? durft dit gedrocht zijn pooten
Nog branden aan Serveet en hem ten afgrond stooten,
Als een Godslasteraar, na dien dit schendig boek
In 's hemels aanschijn spuwt dien gruwelijken vloek?
Waar ben ik? onder 't licht der Godgeleerde lampen?
Of onder Lucifer, in 't zwarte rijk der dampen?
Is dit het noodlot van 't verkoren wierookvat?
Is dit de Ziekentroost en Kristelijke schat?
En was die lastermuil dus op Michiel gebeten?
Of was het om, met eer, zijn Spaansche goude keten,
Die klinkklaar zich door zoo veel roode schakels vouwt,
Te strijken? zou men dan, om pistolette goud
Of heldren zonneglans van Fransche leliekronen,
Geen Vaderland verraân, en zeven vorsten-tronen?
Maar dit verklaart geen text, noch mikt op 't rechte doel,
Mijn ijver dwaalt van 't spoor; hij slacht den predikstoel.
Kwakzalvers venten dit vergift nog voor driakel,
Dees Kinderduivel was, een eeuw lang, 's volks Orakel.
'k Getroost me licht, zoo mans nog derwaart beêvaart gaan,
Maar dat m'er vrouwen vindt, en kan ik niet verstaan;
Voornamelijk die, met een hartelijk genoegen,
Gezwangerd, onder 't hart ooit ziel en leven droegen,
En levend tuigen, met hoe hartelijk een zucht
Het moederlijk gemoed omhelst zijn lieve vrucht.

Het dichtstuk was niets meer dan een gloeiend protest zijner kunstenaarsziel tegen die verbastering van het christendom, die in de geheele in- en uitwendige ontwikkeling van het

Calvinisme te voorschijn trad. Zulk een protest was van geheel pozitieven aard. Eene meer waardige voorstelling van God, van vrijheid, van menschenwaarde, van deugd, van christendom en van kunst had het ingegeven. Vondel nam den geesel der satire slechts ter hand om de spookachtige uitvindsels van Calvijns stelsel van zich af te weren. Niet zoodra had de vrijheid een ruim veld heropend, of zijn geest richtte zich weder naar het schoone, het groote, het verhevene heen: naar den godsdienst van den Christus nl., gelijk deze hem in edeler, reiner trekken reeds voor den geest zweefde; naar het vaderland, dat uit den strijd in eigen boezem wederom met nieuwe kracht opstond, en naar de kunst, tot welke zijn aangeboren beschermgeest hem heentrok.

III.

Opkomst van het Nederlandsch tooneel. Gijsbreght van Aemstel.

In dien tijd was het Nederlandsch tooneel, dat nog in zijn opkomst was, even eenvoudig of nog eenvoudiger als veertig jaren terug het Engelsche. Toen de Blackfriars-Company in 1594 te Londen het Globe-theater stichtte, — een zeskantige houten loods, waarin de toeschouwers onder den blooten hemel waren gezeten, en slechts het eigenlijk tooneel door een dak beschut was, — waren de Amsterdammers nog zonder schouwburg. Alleen in de Kamers der Rederijkers werd een of ander tooneelstuk opgevoerd, waaraan echter slechts de leden der Gilden en hunne gezinnen deelnamen.

Tot in 1615 leefde hier de burgerij bont door elkander. Niet slechts de meer begaafden uit de middelklasse, gelijk Vondel, verkeerden aldaar met de aanzienlijkste familiën uit de stad, welke zich reeds langzamerhand tot een bevoorrechte kaste trachtten op te werken, maar ook een aantal lieden zon-

der talent, „vrolijke jongens", gelijk van Lennep hen noemt, die het eenig en alleen op eer en gunst gemunt hadden, en die met hun zinlooze rijmelarijen het letterkundig leven slechts stoorden en tegenwerkten. De oprecht degelijke mannen trokken zich terug, en de „vrolijke jongens" behielden de overhand. Te vergeefs deed Hooft aan den Schepen Jan ten Grootenhuis het voorstel: om de „onnutten en ongebondenen", die slechts tegen alle regels in een diepe buiging met den hoed in de hand staan maken, uit naam der Heeren Burgemeesters te noodzaken om zich, op straf van zware boete, buiten de Kamer te houden, tot zoolang diezelfde overheid hun nader bericht deed toekomen." Het mocht evenwel niet baten. Brederô klaagt in zijne gedichten, dat de beste namen der stad hier met Jan Rap en zijn maat bijeenkwamen.

Hij, die zich te dezen opzichte het verdienstelijkst maakte, was de geneeskundige Samuel Coster, Docter in de medicijnen, en daarenboven een ijverig dichter en letterkundige. Men heeft het er langen tijd voor gehouden, dat zijn vader, die als een der oude Geuzen bij Heiligerlee had meêgestreden voor de vrijheid, vervolgens tot de aanzienlijkste waardigheden in den lande was opgeklommen; dit is echter een dwaling. Costers vader, tot het burgerlijk leven teruggekeerd, werd werklijk *koster* van de Oude Kerk te Amsterdam. Brandt loopt hoog met den dichterlijken Doctor weg; doch zijne stukken gaan het middelmatige niet te boven. Des te meer echter heeft hij, gemeenschappelijk met Brederoô en anderen, bijgedragen om het aanzien der Kamer en de waarde van hare tooneeluitvoeringen te verhoogen. Als praktische Hollanders dachten zij voor al het andere aan geld; hierom hieven zij tot een klein bedrag entreê-geld, en brachten het reeds 1615 zóóver, dat zij een batig slot hadden van 2000 gulden. Wel deden er zich nu nieuwe moeielijkheden op, zoowel van den kant der Rederijkers, die Costers bedrijvigheid met leede oogen aanzagen, als van den kant der Calvinistische geestelijkheid, wier hoogmoed en heerschzucht hij in 1618 in zijne „Iphigenie" op het tooneel bitter doorhaalde. Coster liet zich evenwel aan

niets gelegen liggen; met zijn meer ontwikkelde vrienden scheidde hij zich van de Oude Kamer af en sloot met twee instellingen van liefdadigheid, het Oude-Mannenhuis en het Weeshuis, eene overeenkomst, waarbij bepaald werd, dat deze instellingen alle kosten der te geven tooneeluitvoeringen zouden dragen, doch daarentegen voor een derde in de inkomsten zouden deelen. In het nieuwe gebouw, dat hij had opgericht, bracht nu Coster een soort van nieuwe Kamer te zamen, tot welke spoedig de bekwaamste mannen toetraden. Zij werd Costers Academie genoemd, en aanvanklijk had onze dichterlijke geneesheer ook wel het plan, de verschillende faculteiten er hare wetenschappen te laten doceeren. Ter inwijding gaf men als voorspel, den „Apollo" van Suffridus, en als nastuk „den Moord, gepleegd aan Willem, Prins van Oranje" van G. van Hogendorp, en des anderen daags Hoofts „Warenar met den pot." Hoe onbeholpen de inrichting van dien schouwburg was, kan men opmaken uit eene overeenkomst, in Augustus 1622 door Coster met het Weeshuis gesloten, krachtens welke dit al het tooneeltoestel overnam. De inventaris [1] houdt slechts het volgende in:

„Alle de geschilderde omdraeyende doecken, op het toneel sijnde; 22 waepenen van de voornaemste Princen, op ovaelen geschildert; 9 viercante waepenen van de Vrye ende ſes princenwaepenen op doeck; 2 groote ſchilden, daer de lampen aen hangen, aen d'ander ſyde geſchildert, met haer blocx ende coorden; het daelende hemelwerck, met ſyn kaepstangen, coorden ende blocxs; 3 toeſtels die het plein (de bak?) omreycken met haer ſchragen ende bancken; noch een minder taeffel met 2 ſchragen; 3 ſtucken, daer het toneel mede vergroot wert; een gevangen deur tralys gewys gemaect; 2 groote houten traliën in 't ſpel van *herzilia* gemaect; de blaffetuiren gemaect tot hemelwerck; 2 groote swarte linnen gordynen daer 't toneel mede wert geslooten; alle de losse deelen op de hoochste sol-

1) v. Lennep. II. 146.

deringe; 't graf van Achillis; de triumfwagen; 't viercante outaertgen; vormen van tienewerck opten folder leggende."

Sinds de oprichting van Costers Academie geraakte de Kamer „Uyt levender jonst" steeds meer en meer in verval. De Oude Kamer hield het langer uit, hoewel hare beste leden tot de Academie overgingen. In 1632 werd zij door bemiddeling van den Burgemeester bij de Academie ingelijfd. In 1635 verkocht het Weeshuis een derde van de tooneeldecoratiën en van de costumen aan het zoogenaamde Oud-Mannenhuis. Beide instellingen besloten een nieuwen Schouwburg op te richten. Volgens de uitspraak der Burgemeesteren moest het Weeshuis twee derden, het Oud-Mannenhuis één derde der kosten dragen, en dan ook een evenredig aandeel in de winsten ontvangen.

Het wapen van Costers Academie, een bijenkorf met het opschrift „*ijver*" werd nu met de zinspreuk der Kamer ineengesmolten: „*Yver in liefde bloeyende*".

De kosten beliepen eene som van 29.103 gulden. Op het einde van 1637 was het gebouw afgewerkt en het droeg nu den naam van Schouwburg. Het werd een deftig gebouw, dat den bouwmeester Nicolaas van Kampen eer aandeed en als een waardig sieraad der stad begroet werd.

De ingang werd geflankeerd door Dorische zuilen. Daarboven las men in gulden letteren een tweeregelig vaers van Vondel:

De werelt is een speeltooneel:
Elck speelt zijn rol en krijght zijn deel.

Verder prijkte in den gevel met groote letters het woord:

SCHOUWBURG.

Benoorden dezen ingang was het bureau voor de toegangskaarten, daarboven van buiten twee lantarens, en van binnen twee gebeeldhouwde figuren, de borstbeelden van Democritus en Heraclitus. Naar het zuiden had men de woning van den

kastelein met verschillende welingerichte vertrekken. Aan de deur van de woning des kasteleins zag men drie gedichten: twee van Vondel en één van den katholieken glazenmaker en tooneeldichter Jan Vos. [1])

Het eigenlijke tooneel en de ruimte voor de toeschouwers vormden geen twee op zich zelf staande bouwwerken, maar rustten beide op hetzelfde gemeenschappelijk gebalk? die evenals de midden galderij het geheele gebouw doorliep. Daar waar de laatste zitplaatsen een eind namen was het begin der tooneelschermen. Middenin had men een vrije, halfcirkelvormige ruimte, met niets anders dan staanplaatsen; rondom — deze ruimte waren twee boven elkander aangebrachte rijen loges, die zeer ruim waren en elk door twee sierlijke pilasters van elkander waren gescheiden. Boven de loges waren de gaanderijen met boven elkander geplaatste rijen zitbanken die terrasvormig opliepen. Tegenover het tooneel zag men een halfcirkelvormig groot venster, dat er uitzag als een kerkraam. Men wilde goed licht hebben. De voorstellingen toch namen ten 4 ure een aanvang, zoodat men negen maanden lang bij daglicht (met mindere kosten natuurlijk en zonder de gevaren van het hedendaagsch tooneel) kon spelen.

De tooneel-decoratie was blijvend en daardoor van de thans in zwang zijnde geheel verschillend. De eerste zijwand (coulisse kan men niet zeggen) ter linker en ter rechter zijde stelde een gevangenis voor. Wanneer nu het stuk deze decoratie vereischte, liet men een gordijn, die onmiddelijk daarachter boven de twee zijwanden in tweeën was opgerold, naar beneden en trok deze dicht: en de gevangenis was klaar. Bij andere voorstellingen werd de gordijn weder opengetrokken en boven op de gaanderijen, welke de twee zijwanden ondersteunden, opgerold. Dan had men van voren de tooneel-decoratie der gevangenis, links en rechts daarachter twee voorkamers van

---

1) Bij v. Vloten I. 333. n. 11 en 111. Het vers van Jan Vos is als volgt: De Godsdienst roept de ziel: het lijf de zorgh voor 't leven: Elck heeft haar eygen tijt: wie die hier tegen streven? Wie tijt in tijden vint, wordt geen tooneel ontzeyt. Zoo leert men door het spel noch deught in ledigheyt.

een huis in Renaissance-stijl, op den achtergrond een troon, waarboven een balkon vaststond op twee pilaren, dat van achter door een soort van altaar was afgesloten. Moest een of ander der handelende personen van een stadsmuur of uit een venster het woord voeren, dan begaf hij zich op een der balkons links en rechts boven den zijwand; moest de vertooning in de lucht plaats hebben, dan verscheen hij op het balkon in het midden. De troon, die in het midden werd aangebracht, was in vele tooneelen en stukken van praktisch nut. Daar waar hij niet bij te pas kwam, liet men het aan den toeschouwer doodeenvoudig over zich dien weg te denken. Bij de opvoering van blijspelen liet men de gordijn neder en de beide muren der gevangenis werden door meubelen en draperiën min of meer gemaskeerd. 't Was alles nog in zijn opkomst en ten hoogste onbeholpen. Men speculeerde er niet op om den toeschouwer door decoratiën of door andere kunstmiddeltjes te begoochelen en te misleiden De verbeelding had slechts zeer weinig houvast om zich te verplaatsen en in de omstandigheden, welke de verschillende tafereelen op het oog hadden. Het voornaamste had zij zelf te doen. Een voelbaar nadeel voor het eigenlijke wezen der tooneelkunst was dit niet. Shakespeare moest zich even armoedig behelpen, als hij zijne stukken opvoerde. De poëzij moest er zich te meer om laten gelden, en dit deed zij dan ook

Terwijl men in Londen slechts op werkdagen mocht spelen, — in 1583 was daar op een Zondag een houten gaanderij ingestort, waarin het Privy-Council eene straf des hemels meende te zien, en hetgeen dan ook ten gevolge had, dat de tooneelvoorstellingen op Zondag streng werden verboden, — was de schouwburg te Amsterdam alléén open op Zondag-namiddag. Jaren lang nochtans werden ook hier, evenals te Londen, de vrouwenrollen door mannen vervuld.

In 1637 werd de nieuwe schouwburg ingewijd met een stuk van Vondel „Gijsbreght van Aemstel, de ondergang van zijne stad en zijn ballingschap,” opgedragen aan den gezant van Zweden te Parijs, Hugo de Groot.

„Mijn Heer", zoo schreef de dichter den 16 October 1637 in de opdracht, „het rijſen van onſen nieuwen Schouburg, gevordert door de Heeren Weesvaders en inſonderheyt door den yver des Raedsheeren Nikolaes van Kampen, niet onbedreven in Boukunst en liefhebber van alle fraeye geeſten en wetenſchappen, dede onſen luſ rijſen om dit aenſienelijck gebouw in te wijen met eenigh werck, dat deſe Stad en Burgery moght behaegen, waerom wy voor onſe ſtoffe uytkooſen de jammerlijcke verwoeſting van Aemſtelredam en ballingſchap van Gijsbreght van Aemſtel, doenmaels Heer der zelve ſtede, *Genus a quo principe nostrum.* De reghte ſtam van Amſterdam."

De dichters van den ouderen, zoowel als van den nieuweren tijd, hadden, naar zijn oordeel, hunne gedichten daardoor smakelijk zoeken te maken, dat zij die dingen ophaalden, die hunne vorsten en voorouders betroffen hadden. Ook achtte hij het niet onbillijk, „dat onze eige zaken ons meer ter harte gaan dan die van vreemden en uitheemschen".

Bij dit alles zweefde hem ook zijn geliefde Virgilius, zoowel als Dante, voor den geest. Deze had de nederdaling in de onderwereld uitvoeriger behandeld, gene wilde den brand van Troje met nieuwen gloed laten opflikkeren.

De loop van het stuk is nagenoeg als volgt: wij laten de voorstelling en beoordeeling der feiten geheel voor Vondels rekening.

Gijsbreght van Aemstel, Heer van Amsterdam en Amstelland keert, — na een langdurige ballingschap ten gevolge zijner medeplichtigheid aan de gevangenneming van Graaf Floris van Holland, die den ouden adel verdrukt en op een schandelijke wijze zich aan zijn eigen bloedverwante had vergrepen, — eindelijk in zijne eigene stad terug. De partijgenooten van den Graaf doen hem nu een belegering van een geheel jaar lang ondergaan. Onmachtig als zij zijn om hun doel door geweld te bereiken, maken zij op Kersnacht van het jaar 1296 gebruik van een zelfde list, als die Virgilius de Grieken laat bezigen. Zij houden zich alsof zij wilden terugtrekken, en toen nu de Amsterdammers hen nazetten, laten

zij dezen een doortrapten spion, — een tweede Sinon, — Vosmeer genaamd, gevangen nemen. Gijsbreght hoort dezen wel naar uit, doch laat zich door zijne sluwe antwoorden om den tuin leiden; hij schenkt hem het leven en de vrijheid en geeft hem zelfs de vergunning om zijn zoogenaamd schip met rijs, het „zeepaard" — een tweede Trojaansch paard — dat met de uitgelezenste vijandelijke soldaten was volgepakt. in de haven binnen te laten loopen en te ontschepen. 't Is middernacht — Kerstnacht. In echt middeleeuwsche eenvoudigheid des harten trekt de rei der Edelen (aan het einde van het Tweede Bedrijf) kerkwaarts:

Wij edelingen, blij van geest,
Ter kerke gaan, op 't hooge feest,
Den eerstgeboren Heiland groeten,
En knielen voor de kleene voeten
Van 't kind, waarvoor Herodes vreest;
Het kind, waarvoor een star verrijst,
Die Wijzen met haar stralen wijst
De donkre plaats van zijn geboorte,
En leidt ze in Davids oude poorte,
Daar d'allerhoogste 't laagste prijst.
Het Oosten, offert wierook, goud,
En myrrh', tot 's levens onderhoud
Van hem, die, neêrgedaald van boven,
In 't arme Bethlem leît verschoven,
Hoewel hij alles heeft gebouwd.
't Gevogelt', dat op wieken zweeft,
Zijn nest, de vos zijn holen heeft,
En woont in bergen en in bosschen;
Een stal van ezelen en ossen
Den Schepper naauwlijks herberg geeft.
De kribbe Hem een wieg verstrekt,
Die 't aardrijk met den hemel dekt,
En ellek dier bestelt zijn voeder.
O kind! Gij zijt, gelijk uw moeder
Met pracht noch hovaardij bevlekt.

Middelerwijl nu echter de argelooze burgerij zich ter kerke heeft begeven, komen de Kennemer en Waterlandsche soldaten uit hun schuilhoek te voorschijn en bemachtigen zij de

Haarlemmer-poort. Van uit zijn schip steekt Vosmeer de stad in brand. Dirck van Haarlem, die heimelijk in het Karthuizer-klooster een onderkomen had weten te vinden, en Willem van Egmont, die in den laten avond met het geheele leger was teruggekeerd, rukken nu de stad binnen. Heer Peter, deken der Hoofdkerk, brengt het eerst de tijding op het kasteel, waar Gijsbreghts vrouw wegens een benauwden droom in den grootsten angst verkeert.

Aangrijpend klinkt andermaal (aan het einde van het Derde bedrijf) de herinnering aan den feestelijken Kerstnacht te midden der verwarring en ontsteltenis, door het toenemend gevaar veroorzaakt. De rei der Clarissen zingt:

O Kerstnacht, schooner dan de dagen!
Hoe kan Herodes 't licht verdragen,
Dat in uw duisternisse blinkt,
En wordt gevierd en aangebeden;
Zijn hoogmoed luistert na geen reden,
Hoe schel die in zijne ooren klinkt.
Hij poogt d'Onnoozle te vernielen,
Door 't moorden van onnoozle zielen,
En wekt een stad- en landgeschrei,
In Bethehem en op den akker,
En maakt den geest van Rachel wakker,
Die waren gaat door beemd en weî.

Intusschen vliegt Gijsbreght met zijne bloedverwanten en met de dapperste krijgslieden van de bezetting naar den Dam, en poogt daar de orde te herstellen en de kerk en de markt te verdedigen. Alles is echter te vergeefs. Het raadhuis wordt stormenderhand door den vijand ingenomen. Gijsbreght ijlt nu naar het Clarissen-klooster, ten einde zijnen oom, den grijzen bisschop van Utrecht, Gozewijn van Aemstel, en zijne nicht, de abdis van het klooster, te redden. Het tooneel is gewis belangwekkend genoeg, als men in het oog houdt, dat een protestantsch dichter het neerschreef en voor een gehoor van Geuzen liet opvoeren, wier voorvaderen, slechts eenige jaren herwaarts, alle beelden verbrijzeld, alle kloosters overweldigd,

en alles wat aan de Katholieke Kerk kon herinneren te vuur en te zwaard getracht hadden te vernietigen. Het tooneel speelt in het koor der kloosterkerk, waar de grijze bisschop, door het nachtelijk rumoer opgejaagd, de abdis Clarisse met hare klooster-zusters vereenigd vindt:

Het loopt met Amsterdam, gelijk gij hoort, ten ende,
En wij verwachten deel aan d'algemeene ellende,
't En zij dan elk van ons zich datelijk verzie.
Voor mij, 'k ben oud en traag, mij voegt niet, dat ik vlie;
Zoo vele moeiten is dit leven mij niet waardig.
Belieft het God, hij koom', zijn dienaar staat al vaardig;
Hij haal' mij in zijn troon en aangename rust.
Maar gij, mijn dochterkens! dien nog het leven lust,
En in het bloeiendst zijt van uwe jonge jaren,
Zet gij 't op vluchten aan, of Jezus u woû sparen,
En helpen in den nood! Klarisse! reine maagd,
Die t'onrecht nog den haat van vader Velzen draagt,
Begeef u op de vlucht; al d'andren zullen volgen.
De vijand, blind van wraak, is bitter en verbolgen,
En allermeest op u, o moeder! — vlucht voorheen.
Ik zal u bijstand doen met tranen en gebeên,
En volgen met mijn hart, daar mij geen voeten brengen.
Ga hene, Machteldskind! of God het woû gehengen,
Dat gij geborgen werdt! 'k Ben meest met u begaan.

KLARIS VAN VELZEN.

Och, vader Gozewijn! waar ziet ge mij voor aan?
Begaaf ik u in nood, hoe zou dat mij betamen?
Gij zijt mijn maagschap toch, na vleesch en geest te zamen.
Zou ik u hier alleen verlaten tot een roof,
Die mij een vader strekte, en 't Kristelijk geloof
In 't herte prentte, vroeg, van kindsbeen af, herbaarde,
Den geest versterkte, en 't lijf in reinigheid bewaarde?
'k Verlaat u nimmermeer.

REI VAN KLARISSEN.

Dit outer is ons wijk.

GOZEWIJN.

O edel maagdeke! hoe zijt ge zoo gelijk
Van aard die Klare zelf, na wie gij heet Klarisse!
Waar vinde ik onderscheid in dees gelijkenisse?

Toen 't Sarazijnsche heer vermeesterde al de stad,
Daar Sinte Klare was, hoe droeg ze zich? Zij trad
Grootmoedig in de poort van 't klooster, daar ze woonde:
En zag den vijand weg, zoo ras hij zich vertoonde.
Haar moed, haar sterk geloof, en ijverig gebed
Verstrekte haar een zwaard, en harnas en helmet.
Gij moogt dan, nu gij hebt die zelleve gedachten,
Met mij, voor dit altaar, de vijanden verwachten;
Maar trek me (dat mijn dood zij verr' van schande en smaad)
Eerst aan dit stramme lijf mijn statigste gewaad,
Gelijk een bisschop voegt, eer krijgsliên ons verrassen.
Zet mij den mijter op; hij zal niet kwalijk passen
Op mijn gezalfde kruin. Breng hier den gouden ring;
En steek aan deze hand, die beeft, den vingerling,
Daar ik de bruid van 't Sticht, de Roomsche kerk, meê trouwde.
Geef mij den herderstaf, tot steunsel van mijn oude,
Daar ik Gods kudde meê gehoed heb en geweid.

Op dit oogenblik komt Gijsbreght van Aemstel uit de brandende stad in het koor der stille kloosterkerk binnengestormd en beveelt hij hun dringend aan om in allerijl te vluchten. De bisschop echter en de Clarissen weigeren het klooster te verlaten. Gijsbreght werpt zich aan de voeten van den grijzen bisschop neer en bezweert hem om van zijn voornemen af te zien.

De voorstelling wordt nu door de binnenrukkende belegeraars onderbroken. Gijsbrecht ontkomt over de Binnen-Amstel (Damrak en Rokin) naar het Kasteel. Van daaruit ziet hij de Nieuwe-Zijde in de macht van den vijand, en de Oude-Zijde in brand, en reeds hoort hij de vijandelijke ruiterij de Doelebrug overtrekken. De eene jobstijding verdringt de andere De bezetting van het kasteel beproeft een uitval, die echter wordt afgeslagen, en waarbij Arend van Aemstel, Gijsbrechts broeder, doodelijk gewond wordt. De Heer van Voren eischt overgave van het kasteel. Nu is het laatste oogenblik van den strijd aangebroken. Gijsbreght wil zijne gade en zijne kinderen op een schip in veiligheid brengen, om zelf een roemrijken dood te sterven op de muren van het kasteel. De trouwe gemalin nochtans wil, koste wat het koste, niet van hem scheiden. Nu echter het

pleit tusschen trouwe huwelijksmin en ridderlijke vaderlandsliefde niet kan beslecht worden, verschijnt de Aartsengel Raphaël, die Gijsbreght beveelt om de vlucht te nemen naar Pruisen en aldaar eene stad, die hij Holland zal noemen, te stichten, terwijl hij hem tevens troost met de toekomstige grootheid zijner vaderstad en met het geluk zijner nakomelingen.

Hierop verlaat eindelijk de vrome held zijn kasteel en trekt hij naar den vreemde.

Ziedaar het einde van het dramatisch kunstgewrocht, waarmede in 1637 de nieuwe Amsterdamsche Schouwburg werd ingewijd. Een vreemdsoortige tegenstrijdigheid lag er in de voorspelling van den Aartsengel, die, naar de algemeene opvatting, tot de Protestantsche gezinte behoort, en in de over het geheel genomen middeleeuwsche, katholieke inrichting van het tooneelstuk, dat in den ridderlijken heldenmoed en de vroomheid der katholieke voorvaderen de gronden aangaf voor de tegenwoordige grootheid en heerlijkheid der vaderstad. Eene andere uitlegging is echter mogelijk. De Aartsengel zegt:

»Al leyd de stad verwoest en wil daer niet van ysen:
Sy sal met grooter glans uyt asch en stof verrysen:
Want d'Opperste beleyd ſijn ſaeken wonderbaer.
De Hollandsche gemeent sal, eer drie honderd jaer
Verloopen, sich met maght van bondgenooten stercken,
En schoppen 't Roomsch autaer met kracht uyt alle kercken,
Verklaeren 't Graeflijck hoofd vervallen van ſijn Reght,
En heerschen staetsgewijs; het welck een bits gevecht
En endeloosen krijgh en onweer ſal verwecken,
Dat sich gansch Christenrijck te bloedigh aen wil trecken."

Dat is volstrekt de taal niet van iemant, die met die omkeering en „endeloosen krijgh" is ingenomen. Het „schoppen van het Roomsche autaer" is een uitdrukking, die eerder aan ergernis dan aan sympathie schijnt te danken.

Van uit Parijs wenschte Hugo de Groot de stad er mede geluk, „dat er zoo velen zijn, die dit werk (den *Gijsbreght*) op de rechte waarde weten te schatten." „De Oedipus van Colonna van Sophocles, en de Biddende Vrouwen van Euri-

pides hebben Athene", — naar zijne meening, — „geen grooteren roem aangebracht dan Amsterdam daardoor is te beurt gevallen." Het stuk viel zeer in den smaak der Amsterdammers. Herhaalde malen werd het in de eerstvolgende jaren opgevoerd, en in lateren tijd minstens eenmaal 's jaars, op oudejaarsavond n.l., of wat later, gelijk dit nog tot op den huidigen dag het geval is. Noch de bekeering des dichters, noch zijne verklaarde „ultramontaansche" richting heeft het ter zijde doen stellen.

Bij eene vergelijking van Vondels stuk met de treurspelen, waarmede slechts weinige jaren te voren Shakespeare het Engelsche tooneel verrijkt had, zal men buiten kijf veel daarop aan te merken hebben. Doch waartoe ook die vergelijking? Immers het stuk van Vondel behoort tot een geheel andere dichtsoort. Het staat veel dichter bij de godsdienstige dramas van Calderon. Bij wien het lyrische en oratorische element in dien dichter genade vindt, hij zal ook over het godsdienstig-nationaal Kerstnachtsstuk van Vondel niet den staf durven breken. Ongetwijfeld was het denkbeeld, om tot de middeleeuwsche geschiedenis en legende terug te gaan, ten einde zijne stof en zijne wijze van opvatting te vinden, noch antinationaal, noch ondichterlijk. In de uitwerking heeft Vondel onmiskenbaar den geest der middeleeuwen, dien geest, die ridderlijke vaderlandsliefde aan diepen godsdienstzin wist te paren, met de stoutheid en het diep gevoel der oude Nederlandsche kunstenaars getroffen. In elk geval is het minst genomen een zeer merkwaardig verschijnsel in de geschiedenis der letterkunde, dat eenig in zijn soort is: dit in al zijn deelen naar middeleeuwsche zeden opgevatte drama, met zijn katholieke Kerstnachtviering, met zijn ridders en prelaten, met zijn monniken en nonnen, gelijk het door een protestantsch dichter, niet uit spotzucht, maar met voorliefde en waardeering in de volkssage is ingeweven, — dat een protestantsche natie als haar eerste volksdrama [1]) erkent, — dat gedicht,

1) Immers de „Geeraert van Velzen" (1613) en „Baeto of Oorsprong der Hollanderen" (1626) van Hooft verdienen dien naam niet.

voor de aanzienlijkste kringen der protestantsche hoofdstad opgevoerd in een stad, wier Calvinistische predikanten, geen twintig jaar geleden, een staatsman op het schavot hielpen brengen, omdat hij een minder strenge leer was toegedaan, — toen er nauwelijks zeventig jaren waren verloopen, sinds dit zelfde volk de beelden der Heiligen verbrijzeld, de kerken onteerd en priesters, monniken en kloosterzusters had verjaagd, — en deze voorstelling jaar in jaar uit, tot op onze dagen ter intrede des jaars herhaald. Men kan het noch wegcijferen noch verklaren, door Vondel met Gryphius naar de rommelkamer, noch Holland naar de rij der verachte natiën te verbannen.

IV.

Tusschen Protestantisme en Catholicisme.

Toen Vondel zijn Gijsbreght van Aemstel schreef, — in 1637, — was hij nog protestant en zag hij er niet tegen op, om den Aartsengel Raphael aan de ridderlijke middeleeuwsche voorzaten der Amsterdammers de Hervorming als eene gebeurtenis te laten voorspellen, wier aanduiding den XVIIe-eeuwers voldoening gaf. 1) De uiterlijke omstandigheden, schenen weinig gunstig te zijn voor eene wijziging van zijne godsdienstige overtuiging.

Evenals zijne ouders 2) had hij zich bij de Doopsgezinden Mennisten aangesloten en wel bij de vrijzinnigsten onder hen, nl. bij „de Waterlanders.” Hij aanvaardde de bediening van Diaken en bleef een trouw aanhanger der gemeente, ook in die dagen, dat hij op staatkundig terrein de partij voor de

1) Na zijne bekeering voegde hij wel is waar aan de voorspelling de vermaning toe.

„Valt u 't verwoesten der godsdienstigheid te lastig,
Volhard bij 't oud geloof en Gods altaar standvastig,
Op 't spoor der ouderen, u moedig voorgetreën
Zoo draaft men recht naar God, door alle starren heen”.
Uitg. v. Vlot. I. 358.

2) Vondels moeder was nochtans katholiek gedoopt.

Remonstranten opnam en, zonder zich om eenig gevaar te bekommeren, voor hunne vogelvrij verklaarde en verdrukte belangen in de bres sprong. Wel geraakte hij daardoor in vijandschap met de onverdraagzame, onverzoenlijke hoofden der Contraremonstranten, doch niet met de geheele protestantsche partij. Onder de leden van den stedelijken Raad, welke over zijn Palamedes moesten recht doen, waren er zelfs twee, Burgh en Ernst Roeters, die hem ten eenenmale van schuld en straf poogden vrij te spreken. De stadhouder Prins Frederik Henderik van Oranje, die persoonlijk niet zoozeer een tegenstànder der Remonstranten was, liet zich in het geheim door zijnen gunsteling van der Mijle, — een schoonzoon van Oldenbarnevelt, — den Palamedes voorlezen en kon het genoegen niet verbergen dat hij daarin vond. Van zijnen kant bezong Vondel in de volgende jaren, 1628 en 1629, met de meeste geestdrift, 's Prinsen wapenfeiten, in het bijzonder de inname van Grol, — 19 Aug. 1628, en zijn zegepralenden intocht in Amsterdam; verheugd als hij was, dat nu de langdurige inwendige verdeeldheden der Protestanten onder elkander een einde namen, en het nationaal belang hen weder eenigermate vereenigde. Den dertigjarigen oorlog, die destijds in Duitschland woedde, sloeg hij geheel en al naar protestantsche berichten en met protestantsche oogen gade. In zijn „Lijkoffer van Maagdenburg" vervolgt hij Tilly „den Maagdemoorder", met denzelfden gloeienden haat als zijn „Decretum horribile" tegen Calvijn verried. In het „Grafschrift op Pappenheim" laadt hij op het graf van dezen dapperen generaal der keizerlijke Ruiterij allen smaad en alle schande, die een gevoelig dichterhart in staat is ook maar ooit tegen een bloeddorstig onmensch uit te braken Gustaaf Adolf daarentegen is zijn held, een tweede Alexander de Groote, een echt toonbeeld van wijsheid, deugd en dapperheid, een wondermensch, wiens roemvolle bestemming alle menschelijke begrippen te boven gaat:

»Der Gotten Godt, die luister van mijn eerdicht".

Van hem verhoopt hij de eindzege over Paus en Keizer,

en het herstel van het rijk der Gothen in Rome. Eerst toen de zegevierende koning der Zweden in 1632 zijne geboortestad Keulen scheen te bedreigen, werden de oude herinneringen zijner kinderjaren wakker, en behielden zij de overhand over zijne zoo beslist Protestantsche neigingen.

OLIJFTAK AAN GUSTAAF ADOLF,

om Zijne Majesteit te bewegen, dat ze Keulen, mijn geboortestad, verschoone.

't Wild vogelkijn dat zingt, daar 't onbeknipt
»Al d' ope lucht is mijn!"
Nog steent het, om te zijn
Bij 't lieve nestje, daar het uitgekipt is.

Ik meed'; hoewel mijn blijde geest vaart speulen
Daar draaiboom sluit noch hek:
Een heimelijke trek
Verleidt het hart naar mijn geboortstad, Keulen.

Daar heb ik eerst om honig uitgevlogen,
Ontrent den blonden Rijn,
Beplant met Rijnschen wijn,
En als een bij, violendauw gezogen.

Uit dit geboortzog wordt mijn zorg geboren,
Nu 't Zweedsche vaandel vliegt
Daar ik ben opgewiegd,
Nu 't grof geschut vast dondert in mijn ooren.

Hoe wensch ik, als een Rijnzwaan, Mars t'ontmoeten,
En met de borst in stroom,
Aldus door zang zijn toom
Te temmen, langs het stof van paardevoeten!

Zoo vreedzaam wensch ik, dat, met fluit en cither,
Mijn Rijksstad u onthaal,
Met geestelijke praal,
En Roomschen bisschopsstaf, en witten myter;

Dat zij niet zwijm voor uwen rooden stander,
Maar hoû haar verwe braaf,
En groet u, o Gustaaf!
Als een van God gedreven Alexander.

Gij zult haar grijzen ouderdom verschoonen,
Wanneer zij, heusch en mild,
U toont den wapenschild,
Het bloedig veld, gewijd met goude kroonen.

Dat 's d'eeuwige eer der Perziaansche Wijzen,
Die, met geschenk en stem,
In 't nedrig Bethlehem,
Den grootsten Koning offeren en prijzen;

Dat's 't jammerteeken, dat haar oude straten
Gedoopt zijn zoo verwoed
In 't kuische maagdenbloed,
Vergoten van Barbarische soldaten.

Gij zult, als eertijds Franksche en Hunsche rotten,
En woedende Attila,
Niet sluiten uw gena,
Maar harten winnen door bedaarde Gotten.

Zoo wordt aldus uw zege niet besproken
Van 's dichters scharpen stijl:
»Hier heeft de Gotsche bijl
Den Agrippijnschen arbeid afgebroken."

Zoo zweeft ge boven Alexanders vlerken,
Die Pindars woning stut,
Daar mijn gezang beschut
Een stad vol volks, vol kloosters, en vol kerken.

Houdt in dezen voortreffelijken lierzang het katholicke element den boventoon boven protestantsche zienswijzen en gevoelens, evenzeer is dit het geval met Vondels overige poëzij tot in het jaar 1640. Naast het betrekkelijk geringe getal van pennevruchten, waaruit de protestantsche overtuiging spreekt, heeft men een geheele reeks van dichtstukken, die een voortdurend aangroeiende toenadering tot de Katholieke Kerk te kennen geven.

Een karaktertrek van Vondel, dien wij reeds vroeger in hem deden uitkomen, was zijn diepgewortelde en zijn gansche leven beheerschende godsdienstzin, — de godsdienstzin van een geloovig christen. Ongelukkig was het christendom, waarin hij geboren werd en waarin hij opgroeide, ten zeerste verminkt en vol

leemten: ja, niets meer dan de geloofsbelijdenis van een sekte, die niet alleen van de oude kerk, maar ook van de grootere protestantsche gezindten was afgevallen en daarbij nog uiteengespat was, — dan het *Credo* van een Knipperdolling, dat slechts uit zijn eerste hersenschimmige en dweepzuchtige dolle woede op een rustige baan was aangeland. Een uit het volk genomen consistorie was in de plaats getreden van de Kerk, — eigen inbeelding van bijzondere personen had het goddelijk leerambt vervangen, van de overvloedige christelijke genademiddelen waren slechts twee Sacramenten, Doop en Avondmaal, en deze nog geheel verminkt, behouden. Wat evenwel de dwaalleer van Menno Simons en de theologische waan zijner opvolgers nog van de christelijke geloofswaarheden had in wezen gelaten, — het begrip eener bovennatuurlijke openbaring, het geloof aan de goddelijke ingeving der Heilige Schrift, het geloof aan de wonderen en de voorzeggingen van het Nieuwe Testament, het geloof aan de verwezenlijking daarvan in den Godmensch Christus, het geloof aan de erfzonde en aan de verlossing door den Zaligmaker, het geloof aan de noodzakelijkheid der gehoorzaamheid en aan de verdienste der goede werken (als aalmoezen, het bezoeken van zieken, het geven van goeden raad), — — niets van dit alles wierp Vondel met hoogmoedige twijfelzucht weg, of bevitte hij in den geest van eigenwaan; maar hij bewaarde het als een schat, door alle eeuwen heen van Godswege hem toegekomen. Onmogelijk kon hij dien ontberen. Nog liever had hij meer gehad. Wat hem van de oude christelijke geloofsleer was overgebleven, houdt hij vast met onwrikbare overtuiging des verstands, met geestdriftvolle warmte en oprechtheid des harten. Hij waardeerde het als het beminnelijkste en het schoonste op aarde, — het is de leiddraad en de troost zijns levens, en het eigenlijke wezen zijner poëzij.

In overeenstemming met deze richting van zijnen geest waren zijne gedichten voor het meerendeel en rechtstreeks van godsdienstigen inhoud, door de allergrondigste Bijbelkennis in het leven geroepen, daardoor gevoed en van dezer voorstellingen

doordrongen. Dit blijkt reeds uit het eerste zijner omvangrijke werken, het „Pascha of de verlossing der kinderen Israëls.” Met niet minder geestdrift vertaalde hij kort daarop uit het Fransch de bijbelpoëzij van den Heer de Bartas: „Abrahams offerhande” en „de Heerlijckheyd van Salomon”, en uit het Hoogduitsch een bovenmate schoone „Aendachtighe betrachtinghe over Christus lijden.” De vier uitersten en het laatste oordeel bezingt hij als iemand, die diep van den ernst dezer waarheden is doordrongen. Zijne feestgezangen op Nieuwjaar, Pinksteren en Hemelvaart hebben iets van het levendige, dat den katholieken Christen eigen is. Een „Huwlijck-Zangh tusschen God en de gheloovighe ziel” doet denken aan de kinderlijk godsdienstige minnezangen der umbrische Franciscaners. Stouter en krachtiger stroomt de godsdienstige bezieling in de „Helden Godts des Ouwden Verbonds.” Daar de dichter door en door van de goddelijkheid des Christendoms is doordrongen, schitteren de heerlijke figuren van het Oude Verbond voor hem in haar volle majesteit, — niet als doode glasschildering, maar als die nog heden licht en leven zijn. In dien geest laat hij de Oudvaders, de Rechters, de Koningen, de Profeten en geloofshelden der oude wet voor ons oog voorbijtrekken. „Zie ick den eersten Adam gevallen”, zoo spreekt hij in de Inleiding tot deze beeldengalerij, „ick gedenck aen den anderen hemelschen, die door zijn volkomen en onbevleckte gerechtigheyd den gevallen mensche, volgens zijn gedane belofte, wederom heeft opgerecht.” „Hierusalem verwoest” was een verdere doorzetting dezer grootsche opvatting der wereldgeschiedenis op het terrein van den eersten tijd van het Christendom, Met deze opvatting hebben wij tevens Vondels zedelijke levensopvatting aangegeven, die namelijk geen andere is dan die van eene echt christelijke vroomheid. In een eigenaardig gedicht „Lofzangh vande christelijcke Ridder” heeft hij die op liefelijke wijze geschetst. Het stuk is als genomen uit de mystieke geschriften der middeleeuwen. De eeuwige Liefde, de „Wijsheid”-zelve slaat den christen tot ridder. Zij wapent hem met den helm der hoop, met het schild des

geloofs, met het pantser der gerechtigheid, met het zwaard des goddelijken Woords.

»En d' hoecksteen Christus is, waerop in al zijn doen
Zich vrij verlaten magh de christen kampioen."

In al de pracht van haar bedriegelijken glans treedt nu de Wereld, die trotsche verleidster, tot hem nader om hem tot zich te trekken, — vleiend laat de Zinnelijkheid, als een vadzig en gemeen vrouwspersoon, hem haren sirenenzang hooren, — dreigend tracht de erfvijand der menschheid met de schrikbeelden van zijnen toorn hem angst in te boezemen,... te vergeefs. De christelijke Ridder blijft overwinnaar in den drievoudigen strijd en ontvangt van de Engelen de verdiende kroon:

»Vroom Ridder, neem dien krans van uwen kapitein,
En heb met hem zijn kruys en zijn triomf gemein."

Dit waren geen ijdele gezegden. Niet om de wereld, maar om Christus, zijnen Heer, te dienen, bracht Vondel veel aardsche gunst ten offer en nam hij veel strijd en kruis op zich. Buiten kijf hadden niet alleen de mannen der nieuwere kunst, maar ook vele zijner tijdgenooten liever gezien, dat hij zich evenals Bredero, met kluchten, in een echt realistischen geest geschreven, had afgegeven. Levendigheid, geestigheid en rijkdom van taal had hij overvloedig ter zijner beschikking. Hij had den rijken gedachtenschat van zijnen geest ook dienstbaar kunnen maken aan de belangen der in dien tijd overheerschende onverdraagzame partij der Calvinisten. Als Doopsgezinde Mennist stond hij als vrij man tusschen de beide strijdende partijen. Maar als een waarlijk vrij man en die de waarheid zocht, koos hij liever de zijde van den zwakke tegen den sterkere, van den verdrukte tegen den verdrukker, en stelde hij zich liever aan vervolging bloot dan te zwijgen voor het om zich heen grijpend onrecht. „Pro libertate"! (voor de vrijheid!) dat was de kernspreuk, die hij zich gekozen had.

V.

Strijd- en Hekelschriften.

Een geest, die alle voorvallen des levens, blijde zoowel als droevige, bijzondere zoowel als openbare, godsdienstige zoowel als staatkundige, met den ernst en den godsdienstzin van Vondel opnam, kon onmogelijk zich opgewekt of bevredigd gevoelen te midden van den godsdienstigen toestand, dien het Protestantisme in Nederland in het leven had geroepen. Dweepzuchtige onverdraagzaamheid heerschte eenerzijds, hartstochtelijke verwarde tegenstand andererzijds. Zijne eigene gezindte zag de Menniste diaken in tal van sekten verdeeld. Wel bood men elkander wederzijds „olijftakken” aan, doch tot een vereeniging kon men niet geraken, zonder dat men leerstellingen, die de afgescheidenen als geloofswaarheden huldigden, uitdrukkelijk of stilzwijgend liet varen en zoodoende de christelijke geloofsleer steeds op meer en meer treurige wijze besnoeide. Een beslissend leergezag bezat men niet. Allen schreeuwden om vrijheid van geweten en allen wilden de andersdenkenden zoo goed mogelijk geboeid zien of althans niet tot hun recht laten komen. Nog vorderde niemand een onbeperkte vrijheid van geweten: het christelijk bewustzijn was daartoe nog te sterk, doch allen wilden in mindere of meerdere mate hun eigen christendom den troon doen bestijgen.

Gelijk dit altoos in woelige tijden plaats heeft, speelden ook hier de volkshumor, het hekel- en schimpdicht en de spotprenten hunne rol. Reeds vroeg had in de Nederlanden het volkslied zich in die richting ontwikkeld. Tal van schimpdichten der Rederijkers waren meesterlijk van vorm. Zoolang deze slechts tegen de Spanjaarts gericht waren, konden de predikanten zich er best bij neerleggen. De Rederijkers trouwens waren, met slechts weinig uitzonderingen, „goed” Geus. Niet zoodra echter barstte in eigen boezem de strijd los, of de dichters waren voor het grootste gedeelte naar den zin der vrome heeren al spoedig niet rechtgeloovig en vroom genoeg

Reeds in 1596 betichtte de Delftsche Synode hen van onbeschaamdheid en sinds dien tijd stond de letterkundige wereld grootendeels vijandig tegenover de „Staatskerk". Slechts een gering getal Kamers, onder anderen die van Haarlem, koos de zijde der Contraremonstranten. Doch ook deze vonden altijd hunne dichters, die den liedjes der Remonstranten bescheid deden, terwijl de dominées van den predikstoel af daartegen uitvoeren. Na den dood van Oldenbarnevelt ging het er nog duchtiger op los. Maurits van Nassau werd als een mof uitgekreten en met den hertog van Alba op ééne lijn gesteld. Beiden partijen was het om het volk te doen; in liedjes werd het opgehitst om te plunderen; op de zangwijzen van psalmen en volksdeuntjes sprak men den Remonstranten moed in, wenschte men hunne predikanten geluk met hunne vlucht of beschimpte men de leer der Hervormden. 't Ontbrak geenszins aan stof tot lachen, daar de heerschzuchtige kleine pausjes zich aanhoudend bloot gaven. Sommigen onder hen, en wel in het bijzonder de eerste „zuilen der kerk" van Amsterdam, de predikanten Smout en Triglandt, waren de volmaaktste voorgangers en modellen van den godzaligen Goetze van Hamburg, en onvermoeid in verketteren, verbannen en vervloeken. Toen eens het schuim der Geuzen eene Remonstrantsche kerk plunderde, noemde Smout hen "de werktuigen, die God tot dit zoozeer noodzakelijk werk, de uitroeiing der ketterij, bezigt en opwekt." Van een staatkundig standpunt wilde hij niets weten; allen hadden zich slechts blindelings aan het Evangelie, d. i. aan hem en aan zijne ambtsbroeders te onderwerpen. „Men beschouwt ons als kwaejongens", zeide hij in een zijner preeken. „Veel liever luistert men naar eenen hoop dichters, redenaars, mannen der wet en staatslieden, dan naar ons. Dat is verkeerd. Zij halen het hunne uit bewijsgronden, uit het keizerlijke recht enz. Wij zeggen alléén: de Heer zegt het. Wij bezitten het woord Gods; luistert daarom naar hetgeen wij u zeggen." Door zijn razen en tieren maakte hij zich tamelijk spoedig gehaat bij zijn eigen partij, de oranjefactie, terwijl zijn ambtgenoot Jacob Triglandt, —

die, hoewel katholiek opgevoed en waarschijnlijk tot het priesterschap bestemd, nochtans reeds vroeg afvallig geworden en tot de Hervormden was overgegaan, — door zijn sluwere gedragslijn zich vier en twintig jaren in zijne betrekking wist te handhaven en den invloed der leeken te bestrijden. Des te meer echter maakte zijn geestelijke hoogmoed hem gehaat. Daar zijn aangezicht hoogrood van kleur was, waaruit men afleidde dat hij dikwijls een stevig glas wijn dronk, had hij bij het volk den bijnaam gekregen van „kalkoensche haan".

Te midden van dit alles behalve verkwikkelijk geharrenas van sektenhaat en geloofsdwang hield Vondel zich aanvankelijk aan zijn meer vrijzinnig genootschap; later echter sprong hij in de bres voor de Remonstranten, zonder nochtans hunne gezindte aan te kleven; en in de verdeeldheden der Mennisten koos hij de zijde dergenen, die het meest vrijzinnig en het meest ontwikkeld waren. Na verloop van tijd evenwel maakten de drijvers het al te bijster om zwijgend te blijven toezien vooral waar het, gelijk hier, een scherpzinnigen en levendigen geest betrof, die een werkzaam aandeel nam in alle openbare aangelegenheden en gewoon was zijn hart, nu eens in lierzangen en liederen, dan weder in brieven of sneldichten, over alles te luchten.

In de jaren, die er tusschen zijn Palamedes en zijn Gijsbreght verliepen, — van 1625 tot 1637, — schreef hij dan ook die bijtende gelegenheidsvaerzen, die wij reeds hierboven bespraken. Enkele daarvan zijn geestig, andere daarentegen zeer scherp en grof, en deze laatste schetsen ons niet slechts een beeld van de zwakheid der rechtgeloovige predikantenfaktie, maar ook, wat zeker niet in 's dichters bedoeling lag, van de tegenstrijdigheden en de verwarring, die het bijzonder onderzoek in de godsdienstige aangelegenheden over het algemeen veroorzaakte. Nu eens maakt hij zich vroolijk over de machtelooze banbliksems, die de Calvinistische pausjes op hunne tegenstanders slingerden; dan eens over den dwang, dien zij door staatsverordeningen over de zielen trachtten uit te oefenen; dan weder over het veelstemmig hanengekraai,

waardoor zij ieder oogenblik nieuwe ketters aanklaagden; en een anderen keer over het eindeloos gekrakeel, dat zij onder elkander hadden: [1])

Zonder knorren, zonder klagen,
Kunnen zij een been niet knagen:
Elk die hapt om 't grootste deel;
D'een ziet boven d'ander scheel.
Drinken, plengen, zwelgen, brassen,
Op Synoden en in Classen,
Met een welgebakerd lijf,
Dat is al hun tijdverdrijf.
Veel van zuiverheid te roemen,
Vrome luiden te verdoemen,
Is bij hun het reedste werk.
Lijkt dat ook een Kristen Kerk?

Van Triglandt, den onverdraagzamen aanvoerder der contra-remonstranten, ging het praatje onder het volk, dat hij zijne eigen vrouw afroste:

Hoort, gij Heeren! hoort, ik laat u weten:
't Kalkoensche Haantje heeft zijn wijf gesmeten,
    En zijn meid, die wat snar in de bek is,
Zeìt: »Meester, weet je wel, dat onze vrouw gek is?"
»Zwijg," zeid' 'i, »ik volg mijn ordonnantie,
Om niet suspect te zijn van tolerantie."

De spotternij, waartoe Triglandts hoogroode gelaatskleur aanleiding had gegeven, nam Vondel op in de volgende regelen:

Wie zag ooit gekken zonder bel?
Kalkoentjen is wat rood van vel
        »En zuiver Geus,
Omdat die Rijnsche muskadel,
    Met al het zuiver nat

1) Om Vondel als Protestant te schetsen, gelijk hij in werkelijkheid was, zijn wij genoodzaakt om ook eene enkele proef te leveren, van hetgeen zijn hekelzuchtige geest vermocht, met terzijdestelling nochtans van de platste grofheden.

Van 't Heidelbergsche vat,
Trekt in zijn neus;
En daarom buldert hij zoo fel,
Als Goliath de Reus."

Ten hoogste wekt het den lachlust des dichters op, dat de predikant Otto Badius, in zijne preeken, tegen het Amsterdamsche tooneel, de zoogenaamde Costers-Academie, losbulderde, terwijl hij zelf het trouwen in den zin had en aan een rijke juffer van Costers familie het hof maakte:

Wel hoe is Otjes hart zoo groen?
Wel hoe is Otjes hart zoo groen?
Dat hij dus ijvert in 't sermoen,
O jemi, o jemi!
Om Bogaerts dochter is 't te doen,
Hij preêkt van d'Akademie.

Ongs Otje is gien stommen hond,
Ongs Otje is gien stommen hond,
Hij woekert met zijn miesters pond,
O jemi, o jemi!
Het kwijl dat loopt hem uit zijn mond,
Zoo scheldt hij d'Akademie.

Wel, Bogersdochter! loopt hum na,
Wel, Bogersdochter! loopt hum na,
En zegt nou tegens Otje ja;
O jemi, o jemi!
Want kreeg je'm niet, 't was zond' en schâ.

Verreweg het voornaamste van Vondels dichterlijke strijdschriften is het „Decretum horribile". Zijne tijdgenooten Hooft en Reael vinden het meeste behagen in den „Rommelpot van 't Hanekot" en in het „Sprookje van Reinaert de Vos". Het eerste staat in verband met een volksoproer, dat op Paaschmaandag van het jaar 1626 te Amsterdam plaats had. Opgeruid door de Gomaristische dominees had namelijk het gepeupel op dien dag storm geloopen op de woning van een Remonstrant en het dak daarvan naar beneden gehaald. De overheid liet de soldaten onder de wapenen komen en de majoor Hasselaer joeg het volk uiteen.

Nauwelijks echter was de gewapende macht weder afgetrokken of het vernielingswerk begon op nieuw en werd het gebouw geheel afgebroken. De Gomaristische predikanten prezen op den kansel daarover het brave volkje; een hunner slechts dorst zijne afkeurende stem laten hooren over de schandelijke vredebreuk en over het straatrumoer, en deze was de pas onlangs uit Breda, na de inneming dier stad, alhier gevestigde predikant Hanekop. Doch hij moest er voor boeten. De dominees stonden als één man tegen hem op wegens zijn vrijzinnige handelwijze, hij werd uit zijne betrekking als predikant ontzet en moest zich uit de voeten maken. Vondel vergelijkt dit gedrochtelijk predikantenlawaai tegen Hanekop met een hanenkooi, en met onbetaalbaren volkshumor teekent hij den geheelen troep hanen, met den kalkoen voorop:

Haan kalkoen die kreet vol tooren:
»'k Zoû jou met mijn pennen slaan,
Datje deuze vreemde Haan
Deuze nuwelink gaat hooren,
En jou ouwe kraayers vliedt....
Liet ik 't om jou zwakheid niet.

Aan het einde roept de dichter het beeld van St Pieter voor het gasthuis bij de Grimmenessesluis aan:

Veur een slot dan, gasthuis-Peter!
Zoo ik vraag jou ouwe haan
Als hij ziet dit gekspul aan:
»Maken 't jonge hanen beter,
Als het ouwe hok veur heen?"
'k Wed, hij 't hoofd schudt, en kraait: »n e e n."

In het „Sprookje van Reinaert de Vos" schildert de dichter allerbevalligst en naar den volkstrant den voorspoed van Amsterdam in vroeger jaren:

De vrije Amstelboeren
Die hadden ienne hen,
Daar zij zoo wel bij voeren
Als ik gien angder ken,

Met ien kakelbonte pen.
Dees leg-hen, ziet,
's Langds Welvaart hiet.
Dat de duivel 't Vosje schenn'.

Dees hen leì alle dagen
Zoo ien fikschen gouwen ei;
Het was gien tijd van klagen;
Zoo lang als 't beestje leî
Was het kermis in de wei;
De rijke boer
Uit melken voer;
't Was boter, room, en klei.

Jij boeren! neemt exempel,
En wacht je voor den Vos,
En zit hem op zijn tempel,
En jaagt den schalk in 't bosch.
Is hij zwart of is hij ros,
Gelooft hem niet,
Die 't dorp verried;
Stoot den dief zijn tanden los.

Nu komt echter de booze Reinaert de Vos, — de oud-burgemeester Reinier Pauw, die als rechter mede het vonnis over Oldenbarnevelt had uitgesproken, — die de hen wegrooft en haar met de overige vossen, d. w. z.: dominees — oppeuzelt. Er schiet nu alleen maar over te waarschuwen, om in het vervolg de hen beter te bewaken.

De „Roskam" en de „Harpoen" zijn als hekeldichten op verre na niet zoo scherp en stekelig, als men uit den titel zou opmaken. Vondel bezat te veel hart om dichterlijke dolksteken uit te deelen. In het eene dichtstuk, dat aan zijn vriend Hooft is opgedragen, schetst hij het beeld van een degelijken en verdraagzamen republikeinschen staatsman naar zijn hart, terwijl hij in het andere het konterfeitsel geeft van een evenzeer verdraagzaam en vredelievend godgeleerde. Zooals Van den Brink, de beste verklaarder dezer hekeldichten, opmerkt, zijn het in 't algemeen veeleer lyrische beelden van zijn gemoedsstemming dan aanvallen berekend op bepaalde personen. Moge

ook die voorbijgaande gemoedsstemming luimig, vroolijk of ietwat bitter, of soms door een rechtmatige verontwaardiging ingegeven zijn, altijd ligt een diepe ernst daaraan tot grondslag. Het godsdienstige vraagstuk is voor den dichter niet een enkel staatkundige quæstie van den dag, niet een toevallige aanleiding tot scherts, tot bijtende spotternij of humor, het is hem de gewichtigste aangelegenheid zijns harten, de grondtoon van zijn gansche zieleleven.

Ook in zijn eigen kleine gezindte, de fraktie waartoe Vondel behoorde, vond hij den vrede niet, dien de Heer den zijnen heeft toegezegd. Ook hier barstten in 1625 en 1626 de kerkelijke woelingen uit, doordien Wittert Obbesz, een Amsterdamsch leeraar, een geschrift tegen de vromere Mennisten in het licht gaf, dat ten titel voerde:

„Raegbezem om zommige Menniste ſchueren te reynigen van de spinnewebben en grollen eeniger geestdrijveren."

Hoewel de door hem anders zeer hooggeachte Hans de Ries tot het getal der aangevallen dweepers behoorde, schaarde hij zich niettemin bij de meer ontwikkelde voorstanders van den „Raegbezem." Toch kon hij daarbij den vrede niet vinden, gelijk zijn Geneesdrank „tegens het vergift der geestdrijvers tot verdediginghe van Godts beschreven woord" duidelijk te kennen geeft. Immers hij klaagt daar als volgt:

»Gods woord gegoten wordt in allerhande vormen
Van wispelturig brein; een kristen, door veel stormen
Beproefd en afgemat; na 't een volgt 't ander wee."

Nog duidelijker evenwel schetst hij de uitkomsten van het bijzonder onderzoek in de volgende woorden:

»En Kristus wordt een klucht, daar ieder van gelooft
Al wat hem schiet en maalt in 't los en breinloos hoofd."

VI.

Per crucem ad lucem [1]).

Niet gering was voor den dichter het gevaar, dat hij aan het geloof en aan de godgeleerde wetenschap voor goed den rug zou toekeeren, om zich aan het tooneel te wijden, en hierin, zoowel als in de poëzy in het algemeen, een van het Christendom losgemaakt classicisme aan te kleven, gelijk dit heden in vele nieuwere dichters vergood wordt. Enkele op zich zelf staande dichtstukken uit dezen tijd van besluiteloosheid, onder anderen een „rei van Bacchanten", kunnen tot bewijs strekken, dat Vondel in deze plastische navolging der Grieken meesterstukken zou geleverd hebben. Te ernstig en te godsdienstig was evenwel de richting zijns geestes, dan dat hij zich een heidensch humanisme met zijn verfijnde levenslustigheid geheel en al in de armen zou hebben willen werpen. Wel stond hij niet geheel vast, en mocht hij zelfs wel een enkelen maal struikelen, doch hij verzaakte noch de christelijke idealen, noch de openbaring, die, hoezeer verminkt en beneveld, nochtans ten grondslag strekte aan de protestantsche belijdenissen. Had hij reeds in 1613, — in de opdracht van den „Gulden Winkel" aan zijn zwager Abraham de Wolf, die katholiek schijnt geweest te zijn, — van den zegen des Pausen gewaagd met zulken eerbied, dat een echt en van jongs af protestantsch gemoed daarin een misdrijf zien moest, — in 1622 dichtte hij „ter eere der kuische en godvreezende Martelares Ste Agnes" een lofzang, die met de volgende woorden begint:

Dat Room der Heiligen gebeent
Bewaart meer luisters haar verleent
Als zoo veel koninklijke graven
En tomben van gekromde slaven.

1) Door het kruis tot het licht.

Iets later vertaalde hij een Latijnsch dichtstuk van zijn broeder Willem, die op eene reis naar Italië den roem van Paus Urbaan VIII had bezongen. De vrije vertaling, die Joost daarvan gaf, sluit als volgt:

»Dees is de groote sleutelvoogd
Van 's Hemels poorte; rust nu; poogt
Niet meer te weten; buigt uw knien,
En kus zijn voeten, wijd ontzien,"

In een tweeden lofzang op de H. Agnes, — in 1631 —, wordt met niet minder eerbied gewaagd van de H. Barbara [1]). De derde Heilige, die Vondel nog als protestant tot zijne schutsheilige verkoos, was de H. Ursula, wier legende tot de liefste herinneringen zijner kinderjaren behoorde. Deze Heilige, met haar talrijken maagdenstoet, de Heilige Drie Koningen bij de Kribbe van het Kindje Jesus, de stad Keulen met hare kerken en kapellen, dit alles was in zijn oog een niet te scheiden geheel, dat zijn hart telkenmale weder met nieuwe geestdrift bezielde.

Verder werd de omlijsting van dit heerlijk beeld aangevuld, — gelijk uit meer dan één zijner gedichten blijkt, — met de middeleeuwsche voorstelling der in Christus vereenigde volkeren, der oude christenheid, die, in zich zelve één, in den strijd tusschen het Heidendom en den Islam zegeviert. Dat geeft hem reden tot klagen, dat de Christenheid thans niet meer dat groote vereende gezin is, en dat de Turk den spot er mede drijven kan, omdat de christen natiën zich zelven in onzalige broedertwisten uitputten. Zoo zingt hij b. v. van de „Tweedracht der Christen vorsten aan Jesus Christus:"

De Kriste princen zitten vast
  Malkanderen in 't haar;
Gansch Kristenrijk vervalt in last,
  En 't uiterste gevaar,
Als 't schip, dat met gekerfde mast
  Flus schipbreuk lijden zal,
  En drijft naar lager wal.

1) Van Vloten, I, 293.

De felle Turk, die Kristus kruist,
Ziet ons krakeelen aan;
D' erfvijand lacht nu in zijn vuist,
En hoopt den klaauw te slaan,
Van bloed geverfd, van stof begruisd,
In 't hart van 't blind gevecht:
Dat hij 't geschil beslecht.

Gelijk een ingeborsten stroom,
Zal 't ingelaten heer
Verdrenken al den Duitschen boôm,
En bruisen als een meer,
En spoelen den bebloeden toom
Te Keulen in den Rijn...
Die zal zijn wedde zijn.

O Jezus! keer dit voorspook af,
Verdrijf die duistre wolk;
Herplant veeleer op 't heilig graf,
Door uw geloovig volk,
Den Turken tot gerechte straf,
Den standert van uw naam,
Opdat zich d'Afgrond schaam'.

Evenzeer als in den grooten openbaren strijd der partijen, doorstond Vondels oprecht christelijke mannenziel de vuurproef ook te midden van harde huiselijke beproevingen. Wel doet hij klachten hooren in zijne zangen, als God wat hem het dierbaarst is opeischt, doch zijne klachten zijn gematigd, vol overgeving aan Gods wil, als van een christen, die sterk is door het geloof. Zijne eenvoudige, zielroerende lijkklachten bij het graf zijner kinderen en zijner gade en zijn uit het hart gevloeide bede, toen hij zelf in eene zware ziekte lag, — in 1621, — kunnen tegen een geheelen stortvloed van nieuwere sentimenteele en pessimistische poëzij opwegen. Daarin heeft den boventoon niet een hart, dat met God in onmin geraakt en verwilderd is, maar een ware, een diepe, een geheiligde droefenis, waaruit zijne ziel zich reiner en krachtiger opwaarts beurt. In 1635 ontviel hem zijne huisvrouw, — slechts twee jaar nadat het afsterven van zijn kind, den kleinen Konstan-

tijn, eene leemte in zijn vreedzamen huiselijken kring had veroorzaakt.

Dit kind had zijn naam te danken aan een lievelingsplan des dichters. Toen de moeder bij de geboorte van het kind hem vroeg, hoe het moest heeten, antwoordde hij: „Konstantijn". Toen zij hem daarop aanmerkte, dat niemand in de familie aldus geheeten had, en hij dan ten minste liever een naam uit den bijbel voor het kind zou kiezen, noemde hij een zoodanige. Deze, in 't Hollandsch van een komische beteekenis, beviel haar echter nog minder, en zij legde zich eindelijk bij den naam van Konstantijn neer. Door het welslagen zijner leer-, lier- en tooneeldichten bemoedigd, had namelijk Vondel het voornemen opgevat, om aan een grooter werk, aan een heldendicht, zijne kunst te beproeven, en zijnen landgenooten iets van hetzelfde gehalte aan te bieden als Tasso aan zijn Italiaansch vaderland had geschonken. Zijne keus viel op den intocht van Keizer Konstantijn in Rome, — d. w. z. de zegepraal van het Christendom over de heidensche wereld. Voorzeker een grootsch, waardig en tevens rijk onderwerp voor een heldendicht. Vondel was geheel en al daarvan vervuld, en dit was dan ook de reden, dat het kind, dat hem in dien tijd werd geboren, Konstantijn moest heeten. Hugo de Groot, wiens raad hij over de keuze van het onderwerp inwon, was zeer daarmede ingenomen en schreef hem onder dagteekening van den 17n Augustus 1632:

»Seer geleerde en treffelyke vriendt,

Ik oordeele dat UE. tot een volkomen Poëma een bequaame stof bedacht heeft, van den toght van Konstantyn naar Rome 't welk soo grooten gewichte heeft mede gebraght in de zaaken van de werelt. De Grieken roemen Konstantyn seer hoogh en noemen hem den Apostelen gelyk. My dunkt dat hy geen quaadt Prins is geweest sedert hy de Christelyke Religie heeft aangenomen: maar gelyk de Christenen hem tot den hemel verheffen, zoo zie ik dat Zosimus, een blindt yveraar in 't Heidensch geloof, alles opzoekt dat hy kan, met recht met onrecht, om hem te

doen klein achten. Doch UE. ziet, wysselyk dat het der Poëten recht is de fauten over te zien, ofte niet te geloven van de geenen, die zy nemen tot stoffe van haar lof, en tot voorbeelt van deucht. UE. begrypt wel dat daar gelegenheit zal zyn om te spreken van de Heidensche en van de Christelyke kerkgewoonten. Van de eerste heeft UE. genoeg voorschriften by de Grieksche en Latynsche Poëten, en de oude uitleggers daar op: ook hebben weinigh voor onzen tydt daar van niet onbequaamelyk geschreven Giraldus en Rosinus. De Christelyke kerkgewoonten van die tydt kan men zien in de Verdaedigingе van Justinus, de werken van Tertullianus, Cyprianus, de Concilien van Neocesarie, Gangres, Laodicea, Ancyre, en het generaal van Niceen, 't welk, gelyk ook dat van Eliberi in Spanje, en 't eerste van Arles in Walschlandt, zyn gehouden ten tyden van Konstantyn. 'T beginsel staat mij wel aan en zoo voortgaande twyffel niet aan het duuren van het werk. Godt wil daar toe zynen zeegen verleenen, en UE. met zyn gezin neemen in sonderlinge hoede.

UE. gantsch dienstwillige

17 Augusti, 1632. H. DE GROOT."

In den tijd, dat Vondel, naar den raad van zijn doorluchtigen vriend, zich in de kerkelijke geschiedenis der eerste eeuwen van het Christendom verdiepte, en de vijf eerste zangen van zijn heldendicht neerschreef, stierf het kind, dat den naam van zijnen held droeg, en twee jaren daarna de moeder, die vijf en twintig jaren lang op het tijdelijk gebied de trouwe schutsengel van den kleinen familiekring geweest was. Aangrijpend is de klacht, die hij tot het Lieve-Vrouwenkoor richtte, waar de deugdzame gade, — Maria was haar naam, — haar graf had gevonden:

O heilig koor dat van den mijnen
't Vergaan en onvergaan gebeent
Bewaart, en zachte rust verleent
Totdat de zon vergeet te schijnen!

Nu groeit 't getal van uwe lijken
Door een, dat meest mijn geest bedroeft,

En met de lijkschroef 't harte schroeft,
Die voor geen jammerklacht zal wijken.

Hij beproeft zich zelven te troosten; en gedenkt zijn heldendicht, terwijl hij der overledene deze woorden in den mond legt:

»Mijn lieve bedgenoot! dees zaken
Gebeuren geensins zonder God;
Vernoeg met uw getrokken lot,
En wil uw heldenwerk niet staken.

»Dat ramp noch druk uw dagen korten,
Voor dat gij ziet, naar uwen wensch,
Den vluchtigen tyran Maxens
Bestorven in den Tiber storten.

»Dan zal uw ziel ten hemel draven,
Wanneer het triomfeerend hoofd
't Gewijde zwaard, aan God verloofd,
Ontgordt op der Apostlen graven.

»Bestel mijn sterflijk deel ter aarde,
In 't koor der zegenrijke Maagd,
Daar zulk een schaar den naam af draagt,
En die mijn naam ook gaf zijn waarde.

»'k Verhuis, van 't aardsche juk ontslagen,
Omhoog, in 't hemelsche gebouw:
Bezorg de panden van ons trouw,
Twee kinders, die ik heb gedragen."

Zoo sprekend week zij uit dit leven.
Marie! al laat gij mij alleen,
Uw vriendschap, uw gedienstigheên
Staan eeuwig in mijn hart geschreven.

Hoe veer dees voeten mochten dwalen,
'k Zal derwaart mijn bedrukt gezicht
Nog slaan, daar voor het rijzend licht
Uw bleeke star ging onderdalen. 1)

---

1) Het mag wel verwondering baren, dat Vondel vrijheid gevonden heeft Mayken de Wolf, van wie het niet blijkt, dat zij eenig gevoel voor poëzie had, van wie in tegendeel mag ondersteld worden, dat zij de meeningen

„Mijn moed," zoo schreef hij aan de Groot, „heeft een krak gekregen", hij bedoelt door de dood zijner huisvrouw; maar alles toont aan, dat dit zich eerst later zoo duidelijk heeft doen voelen: toen, namelijk, de winkeldrukten hem begonnen te verdrieten: want weinig tijds na den dood van Mayken korrespondeerde hij met den beroemden vriend in Parijs over de stoffeering van zijn epos. Deze deelt hem, onder dagteekening van 15 Juni, 1635, tal van geschied- en oudheidkundige bijzonderheden mede over de „Wapenoefeningen," die Vondel in navolging van Homerus en Virgilius in zijn epos wilde aanbrengen. [1]) De dichter beproefde den degelijken mannelijken raad te volgen en de gegeven ophelderingen te benuttigen.

Alle pogingen echter, om het werk weder in gang te brengen, mislukten. Blijkbaar dreef vooral Mayken den kousenwinkel, en nu kwam alles op den dichter neer. En hoe langer de bewerking van zijn heldendicht werd uitgesteld, des te minder behagen vond hij in de vijf eerste zangen, die reeds waren afgewerkt, en waaraan hij zooveel tijd en zooveel moeite ten koste had gelegd. Brandt zegt, dat hij ze vernietigde. Tal van herinneringen daaraan getuigen intusschen van de voorliefde en de geestdrift, waarmede hij in den beginne het onderwerp had opgevat; en de liefdevolle studie, die hij er aan gewijd heeft, werd in ruime mate daardoor beloond, dat hij van stuk tot stuk, in de eerste eeuwen vau het Christendom, die groote verhevene wereldkerk leerde kennen, welke in de dagen van Konstantijn het heidensch Europa zoo ten eenenmale van gedaante heeft doen veranderen. Zonder het te willen of te vermoeden werd de Groot voór hem een wegwijzer naar Rome.

Dat Vondel met oprechte hoogachting en liefde aan den grooten geleerde gehecht was, laat zich gereedelijk begrij-

---

harer familie deelde, wie al dat schrijven en wrijven van den dichter weinig naar den zin was, — dat hij deze blijkbaar zeer prozaïsch gestemde vrouw eene opwekking in den mond legt om zijn epos te voltooien: maar den dichters wordt veel ingewilligd.

1) Zie het artikel in den Gids van 1871, I, bl. 291.

pen, als men de persoonlijke hoedanigheden van den laatste en de talrijke aanrakingspunten tusschen hen beiden in aanmerking neemt. Hugo Grotius of eigenlijk de Groot, — geb. den 10 April 1583 te Delft, — was verreweg de meest begaafde staatsman, dien Holland in die dagen bezat, en een der uitstekendste en beroemdste geleerden van dien tijd, tegelijk godgeleerde, wijsgeer, rechtsgeleerde, geschiedschrijver, taalkundige en dichter. Als zeventienjarig jongeling had hij reeds Oldenbarnevelt op zijne reis als gezant naar Parijs vergezeld, en Hendrik IV had hem met eene gouden keten begiftigd, en „Hollands wonder" genoemd, toen Vondel te Amsterdam nog als leerjongen in de kousenzaak zijns vaders was. Nog vóórdat hij zijne eerste bruiloftszangen vervaardigde, had de Groot reeds als Latijnsch dichter naam gemaakt in de wereld der geleerden. In 1601 verscheen zijn „Adam exul" (Adams ballingschap), daarna zijn „Joseph aan het hof (Sophompaneas [1]), in 1608 zijn „lijden van Christus" (Christus patiens). Zoowel ten opzichte van den ernstig godsdienstigen inhoud als van den strengen klassieken vorm behooren zij tot Vondels richting. Nochtans een veel sterker band hechtte hem aan zijn slechts vier jaar ouder tijdgenoot. In 1607 tot advokaat-fiscaal van Holland en Zeeland benoemd, was de Groot een voorname steun voor de remonstrantsche partij. Terwijl zijne rechtsgeleerde en geschiedkundige werken zijn naam door geheel Europa beroemd maakten, streed hij getrouw aan de zijde van Oldenbarnevelt tegen de eerzuchtige kuiperijen van Prins Maurits van Oranje en tegen de godsdienstige dwingelandij der predikanten. Het volk noemde hem eenvoudig weg den „trouwen Hollander". Toen het hoofd van Oldenbarneveld op het schavot was gevallen, werd hij, — op den leeftijd van slechts 32 jaren, — tot levenslange gevangenisstraf en tot verbeurdverklaring zijner goederen veroordeeld. In de gevangenis te Loevenstein bearbeidde hij de „Verklaringen van de

---

1) Sophompaneas is volgens de Groot de Egyptische uitdrukking voor „Verlosser der Wereld."

Evangeliën," welke Leibnitz als zijn best geslaagde erkende. Tot tijdverdrijf schreef hij ook verzen, zoowel Latijnsche als Hollandsche. Zielroerend is het lied, dat hij aan zijn trouwe Gade, Maria van Reygersbergh, in zijnen kerker toerichtte. Het mocht hare schranderheid en haren moed gelukken op den 21 Maart 1621 den gevangen echtgenoot uit zijnen kerker te verlossen. In eene boekenkist deed zij hem uit de streng bewaakte sterkte ontsnappen, terwijl zij zelve na een veertiendaagsch arrest hare vrijheid terugkreeg.

Van Gorkum vluchtte hij, als metselaarsknecht verkleed, over Waalwijk, — waar ook voor eenigen tijd de gebannen Remonstrantsche predikanten met Episcopius vertoefden, — naar Antwerpen en vervolgens naar Parijs. Aldaar legde hij de laatste hand aan zijn werk over het volkenrecht „de Jure belli et pacis," dat men noch heden als een klassiek werk op dit gebied der wetenschap huldigt. Meer dan één hof gaf zich moeite om hem als diplomaat in zijnen dienst te nemen. De „trouwe Hollander" was echter te zeer verkleefd aan zijn vaderland om aan die wenschen gehoor te geven. Zoodra Maurits van Oranje overleden was en zijn opvolger Frederik Hendrik uitzicht gaf op een meer verdraagzaam bestuur, deed hij pogingen om naar Holland terug te keeren. Het was een blijde verrassing voor alle welgezinden, toen hij tegen het einde van September 1631 te Rotterdam aankwam. Tevergeefs echter deden zijne vrienden hun best om den haat, dien men hem vroeger had toegedragen, te doen verdwijnen. Zijne oude vijanden, de dweepzuchtige ultracalvinisten, lieten alle mijnen springen om hem opnieuw te doen vervolgen. Op zijn hoofd werd een premie van *f* 2000 gulden gesteld en eene boete van 500 gulden bedreigde een ieder die hem een onderkomen gaf. Zoodoende moest de knapste en geleerdste man, dien Holland bezat, andermaal zich naar het buitenland begeven. In April 1632 kwam hij te Hamburg. Eerst in Mei 1634 echter slaagde de Zweedsche kanselier Oxenstierna te Frankfort a d. M. er eindelijk in om zijne diensten voor Koningin Christina te verwerven. Hij ontving den titel van staatsraad van Zweden en

ging als zoodanig het volgend jaar naar Parijs, waar hij de overige jaren zijns levens als diplomaat en schrijver doorbracht. Van hier gaf hij tal van kleinere Godgeleerde werkjes uit, waarin hij eene menigte protestantsche vooroordeelen op leerstellige wijze en uit de kerkelijke geschiedenis wederlegde. Deze geschriften „over den Antichrist," „Over het geloof en de werken," „Over het bedienen des Avondmaals, op plaatsen waar geen herders zijn," „Over de tien Geboden," „Over de onherroepelijke voorbeschikking ter verdoemenis" werden in 1639 en 1640 nameloos te Amsterdam zelf gedrukt en veroorzaakten onder de Calvinistische dominees een werkelijke paniek. Zij hielden hem voor niets minder dan voor een zendeling van den Paus, en waarschuwden in woord en geschrift hun kuddeken voor het vreeselijke gevaar, dat van Parijs uit dreigde. [1])

Hoewel hij reeds sedert lang een vereerder en bewonderaar van den even godsdienstigen en beminnelijken, als standvastigen en genialen man was, schijnt nochtans Vondel eerst in het jaar 1628 met hem nadere betrekkingen te hebben aangeknoopt. In dat jaar droeg hij zijn treurspel „Hippolytus," eene vertaling van Seneca, met een klinkdicht aan den „trouwen Hollander" op. Drie jaren later zou hem het geluk ten deel vallen, om hem na zijn langdurige ballingschap te Amsterdam zelf een vreugdevol welkom! toe te roepen.

»O groote ziel! o zon van mijn gezang,
Die weêr verrijst na uwen ondergang,

---

1) Een dezer predikanten heeft de plaatsen, waarin de Groot naar het katholicisme schijnt over te hellen, „ter waarschuwing" zeer wel bijeen verzameld in een schotschrift, dat in 1830, zeker ook „ter waarschuwing, te Amsterdam opnieuw is uitgegeven. Het boekje heet:

Hugo Grotius papizans, hoc est: Notae ad quaedam loca in Hugonis Grotii Appendice de Antichristo, Papam Romanum et doctrinam ac religionem spectantia, et in quibus via sternitur ad Papismum antichristianum, auctore Jacobo Laurentio, Amsteldamensi, et in Ecclesia Amsteldamensi Verbi Dei administro. Nova editio. Amstelodami ap. Fred. Kaal. 1830.

Hoe de dominees met den beroemden naam van den grooten man omspringen, is in de zonderlinge voorrede, bl. 1 en 2, te zien waarin hij als samenzweerder, oproermaker en moordenaar wordt aan de kaak gesteld.

En ons verheugt met dezen gouden dag,
Dien Holland wel met eere vieren mag;
Wat woorden zal de dankbare gemeent'
Best vlijen, als de goudsmid dier gesteent',
Om u t'onthalen op den hoogsten trap,
Na 's kerkers ramp, na zure ballingschap?
O stalen hart, al gloeyend hard gesmeed!
O Groothart! met wat hemelsche magneet
Bestreek standvastigheid uw vast gemoed,
Dat het zoo heel van liefde t' onswaart woedt,
En wraakt de weelde van een aartspaleis.
En kust het land, zijn strenge stiefmoêr, peis [1]?"

Die vreugde was echter van korten duur. Twee maanden later moest de Groot opnieuw zijn dierbaar vaderland, om den wille waarvan hij de schitterendste betrekkingen in den vreemde had laten varen, verlaten. Tot zulk een hoogen graad steeg de verwoedheid tegen hem, dat Vondel het niet dorst wagen zijn afscheidslied aan den banneling te laten drukken. De Groot zelf erkende het gegronde van zijne bedenkingen. [2]) In de daaropvolgende jaren hielden beide mannen briefwisseling over het heldendicht „Konstantijn", welks plan Vondel den geleerden vriend uiteenzette. Toen Vondel echter dezen arbeid in 1635 staakte, nam hij den „Sophompaneas" of „Joseph aan het hof" van de Groot onderhanden en gaf hij eene hollandsche vertaling van dit in het Latijn geschreven treurspel. De Groot was uitermate daarmede ingenomen. „Ik versta", zoo schrijft hij, „dat Vondel mijnen Sophompaneas d'eere heeft aangedaen van hem met zyn eige, dat is zeer gelukkige handt, in 't Hollandtsch kleedt te steeken. Ik ben hem grooten dank schuldig: om dat hij, die uit zich zelven beeter dingen kon voortbrengen, nu in 't vertaalen van de myne, tot blyk van vriendtschap, zynen arbeidt besteedt heeft."

Op Vondels letterkundige ontwikkeling werkte deze verta-

1) Vrede.

2) „UEd. bedenkingen over het dicht van mijn vertrek vind ik goed. Zeer kwalijk zou men de ergernis hebben kunnen mijden, en lichtelijk zou men zich zelven kwaad doen zonder mij goed te doen." Vgl. v. Lennep. III. 147.

ling in zooverre nadeelig, dat zij hem nog meer dan vroeger in den strengen, afgepasten vorm van het Latijnsche schooldrama, dat ter liefde van rhetorische declamatie de eigenlijke handeling prijs gaf, bevestigde. Het eerste bedrijf van den Sophompaneas bestaat uit een enkele, wel is waar fraaien, maar ijselijk gerekte alleenspraak van den Egyptischen Joseph. Daarop volgt een even lang getrokken rei. Het tweede bedrijf heeft slechts twee tooneelen: in het eerste laat de hofmeester Ramses de broeders een verhoor ondergaan over het ontvreemde geld en den beker, — in het tweede komt Joseph zelf op en hoort hij uit den mond van Judas zijne eigene geschiedenis en die zijner broeders. Het derde bedrijf heeft wederom slechts een tooneel en schetst meer door beschrijving dan door handeling de gevolgen van den hongersnood en Josephs schitterende stelling aan het hof van Pharao. In het vierde bedrijf is de herkenning met een bevallige levendigheid in twee tooneelen bewerkt. Voor het vijfde bedrijf blijft er niets over dan het afscheid van Joseph en zijne broeders van Pharao. Het stuk zit door en door eenvoudig in elkander. De geheele waarde, die het bezit, bestaat daarin, dat uit de massa der voorkomende toestanden er enkele met fijnen takt uitgekozen, met levendigheid aangebracht en in de uitgelezenste dichterlijke taal zijn bearbeid. Ziedaar ongeveer het schema, naar hetwelk Vondel al zijne latere tooneelspelen dichtte; alleen gaf hij in den laatsten tijd aan den dialoog wat meer uitbreiding.

Zoo degelijk als zulk een schema voor het kindertooneel, en met name voor het tooneel der Latijnsche scholen zijn mocht, waar het vooral er op aankwam, om de studenten in de Latijnsche spreekwijze, in de Latijnsche versmaat, in rhetorische declamatie en fraaie voordracht te oefenen, zoo nadeelig werkte het op de eigenlijke tooneelkunst. In dit opzicht komt het haast als een gevangeniscel voor, en men is niet bij machte den wensch te onderdrukken, dat Vondel aan die gevangenis ontsnapt ware en een zelfstandigen vorm voor zijne treurspelen hadde ontworpen.

Voor het oogenblik evenwel was de vertaling van den Sophompaneas voor hem van groot nut. Zij ontrukte den dichter aan

zijne huiselijke zorgen en aan zijne droefgeestigheid en deed zijne dichtader weder vloeien. Aan de stichting van den nieuwen schouwburg nam hij een zeer werkzaam aandeel en in 1637 bezorgde hij het eerste stuk, waarmede deze werd geopend. Op den „Gijsbreght van Aemstel" volgden in de eerste vier jaren niet minder dan vijf treurspelen: in 1639 eene vertaling van de „Electra" van Sophocles, die reeds in November van hetzelfde jaar werd opgevoerd, en daarna „de Maegden" en „de Gebroeders." In 1640 maakte hij twee nieuwe treurspelen: „Joseph in Dothan" en „Joseph in Egypte" [1]), die met den Sophompaneas een geheel, een zoogenaamde trilogie, vormen.

„Joseph in Dothan" behandelt den verkoop van Joseph door zijne broeders, „Joseph in Egypte" zijne bekoring door de vrouw van Putiphar, „Sophompaneas" of „Joseph aan het hof" eindelijk de vereeniging van den aartsvader met zijne broeders. Deze drie tooneelwerken, die in weerwil van hunne eenvoudigen samenstelling rijk zijn aan dichterlijke schoonheden, werden naast den Gijsbreght de meest gevierde stukken van Vondel op de Amsterdamsche tooneelrol. Zij werden haast elk jaar opgevoerd, soms als trilogie gezamenlijk op éénen dag, en een anderen keer afzonderlijk op een paar achtereenvolgende namiddagen. Ook de „Electra" en de „Gebroeders" waren een tijd lang geliefkoosde stukken van het publiek, hetgeen zeker den Amsterdammers niet tot schande strekt. Terwijl in Duitschland de dertigjarige oorlog nog elke meer verblijdende ontwikkeling der letterkunde tegenhield, verscheen de „Electra" van Sophocles, een der schoonste werken der klassieke oudheid in de jaren 1639 tot 1674 bijna elk jaar op het tooneel.

Het onderwerp van de „Gebroeders" (of „Gabaonieten") is de treurige ondergang van het huis van Saul, nauwkeurig

---

1) De „Electra" droeg Vondel op aan de door al hare tijdgenooten hooggeachte dichteres Maria Tesselschade Roemer Visscher, de „Maegden" aan de stad Keulen, de „Gebroeders" aan den taalgeleerde en geschiedkundige Geeraart Vossius, Joseph in Dothan aan den Hessischen Resident Ridder Joachim van Wickevoort, „Joseph in Egypte" aan den rechtsgeleerden bibliofiel en dichter Joan Vechters (Victorijn).

genomen uit het verhaal van het tweede boek van Samuël (II Kon. XXI.) Na eene droogte van drie jaren raadpleegt David den Heer. Ten antwoord ontvangt hij, dat het bloed der vermoorde Gabaonieten op Saul en geheel zijn huis moet gewroken worden. De Gabaonieten eischen den dood van de zeven nog overlevende zonen van Saul, ondanks het gesmeek zijner echtgenoote Michol, ondanks het gejammer der ongelukkige moeder Respha, ondanks den vriendschapseed aan Jonathan gezworen, levert David hen uit en zij worden op den berg gekruisigd. Daar weeklaagt Respha bij dag en bij nacht en weert zij de roofvogels van de lijken harer zonen af, tot dat het vreeselijke zoenoffer in de plechtige teraardebestelling van Saul en zijne zonen eindelijk volbracht is. [1])

Voor den levensbeschrijver van Vondel verdient inzonderheid de aandacht het treurspel de „M a e g d e n," eene bewerking voor het tooneel van de Ste. Ursula-legende, die hij in een dichterlijke opdracht aan de stad Keulen toewijdde. In deze opdracht geeft hij te kennen, dat hij zich door het denkbeeld liet leiden, om zijne vaderstad in hare schutsheilige op dezelfde manier te verheerlijken, als Sophocles eens zijn Athene in den Oedipus van Colonna heeft verheerlijkt. In de uiteenzetting hield hij zich met blijkbare voorliefde en geestdrift aan de legende der H. Ursula, zooals zij te dien tijde nog als een werkelijk feit beschouwd werd, met al de dichterlijke versierselen, waarmede middeleeuwsche volks- en kloosterpoëzij die getooid hadden. [2])

Zij het ook dat in onze dagen, van het standpunt der historische kritiek, deze versierselen ons als van geen de minste

1) Nog bij het leven van Vondel heeft Gryphius het stuk in het Hoogduitsch vertaald, doch het heeft al den schijn, dat hij dit alleen ter oefening deed, daar de vertaling eerst na zijnen dood verscheen. Gervinus III. 438.

2) Vergelijk over de opsiering der eerste meer eenvoudige legende (S e r m o in n a t a l i) in de P a s s i o S a n c t a r u m u n d e c i m m i l l i u m M a r t y r u m, (naar de woorden waarmede die begint R e g n a n t e D o m i n o genaamd) in de Visioenen der L. Elisabeth von Schönau en van den monnik van Steinfeld enz. het even degelijk als onderhoudend geschrift: „Die H. Ursula und ihre Gesellschaft. Von Alb. Ger. Stein. Pfarrer zur H. Ursula. Köln. Bachem, 1879, waar de legende R e g n a n t e D o m i n o (Beil. IV) in haar geheel, in Latijnschen en Duitschen tekst, wordt medegedeeld. S. 107. Verg. S. 53 ff., 67 ff.

waarde, ja menigeen veellicht als iets bedenkelijks voorkomen: als godsdienstige volkspoëzy is de legende in haar geheel voorzeker niet zonder hooge zedelijke en kunstwaarde. Dat het bloed der christen martelaren, de zielenadel, de maagdelijke reinheid en de deugd der Heiligen den grond legde voor de christelijke beschaving der middeleeuwen, den roem en het geluk van het volksleven te dien tijde, is evenzeer een onomstootbaar geschiedkundig feit, als het een in allen deele schoone en vruchtbare, dichterlijke opvatting is. Deze kern der legende heeft nog geen kritiek weggeredeneerd en zal het ook in het vervolg niet doen. Achter den weelderigen krans van wonderen, waarmede een kinderlijke godsdienstzin de eenvoudige overlevering heeft opgetooid, staan de onloochenbare wonderen, waardoor het christendom het wettige bewijs heeft geleverd, dàt het als openbaring Gods recht van bestaan heeft, staat het verbazendste aller wonderen: de zedelijke gedaanteverwisseling der wereld door zijn zuivere, heilige leer. Die gemoedelijke atmosfeer van kinderlijken godsdienstzin deed Vondel goed. Niet alleen drong hij met voorliefde door in alle bijzonderheden der legende, maar ook en wel vooral in het zedelijke gehalte daarvan, en hij bewerkte die voor het tooneel op dezelfde wijze als Calderon met zooveel middeleeuwsche legenden gedaan had. Hoezeer ook het onderwerp in zijn geheel meer geschikt geweest ware voor een heldendicht dan voor een treurspel; ontbreekt het daarin evenwel niet aan dramatische toestanden. Deze nu zijn voor een gedeelte, — men vergelijke het tooneel, waar de geest van Ursula en Æthereus aan Attila en Juliaan verschijnt, — met zeer veel levendigheid en echt tooneelmatig bewerkt. Het „Duitsche Rome" is zeker tot op den tijd van Kardinaal Geissel ter nauwernood op hartelijker dichterlijke wijze gehuldigd geworden, dan in dit stuk, waar aan het slot de Heilige aan Keulen zijn toekomstige grootheid met deze woorden aankondigt:

»Bestelt ons lichamen ter aarde, zoo 't behoort,
De Hemel zal uw Dom, uw raadhuis, en uw poort,

Van hier, in tijd van ramp en tegenspoed, vertroosten.
Verwacht in uwen schoot het drietal [1]), dat van 't Oosten
Zich boog voor d'arme krîbbe, en offerde zoo mild;
Drie kronen dan, gevoerd in eenen rooden schild,
Drie kronen zullen braaf [2]) op onze armynen [3]) passen.
Ik zie der muren kreits hoe langer wijder wassen,
Door allerhande ramp; d' aartsbisschop, in den top
Van 't keizerrijk, te keur [4]) om een gekroonden kop;
En 't heilig Agrippijn, door tegenspoed verzochter [5],
Volharden, als een echte, oprechte Roomsche dochter."

Het ontging den protestantschen vrienden des dichters geenszins, dat zijne poëzij in dit treurspel een nagenoeg katholieke richting had aangenomen. „Maar hoe pryswaardig het treurspel „der Maagden was ten opzicht van de kunst," schrijft Brandt, „men vondt 'er evenwel zaaken in die veelen bedroefden: des „Dichters zucht tot de stellingen en gewoonten der Roomsche „kerk, en zyne afwyking tot haare dwaalingen, die hy wel haast „in andere zyner dichtwerken ten vollen openbaarde." Hugo de Groot, ofschoon eveneens protestant, gaf daarentegen over dit dichtstuk zoowel als over de Electra zijne volle tevredenheid te kennen: „In S. Ursula heeft UE. boven zijn gelukkig verstand, ook getoond een zeer loffelijke genegenheid tot zijne „geboorteplaatse, dewelke ik geluk wensche met zulk een spruit, „en wensche UE. lang leven, gezondheid en gerustheid van „gemoed, om niet alleen zoodanige als deze zijn, maar ook „grooter stukken ten dienste, nut, en lust van alle Nederlanders voort te brengen." (Parijs 22 Oct. 1639.)

Twee jaren later keerde Vondel tot de Katholieke Kerk terug. Dat hij daarin vond wat hij gezocht had, rust, vrede, opgeruimdheid, zekerheid des geloofs en troost voor zijn gemoed, getuigt het volgend gedicht, dat uit de dagen zijner bekeering afkomstig is. [6])

---

1 De drie koningen, Keulens Heiligen. 2) Fraai. 3) Voor Hermelijn.
4) Als Keurvorst van 't Duitsche Rijk. 5) Meer beproefd, gelouterd.
6) Van Lennep gaf het eerst (II. 227) eene plaats in het jaar 1621, later twijfelde hij aan het jaartal, en hij voegde er daarom in de alphabetische inhoudsopgave (XII. 299.) de jaartallen 1624 en 1640 bij; — in de tijdrekenkundige inhoudsopgave daarentegen gaf hij zeer beslist het laatste jaartal aan,

DE KRUISBERG.

De schoonste roode rozen groeyen
Op geenen Griekschen berg, o neen;
Maar op den Kruisberg, hard van steen;
Daar Jesus hoofdkwetsuren vloeyen
Van heilig, van onnoozel bloed,
Geronnen tot een' rozenhoed,
Wiens blaân, vol geurs, gedurig bloeyen
Door den gevlochten doornekrans,
Waarvan de Goddelijke glans
Beschaduwd wordt en overwassen.
De rozedruppels strekken schoon'
Robijnen aan de doornekroon;
De rozevlaag verdrenkt, met plassen
De leliebloem van 't aangezigt,
Waaruit de zonne schept haar licht;
De zon, die, met haar bevende assen,
Te rugge rijdt, bezwijmt, en sterft,
Nu 't rozebloed Gods lelie verft;
De lelie, die het hoofd laat hangen,
En geeft den allerlesten zucht,
En vult met rozegeur de lucht.
De Christe bijen met verlangen
Zich spoeden naar dien rozengaard,
Zoo ras het licht de lucht verklaart,
En zwarmen om de rozewangen
Van 's levens bloem en lentespruit,
En zuigen zoeten honig, uit
De gal en gift en bitterheden
En alsem van het doornebosch.
Uit leliewit en rozeblos
D'Aartsenglen mann' en nektar kneden,
En hemelsch suiker, en ambroos.
De dag die teelt geen uchtendroos,
(Zoo dikmaal hy komt aangetreden),
Die zoo de flaauwe ziel verkwikt,
En 't hart tot wanhoop toe verstikt,

---

wat zonder twijfel juister is. Het is te vinden in alle 4o-uitgaven van het treurspel „Peter en Pauwels," waarin Vondel onder het motto „Tantae molis erat Romanam condere gentem" op den inwendigen tweestrijd, die zijne bekeering was voorafgegaan, zinspeelt en openlijk als katholiek optreedt. Meer kan men hierover lezen bij „P. J. Koets, Peter en Pauwels. Het treurspel van Vondel enz. uitgegeven door J. A. Alberdingk Thijm. Amsterdam, van Langenhuijsen, 1868.

Versterkt, als deze rozegeuren
 Van 'slevens rozentak en hout,
 Met bittre tranen nat bedauwd,
Tot troost van al die eeuwig treuren.
 Hier springt, voor al die dorstig zijn,
 Een bron van roode en witte wijn,
Zoo lekker, als ooit tong kon keuren;
 Hier wascht men het bevlekt gemoed
 In 's levens kostelijken vloed,
Vergaderd uit vijf zuivre sprongen;
 Hier levren d'aders purper uit,
 Tot pracht der koninklijke bruid,
Wiens lof van David werd gezongen,
 En van dien wijzen Salomon;
 Toen ze in dees spere- en spijkerbron
Bevochtigden hun goude tongen;
 Toen David stelde luisterscharp,
 Op dat geruisch, zijn schelle harp,
En Salomon zijn hooge klanken.
 O bloed- en water-rijke rots!
 O hartebron des wijzen Gods!
O artsenij voor alle kranken!
 Vergun mij ook een' druppel nat:
 Bevloei mijn dor en dorstig blad,
En leer me mijn Verlosser danken.
 Op d'oevers van dien gulden stroom,
 In schaduw van dien rozeboom,
Bedekt met Cherubinnevleugelen!
 Daar rust het afgejaagde hart,
 Daar vindt het stilpijn voor zijn smart;
Daar nestlen alle tamme veugelen,
 En heffen, tegens 't paradijs,
 By beurte een lofzang aan om prijs;
Daar leert de ziel haar lusten teugelen
 Met Gods gebit en rozentoom.
 Z'ontwaakt er, uit den ijdlen droom
Der ijdle wereld, om t' aanschouwen
 Den Middelaar van 't Nieuw Verbond;
 Zij kust zijn bleeken rozemond.
Men zag er, onder 't puik der vrouwen,
 By 't graf, de droeve Magdaleen,
 Met balsem, tranen, en gebeên,
God zoeken, uit een vast betrouwen,
 Dat 's nachts gelijk een vierbaak scheen.

VII.

De Bekeering.

Van Brandt tot van Lennep werd het jaartal 1639 of 1640 als het vermoedelijke jaartal van Vondels bekeering opgegeven. Wel kwam het den verdienstelijken uitgever zijner werken onbegrijpelijk voor, dat juist in die jaren de dichter een buitengewone werkzaamheid aan den dag legde, terwijl daarentegen het volgend jaar slechts zeer weinig opleverde. Dit belette hem evenwel niet aan de van ouds aangenomen meening te blijven vasthouden. Eerst latere elders in het werk gestelde nasporingen hebben uitgemaakt, dat Vondel niet in 1639 of 1640, maar in het jaar daarna, in 1641, tot de oude Moederkerk is teruggekeerd. Het raadsel is hiermede opgelost. Hij gaf in dat jaar minder dichtstukken uit dan in vroeger jaren, omdat de gewichtigste en grootste stap zijns levens, waartoe hij zich alsdan voorbereidde, al zijnen tijd en al zijne werkzaamheid had in beslag genomen. Tot waarborg daarvan bezitten wij het jaarbericht over de Hollandsche zending in het jaar 1641 door de Paters der Sociëteit van Jesus opgemaakt, waarin wij vermeld vinden:

„Tot de nieuwbekeerden te Amsterdam, behoorde zekere „Silesische graaf, die jaren lang aan het onheilig Avondmaal „bij de Calvinisten had deelgenomen: alsook een zoon van „een luthersch predikant: en eindelijk Joost van den Von„del (Justus Vondelius), een dichter, die door zijne in de „moedertaal uitgegeven treurspelen te dezer stede grooten naam „gemaakt heeft, een treffelijk man, en die in vroeger tijd een „steunpilaar was van de sekte der Arminianen. Toen hij zag, „dat zijne eenige dochter, — een meisje van uitstekende be„gaafdheden en ook in het Latijn zeer bedreven, die den

„ouderdom van reeds meer dan dertig jaren bereikt had, — „de leer van Menno vaarwel gezegd had om tot den waren „godsdienst over te gaan, en na door de wateren des heils „te zijn gereinigd zelfs de gelofte van eeuwige zuiverheid had „afgelegd, volgde hij haar weldra met nog een ander kind; „en niet tevreden met voor zich zelf het heil te hebben ge- „vonden, wist hij bovendien nog vele anderen door zijn groo- „ten ijver en onvermoeide pogingen daartoe te brengen. Het „volgende voorval heeft de leiding der goddelijke Voorzienig- „heid schitterend daarbij doen uitkomen. Terzelfdertijd name- „lijk dat Vondel te Amsterdam het geloof omhelsde, had ook „de bekeering plaats van eene zijner nichten te Hoorn, de „dochter zijner zuster, een meisje van een zeer goed karakter „en verstand, dat reeds zeventien jaar oud was. Van af het „oogenblik dat zij het H. Doopsel had ontvangen, was het „haren ouders (die tot de aanzienlijksten der Mennisten be- „hoorden), onmogelijk haar door vleitaal of door bedreigingen „van haar besluit af te brengen."

De juiste dag zijner bekeering is onzeker. Dat hij met ongemeen gevoel vijf jaar later, — in 1646, — in een gedicht aan zijnen geboorteheilige, den H. Gregorius den Wonderdoener, zijne bekeering ter sprake brengt, maakt het hoogst genomen slechts eenigszins waarschijnlijk, dat deze juist op voornoemden dag zou hebben plaats gehad.

»Hoe slijt het leven als een kleed!
Waar is de vlugge tijd gevaren,
Dat dierste kleinood, waard besteed
In aandacht [1]), en bespiegelingen
Van God en 't allerhoogste goed,
En wat wij van den Zoon ontvingen,
Die, door de stralen van zijn bloed,
Ons zuiver wiesch, en openbaarde
De beste paarle, die zoo diep
Begraven lag, bestulpt met aarde,
Eer Hij ons tot zijn Waarheid riep,
Uit geen verdienste, maar genade.

1) Godsdienstoefening.

Gelukkig zijn ze, die vóór 't end
Met vleesch noch bloed niet gaan te rade,
Noch dit verganklijk element.
De melk der voêster, slimme wennis,
En d'eerste plooi van erref-leer [1])
Wordt spâ verleerd door beetre kennis,
Zoo lang men d'oodmoed nog ontbeer';
Die schiet te traag haar eedle wortlen
In steen van 't eigenzinnig hart,
Hetwelk verhardt in tegensportlen,
En bij zijn opzet blijft verward.
Geboorteheilig, die in 't midden
Der Zaligen uw zetel hebt,
Volhard voor mij en elk te bidden
Bij Hem, die licht uit duister schept!"

Vondels overgang tot de Katholieke Kerk was een zware slag voor zijne andersdenkenden vrienden, en bleef eene harde noot om te kraken voor zijn latere andersgezinde vereerders. Dat een gewoon, bekrompen man en die behoefte had aan rust zich had overgeleverd aan de „stilte van het graf" [2]), die in de katholieke Kerk heerscht; zich onderworpen had aan haar „slafelijk" [3]) gezag, zijn zieleleven daarin had laten „verdorren" [4]), zoo iets zou menigeen nog begrijpelijk gevonden hebben. Dat echter een zoo onverschrokken, levendig, krachtig, veelzijdig man, in de volle vrijheid van onderzoek opgegroeid en met de meeste kennis toegerust, in eene alleronafhankelijkste stelling, te midden van den roem dien hij door zijn dichterlijke begaafdheid had verworven, uit vrijen wil zich aan den „neuspranger" van een onfeilbaar leergezag onderwierp, scheen een onoplosbaar raadsel. Wat mag het wel geweest zijn, dat Vondel tot „zulk een stap" heeft bewogen?

Brandt, in later tijd een persoonlijke vriend des dichters en zijn oudste levensbeschrijver, zocht de eerste aanleiding daartoe in Vondels begeerte naar een huwelijk met een katholieke partij.

---

1) Zinspeling op zijn eigen geloofsverandering.
2) V. d. Brink, Gids 1837, bl. 207. 3) V. Lennep, Vondel v. bl. 562.
4) Hofdijk, Gesch. d. Ned. Lett. bl. 273.

„Zeeker Rechtsgeleerde", zoo spreekt hij, „van goeden gelove, die langen tydt gemeenzaam met hem verkeerde, plagh te verhaalen, dat Vondel, hebbende zyn echtgenoot over etlyke jaaren verlooren, zyn oogh hadt geworpen op een welgegoede weduw van de Roomsche gezintheit, en anders geen kans ziende om haar te behaagen, by zich zelven begost 't overleggen, of hy haar met geen goedt gemoedt in dat stuk zou konnen volgen: dat hy in 't eerste met dien Rechtsgeleerde, en andre vrienden, van die zaake sprekende, alles in twyffel trok; en eindelyk beweerde, dat 'er geen zeekerheit in den Godtsdienst was, ten waar men een' onfeilbaaren Rechter, en verklaarder, van al wat in geschil stondt, erkende op der aarde, een' Stedehouder van Christus: dat dit eindelyk op den Paus, als naazaat van Petrus, en de Roomsche kerk met haar gezagh uitquam: te meer omdat eenige Priesters en andere geestelyken, hoopende een' man van zulk een vermaardtheit te winnen, krachtig hier in werkten: dat eindelyk hun voornemen gelukte, en te lichter, dewijl de Poëet zyn verstandt, gedachten, en zinnen van jongs aan zoo vlytig aan 't rymen en dichten hadde te kost geleidt, dat hy zeer onkundig was in 't stuk van den Godtsdienst. Dus quam hy tot de Roomsche kerk, zonder dat nochtans het huwlyk, daar hy naar stondt, en dat hem eerst aan 't twyffelen braght, eenigen voortgangk kreegh. Maar men moet bekennen, dat hy aldus overgegaan, niet geveinsdelyk, maar in goeden ernst het Pausdom heeft aangehangen, de regels en ceremonien deszelven stip onderhouden, en buiten opspraak, naar de leere van de Roomsche kerke, geleeft: haar met zyne pen en kunst dikmaal ten dienste staande, en altydt yverende om ook anderen te trekken. Dit veranderen strekte veelen tot groote ergernisse, die zyne volgende werken, inzonderheit als ze naar 't Roomsch rooken, te min waardeerden."

Brandts verklaring steunt enkel en alleen, gelijk blijkt, op hooren zeggen, en geeft Vondels huwelijksplannen niet aan als de eigenlijke drijfveer, maar hoogstens als een toevallige aanleiding tot zijne bekeering. Van Lennep verwerpt ook dit

laatste, vooreerst wegens het volslagen gemis aan uiterlijke bewijsgronden en ten andere wegens de innerlijke onwaarschijnlijkheid van zulk eene bewering, terwijl hij hierbij vooral heenwijst op Vondels „kordaatheid en onbaatzuchtige inborst", waarmede zulk een beweren zich volstrekt niet laat overeen brengen. [1])

Hoe niettemin zulk een praatje ontstaan en opgang maken kon, schildert van Lennep [2]) met zeer veel menschenkennis: „„Hoe kan"", zoo stel ik mij voor, dat de Gereformeerden van die dagen zullen hebben geredeneerd, „„hoe kan iemand, die zoo knap is en zoo helder denkt als Vondel, hoe kan die geloof hechten aan de Roomsche fabelen, en op zijn ouden dag de leer verlaten, waarin hij geboren en opgevoed is? Suf is de man niet, dat blijkt uit de geschriften, die hij levert. Voordeel of nut kan het hem in zijn zaken ook niet aanbrengen; in tegendeel het kan niet missen, of hij moet er de gunst door verliezen van de Regenten en van zijn voormalige beschermers. Daar steekt gewis wat achter. Zoû 't ook wezen kunnen, dat hij de hand van deze of gene welgestelde Roomsche weduwe hoopt te bekomen, en, op die wijze, zijn zaken, die, naar wij hooren, sedert den dood zijner vrouw niet zoo voorspoedig meer gaan, zoekt te herstellen! Daar is er eene, van wie hij reeds lang werk gemaakt heeft, en die hem misschien wel zijn geloofsverandering tot voorwaarde van hare toestemming heeft gemaakt. Dat zal het wezen!"" — En zoo komt het praatjen in de waereld en gaat rond en wordt eerlang als onbetwistbare waarheid aangenomen."

Op dergelijke wijze zou, naar de protestantsche van Lennep zich voorstelt, het praatje in de wereld gekomen zijn. Terwijl hij dit nu nadrukkelijk verwierp en naar het rijk der fabelen

1) Ook Dr. Eelco Verwijs, Archivaris van Friesland en schoolopziener, insgelijks een protestant, is een beslist tegenstander van Brandts bewering en vereenigt zich omtrent den naam der weduwe, Tesselschade, met het gevoelen van den Heer J. A. Alberdingk Thijm, in den Kath. Alm. 1854. Nederl. Klass. IV. Brandts Leven van Vondel. Leeuw. Suringar, 1866.
[Naar mijne gissing zal Brandts „Rechtsgeleerde" Daniel Mostert, of, liever nog, Joan Victorijn wezen. A. Th.]

2) III. 621.

verbande, meende hij daarentegen de reden van Vondels bekeering te vinden in zijne gebrekkige godgeleerde kennis.

„Vondel — dat is ons uit al zijn handel als uit zijn werken gebleken, was gemoedelijk vroom, en bovendien van Bijbelkennis doorvoed; maar eigentlijk alles behalve een theoloog. Van de bestaande kerkgeschillen had hij niet dan oppervlakkige denkbeelden: en zijn beschouwingen van het Kalvinistische zoo wel als van het Remonstrantsche stelsel zijn — als de lezer dit meer dan eens heeft kunnen opmerken — alles behalve juist en helder"

Veel heeft dit verwijt niet om het lijf, als men nagaat, op welke wijze de heerschende godsdienststelsels van dien tijd in Holland zich daadwerkelijk voor het oog van een denkend waarnemer ontsluierden. Niets dan uiteenspatting, verwarring, eigenbaat, ijverzucht, hartstochtelijke zucht naar vervolging, een voorspel van dien toestand van verbrokkeling, waartoe het Protestantisme in Noord-Amerika met al zijn sekten vervallen is. Voorzeker had men hier toch geen behoefte aan grondige studie der geloofswaarheden, om tot de erkenning te komen, dat de kerk van Christus er niet te vinden was. Dat Vondel overigens genoegzaam op de hoogte was van de leerstellingen, die de verschillende hoofdsekten van elkander onderscheidden en die ook op het gebied der godgeleerde wetenschap op hare rechte waarde wist te schatten, dat hij vooral uitstekend te huis was in de boeken van het Oud- en Nieuw-Testament, blijkt op de meest doorslaande wijze uit zijne werken. Dat hij naar de Groots voorlichting en raad met veel ijver de oude kerkelijke geschiedenis, de geschiedenis der kerkvergaderingen en de kerkvaders bestudeerd heeft, is eveneens uit meer dan een zijner gedichten, die nog van vóór zijne bekeering dagteekenen, op te maken. Een zeker bewijs eindelijk voor zijne grondige studie der katholieke geloof- en zedeleer bezitten wij in zijne latere leerdichten van godgeleerden inhoud; onder welke er zich een bevindt, dat een volledige verhandeling over het bestaan van God en zijne eigenschappen bevat, terwijl een ander het geheim der allerheiligste

Drievuldigheid en een derde de leer van het H. Sacrament des Altaars in een dichterlijk gewaad voorstelt en uiteenzet. Wegens het laatste maakt Brandt, die zelf protestantsch leeraar was, de volgende opmerking:

„Inzonderheit was men verwondert dat hy de duistere woorden van Thomas Aquinas, en andere Paapsche School-leeraaren, ontrent deeze stof bedacht, zoo gelukkig in 't Hollandtsch wist uit te drukken."

Tot zoo iets evenwel was slechts iemand in staat, die de scholastieken kende en verstond, een man bijgevolg, die een meer dan gewone kennis van godgeleerdheid had opgedaan.

Een veel natuurlijker en eenvoudiger verklaring van Vondels terugkeer tot de kerk, dan ons gegeven wordt in de kunstmatige en onhoudbare gissingen van protestantsche schrijvers, doet zich op, wanneer men dien aan de hand der geschiedkundige datums onbevooroordeeld in het licht van een katholiek standpunt beschouwt. Ongetwijfeld is het niet mogelijk de werkingen der genade in haar innerlijk wezen na te gaan en waar te nemen; toch zijn er uiterlijke omstandigheden en aanwijzingen, die door de genade benuttigd worden, en die men waarnemen en volgen kan; bovendien verraadt de innerlijke voortgang van het zieleleven zich door uiterlijke verschijnselen, die althans bij toenadering zich laten beoordeelen.

Vondel was, gelijk wij reeds opmerkten, een rechtschapen, eerlijk en echt godsdienstig man Dit laatste blijkt reeds uit de keuze zijner geliefkoosde onderwerpen, die meerendeels van godsdienstigen aard waren, en, moge hij ook nu en dan zich met anderes toffen hebben beziggehouden, steeds is het hem aan te zien, dat de zucht hem bezielt om naar godsdienstige onderwerpen terug te keeren. Hij was ernstig, nadenkend, misschien nu en dan ietwat droomerig en zwaartillend; hij streefde naar inwendigen vrede, doch vond die in zijn godsdienstig genootschap niet. Veel minder nog vond hij bevrediging in de uiterlijke inrichting van het Protestantisme, in de onverdraagzaamheid vooral der Ultra-Calvinisten en in

de dweepzucht der Ultra-Mennisten. Hij was een voorstander van de vrijheid in het staatkundige, die de Arminianen waren toegedaan, zonder dat hij evenwel tot hen overging. Hij verdedigde de meer ontwikkelde Mennisten tegen hunne dweepzuchtige en partijdige geestverwanten, zonder dat hij nochtans een bepaald afgerond leerstellig geheel tot zijn dienst had. Hij was een voorstander der vrijheid, terwijl zijn geest verlangend uitzag naar een duidelijken, vasten regel der openbaring en terwijl het bijzonder onderzoek gelijktijdig een schouwspel voor hem opleverde, dat hem onwillekeurig afstiet. Een der grootste moeielijkheden voor de meeste nieuwbekeerden, den eerbied voor de vaders en grondleggers der zoogenaamde Hervorming, was hij reeds te boven gekomen in de verdeeldheden tusschen Remonstranten en Contra-Remonstranten. Van Calvijn en zijne leer wilde hij volstrekt niets weten. De brug, waarover hij naar het Calvinisme had kunnen gaan, was tot den grond toe afgebroken. Werd hij van den eenen kant door zijn kunstenaarsaanleg en zijn dichterlijke natuur heengetrokken tot een godsdienst, die uit beginsel de christelijke denkbeelden in een zichtbare inrichting en werkzaamheid, in een zichtbaar leergezag en in zichtbare genademiddelen deed bestaan, van den anderen kant werd hij door zijn dichterlijke onderwerpen en door Hugo de Groot gebracht tot de studie der eerste eeuwen van het christendom. Een nieuwe wereld en die hem tot dusverre onbekend was rees daar voor zijnen geest op, en deze nam hem evenzeer voor zich in, als het gekibbel der protestantsche dominees en hun overdreven ijveren tegen vrijere poëzij en kunst hem weerzin inboezemden. „Gijsbreght van Aemstel" en „de Maegden" leveren ons het bewijs, hoezeer de voorliefde voor den katholieken eeredienst zijn gemoed steeds levendiger vervulde. Bij een zeer uitgebreide kennis, die Vondel dagelijks door ononderbroken studie vermeerderde, was hij, naar de uitdrukkelijke getuigenis van Brandt, een zeer bescheiden, nederig man, „die van zijn eigen werk zedig of met groote ingetogenheid sprak", die zelfs de nederigheid als onvermijdelijke voorwaarde tot de zedelijke wedergeboorte beschouwde:

»Al wie door ootmoed wordt herboren,
Hij is van 't goddelijk geslacht."

Dat Vondel bad, dat hij zelfs veel en hartelijk bad, blijkt overtuigend uit zijne gedichten [1]. Herinneringen zijner kinderjaren, hem even dierbaar als schoon, brachten hem er toe om de katholieke Heiligen en ook de Koninginne der Heiligen te vereeren. Toen zijne vrouw overleden was, beschouwde hij het als een troostvol en weldoend aandenken, dat zij den naam van de Gezegende onder alle vrouwen had gedragen en in het Lieve-Vrouwenkoor was begraven. Dat zijne dochter tot het Catholicisme overhelde bracht niet alleen geen de minste stoornis in den kleinen familiekring teweeg, maar zelfs werden de deugden, die het brave meisje de schutsengel deden zijn van dezen kring, zichtbaar daardoor verhoogd en ontvingen zij daaruit nieuw voedsel.

Moet Vondels beproefde eerlijkheid en onbaatzuchtigheid, — naar de eigen bekentenis van van Lennep en van vele andere protestanten, — reeds bij voorbaat elke gedachte aan tijdelijk voordeel bij zijne bekeering doen vervallen, — bovendien laat zich, in zijne uiterlijke verhoudingen, moeielijk eene andere stoffelijke beweegreden, welkdanige dan ook, naspeuren, van dien aard, dat zij eenigen invloed op hem zou uitgeoefend hebben. Hij was een onafhankelijk burger, een gegoed koopman, een beroemd dichter. Zijn neiging tot den katholieken eeredienst, die hij tot dusverre in enkele zijner dichtwerken, had geopenbaard, had hem in de achting van het publiek slechts doen dalen, terwijl het daartegenover te voorzien was, dat een nauwere aansluiting aan het Protestantisme hem de grootste voordeelen zou bezorgd hebben. 't Ware daarenboven niet eens noodig geweest, dat hij tot een der bestaande genootschappen toetrad, hij hadde er mede kunnen volstaan met slechts den naam van Protestant te aanvaarden, gelijk dit met de aanzienlijkste onder zijne beschaafde vrienden het geval was.

---

[1] Verg. het schoone, hartelijke „Gebed, uitgestort tot God over mijn gedurige kwijnende ziekte," A° 1621. Uitg. v. Vl., I, 146.

Iets anders verlangde de meerderheid der protestantsche burgerij niet, die, voortgesproten als zij was uit den strijd voor de onafhankelijkheid, aan het Protestantisme zich vastklampte als aan een erfstuk harer vaderen, terwijl zij aan het bijzonder onderzoek de meeste speling toeliet. De katholieken waren in de minderheid en hadden weinig invloed op de openbare aangelegenheden. Des noods hield men rekening met hen, voor het geval dat zij van elders roem, invloed en geld bezaten; doch tot hun getal te behooren was niet den rechten weg inslaan en de gulden deur ingaan om in het bezit dier stoffelijke goederen te geraken.

Dit neemt echter niet weg, dat nu en dan enkele Katholieken eene niet onbeduidende rol speelden in het openbaar leven en vooral in de letterkunde; 't gebeurde echter niet omdat, maar ondanks dat zij Katholiek waren. Zoo vereenigde onder anderen de katholieke Hendrik Laurensz. Spieghel, een rijk en voornaam koopman, zijne dichterlijke vrienden in een aangenaam gelegen lustoord, buiten de Utrechtsche Poort, „Meerhuizen" genaamd. Daar stond een prachtige linde, welks breed omloofde takken wel aan twintig personen eene plaats boden. Daar naast had men een tempeltjen aan de Muzen gewijd opgericht, dat beneden vierkant, op de eerste verdieping achtkantig, en boven rond was. In den linde en in het rijk gemeubileerd tuinhuis vonden de Muzenzonen een gul onthaal en lazen zij elkander hunne gedichten voor. Door deze gulle hartelijkheid en ook door zijn overige, hoogere verdiensten maakte Spieghel zich zóó bemind, dat, naar men zegt, men hem tot Schepen wilde benoemen, en hij om deze waardigheid te ontwijken, in zijne laatste levensjaren naar Alkmaar verhuisde. Men kan uit dit alles evenwel opmaken, dat het niet zijne gehechtheid aan de oude kerk, maar wel zijne verdraagzaamheid en zijne beminnelijkheid, gepaard aan zijne letterkundige bekwaamheid, was, die hem zoo veel achting en aanzien hadden verworven.

Niet anders stond het geschapen met den vriendenkring, waarin Vondel, voor het eerst wellicht, eene nadere kennis

met Katholieken zal gemaakt hebben. Dezen vriendenkring vond hij in het huis van den rijken Amsterdamschen koopman Roemer Visscher (geb. 1547, † 1620). De goede man, die met Spieghel bevriend was, besteedde even als deze zijne ledige uren aan de dichtkunst en stelde zijn huis open voor dichters, schilders en kunstenaars van elke soort. [1]) Een heel ijverig Katholiek schijnt hij niet geweest te zijn; althans hij was gehuwd met eene protestantsche vrouw, Aefgen Jansdr. van Campen. In zijne Spreuken [2]) is een goedhartige, min of meer lichtzinnige geest te erkennen. Aan de jonge meisjes geeft hij dezen raad:

»Meisje, eer ghy u begeeft in d'echt
Leert spellen 't woordeke trouwe recht:
Want vergeetdy d' eerste letter te schrijven,
So en kond' u niet dan rouwe blijven."

De drie kruisen in het Amsterdamsche stadswapen neemt hij noch in katholieken, noch in protestantschen zin:

»De Geusen kruysen ons met gewelt:
't Hof van Bourgongiën kruyst ons om gelt:
De Raedt kruyst de burgers en de boeren:
Mogen wy niet wel drie cruysen in 't wapen voeren?"

Bekendheid met de katholieke leer, doch ook lichtzinnigheid verraadt zijn stukje aan de pruilers:

»Dewijl men om het aflaet te verdienen, moet
Biechten sijn sonden groot ende kleyn,
Ende om te schouwen de helsche gloet,
Men moet hebben berouw met herten reyn;

---

1) Spieghel zegt van het huis van Visscher:
„Wiens drempel wordt gesleten
Van schilders, kunstenaars, van zangers en poëten.

2) Sinne- en Minnepoppen. In eene uitgave daarvan, die ongeveer 50 jaar na zijnen dood verscheen, zijn deze gerangschikt onder de volgende vreemde titels: 1. Quicken, 2. Rommelsoo (Allerlei), 3. Raedtsels, 4. Tuyters (Klinkdichten), 5. Jammertjes (Elegiën), 6. Tepelwerken (Knutselwerken).

Soo bid ick u, mijn allerliefste greyn!
Geeft my weder mijn hert, dat ghy houdt in pijn:
Of wilt ghy dat behouden voor u alleyn
Soo biecht dan uw sonden, en oock de mijn [1])."

Ten zijnen huize ontmoetten elkander Pieter Cornelisz. Hooft, de „Hollandsche Tacitus", Constantin Huygens, de diplomaat en dichter, Caspar van Baerle, de beroemde latinist en leeraar in de letterkunde aan het Athenaeum, de Oost-Indievaarder, later Gouverneur-Generaal Laurens Reael, de stadssecretaris Daniel Mostert, de rechtsgeleerde Joan Vechters en andere fraaie geesten en kunstenaars, die zich in de stad ophielden. Zijn eigenlijke aantrekkingskracht echter bezat het huis in Visschers beide dochters, nl. Anna, (geb. 1584), de oudste, en Maria Tesselschade, (geb. 1594) de jongste [2]). De middelste, Geertruid, huwde nog heel jong met een protestant. Na het overlijden der moeder bestierden de beide andere dochters de huishouding. Daarenboven hadden zij onderricht genoten in alle mogelijke kunstvakken: zij maakten verzen, deden aan muziek, zongen, schilderden, vervaardigden kunstbloemen en snuistenijen, waren bedreven in de glassnijkunst en waren zeer bekwame borduursters. Anna [3]),

---

1) v. Vloten Bloemlezing uit de Nederl. Dichters der zeventiende eeuw Arnhem. Nijhoff, 1869, bl. 8—12.

2) Dezen zonderlingen naam ontving de jongste dochter, omdat omstreeks den tijd harer geboorte een koopvaardijer van den ouden Visscher bij het eiland Tessel (Texel) schade had geleden.

3) In 1881 heeft Beets eene nieuwe uitgave van hare werken bezorgd Alle de gedichten van Anna Roemers Visscher.... naar tijdsorde en in verband met hare levensbijzonderheden uitgegeven en toegelicht door Nicolaas Beets. Utrecht, Beyers. 1881. 2 dln. gr. 8°. Tal van letterkundige schriften bestaan er met betrekking tot beide dochters, waarvan bijzondere melding verdienen: Jacobus Scheltema, Anna en Maria Tesselschade, de dochters van Roemer Visscher. — J. A. Alberdingk Thijm, Verspreide Verhalen, I Dl. bl. 205—264. Maria Tesselschade Roemers. Amsterdam, v. Langenhuyen. 1879. — De Bruyn, Gedichten van Anna en Maria Tesselschade Visscher. — Dr. J. van Vloten, Tesselschade Roemers en hare vrienden, in 1632—1649. — T. Jorissen, Een paar verliefde Hollandsche dichters (Hooft en Huygens). Nederland, 1870. II. 39. — Kok, Vaderl. Woordenboek, XXIX. bl. 264. — J. de Vries, Geschied. der Nederl. Dichtk. I, 57.

de oudste, was zeer bevriend met den dichter Jacob Cats en volgde in hare gedichten de realistische richting van dezen grondlegger der zoogenaamde Zeeuwsche school. Veel meer in aanzien was de jongste, de rijk begaafde Maria Tesselschade, aan wie de voornaamste fraaie geesten het hof maakten. Zij sprak en zong Italiaansch en had zelfs eene vertaling van Tasso's „Jerusalem verlost" op het getouw gezet, waarvan nochtans slechts eene enkele stanze is behouden gebleven [1]). Zij borduurde tapijten, schilderde zwevende Psyche's

---

1) Hare bedrevenheid in allerlei kunsten schetst de tot zijn ooren verliefde van Baerle aldus:

„'k Mocht aan Tessels schilderyen
Mijn betooverde oogen wijen;
  Psyche zag ik in de lucht,
  Op haar bonte vlindervlucht:
'k Zag de Muyder torentransen,
Havenmond, en waterschansen,
  Waar de nooitgelijkbre Hooft
  Zich het stadsgewoel ontrooft.
'k Zag tapijten, die zij weefde,
Waar het schoonst gebloemt' in leefde.
  'k Zag haar Dichten, Godenval,
  Die geen tijd verknagen zal.
'k Zag haar Tassoos stoute tonen
In haar Duitsche maat verschonen;
  En Itaaljes minnelust
  Heiligen aan Hollands kust
'k Zag de logge Ganzenpennen
In haar hand het oog ontrennen
  Op den doolhof van 't papier,
  In gestrikten Letterzwier.
'k Zag het broze glas der bekeren
Haar der Eeuwigheid verzekeren
  Door het oogverbijstrend schrift
  Van haar diamanten stift.
'k Zag haar hand de Cyther grijpen,
't Trillend koper kunstig nijpen;
  En der Zanggodinnen rij
  Hupplen op haar melodij.
'k Zag gehorent' en koralen
In festoen en kransen pralen,
  En haar hand een Krijgstrofeë
  Stichten van den roof der zee;
En op 't keurigste verbonden,
Wat verdeelde stranden zonden."

en minnegoodjes naar den smaak van dien tijd, vervaardigde uit schelpen de aardigste sieraden en begeleidde op de luit de zangen der verliefde dichters. De prijsvraag door Costers Academie uitgeschreven tijdens de oneenigheden tusschen de dominees en den schouwburg, welke de beste en welke de slechtste tongen waren, beantwoordde zij zeer gevat met deze versregels:

»De beste tong die stemmen smeedde,
Zong Gode lof, den menschen vrede;
Die zwijgend meest haar deugd betoont,
Is die met vier d'Apostels kroont;
De snoodste op aarde deed de menschen
Na Gods verborgen wijsheid wenschen;
De booste sprak in 't Hemelrijk:
»Mijn macht zij d' hoogste macht gelijk!""

Bijna even dikwijls als in het huis van Visscher vereenigde zich deze dichters- en kunstenaarskring, die geen geringen invloed op de Nederlandsche letterkunde uitoefende, — trouwens de meest verscheiden letterkundige ontwerpen werden daar besproken, plannen werden ontworpen, dichtstukken voorgelezen en beoordeeld, terwijl tot nieuwe gedichten aanleiding werd gegeven, — in het aanzienlijk slot en slotpark van den dichter Hooft, die reeds in 1609 Drossaert van Muiden en Baljuw van Gooiland was geworden. Daaraan ontleende later deze dichterenkring den naam van „Muiderkring." [1])

---

1) Bijzonderheden daarover vindt men in de werken over Nederlandsche letterkunde van J. de Vries; P. G. Witsen Geysbeek; den Hoogleeraar M. Siegenbeek; den Hoogleeraar P. N. van Kampen; J. van Gravenweert; Dr. W. F. A. Snellaert; den Hoogleeraar Dr. J. A. Jonckbloet; J. W. Hofdijk; Dr. J. ten Brink; Visscher; Beets, enz. — Uitvoeriger werd de Muider dichterenkring behandeld door Hofdijk, Kasteelen in Nederland, 2e Serie. bl. 118. — J. de Koning, Geschiedenis van het Muiderslot. — P. J. Andriessen, de Muyderkring. — A. Drost, Meerhuyzen, Letterkundig zeden-tafereel uit den aanvang der 17e eeuw (Almanak voor het Schoone en Goede voor 1834). De voornaamste bron over genoemd onderwerp zijn Hoofts Brieven. 4 dln. Leyden: Brill. 1857. (Uitg. v. J. v. Vloten). Vergelijk daarenboven Dr. J. C. Matthes, Leven van Hooft. — Busken Huet, Drostelijke teederheid. (Gids 1862, I. 206). — J. ten Brink, Te Muyden. 1620. (Nederland, 1866, I. 173). — Th. Jorissen, Een paar verliefde Hol-

Wellicht heeft van Kampen niet geheel en al ongelijk, als hij van dit Nederlandsche Hôtel-Rambouillet zegt: „De schoone kunsten hereenigden de geesten, die door valschen godsdienstijver van elkander waren gescheiden". Alleen moet men in het oog houden, dat juist niet elke godsdienstijver valsch is. In den Muiderkring evenwel heerschte niet alleen weinig ware godsdienstijver, maar voor een goed deel niet eens veel godsdienst. Hooft, van Baerle en Huygens waren namelijk tot een slag van „geloof" afgedaald, dat heden ten dage tamelijk verspreid is. Bij alle officieele gelegenheden hielden zij vast aan hun protestantsche belijdenis, voor het overige echter waren het lui, die van het leven genieten wilden, die zich op het ondermaansche recht goed hun vermaak gunden, doch ter nauwernood aan een hoogere lotsbestemming der menschheid dachten. Wat Huygens betreft, Vondel zelf heeft den draak gestoken met zijn epicuristische levenswijze 1). Deze diplomaat kleefde overigens een zoo bij uitstek onbeduidende zedeleer aan, dat men tot op den dag van heden het nog niet heeft aangedurfd om zijne gedenkschriften in het licht te geven; op zeven-en-zestigjarigen leeftijd leidde hij nog te Parijs het leven van een verliefd jongmensch, maakte hij galante verzen, zoo als men die in onze dagen onder couvert te koop stelt en teekende hij minne-rebussen voor jonge dames 2).

Caspar van Baerle, door Hooft boven Vondel gesteld (hij

---

landsche dichters (Hooft en Huygens). (Nederland, 1870. II. 39). — Bij gelegenheid van het derde-eeuwfeest van Hooft (geb. 16 Maart 1581), gaf de Dietsche Warande een geheele reeks artikelen over Hooft, onder welke eene Geslachtslijst der familie Hooft. — Dr. J. ten Brink, Een letterkundig eeuwfeest enz. Vergelijk in de Studiën 1881, 13e Jaarg. 8e Afl. bl. 205 het opstel van den Eerw. P. W. Wilde, Het leven en de gedichten van Hooft. — Over het Geslacht Hooft en zijne afstammelingen verscheen tegelijker tijd van de hand van den Hoogleeraar J. A. Alberdingk Thijm en A. A. Vorsterman van Oyen, Het geslacht Hooft, Amsterdam, van Langenhuysen. 1881.

1) Roskam. Uitg. v. Vlot. I. 279.

2) Zie J. A. Alberdingk Thijm, De liefdesgeschiedenissen van twee Nederl. dichters (Gids 1871. I. 262, 289, 294). — Men vindt daar ook een fac-simile van enkele zijner rebussen.

noemde hem den „Dichtervorst" en den „Aartspoeet"), een vroolijke kwant, speelde een tweevoudige rol: als hoogleeraar namelijk de rol van den ernstigen, deftigen Rococo-Humanist, en onder zijne luidjes die van den vroolijken Frans. „Zonder kortswijl", zoo schrijft hij aan Huygens, „die nochtans betamelijk moet zijn dat spreekt van zelf, kan ik evenmin leven als een aap zonder noten of dansen, en toch geesel ik deze mijne genoegens met vrome en hemelsche gedachten [1])." „Op den leerstoel," zoo schrijft hij elders, „houd ik mij als een hoogleeraar, degelijk en ernstig, maar als ik aan een vriendendisch ben gezeten, dan heb ik een gevoel alsof ik uit den kerker en van slavenboeien verlost ben [2])". Behalve de betamelijke aardigheden komen er in zijne brieven aan Huygens overigens ook voor, die onbetamelijk zijn, en wel in zoo hooge mate, dat men die, hoe zeer zij den man ook teekenen, niet goed kan mededeelen. Van de schoolmeesterachtige breedsprakigheid, — prolixiteit — zijner gedichten was hij behoorlijk overtuigd: „Ego testitudineo gradu emetior spatia mea." (Met een schildpadsgang leg ik mijnen weg af). Onder zijn vrienden noemde men hem niet anders dan den „bedelaar", omdat hij alle vorsten en aanzienlijke personages ongevraagd met gedichten lastig viel. Aan Hollandsche poëzy deed hij weinig meer als Balde, met wien hij een paar keeren briefwisseling hield [3]), aan de Duitsche. Vondel heeft een paar latijnsche gedichten van zijne hand vertaald, waarvoor hij dezen in de volgende opgeschroefde verzen dank zegt:

»Vondeli, mea quo toties interprete Musa
Teutonico populis gestiit ore loqui" [4])

(O Vondel, wien mijn Muze zoo vaak als tolk verlangde om zich in Nederlands taal aan de volken te doen hooren).

---

1) Hoofts Brieven IV, 341.
2) Barl. Epist. p. 890.
3) Zie Herders Terpsichore (Hempel III, 295, 296).
4) Poemata II, 208.

Een inniger verkeer werd echter tusschen beiden niet aangeknoopt.

Een veel ernstiger man dan Huygens of van Baerle was Pieter Corn. Hooft, die naast Vondel buiten kijf zich in dien tijd de meeste verdienste heeft verworven ten opzichte van de ontwikkeling der Nederlandsche taal en letterkunde. Vondel bestudeerde zijne vertalingen, zijne prozaschriften en zijne gedichten met de grootste belangstelling en beschouwde hem als het voornaamste gezag op staatkundig gebied. Van den kant van Hooft werd nochtans deze genegenheid en achting slechts in geringe mate beantwoord. Hij had uit Italië niet alleen eene voorliefde voor de taal en de letterkunde van dat land, maar tevens eene goede hoeveelheid mediceische genotzucht mede naar huis gebracht, en hij trachtte op zijn slot de rol van den Mæcenas van Florence te spelen. Zijne minnezangen huldigen nu en dan een zeer zinnelijk realisme. Ten opzichte van den godsdienst was hij flauw: hij wilde zich het leven niet door „godgeleerde twisten" laten verbitteren, en liet daarom de brandende quæstiën van den dag als een voorzichtig staatsman links liggen, — waarin hij hemelsbreed van Vondel verschilde.

De katholieke Maria Tesselschade, hoewel niet juist ongodsdienstig, huwde in 1623, — op zeven-en-twintigjarigen leeftijd, den protestantschen zeeofficier Adelard (Alard) Crombalgh en strekte de verdraagzaamheid zóó ver uit, dat zij ook haar eerste kind, een dochtertje, protestantsch liet doopen. Nu liet zij de letterkunde voor eenigen tijd varen en werd zij een huismoedertje. Toen echter reeds in 1634 haar echtgenoot overleed, zocht zij haren troost weder in de letterkunde, arbeidde aan haren Tasso en verkeerde zij weder druk in den Muiderkring. Van Baerle, die middelerwijl weduwenaar geworden was, en Huygens dongen nu naar hare hand. Zij werd in werkelijkheid met dichterlijke vleitaal als overladen. „Mogelijk", getuigt Scheltema [1]), van van Baerle, „heeft

1) De dochters van R. Visscher. — Barlaei poemata II, 428. Scheltema geeft een en ander staaltje daarvan, naar Bilderdijks vertaling.

niemand ooit zoo geleerd en geestig gevrijd als hij. Eene geheele afdeeling zijner gedichten, Tessalica ten titel voerend, is aan haar gewijd". Hooft en Huygens vertaalden enkele daarvan in het Hollandsch. Als het zinnebeeld hunner liefde kozen van Baerle en Huygens in 1640 een hart met twee schichten [1]). Tegelijkertijd stelde men wanhopige pogingen in het werk om de gevierde kunstenares tot het Protestantisme over te halen. Men gaf haar boeken, om haar tot beter inzicht te doen komen. Van Baerle redetwistte met haar op echt wetenschappelijke wijze. Ook Huygens schijnt beproefd te hebben om haar te bekeeren; althans in een brief geeft van Baerle daarover een kwinkslag ten beste, dat nl. Tesselschade in den Haag zich wel tot hem gekeerd had, maar nog niet door hem bekeerd was [2]). Al die moeite was echter te vergeefs. Niet alleen wees Tesselschade de huwelijksaanzoeken der beide vrijers, maar ook hunne pogingen tot bekeering af. Zij was meer nadenkend geworden en zocht in den hachelijken strijd raad bij de ordensgeestelijken, die in Alkmaar, waar zij haar gewoon verblijf had, het herdersambt uitoefenden. „Nu krijgen wij het te kwaad met de Jezuïeten," klaagde van Baerle in een brief, „waarschijnlijk omdat er over niets als over Tesselschade wordt gesproken; zoo trekt de bijl den steel naar zich toe en mengt Bitus zich in Bachius' zaken," [3]) — eene toespeling op de beide zwaardvechters van dien naam in een van Horatius' hekeldichten. De Jezuïeten-partij behaalde ten slotte de zege in den romantischen wedstrijd [4]). Toen in 1642 Tesselschade door een ongelukkig toeval haar linker oog had verloren, trok zij zich meer en meer terug om een stil huiselijk leven te leiden, terwijl zij hare laatste jaren met moederlijke zorg aan de opvoeding harer eenige dochter besteedde. Een gedicht van haar op de H. Maria Magdalena

1) Van Vloten, Tesselschade Roemers, enz., bl. 22.

2) Conversam ad te, sed nondum conversam a te. Epist. 922. Vgl. v. Vloten, Tesselschade Roemers, enz. bl. 47, 48.

3) Zie de brieven, die hierop betrekking hebben, en Hoofts Brieven IV, 274—328.

4) Allard, Vondels Gedichten op de Societeit van Jesus. 1868. bl. 23—25.

is vol oprechte gevoelens van liefde, leedwezen en boete. [1]) Lang nadat Vondel katholiek was geworden, stierf zij den 20 Juni 1649.

De pogingen, die de humanisten van Baerle en Huygens in het werk stelden, om Maria Tesselschade Roemers haren godsdienst te doen verzaken zijn gewis een belangwekkend tegenhanger van Vondels bekeering, die nagenoeg gelijktijdig plaats vond. De betrekkingen echter, waarin de laatste stond tot den Muiderkring en meer bijzonder tot Tesselschade, zijn door meer dan één Nederlandsch schrijver al te romantisch geschetst, ja zelfs tot een volledigen roman omgewerkt geworden. Zelfs werd hij als medeminnaar op de derde plaats gesteld naast van Baerle en Huygens.

Wel had Vondel meer dan één gedicht aan Hooft gewijd, en het overlijden zijns vaders, — in 1626, — en zijn tweede huwelijk met Eleonora Hellemans, — in 1627, — bezongen. Hij droeg hem zijnen merkwaardigen brief „Over het herstel der Duitsche vrijheid" op, en spoorde hem, — in 1634?, — aan tot het voortzetten zijner „Nederlandsche Jaarboeken." Ook aan Huygens en van Baerle vindt men gedichten. Daaronder is er nochtans slechts een enkel, dat eene meer innige vertrouwelijkheid kan doen vermoeden. Op dergelijke wijze heeft Vondel verscheidene andere uitstekende mannen van dien tijd gehuldigd en hun zijn Io Hymenaee! toegezongen. In den lijvigen bundel brieven van Hooft, Huygens en van Baerle wordt ter nauwernood een enkele maal in het voorbijgaan van hem melding gemaakt, terwijl Tesselschades naam in uitnoodigingen en aardigheden, op vriendschappelijke wijze vermeld en besproken wordt en voortdurend terugkeert. Wel wordt er van gesproken, dat Vondel te Muiden het vijfde Boek van zijn *Konstantijn* zou voorlezen; doch er is geen bewijs voor te vinden dat hij het werkelijk gedaan heeft. De Groot, Geeraart Vossius, Plemp, Vechters waren hem, gelijk met zekerheid is uitgemaakt, met hunne kennis der oude talen in meer dan

1) Alb. Thijm, Verspreide Verhalen, I, 205—264, deelt het stuk mede.

een zijner werken behulpzaam, doch niets van dien aard blijkt met betrekking tot de kopstukken van Muiden. Het eenige, dat men kan toegeven, is, dat hij af en toe een weinig omgang had met Hooft en dezes vrienden, misschien ook wel een keer of wat op het Muiderslot aanwezig was. Al zijne grootere werken getuigen van de grootste onafhankelijkheid tegenover dezen kring.

Zoo heel innig waren Vondels betrekkingen tot het „zalig Roemers huis" en tot dezes beide dochters óok niet. Evenals bijna alle Amsterdamsche dichters van die dagen had ook Vondel zijn gedicht op Anna Roemers Visscher geleverd. Op haar verlangen dichtte hij in 1622 zijn eersten lofzang op de H. Agnes, waarin hij zich over de vereering der Heiligen en der Reliquiën reeds geheel in katholieken geest uitlaat. Toen een jaar later Tesselschade met den protestantschen Allard Crombalgh in den echt trad bekwam het echtpaar naar de mode van dien tijd zijn bruiloftszang, doch zonder eenige sentimentaliteit. Terwijl van Baerle en Huygens Tesselschade in haar weduwelijken staat met minnezangen en vleierijen in werkelijkheid overstelpten, is er van Vondel geen enkele minnezang aan haar voorhanden. Trouwens als zoodanig een kan men volstrekt niet het boertige dichtstukje beschouwen [1]), waarin hij zich, — in 1634, — over den Engelschen puntdichter John Donne en over den bijval, dien zijne zoo goed als onverstaanbare en duistere spreekwoorden vonden bij Huygens, die hem vertaald had, bij Hooft, bij Tesselschade en Mostert, vroolijk maakte: [2])

» »De Britsche Donn',
Die duistre zon,

1) Dit zóu ook niemant in het hoofd komen; maar tusschen de regels is toch een lichte zweem van wrevel over de vrijheden, die de andere Heeren zich ten opzichte van de goede Tesselschade aanmatigden, niet te miskennen. A. Th.

2) De predikant Adriaan Smout had eveneens Tesselschade vereerd met eenige verzen, die hij over het „Hooglied" had gemaakt; doch, gelijk eene oude opmerking luidt, zij vond den geestelijken zin met zoo vleeschelijke woorden uitgedrukt, dat zij zich schaamde om zulke liederen voor fatsoenlijke ooren te zingen. Uitg. v. Vl. I. 304.

Schijnt niet voor ieders oogen,"
Zeìt Huygens, ongelogen.
  Die taalgeleerde Hagenaar,
  Die watertandt na kavejaar [1]),
Naar snoftabak, en smoken,
Die raauwe harsens koken;
  Maar dit is ongemeene kost,
  't Is een banketje voor den Drost,
En voor ons kameraadje,
Het zoete Tesselschaadje.
  O, lieve Nimfje Tesselschâ!
  Versta je 't niet, zoo slaat er na,
Of laat het u bedieden:
Want dit zijn hooger lieden [2]),
  Dan 't Hoogelied van Salomon,
  Dat geen vernuft ooit vatten kon,
Door hooggeleerde Smouten,
Van langerhand gezouten.
  Maar, waarom of mijn oordeel laakt
  Hetgeen mijn saus, mijn Mostert [3]), smaakt,
Die zich niet kan verzaden
Met zulleke saladen?
  Nu, mannen! eet u zelven moê,
  Gebruikt er eêk [4]) en peper toe;
Want wij dees lekkernijen
U geensins en benijen."—

De humor, die in dit stukje doorstraalt, was eer scherp en stekelig, dan innemend en vleiend. Eene aardige ironie van het noodlot was er overigens in te vinden, dat de nog protestantsche Vondel tegenover een katholieke jonkvrouw een loopje nam met een afvallige, die in Engeland als een steunpilaar der „ware kerk" gold en dien koning Jacob, juist ter belooning voor zijn pennestrijd tegen Bellarminus, gedwongen had eene geestelijke betrekking te aanvaarden.

Is het moeielijk aan te nemen, dat Tesselschade er juist heel veel genoegen in zal gevonden hebben, om als een echte blauwkous wegens hare zucht naar uitheemsche en onverstaan-

---

1) vischkuit; versta in 't algemeen: naar vreemde kost.
2) liederen. 3) Daniël Mostert. 4) edik, azijn.

bare dingen aan de kaak gesteld te worden, hoogst verblijdend moet het daarentegen voor haar geweest zijn, dat Vondel in 1639 zijne Electra aan haar opdroeg. Daar de talentvolle en fijnbeschaafde jonkvrouw door allen zonder uitzondering als schrijfster werd hooggeschat en als het ware voor eene muze doorging, is men volstrekt niet gerechtigd, om deze opdracht als een liefdesaanzoek uit te leggen. Elders wordt in Vondels gedichten van haar niet gerept. Eerst na zijne bekeering droeg hij haar, onder den naam van Eusebia, zijn „Petrus en Paulus" op. Waarschijnlijk is deze naam Eusebia eene toespeling op de meerdere zorg, waarmede Tesselschade zich aan de opvoeding van haar eenig overgebleven kind toewijdde. Inhoud en vorm echter van de opdracht, in verband beschouwd met het stuk, laten niet toe er eenige beteekenis aan te hechten in den zin van het door Brandt aangehaalde praatje. Zoodoende blijft er van een Vondel-Tesselschaderoman niets over dan een paar letterkundige huldebetuigingen, die zich van zelf laten verklaren. 1)

Bij een vergelijking van de denkwijze, die in den Muiderkring de heerschende was, met de hoog ernstige opwekkingen, die Vondel van de zijde van de Groot gewerden, zou men veeleer geneigd zijn, om Vondels betrekking tot Hooft, Huygens, van Baerle, Tesselschade enz. als een hinderpaal tegen

1) Met de opdracht aan Eusebia zoû dit nog zoo gemakkelijk niet gaan; ook heeft Vondel jaren lang Tesselschade bijgestaan in hare vertaling van Tasso: Zie D. Warande, X, bl. 364—371. Vondels bekeering, onder de leiding van een Jezuïet, en Tesselschades betrokken zijn in Jezuïetenzaken staan ook niet voor niet in een tijdsverband.

Wat den Tasso betreft, — alle tijdgenoten, die over Tessel schrijven, spreken van hare vertaling. Oudaen weet te verhalen, dat Vondel eene vertaling van Tasso *en portefeuille* had:

„Indien men 't. oog wil slaan op zyn vertaalde werken,
In rym of rymeloos....
Breng Flakkus, voer Virgiel, neem Naso tot bewys,
En Tasso, die men wacht, dat eens ten grave uit rys!"

Niemant zal toch wel gelooven, dat Vondel en Tesselschade, ieder op eigen hand, een *Jerusalem verlost* hebben gedicht; al vertaalde Vondel, ten gerieve van Dr Fonteyn, in de opdracht der *Helden Godts* eenige regels in een maat, die van de door Tessel gebezigde afweek.

Neen, neen, er is van een Vondel-Tesselschade-betrekking meer aan dan de schrijver van dit werk inziet. A. Th.

zijne bekeering aan te zien. Niettemin is het aan geen twijfel onderhevig, dat Vondels omgang met Roemers huis hem de eerste schrede deed zetten op den weg, die hem tot katholieke begrippen en tot een katholiek leven voerde. Daar toch bleek het overtuigend, dat de Katholieken, — die ter kwader naam staande papen, — toch ook nog menschen waren, ja dat er onder hen zelfs echt beschaafde, beminnelijke menschen waren. De groote ijver, waarmede hij zich op de Italiaansche poëzij, en meer bijzonder op Tasso's werken toelegde, deed het sombere vooroordeel verdwijnen, alsof aan gene zijde der Alpen alleen de Antichrist in levenden lijve te vinden was. Daar Vondel op verzoek van Anna Roemers zijn eersten lofzang op de H. Agnes vervaardigde, bestaat er reden om aan te nemen, dat aanleidende oorzaken als deze zich niet bij eene enkele bepaald hebben, en dat deze werkelijk het hare hebben bijgedragen, om zijne voorliefde voor den katholieken eeredienst en voor katholieke legendenpoëzij voedsel te geven.

Daarenboven had Vondel ook met andere katholieken kennis gemaakt en stond hij zelfs met enkele onder hen op een meer vertrouwden voet: zoo onder anderen met den reeds genoemden dichter Hendrik Spieghel, met den rechtsgeleerde Cornelis Plemp, die als jongeling in de Sociëteit van Jesus was getreden, doch uithoofde zijner zwakke gezondheid het novitiaat weder moest vaarwel zeggen en nu de studie der rechten omhelsd had [1]); met Plemps broeders Timotheus en Peter, die beide Jezuïeten waren (Peter was van 1615 tot 1640 als Missionaris in Alkmaar); met den waardigen Leonardus Marius, een wereldsch Geestelijke en Rector van het Begijnhof te Amsterdam; met de Eerw. P. P. Jezuïeten Augustijn van Teylingen en Petrus Laurentius,

---

1) Een tijd lang was hij advocaat in den Haag, doch legde in 1630 zijne praktijk neder en keerde naar Amsterdam terug, waar hij zich met letterkunde bezig hield. Hij schreef Latijnsche en Hollandsche verzen en was een goed toonkunstenaar. Vondel raadpleegde hem meermalen uit hoofde van zijne veelzijdige kennis, en prees in het grafschrift, dat hij op hem maakte in 1638, zijn ijver voor het Roomsch altaar, waaraan hij nog inniger gehecht was dan aan poëzij en snarenspel:

„Doch boven poëzij en snaar
Omhelsde ik ijvrig 't Roomsch altaar."

In welke mate de omgang met ieder dezer mannen in het bijzonder op Vondels bekeering invloed heeft uitgeoefend, laat zich niet met juistheid bepalen, om reden hij geen bekeeringsschrift in het licht gegeven, noch ook een dagboek of andere aanteekeningen van dien aard heeft nagelaten. Velen zijn van meening, dat de meest beslissende invloed zou zijn geweest die van Pastoor Leonardus Marius, die na eerst te Keulen geleeraard te hebben sinds 1631 te Amsterdam werkzaam was. Het gerucht, dat hem de voornaamste rol toebedeelde, moest des te zekerder opgang maken, omdat het als een zekere zaak gold, dat hij den beroemden abt Berthold Niehusius uit Ilfeld had bekeerd, en de algemeen bekende toeneiging van Vondel voor de stad Keulen een vriendschappelijk verkeer tusschen beide mannen gemakkelijk kon doen veronderstellen. Door authentieke stukken wordt evenwel de waarheid van dit gerucht niet bevestigd. Terwijl Vondel reeds in de eerstvolgende jaren de innigste vertrouwelijkheid en geestdrift voor de Sociëteit van Jesus aan den dag legt, hare Heiligen bezingt, in haren arbeid belangstelling toont, aan hare leden gedichten wijdt, wordt Marius in zijne werken slechts een paar keeren in het voorbijgaan genoemd, en ter zijner eer, slechts eens, na zijn overlijden in 1652, een rouwzang aangeheven. In een schrijven aan Paus Clemens X, door verscheidene Amsterdamsche katholieken onderteekend, in 1670, wordt daarentegen Vondels bekeering uitdrukkelijk aan de Jezuïeten toegeschreven. Dit schrijven luidt als volgt:

„Er zijn geen woorden noodig om te bewijzen welk een aanhoudende werkzaamheid de Sociëteit van Jesus voor deze stad te midden der vervolgingen heeft tentoongespreid, welke liefdediensten zij aan de pestzieken heeft bewezen, hoe noodig en nuttig zij ten allen tijde is geweest door hare leer en hare zeden, voor ons niet alleen, maar ook voor geheel Holland en aldaar voor de kerk en den Apostolischen Stoel. Door stomme letters kan dit alles niet uitgedrukt worden; wij zelven zijn levende stemmen, wij, die door die Eerwaarde Vaders van de dwaling zijn bekeerd, of in het geloof zijn bevestigd, die vroeger slechts

in geringen getale waren, nu echter talloos zijn, en die den lof der Societeit met vollen mond verkondigen.....

„Van Uwe Heiligheid de toegenegenste zonen en de onderdanigste dienaars, de Amsterdamsche burgers,

Johan van Mark, J. van Vondel,
Isebrandus Plempius, Gisbert Plempius.
Amstelius (van Amstel)."

Het meest doorslaand bewijs nochtans levert het reeds aangehaalde jaarbericht over de Hollandsche Zending van de Sociëteit van Jesus, waarin Vondel uitdrukkelijk onder de nieuwbekeerden wordt genoemd, die de Missionarissen dezer Sociëteit in het jaar 1641 hadden onderwezen. Slechts twee Jezuïeten waren destijds in Amsterdam gevestigd: nl. P. Augustijn van Teylingen, een telg van een oud hollandsch grafelijk geslacht, die sinds 1619 als Missionaris in de hoofdstad werkzaam was, en P. Peter Laurens, geboren te St-Omer, die van 1625 tot 1628 Rector was van het destijds nieuw gestichte Jezuïeten-Collegie te Breda, uit welke stad hij in 1628 als Missionaris naar Amsterdam was getrokken. Met beide Paters geraakte Vondel persoonlijk bekend en bevriend. Naar alle waarschijnlijkheid is het laatstgenoemde geweest, die als zielzorger met het onderricht der bekeerlingen belast was en hem in den schoot der kerk opnam [1]). Dat er geen rechtstreeksche en uitdrukkelijke getuigenis kan aangehaald worden, om zijne medewerking aan Vondels bekeering te staven, laat zich gereedelijk verklaren door de omstandigheid, dat de politie zijne werkzaamheid als zielzorger wel niet volstrekt tegenging, maar toch in niet geringe mate bemoeielijkte. „Terwijl de schout", zoo leest men in zijn doodsbericht, „bij andere geestelijken, die vergaderingen hielden, door de vingers zag wat hij kon, deed hij zijn uiterste best om de bijeenkomsten, die door P. Laurens belegd werden, te beletten. Meermalen was hij genoodzaakt te vluchten,

1) Vgl. H. J. Allard, Vondels Gedichten op de Sociëteit van Jesus, bl. 5, vv.

meermalen moest hij zich schuil houden, ja een enkele maal zelfs als een balling rondzwerven."

Gelijk wij reeds zeiden heeft Vondel geen eigenlijk bekeeringsschrift nagelaten. In zekere mate nochtans worden wij daarvoor schadeloos gesteld door zijn Voorrede tot „Grotius Testament", een geschrift, dat hij vier jaren na zijne bekeering, — in 1645, — onder den verdichten naam van Gerusthart en als gedrukt te Vredestadt (Jerusalem — zinspeling op de ware Kerk), in het licht gaf. Hij tracht daarin aan te toonen, dat zijn vriend de Groot in den schoot der ware Kerk zou gestorven zijn. In het uitgezochtste Hollandsche proza van dien tijd beschrijft hij daarin eenigermate zijn eigen geschiedenis, het ontwikkelingsproces zijner godsdienstige overtuiging, en den zegenpraal der genade. Na aan alle „goedwilligen en afgescheidenen buiten de katholieke kerk" zijn vredegroet te hebben aangeboden, vangt hij aan als volgt [1]:

„Ons vooroordeel is dikwijls zoo krachtig als schadelijk in menschelijke, en allerkrachtigst en allerschadelijkst in Goddelijke zaken: want het benevelt zulks [2] het verstand, ook van anderzins overkloeke en geleerde harsenen, dat het licht van de reden, hoe klaar dit ook opga, kwalijk kan doorschijnen; inzonderheid als er (ik zeg nu niet voordeel van aanzien of genot) een averechtsche opvoedinge en langdurige en kwade gewoonte, gelijk een tweede natuur, bijkome, en het licht van d' oogen des harten geheel uitblussche. Waardoor zulke verblinde menschen, niet als lichaamlijke blinden, die zich nog van ziende laten leiden, maar als ruekeloozen, die zwaarlijk te raden zijn, den onweg inslaan. Wanneer d' een blinde den anderen leidt, vallen ze beide in de gracht. Wat raad, wat middel, om die ellendigen te helpen? Hier wordt wat groots vereischt; hier staat een blind geboren te genezen. Wie kan dien mol, belust om in duisternisse d' aarde om te wroeten, aan oogen des verstands helpen, zoo niet Gods en Kristi voorkomende genade hier toevloeye? Door dit vooroordeel ge-

1) Uitg. v. Vlot. I, 608. 2) zoodanig.

beurt het, dat godvruchtige en geleerde Katholieken, lichten der Heilige Kerke, honderd jaren lang, voor menigten van menschen in den wind schrijven, en met Kristus hun toehoorderen ooren om te hooren toewenschen. 't Is al verloren reden gebruikt, de Heilige Schrift ontvouwen, en die met Conciliën, Oudvaderen, Kerkelijke Historiën, gewoonten en overleveringen van hand tot hand ontvangen, ook met mirakelen bevestigd; het vooroordeel luistert naar recht, noch reden, noch H. Schrift, noch Kerk, noch Conciliën, noch Oudvaders, noch Historiën, overleveringen noch mirakelen: het houdt zijnen tred, volgt verkeerden of eigen raad, en roept zonder ophouden: „Babel, Fabel, Antikrist, Papist," gelijk een wagen op hollen, buiten de heerbaan in vliegt, en na toom noch teugel luistert."

Uit deze ontboezeming bespeurt men, welken strijd het Vondel gekost heeft, welke moeielijkheden hij te overwinnen heeft gehad, om tot de waarheid te geraken. Tegelijk met de moeielijkheid wijst hij echter met genoegzame duidelijkheid het middel aan, dat hem deze deed te boven komen: de voorkomende genade Gods en van Christus! Dat hij het evenwel aan eigen medewerking, aan een degelijk en redelijk onderzoek niet liet ontbreken, getuigen ons de krachtige apologetische terechtwijzingen, die hij zijnen dwalenden broeders gemeenschappelijk met zijn vriend de Groot geeft:

„Twijfelt gij nog langer, of de Paus d' Antikrist zij? Grotius heeft u getoond, dat dit een molik [1]) van staat is. Twijfelt gij, of te Rome de leeringe der Duivelen geleerd worde, en de Roomsche Kerk onfeilbaar zij! Hoort, wat Grotius zeît: „God liet wel toe, dat te Rome en elders de zeden bedorven wierden, maar door Gods bestieringe werd daar nooit de leere bedorven, die tegen de goede zeden strijdig is." Wenscht gij om vrede in geloofszaken? Grotius wijst u den eenigen middel aan, en zeît: „De Protestanten kunnen onderling niet vereenigen, tenzij zij zich gelijk vereenigen met hun, die den

1) schrikbeeld.

Roomschen Stoel aanhangen." Zoekt gij getuigenissen buiten de Katholieke Kerk? Grotius zeît: „die zich van het Katholieke lichaam afsneden, verliezen daardoor hun recht van in zulke zaken te getuigen." Vraagt gij, wie verworpelijk is? wien men volgen moet? Grotius antwoordt: „hij wordt verworpen van de Katholieke Kerk, wiens oordeel wij volgen, met de bijzondere opiniën van elk bijzonder." Wilt gij weten wie buiten orde gaat? waar het gebrek van scheuringe is? Grotius looft de wettige ordineeringe der Katholieke Bisschoppen, en zeît: „waar deze orde gebroken wierd, hoewel in de leerstukken des geloofs geen smet was, daar was openbaar gebrek van scheuringe." Wilt gij de nuttigheid van het Primaatschap des Roomschen Stoels kennen? Grotius ontdekt ze u, en zeît: „zonder zulk een Primaatschap kost [1]) men niet uit den twist geraken; gelijk heden onder de Protestanten geen middel is, waardoor men aan een end der geschillen, onder hen gerezen, geraken kan." Wist gij gaarne, hoe hoog die Primaatschap en het gezag der Pausen ging? Grotius meet die af, en zeît. „onder die uitstekende stoelen had de Roomsche stoel d' eerste plaats, gelijk ook het gezag." Onderzoekt gij, wat Schrift, welke manieren van d' Apostelen zijn? Grotius wijst ze u en zeît: „deze blijken ons door een gelijke autoriteit der Kerke, zonder wie Augustijn de Schrift niet geloofde." Mishaagt u, dat generale Conciliën van kerkelijke geschillen oordeelen? Grotius voldoet u, zeggende: „de presidenten der Kerke hielden deze baan, toen Arius, Macedonius, Nestorius, Eutyches den vrede der Kerken steurden." Wij stellen u hier beknoptelijk eenige staaltjes voor; het overige kunt gij zelfs lezen."

Scherper nog en bondiger en overtuigender vat Vondel het katholieke credo van zijnen grooten vriend in het korte slotwoord van het Testament te zamen.

„Maar verstaat gij nu het secreet der pretense Reformatie, die, onder dien fijnen dekmantel van Gods woord, u haar

---

1) kon.

eigen woord aanprees, en door het woord Afgod en Afgoderij u, als met een momaanzicht, onnoozelijk voorjoeg, zonder eens om te dorven zien? Grotius verzekert u, dat brood en wijn warachtig in Kristi lichaam en bloed veranderen; dat Kristus, Gods Zoon, in dit H. Sacrament mag aangebeden worden. Hij gelooft, met de H. Kerke en alle Oudvaderen, dat de Misse een verzoenende offerande is. Hij schouwt d' aanroepinge der H. Maagd Maria en alle Gods Heiligen, en hun beelden en relikiën in de Kerke, vrij van de smette der Afgoderije, en bevestigt zijn zeggen met d' autoriteit der Schrifture en Kerke en kerkelijke Decreeten, en dikwijls met het Concilie van Trenten, zoo schandelijk bij partijen uitgerookt. Hij verantwoordt de zeven Sacramenten, als Schriftmatig; het bidden en offeren voor de dooden, en zielmissen en zuiveringe na dit leven; stelt d' onbeschreven traditie of overleveringe en kerkelijke gewoonte neffens het beschreven woord, als even geloofwaardig en bondig; en rekent de boeken der Makkabeën, voor logenboeken bij sommige Protestanten gelasterd, onder de kanonieke Schriften. Hij zet de Katholieke, ook Roomsche, Kerk en Conciliën in haar volle kracht, en den Paus van Rome, Petri nazaat, als Primaat en hoofd der Kerke, op den Apostolijken stoel. Hij toont, aan wat kant de schuld van scheuringe is, namelijk daar successie, wettige ordineeringe en zendinge ontbreekt.

Zóó helder en scherp afgebakend waren 's mans begrippen over de geloofspunten: waardoor het Catholicisme zich van alle andere gezindheden onderscheidt, zóó duidelijk en grondig doorschouwde hij het innerlijkst wezen; en den eigenlijken Achilleshiel van het Protestantisme, hij van wien van Lennep dorst te beweren, dat hij op het gebied der godgeleerde wetenschap niet eens op éene lijn kon gesteld worden met de beschaafde leeken onder zijne tijdgenooten!!....

Vergoeden deze aanmerkingen op de Groots Testament ons reeds eenigzins het gemis van een bekeeringsgeschrift, waarin hij zijne beweeggronden uiteenzet, — de eerste gedichten, die hij na zijne bekeering deed verschijnen, leveren ons bovendien

het bewijs van den inwendigen gemoedsrust en de zaligheid, die na dien gewichtigen stap hem ten deele vielen. Den „Kruisberg" hebben wij hierboven reeds medegedeeld. Het eerste werk van grooteren omvang, dat daarop volgde, was het naar de legende bewerkte treurspel „Petrus en Paulus", waarin hij tegelijk met den marteldood des eersten Pausen de stichting en den goddelijken oorsprong der Kerk, de roeping van haar primaatschap, de geheel de wereld omvattende zending van het Pausdom verheerlijkte. Uit de oprechte kinderlijke droefenis, waarmede Petrus in den kerker zijne verloochening van zijn goddelijken Meester herdenkt, spreekt het diepe, ware en welgemeende leedwezen, waarmede de dichter zelf op de afdwalingen zijner vroegere jaren terugziet. In de kinderlijke liefde, in den eerbied en de trouw, die de eerste christenen jegens hunnen Paus aan den dag leggen, schildert hij de gevoelens van liefde en toegenegenheid, waarmede hij zelf zich aan Christus stedehouder onderwierp. Door de heidensche figuren heen, die hij daartegenover stelt, schemert de huiveringwekkende duisternis der wereld, die nog op hare verlossing wacht en strijd voert tegen de waarheid. In de beide Apostelen komt de gedachte van den Gekruisigde en van zijne zegepraal over de machten der duisternis zegevierend uit. Het is den dichter te moede, alsof het christendom andermaal of eerst nu de wereld heeft veroverd, en dit christendom is bij hem geen van kleur en gloed beroofd denkbeeldig wezen, geen zwartgallig clubstelsel, — maar het is de zichtbare, algemeene Katholieke Kerk, die één is in zich zelve, die goddelijk en heilig is in haar door God gezalfd opperhoofd, den eersten Paus.

»Omhels dan dit paar helden, echte vaders
  Der Roomsche bruid en Godverloofde maagd [1]),
Die, op het bloed van hun doorluchtige aders,
  Meer moeds [2]) dan op Anchises' afkomst draagt;
Die afkomst kwam den grijzen stroom oproeyen,

1) De R. Kath. kerk. 2) roem.

En plantte daar, door 't zwaard, vervloekte Goòn;
D' Apostelschap, bekneld in ijzre boeyen,
Verhief 'er 't kruis, gezegend in Gods zoon;
Gij kust en leest de blaân die eeuwig leven,
De leliën met rozen overstrooid;
Spierwit satijn met martel-inkt beschreven,
En bloedkoraal op sneeuw, dat niet ontdooit.
Daar ziet men druk het pad tot blijschap banen,
Daar puft [1]) de stank des kerkers 't weelig hof;
Daar kiest uw lust geen perlen voor die tranen,
Daar veegt men kroon en schepter uit, als stof.
Terwijl de jeugd, met ijdelheên geladen,
Den oogenblik des levens wulpsch verkwist,
Leert d' aandacht hier de tyrannij versmaden,
En d' ijdelheên, nog ijdeler dan mist.
Zij leert er naar Gods strenge ridders aarden,
Die 't hemelpad op purper niet betreên,
Maar op de punt van spijkers, sneê van zwaarden
Geklonken en geknarst door vleesch en been.
Wat is ons vleesch, dat toch in 't graf moet rotten?
Wat is het lijf, vermast van snoode pracht?
Der wormen spijze, en voedsel voor de motten,
En hindernis van 't geen God dierbaarst acht.
Dat 's 't wezen uit zijn aangezicht gesneden,
De hemelsche en in klei gevange ziel,
Die haakt te spoên, met wijde en wisse schreden,
Naar 't zalig honk, waarop haar liefde viel."

Met dezen eersten Paus, die in lijden verwint, vormt het tweede gedeelte der ontknooping een vreeselijke tegenstelling. In dit gedeelte nl. treedt de tot waanzin vervallen Nero op, die, na eerst als schouwspeler in de rol van Orestes te zijn verschenen, een weinig later in afgebroken smartkreten zijn gewetenswroeging lucht geeft, totdat de beide verheerlijkte Apostelen omstraald van glorie hem verschijnen:

NERO.

Och, bergt Orestes! Och! waar henen?
Waar bergt hij 't lijf; in doodsgevaar?
Wie steekt die moordtrompetten daar?

1) tart, overtreft.

Trompetter! blaast gij uit Mycenen [1]),
Of klinkt dit van Misenen [2]) af?
Wat vloeken komen mij verrassen?
Verrijst de wraak uit moeders asschen,
En uit het moederlijke graf?
Och, troost Orestes in zijn lijen!
Nu weet hij nergens geen verblijf.
Och, bergt den bangen balling 't lijf!
Waar vliedt hij voor dees Razernijen?
'k Zie, op den grond van Pluto's poel,
De geesten, die ons 't licht benijen,
Gepijnigd om hun schelmerijen,
Rontom dien zwart berookten stoel.
't Is nacht, ik hoor de vlammen kraken;
't Aloude Troje staat in brand,
Aan dezen, aan den andren kant:
Of brandt hier Rome, en al zijn daken?
Heb ik of Simon brand gesticht?
Wat woelen hier al doodsche zielen!
Die om mijn lijf, als bijen, krielen.
Houdt op, gij steekt naar mijn gezicht!
Zegt op, wat zijt gij voor gezellen?
Beschuldigt gij den rechten man?
Men maak 'er weêr een nachttorts van,
Of steek hen straks in dierevellen!
Neen, Vesta leît mij hier aan boord,
Om hare dochters, versch geschonnen;
Ik was verslingerd op uw nonnen,
O moeder! zijt gij nog gestoord?
Wat raad! ik hoor haar leeuwen brullen.
Ik vrees dat scherpgewet gebit,
Die keelen, brandende en verhit.
Ai! ziet, hoe zij hun staarten krullen.
Daar roept mijn moei, daar Claudius.
Mijn vader zelf; daar schreeuwt mijn moeder
En gemalin; daar komt mijn broeder,
De onschuldige Britannicus!
Heb ik u helsch vergif geschonken?
Daar kust het doodshoofd van Paulijn
Mijn meester [3]), in bedrukten schijn.
Of is hij 't niet? Of ben ik dronken?

1) In den Peloponnesus, waar Klytemnestra gedood was.
2) Bij Napels. 3) Seneca.

Het regent lijken uit de lucht
Een veldgeschrei klinkt van Brittanje;
Daar worpt zich Galba [1]) op, in Spanje.
Daar ziet men, hoe d' Armener vlucht,
Met alle mijn keurbendelingen,
Voor den verbolgen Perziaan.
Orestes! tast u zelven aan:
De burgers komen u bespringen.
Dat 's Thrasea. Ik zie den raad,
De ridders, 't volk, en vrije en slaven.
Ik hoor de kleppers herwaart draven,
Met al wat moederslagers [2]) haat.
Zij komen mij uit Argos jagen.
Zijn 't Galileeschen [3])? Ja, gewis:
Of zeìt men dat dit Castor is
En Pollux, van den wind gedragen?
Gij Goden, die gelauwerierd,
In witte zijde, om laag komt zakken,
En hand aan hand, met pallemtakken,
Aldus gescepterd nederzwiert;
Wien zoekt gij in dees aardsche hoeken?

VIII.

De Brieven der Heilige Maagden. — Het Jubilé der Heilige-Stede te Amsterdam. — De Altaargeheimenissen.

Een merkwaardig contrast met Vondel geeft ons zijn letterkundige vriend en begunstiger, Pieter Corneliszoon Hooft, Drost van Muiden en Baljuw van Gooiland te aanschouwen. Deed de vrijzinnige dichter in zijn Palamedes luide zijn mannelijk woord ter gunste der vervolgde Remonstranten hooren, Hooft daarentegen, ondanks al zijn letterkundige begaafdheden en zijne meer beschaafde opvoeding, beschouwde het als een duren plicht om aan het recht der staatskerk, dat toen ten troon zat, vast te houden, en nam nog in 1629 deel aan de

1) Zijn tegenkeizer en opvolger.
2) moedermoorders. 3) kristenen.

politiejacht, die de regeering allerwege tegen de Remonstranten had geopend. Aan vervolgingszucht schijnt hij juist niet geleden te hebben, doch, gelijk de Eerw. G. Hilhorst het uitdrukt, „evenmin schijnt hij geheel onverschillig geweest te zijn voor het aandeel, dat hem uit de verschuldigde geldboeten ten goede kwam [1])". In zulk een koopmansgeest hield hij gedurende de volgende tien jaren de hand aan de uitvoering der plakkaten en verordeningen, die als veiligheidsmaatregelen tegen de Katholieken waren uitgeschreven, in de verschillende plaatsen, waarover zijne rechtsmacht zich uitstrekte. Nog altijd immers werden de Katholieken zorgvuldig door de politie bewaakt, en naar luid van de plakkaten der Hoogmogenden was het hun niet eens vergund godsdienstoefeningen te houden. Hoe groot de bezorgdheid voor Jezuïten en papisten-leeraars nog was, blijkt uit het antwoord, dat Hooft den 21 Juli 1634 gaf op een ambtshalve aan hem gericht schrijven van „Heeren President en Raden van Holland" van den 26 Mei:

»Weledele Moogende Heeren.

In voldoeninge van den last, ontfangen bij U Ed. Mo. missive van den 26en Maj lestleden, heb ik dezelve te verstendighen, hoe binnen 't ressort deser jurisdictie mijns bevindens, geene Jesuyten Priesters, oft Pausgezinde leeraers zijn onthoudende, oft zy en hebben hunne naemen aan de Majestraet bekent gemaekt, in conformité van 't Plakkaet der Groot Mo. HH. Staeten. Aen conventiculen van die Secte, en twyfel jk niet oft daer en wert'er by wijlen gehouden. Maer om dezelve te steuren met vrucht, jk en zie niet hoe men zulx zoude kunnen belejden; 't en zy U Ed. Mo. gedient zijn, t'attribuëren volkoomen geloof aen de Schouten ende dienaeren, die men op zoodaene exploicten nootlijk gebruyken moet, ende bujten de welke alhier niemandt, irreprochabel zijnde, tot getuighe zoude willen dienen." [2])

---

1) Het Kerkelijk Gooiland. In „Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht," I. 268. 386.

2) Hoofts Brieven (Uitg. v. Vloten, II, 398). Zie Volksalmanak voor Ned. Katholieken, 1879, waarin de Eerw. P. H. J. Allard, S. J. uit Hoofts Brieven een meer uitvoerig tafereel van de verrichtingen dezer cultuur-politie ophangt.

Hoewel de vervolging om den geloove onder het volk in het geheel geen bijval of ondersteuning meer vond, leverde Hooft toch ook in het volgend jaar weder trouw de lijst in der geestelijken, die hunne namen bij de overheid hadden aangegeven [1]). Tevens stelde hij een gerechtelijk onderzoek in door het geheele baljuwschap en gaf hij dan ook aan de Edelmogende Heeren de verzekering, dat binnen zijn drost- en baljuwschap, voor zooverre hem bekend was, geen vergaderplaatsen van papisten waren, ook geen klopjens of vrouwspersonen, die met meer dan twee of drie bij elkander inwoonden, „hoewel hij niet durfde staande houden, dat niet nu en dan enkele harer bijeenkwamen." De wakkere klopjens lieten zich echter niet vangen, en de overige katholieken evenmin, en mocht ook de politie hen op het spoor komen, in den regel achtte het protestantsche volk het beneden zich om tegen hen te getuigen. In een later officieel bericht van den 27 Januari 1643 beklaagt zich Hooft:

»Noopende nu mijn debvoir in 't handthaaven en exsecuteren der Plakkaaten teegens de Pausgezinden, bid jk U Ed. wel reverentelijk te gedenken, 't geen dien aangaande jk haar in voorleede jaaren heb aangedient: te weeten, dat jk, in verscheide processen, aangevangen tegens hen, heb moeten succumberen oft dezelve laaten steeken, ujt zaake dat het getuighenisse mijner substituten ende assistenten voor partijdigh gereprocheert ende verworpen werd. Waar ujt gevolght is, dat niet alleen de kosten en moejte zijn verlooren geweest; maar ook de voorzejde Pausgezinden, merkende de difficulteit van 't bewijs hunner overtreedingen, dies te stouter zijn geworden." [2])

Zoo lang Vondel slechts min of meer tot het catholicisme overhelde, liet Hooft zich de vriendschapsbetuigingen welgevallen, die hem van wege den talentvollen dichter gewerden; hij voelde er zich gestreeld door om zijn Mæcenas te zijn en

---

1) Zij waren zes in getal: vier in het district van Weesp: Berthold Ingel, Arnold Loef, Claes Janszoon Voordingen, Claes Doedeszoon Loenen, en twee in het district van Laren: Tymen Lammertszoon en Hendrik van Aller.

2) Hoofts Brieven, IV, 80.

hem als lid van zijn letterkundigen kring aan zijne tafel te Muiden te zien. Toen echter Vondel na een langdurigen strijd en na een redelijk onderzoek tot de katholieke kerk terugkeerde, toen zegevierde ook de protestantsche ambtenaarsgeest over de genegenheid van den letterkundige. Hooft wees zijn vroegeren vriend de deur.

Die afwijzing trof Vondel smartelijk. Zij scheidde hem van een kring van mannen, die in de letterkunde hunne sporen verdiend hadden, van een kring, die hem aangemoedigd en aangewakkerd had, die hem als een uitstekend dichter hoogachtte, en tot welken hij, uithoofde van geheel zijnen werkkring, in de nauwste betrekking stond. Met leede oogen zag hij het aan, dat de protestantsche verdraagzaamheid niet ver genoeg reikte, om aan oude kennissen een gemoedelijk samenwerken op letterkundig gebied mogelijk te maken. Hij stelde evenwel de waarheid op hoogeren prijs, dan letterkundig voordeel en vriendengunst Met Nieuwjaar 1643 beantwoordde hij Hoofts smaadvolle afwijzing op even kordate als liefderijke wijze:

„Ik wensch Kornelis Tacitus een gezont en zaalig nieu jaar, en dewyl hy my zyn geuse taafel verbiedt om een onnoozel Ave Maria: zoo zal ik somtydts noch een Ave Maria voor hem lezen; opdat hy sterve zoo devoot Catholyk, als hij zich toont devoot Polityk."

Met Hooft braken ook vele anderen den omgang met den nieuwbekeerde af. Velen, die zijn vrijmoedig mannelijk optreden ter gunste der Remonstranten hadden toegejuicht, keerden hem thans, op den drempel der Katholieke Kerk, den rug toe. De vrijheid van geweten reikte niet verder. De dichter bekommerde er zich niet al te veel over, maar wijdde zich met liefdevollen ernst aan de godsdienstige onderwerpen, met welke hij door zijne bekeeringsstudiën in aanraking was gekomen. Voornamelijk wekten de oudchristelijke legenden zijne belangstelling en zijne geestdrift op, en wel in het bijzonder

die, in welke het ideaal der christelijke maagdelijkheid het schoonst uitkwam. Hij gaarde die bijeen tot eenen krans en gaf den kinderlijk vromen legendenbundel in 1642 uit onder den titel van „Brieven der Heilige Maagden", die hij deed voorafgaan van eene bezielde opdracht aan de Maagd der Maagden en van eene uitbreiding in dichtmaat van het Magnificat.

»Wie zal ik best mijn maagdepalmen wijden?
Wie beter dan de Hemelkoningin?
Wat geest blaast mij dit kerkorakel in?
O Fœnixmaagd! o moeder van 't verblijden!
Al zit gij, op een wolk van serafinnen,
Zoo diep, in 't goud van 't albezielend licht
Der Godheid, met uw stralende aangezicht,
Dat Cherubijns belonken en beminnen;
Dat d' Engelen bewierooken en eeren,
Met Englezang en galm van 't zalig koor:
Nog dringt de straal van uw genade door
Dees duisternis, waarin wij ons verneêren
Voor uwen troon, verguld met rijker zonnen
Dan 't middaglicht, dat 's avonds ondergaat.
Uw oodmoed komt het nedrig hart te baat;
Door oodmoed hebt gij zelf Gods hart gewonnen.
Gij spant de kroon, o puikkroon aller vrouwen!
De loftrompet van uw benijde faam
Vult hemel, aarde en zee met uwen naam:
Een naam, waarin wij Kristus' kerken bouwen."

Hetzelfde oprecht en innig geloof ademt u tegen in de verhalen, die de opdracht op den voet volgen en die met evenveel beleid uitgekozen en opgezet zijn, als zij met voorliefde zijn uitgewerkt. Toch zou een nauwkeurige vertaling in dichtmaat dier brieven allicht bij velen onzer tijdgenooten niet in den smaak vallen, omdat de dichter, onder den indruk van de schoolgeleerdheid dier dagen, den natuurlijken epischen vorm der vertelling verwierp en op het voetspoor van Ovidius' Heldinnenbrieven den gekunstelden epistelvorm voor al zijne

legenden uitkoos [1]). Zoo verhaalt de H. Agatha in eenen brief uit den hemel haren marteldood aan hare speelgenoot Macaria; de H. Barbara troost haren vader Dioscorus, de H. Agnes bemoedigt hare zoogzuster Emerentiana, de H. Cecilia beschrijft haren bruidegom Valeriaan haren strijd en hare kroon. In denzelfden trant zijn de legenden der H. H. Eulalia, Apollonia, Lucia, Catharina, Theodora, Thecla en Pelagia behandeld. De H. Maria Magdalena geeft aan den H. Joannes te Ephese eene beschrijving van de grot van Sainte-Baume en van haar boetplegingen op de rotsen van Provence:

»Provence draagt een berg, drie duizend treden hoog,
De berg een steenen kam: in 't Oosten slaat hij 't oog
Op Nicië; naar 't West verheffen zich de muren
Van 't Massiljaansche volk; ten Noorden gaat hij buren
Met d' Avinjonsche graft [2]). De zee in 't Zuiden weikt [3])
Den waterkant. De kam, van louter rotssteen, reikt
Vijf duizend ellen lang, vercierd met een paar horens,
De starren dreigende, gelijk twee spitsche torens.
Een doodsche bergspelonk gaapt, onder aan den voet
Der steenrotse, ovenswijze, en als gewelfd. Zij doet
Haar mond in 't Westen op, en laat wat ruimte buiten.
In 't hol rijst heuvelswijze een steen, waar achter spruiten
En springen aders van een zoete en koele bron,
Die dees spelonk bevloeit, en nooit verdrogen kon.
'k Zat dertig winters hier begraven en vergeten,
En met mijn haar bekleed, na dat mijn kleedren sleten
Blootshoofds en barrevoets, en nu bijkans verdord;
Nog koom ik aan den tijd der boete veel te kort.
'k Beklom niet ruekeloos dees ongemeene trappen
Des levens. 't Heeft wat in, dus na te treên de stappen
Van Zacharias' zoon [4]), die, in Elias' schijn,
Bij 't brullende ongedierte, en binnen de woestijn,
Ging waren, zonder oog te slaan op ijdel vordel.
Hij kneep het kemelshaar, met eenen leedren gordel,

1) Ten einde zich deze dichtsoort eigen te maken had Vondel eerst de Heldinnenbrieven van Ovidius in proza vertaald, zonder nochtans die vertaling uit te geven. Eerst na zijnen dood, in 1716, werd zij door David van Hoogstraten, aan wien G. Brandt het handschrift had nagelaten, in het licht gegeven.

2) Versta: de Rhône. 3) Voor weekt. 4) De Dooper.

Om 't rammelend gebeent', bij wijlen half verzaad
Van magren sprinkhaan en van wilden honigraat;
De beek verslaat den dorst. Hij rust de moede leden
In d' uitgeholde rots; daar waken, noch gebeden,
Noch honger zijnen geest afmatten, noch de schrik
Het haar zet overend, dat, lang en breed en dik,
Den hals en schouder dekt. Zoo brocht hij 't leven over [1]),
In schrale wildernisse, ontbloot van gras en lover,
En bad, verkleumd van koude of van de zon gebraân,
Aldaar zijn grooten neef, den Bethlehemmer, aan.
Dies, belg u niet, dat ik, elks schandvlek van te voren,
Gods voorbô tot een schets [2]) des wandels heb verkoren.
't Is niet, opdat men mij bij zoo een star gelijk',
Die zonder weêrgâ blinkt, in 't nimmer duister rijk;
Zoo streng een heiligheid, zoo straf een opzicht voegde
Hem, die 't verwilderd hart des ruwen krijgsmans ploegde,
En zaaide oprecht berouw in 't omgeploegde hart:
Ik ijvere, om mijn schuld en achterstel, o smart!
Door druk en lichaams tucht, te zoenen en te boeten,
Als een getrapte worm, aan des Gezalfden voeten,
Die hier mijn ziel verkwikt met Hemelsche genâ,
Dan 's nachts, dan 's morgens vroeg, en dan des avonds spâ,
Door d'Englen, die voor mij dees bedekamer wijdden,
Toen ik den ommegang der menschen docht te mijden,
En toeloop van de stad en landschap hier omtrent,
Hetwelk gekristend mij te voet viel zonder end.

Zoowel als de epistelvorm het beschrijvende element op den voorgrond deed komen, evenzoo goed was er dit nadeel aan verbonden, dat vele trekken der legende er slechts bij wijze van herinnering als het ware, en niet rechtstreeks konden ingevlochten worden, waardoor zij noodwendig aan frischheid en levendigheid moesten verliezen. Zoo verliest onder anderen de voorstelling van den kruisdood op Golgotha in den brief der H. Magdalena er veel bij, dat zij aan dien persoon gericht wordt, die met haar onder het kruis stond. De H. Cecilia kan haren bruidegom de gewichtigste omstandigheden van haren strijd slechts verhalen, als iets waaraan hij zelf heeft

1) door. 2) voorbeeld.

deelgenomen. Daartegenover had weder de min of meer kunstmatige epistelvorm dit voor, dat hij andere trekken, die in een eenvoudig verhaal moeielijk tot hun recht hadden kunnen komen, tot een zeer kunstig geheel vermocht te verwerken, en zoodoende den dichter in staat stelde om van elke Heilige een sterk sprekende karakterteekening te ontwerpen. De bewerking zelve legt getuigenis af van het levendig geloof, waarmede hij zich de gemeenschap der Heiligen met hunne strijdende broeders op aarde voorstelde. In weerwil van het door en door katholiek gehalte en den door en door katholieken geest der legendenverzameling vonden zijne protestantsche tijdgenooten die evenwel „vol kunst en aardigheid."

Niet zoo goed konden de Protestanten er zich bij nederleggen, dat in 1645 de dichter in zijne godsdienstige geestdrift hen aanzocht om een eeuwfeest mede te vieren, dat de vereering van het Hoogheilig Sacrament des Altaars ten doel had. Het was toen namelijk juist 300 jaar geleden, dat een schitterend wonder met eene geconsacreerde Hostie had plaats gehad. Eene zieke man had de H. Teerspijze ontvangen en de heilige Hostie weder uitgebraakt. Meenende aan de kerkelijke voorschriften in zulk een geval te voldoen, wilde men de Heilige Gedaanten door het vuur vernietigen. De vlammen lieten die echter onverlet. De Heilige Hostie zweefde midden in het vuur zonder eenig letsel te ontvangen, tot dat op het bekend worden der wonderbare gebeurtenis de geestelijkheid en het volk ter plaatse heenstroomden, om in plechtigen omgang het Allerheiligste terug te brengen. Tal van genezingen en wonderen, welke door de nog altijd onbeschadigde Heilige Hostie werden uitgewerkt, hadden ten gevolge, dat een eigen kapel werd opgericht, die onder den naam van de Heilige-Stede zeer beroemd werd. Geestelijke en wereldlijke vorsten togen er ter bedevaart heen, en het volk stroomde in massa derwaarts om hulp en redding in de Heilige-Stede te erlangen. Tweemaal, in 1421 en 1452 bleef het heiligdom op eene wonderdadige wijze voor de vlammen gespaard, bij den brand, die destijds in de stad woedde. Nog in 1482 kwam Keizer Maximiliaan I

als pelgrim het Allerheiligste vereeren. Het geloovige volk beschouwde de kapel als den kostbaarsten schat, als het bevoorrechte heiligdom hunner stad.

Even alsof er geen kerkelijke scheuring over stad en land was losgebarsten, alsof de hoofdstad nog de oude katholieke hoofdstad was gebleven, verhief Vondel zijne stem om een Jubelzang („Eeuwgetij") aan te heffen en riep hij in een lierzang, die de hoogste vlucht nam, de oude burgerij op, om, evenals in vroeger dagen, de Heilige-Stede als het nationale heiligdom, en het allerheiligste Sacrament des Altaars als de ziel en het middelpunt van het christelijk volksleven met alle plechtigheid te vereeren. Menschenvrees, men ziet het hier op nieuw, kende Vondel niet. Hij kon het niet van zich verkrijgen om datgene, waarvan zijn gemoed geheel en al vol was, niet vrijmoedig en onverschrokken uit te spreken.

Het aanzoek bleek echter ten laatste wat al te kras voor Protestanten, die als groote zeemogendheid hun ontstaan hadden te danken aan de revolutionaire woelingen der 16e eeuw, en die nu met burgertrots zich neergevlijd hadden in de zetels, waaruit zij de Spaansche edelen hadden verdreven. Hooft schreef dan ook aan den Hoogleeraar van Baerle:

„Vondel heeft een veirs gemaakt op 't wonder [1]), waar af de Heilige Steê haaren naam draagt: en laat het openbaarlijk voor de boekwinkels ten toon hangen, gelijk de voorvechters de messen in de luifen steeken, om de oogen van de verbygangers te tergen, als met zeggen: wie 't hart heeft, pluike.

---

1) Dit wonder had nog slechts kort te voren een geschiedschrijver gevonden in *Leonardus Marius*. „Aemstelredams eer en opcomen door de denkwaerdige mirakelen aldaer geschied aen en door het H. Sacrament des Altaers, anno 1345. Antwerpen, bij Hendrick Aertsens. 1639." Naar alle waarschijnlijkheid werd dat boek gedrukt ter drukkerij van Blaauw, waaruit ook de eerste deelen der *Bollandisten* en *Martini's Chineesche Atlas* zijn voortgekomen. De Hoogleeraar A. J. Pluym (later bisschop van Nicopolis, i. p. i. en Apostolisch-Vicaris van Bulgarye), heeft een nieuwe uitgave daarvan bezorgd. Ook gaf Utberg, die van predikant katholiek priester en pastoor was geworden, eene leerrede uit over het wonder: Leerrede op den jaarlijkschen gedenkdag van het Mirakel te Amsterdam. Amsterdam. 1822. bl. 26, 27.

My deert des mans, die geenes dings eerder moede schijnt te worden, dan der ruste. 't Schijnt dat hy noch 300 guldens in kasse moet hebben, die hem dreigen de keel af te bijten. Noch weet ik niet, oft het hem niet wel dierder moghte koomen te staan: ende d' een' oft d'ander heetharsen, by ontijde, de handen aan hem schenden, denkende dat'er alle daags nieuwe krabbeling uit rijst."

Vondel werd inderdaad met een waren stortvloed van smaad- en schimpdichten overstelpt, waarvan de schrijvers nochtans zeer weinig oorspronkelijkheid verrieden, daar zij meerendeels zich bepaalden om Vondels eigen strijdschriften en verweerdichten te plunderen en bij wijze van parodie tegen hem te keeren. Eenzelfde storm stond tegen hem op, toen hij terzelfdertijd ongeveer in een geheel onschuldigen rouwzang den brand der vroegere Ste Catharinakerk bezong. Andermaal was het een ware stortbui van smaadschriften, parodiën en spotliederen. Op Hooft maakte deze strijd den indruk als van een strijd „der dwergen tegen den reus". Vondel zelf (of een zijner vrienden) ging ten laatste er toe over om den „Nakrabbelaars" een echt kernachtig „Quos ego!" toe te roepen:

»Malle dichters, woordentelders,
Rijmelaers, en letterspelders,
Kladders, plompers, morsebellen,
Kunje wel een rijm na tellen,
  Zegh toch eens verwaenden hoop?
Wilje dichten, wilje schrijven,
Wilje knorren, wilje kijven,
Wilje razen, wilje tieren,
Jonge domme schriftscholieren,
  Hang uw prullen vry te koop."

Vondel gaf van al dat getier, en zeker niet geheel ten onrechte, de schuld aan de dominees, die maar geen vrede en rust konden dulden, doch voortdurend tot den strijd tegen het Roomsche Babel opruiden:

»Babel moet het weer vergelden,
't Is gemakkelijck te schelden
Als men niet en weet te preken,
Liever dan te blijven steken.
Zeght van 't Pausdom alle quaedt:
Roept en tiert en slaet de stoelen
Dat uw vuist en kneuckels 't voelen,
Lastert, scheldt van alle kanten,
't Zijn de beste Predikanten
Die dus volgen mijnen raet."

Intusschen leverde den dichter het jaar 1645 stof tot zeer groote vreugde, doch ook kort daarna tot niet minder droefenis op. Hugo de Groot, waarschijnlijk „de afwezige vriend", wien hij in 1644 den eersten bundel zijner kleinere dichtstukken opdroeg, had met zijn eerlijk, vastberaden karakter het noch met Richelieu, noch met Mazarin kunnen vinden en was de diplomatieke loopbaan ten eenenmale moede geworden. Koningin Christina, die de bekwaamheden en het karakter van den grooten man op prijs stelde, was niet terstond bereid om hem het gewenscht ontslag te verleenen. Hij reisde nu naar Zweden, om met de Koningin in persoon te onderhandelen. Tot Vondels grootste vreugde verscheen de Groot in de lente van 1645 te Amsterdam en viel hem ditmaal eene eervolle ontvangst te beurt. Van ganscher harte zegende de dichter den Noordewind, die den welkomen gast noodzaakte enkele dagen langer in de stad te vertoeven. Gaarne wilde Vondel de heerlijke lente en het gekweel der vogelen, de liefelijke Meimaand en den bloesemgeur prijs geven, als slechts zijn geliefde vriend, „Hollands hart" iets langer verwijlde. Met hartzeer vergezelde hij hem ten laatste naar het schip, en zong hij hem zijn afscheidsgroet toe. De Groot kwam behouden te Stockholm aan en verkreeg met veel moeite zijn ontslag. Hij besloot zich naar Munster te begeven, ten einde aldaar aan de reeds in gang zijnde vredesonderhandelingen deel te nemen. Tevens is het niet onwaarschijnlijk, dat hij het besluit had genomen om na zijn terugkomst in het openbaar terug te keeren tot de katholieke kerk, tot welke

hij reeds sinds geruimen tijd met het hart was toegetreden. Middelerwijl stierf hij te Rostock, den 28 Augustus 1645. Vondel herdacht zijn afsterven in een zijner schoonste lijkdichten; doch hij wilde hem daarenboven nog een kostbaarder gedenkteeken oprichten. De kleine werkjes van godgeleerden inhoud, die de Groot te Amsterdam had in druk gegeven, om zijne pogingen tot geloofseenheid te ondersteunen, hadden den moed der Katholieken krachtig aangewakkerd, in het kamp der Protestanten daarentegen vrees en verbitterdheid teweeggebracht. 1) Uit een nagelaten werkje van de Groot tegen den Leidschen Hoogleeraar Rivet maakte Vondel een uittreksel, dat de voornaamste punten bevatte en dat hij in het Hollandsch vertaalde. Dit werkje is „De Groots Testament", waarvan wij reeds melding gemaakt hebben. Te veel ruimte zou het vorderen om het hier, ware het ook slechts gedeeltelijk, over te nemen. De opschriften der hoofdstukken geven echter reeds te kennen, dat het boekje een, wel is waar korte doch in hoofdzaak zeer volledige wetenschappelijke bestrijding van het Calvinisme behelst:

Van Ketterijen, uyt misduydinge en verdraeyinge der H. Schrift ghebroet. — Van de boecken der Machabeen, datse Canonijck, en niet Apocryph zijn. — Van d'Authoriteyt of gheloofwaerdicheydt der ongeschreven traditien. — Van d'Authoriteyt der H. Oudt-vaderen, ende hunne schriften. — Van het Primaetschap en d'Opper-hoofdicheyt der Pausen, ende de preeminentie of onghelijcke waerdicheydt der Bisschoppen en Regenten der Kercke. — Van de Griecken, hoe die met de Latijnsche Kercke versoenbaer zijn. — Van d'Authoriteyt en macht der H. Catholijcke Kercke en Concilien. — Van de

1) Het felste tegenschrift is dat van den reeds genoemden Jacob Laurens, een voorvader van Bilderdijk: „Idolum Romanum. Paepschen Af-God. Dat is: Wederlegginge van de Verdedinge des Paepschen Psalters van Bonaventura, nu onlanghs uyt-gegeven onder de naem van eenen Fabricius van Eyndhoven. Door Jacobum Laurentium van Amstelredam, Bedienaer des Woords Gods binnen Amstelredam. Toe-ge-eygent den Heer Hugo de Groot. Gedruckt by Nicol. van Ravesteyn. 1643.

successie der Bisschoppelijcke Ordineeringhe, noodich om die Kercken van Schismatijcken of Secten t'onderscheyden. — Van vreedsame Bisschoppen, die lichtvaerdich scheuren en sectemaken schuwen. — Van den onghetrouden staet der Priesteren, ende het tweede huwelijck. — Van beloften en ghewijde Maechden. — Van het ampt der Catholijcke Keyseren en Koningen, in Kerckelijcke saken, en hun ghehoorsaamheydt aen de Kercke. — Van het bidden voor de dooden, en zielmissen en suyveringe na dit leven. — Van d'aenroepinghe en het voor-bidden der ghestorven Heyligen. — Van het aenroepen der Heylighe Maeght Maria. — Van de Reliquien der Heyligen, en d'eere der heylige Reliquien. — Van de mirakelen der gestorven Heyligen, en hun Reliquien en openbaringhen. — Van beelden, en het eeren der beelden. — Van de seven Sacramenten. — Van den Kinder-doop. — Van de Confirmatie, of het Vormsel. — Van d'Eucharistie, of het heylich Sacrament. — Van de communie, of het nuttigen van het heyligh Sacrament, onder een of twee gedaenten. — Van het berechten der krancken, met het H. Sacrament. — Van het sacrificie der Misse. — Van de penitentie of genoechdoeninge voor de sonden, ende den Exomologesis, confessie of biechte. — Van het onderscheydt der doodt-sonden en vergeefelijcke sonden. — Van het heylighe Olysel. — Van de Rechtvaerdichmakinghe. — Van der Calvinisten toegherekende rechtvaerdicheydt. — Van eenighen ongheboden Godts-dienst, die niet alleen geoorloft maar oock Gode behaechlijck is. — Van d'oproericheydt, wreedheydt en conscientie-dwanck der Calvinisten. — Van d'onwetticheydt der Calvinisten, en hun pretense Reformatie, teghen den stijl der Apostelen, en eerste en oudtste Christenen.

Dit bij uitstek en tot het einde toe bezadigd en objectief geschreven werk, dat hoofdzakelijk zijn bewijzen ontleende aan teksten uit de kerkvaders en aan aanhalingen uit de kerkelijke geschiedenis der eerste eeuwen, eene vrucht van levenslange studie, het „testament" van den grootsten Nederland-

schen rechtskundige en van een der grootste geleerden, die er ooit geleefd hadden, door den uitstekendsten Hollandschen dichter en schrijver van dien tijd in de volkstaal overgebracht, (en wel zoo voortreffelijk, dat van Lennep de vertaling als een model van Hollandsche proza aanbeveelt), behoort ongetwijfeld te huis onder de merkwaardigste oorkonden die de strijd op godgeleerd gebied ooit heeft opgeleverd, en heeft ook als godsdienstig verweerschrift zijn beteekenis. Er is haast geen twijfel mogelijk, of de Groot is overleden als ten volle katholiek met het hart, hetwelk ook Vondels overtuiging schijnt geweest te zijn.

Of evenwel de Groot in werkelijkheid als een bekeerling en niet maar als een der voornaamste vredestichters op godsdienstig gebied moet beschouwd worden, is niet met volkomen zekerheid uit te maken.[1]) De „Menagiana" verhalen dat hij bij zijn terugkeer naar Holland van Socinianisme is beschuldigd geworden; zekere „Dominus Bignonius", zijn vriend, zou verklaard hebben, dat hij niet alleen nimmer het socinianisme zou aangekleefd, maar zelfs het vaste voornemen zou gekoesterd hebben om in den schoot der Roomsche Kerk terug te keeren. Naar luid dierzelfde bron zou ook de beroemde Jezuïet Petavius, met wien hij te Parijs veel omgang had, na zijn overlijden eene zielmis voor hem gelezen hebben, even alsof hij een lid geweest ware der katholieke gemeenschap. Moreri vermeldt het gerucht, dat hij Katholiek zou afgestorven zijn.[2]) Ongelukkig genoeg heeft de Groot zich wegens staatkundige redenen verplicht geacht om Vondels brieven aan hem gericht te vernietigen,[3]) zoodat men niet veel te weten is gekomen over de betrekking, waarin zij wederzijds tot elkander stonden. Toch kan men uit het „Testament" met genoegzame zekerheid opmaken, dat die betrekking zeer vertrouwelijk en innig was.

---

1) Zie daarover het opstel van Van Gilse in „de Gids". 1858. bl. 357.

2) Vergelijk „Florilegium ex Hugonis Grotii dissertatione cui titulus Votum pro pace Ecclesiastica contra examen Andreae Reveti et alios incorrigibiles. Hagae-Comitum. Langenhuysen. 1824. p. VI. Menagiana. Ed. Amst. 1761. p. 222. Moreri Ed. Paris. 1740.

3) Grotii Epistolae. p. 261.

Hoewel het „Testament" onder een verdichten naam verscheen, kende men Vondel nochtans terstond aan zijnen stijl. Het boek kwam den Protestanten natuurlijk zeer ongelegen. Zij deden al het mogelijke, om het „Testament" nul en van geene waarde te verklaren. Zij beschuldigden Vondel dat hij het geheele „Testament" alleen uit vroegere geschriften van de Groot had getrokken, dat hij hetgeen hem te pas kwam had bijeengezocht en hetgeen in zijn nadeel was had verzwegen, dat hij bovendien sommige plaatsen uit onkunde of uit valschen ijver onjuist vertaald, verdraaid of vervalscht had. 1)

Al het rumoer dat men tegen hem maakte, liet Vondel overigens tamelijk koud. Met de grootste kalmte, en met bijzondere voorliefde werkte hij verder de hoofdgedachten uit, die zijne geestdrift bij zijn lierzang op het Amsterdamsche Eeuwgetij hadden gaande gemaakt; hij verdiepte zich geheel in de studie van de leer betreffende het H. Sacrament des Altaars en ontwierp uit hetgeen hem daarvan was bijgebleven een omvangrijk leerdicht, dat tot titel heeft: „*Altaargeheimenissen*". 2) De drie deelen waaruit het bestaat: „Offerspijze, Offereere of Offerdienst" komen overeen met het drievoudig hoofdbestanddeel van het katholieke geloofsartikel; het Allerheiligste namelijk, beschouwd als voorwerp van aanbidding, — als offer, — als sacrament. De stof evenwel is op een geheel vrije, dichterlijke wijze bearbeid. Nu eens schildert de dichter met schitterende kleurenpracht de voorafbeeldingen van het H. Sacrament in de Oude-Wet, dan weder schetst hij met warmte wat het H. Sacrament is in de Nieuwe-Wet; nu eens zet hij met wetenschappelijke nauwkeurigheid de hoofdtrekken der katholieke leer uiteen, dan weder neemt hij met de meeste vurigheid zijne vlucht om den lof van den verborgen Heiland te bezingen; nu eens lost hij door voorbeelden en gelijkenissen

---

1) Brandt Vondels leven. Uitg. Verwijs. bl. 71.

2) Een zeer goede afzonderlijke uitgave met uitvoerige ophelderingen, hoofdzakelijk van godgeleerden inhoud, bezorgde *Fr. Joh. Hoppenbrouwers* (oud-rechter te Breda, geb. 1789 † 1858). *J. v. Vondels Altaargeheimenissen*. 's Bosch. Arkesteyn. 1825.

de moeielijkheden op, die de rede tegen het hoogheilig Geheim opwerpt; dan weder laat hij den katholieken eeredienst in al zijne heerlijkheid uitkomen; nu eens geeft hij zijne heilige verontwaardiging lucht tegen de dwalingen, welke het geloof aan de werkelijke tegenwoordigheid van Christus en aan het onbloedig offer trachten te vernietigen; dan weder noodigt hij met een heilig verlangen het christen-volk uit om zich te scharen om den genadetroon des Verlossers. Het leerdicht is niet een koude verhandeling in onberispelijke verzen uitgewerkt, neen, het is nu eens het woord, dan weder de jubelzang van een dichterlijk gemoed, dat door de schoonheid zijns geloofs even sterk wordt medegesleept als een Calderon en een Dante. [1]) In het algemeen echter zou men meer geneigd zijn het gedicht op eene lijn te stellen met de liefelijke, leerstellige gedeelten, welke Calderons Mysterie-spelen over het H. Sacrament des Altaars bevatten. Als een staaltje van zijne wijze van bewerking deelen wij hier de verzen mede, waarin Vondel het wonderbare, dat in de aanwezigheid van Christus op verschillende plaatsen tegelijk is gelegen (Replicatio), daardoor voor het verstand duidelijk tracht te maken, doordat hij die vergelijkt met de aanwezigheid der ziel, in het lichaam, met Gods Alomtegenwoordigheid in de natuur en eindelijk met het geheim der Allerheiligste Drievuldigheid.

»'t Geloof omhelst die wonderen, als stof
Van meer verdienste, en zingt den Herder lof,
Die, onder schijn van vruchten, zoo verscheiden,
Zijn lammers zelf komt met zich zelven weiden;
Geheel en al verborgen onder elk,
Zoo kruimgestalte als vochten [2]) offerkelk.

---

1) De protestantsche schrijver eener Geschiedenis der Letterkunde, *Van Kampen*, noemt de „Altaargeheimenissen" uit dien hoofde „een meesterstuk, omdat zelfs afgetrokken godgeleerde beschouwingen onder Vondels hand een dichterlijk gewaad aannemen." *Beknopte Gesch. d. Lett.* enz. I. 175. — Dat veel daarin onverstaanbaar was voor de Protestanten, is niet zoozeer aan den dichter als wel aan den lezer te wijten. Zie *Lulofs*, Rede over den omvang en de uitgebreidheid van het vak der Nederl. lett. en welsprekendheid. Groningen. 1821. bl. 62. Aant.

2) vochtigen.

Dat vleesch, dat bloed, hoewel ze in merken schelen,
Zijn 't zelve [1]), en niet te scheiden noch te deelen.
Al breekt men 't merk, noch breekt het lichaam niet;
Gelijk de kelk gestort geen bloed vergiet.
Een eenig nut zoo veel als duizend monden,
Want Kristus wordt in drup en kruim gevonden
Geheel en al, en ook op elk altaar.
D'ontelbaarheid der plaatsen, hier en daar,
Vermeert geenzins deze eenheid van Gods leden
En lijf, gesteld op honderdduizend steden [2]),
In éénen blik, zoo komt de gansche zon
Zich spiegelen in ieder beek en bron,
Die zelve weet haar aanschijn gansch te drukken
In 't heele glas, en gansch in alle stukken
Van 't zelve glas, indien 't gebroken wordt.
't Rechtvaardig licht noch groot noch kleen verkort.
Zoo gaat één ziel door al het lichaam waren,
Door merg en bloed, door zenuwen en âren,
Van top tot teen, en vult het al, en zit
Geheel in 't kleenste en allergrootste lid.
Ontleedt den mensch, gij kunt geen ziel ontleden,
Ze is enkel geest; geen geest wordt doorgesneden.
't Onsterflijk deel, waarin Gods aanschijn blinkt,
Werd nooit geknot, gereten, noch verminkt.
Zoo vindt het brein des konings, scherp geslepen,
Het Wezen zelf der Godheid onbegrepen
Van d'opperkreits der Hemelen, veel min
Daar 't ruim gespan bedekt de Cherubin
En blanke wolk, vol Godheid en genade,
Waarmede 't hoofd der priestren ging te rade.
Één God en Geest bezielt dit groot heelal,
Zoo hoog, zoo diep, op wicht en maat en tal,
Om 't rijkst gewelfd en onderling gebonden,
Waarbuiten niet dan Godheid wordt gevonden,
D'Oneindigheid, die aan haar eind begint,
En aan 't begin haar uiterste einde bindt.
Haar middelpunt is overal, wiens stralen
En ommeloop geen brein kan achterhalen.
Zoo veer reikt God met d'een en d'ander hand:
Nog waart Hij heel in elke bloem en plant,
En 't minste zaad, en endelooze steden.
Dit overschrijdt het peil van 's menschen reden.

1) zelfde. 2) plaatsen.

Zoo blijft één God, 't eenvoudigste eenig Eén,
Het Drietal der Drievuldigheid gemeen;
Één wezen, drie zelfstandige personen;
Geëerd in top van zoo veel Hemeltronen;
Aanschouwende, 'tgeen zich de waanwijs belgt,
Hoe één natuur en Eén de Drie verzwelgt:
Hoe Één aan Drie zijn wezen mededeelend,
Hoe Vader, Zoon, en Geest, van een verschelend,
Gelijken licht en zonnestraal en zon;
Gelijken beek en wateraâr en bron,
En tak en stam en wortel; hier beneden
Afbeeldende Één en Drie zelfstandigheden.
Uit zon en straal het licht te voorschijn koomt.
Uit bron en aâr de beek langs oevers stroomt.
De tak uit stam en wortel wordt geboren.
Zoo wordt hier Drie in 't eenig Een verloren,
En Een in Drie gevonden; het bewijs,
Hoe 't zelve lijf veel zielen dient tot spijs,
Hoe 't zelve bloed, op tallooze offersteden
Al t'effens, wordt genut en aangebeden."

Op verschillende plaatsen van het grootsche dichtwerk blijkt de toeleg des dichters om de vooroordeelen te vernietigen, die het Protestantisme èn tegen de werkelijke tegenwoordigheid van Christus in het H. Sacrament des Altaars, èn tegen het H. Misoffer had doen wortel schieten, en ongetwijfeld is dit doel, wat het dichtstuk zelf aanbelangt, op waarlijk dichterlijke wijze bereikt. De protestantsche Jacob Westerbaan, Heer van Brandwijk, die een geschrift [1]) tegen Vondels werk uitgaf, had zelfs niets op Vondels meesterlijke bearbeiding en op zijn dichterlijk uitgewerkte bewijsgronden aan te merken, maar meende genoeg gedaan te hebben met voor de zooveelste maal het verwijt van veranderlijkheid, het gewone wapen tegen alle nieuwbekeerden, op hem af te slingeren: eerst namelijk zou Vondel in Menno's modderpoelen hebben vastgezeten, daarna zou hij zich bij de veroordeelde Arminianen aangesloten en nu weder zich geheel hebben laten bekeeren van de

1) „Kracht des geloofs van den voortreffelijken en vermaarden poëet Joost van den Vondel, te speuren in zijn Altaargeheimenissen."

Roomschen, en thans liet hij zich met zijn struisvogelmaag alles welgevallen, of het gekookt, gebraden, gebakken of gebrouwen was, als het slechts uit de Roomsche keuken kwam:

»Nu vind hy smaek in Grollen en Legenden
Eertijds gedoemt na Portegael te zenden.”

Tegen al die persoonlijke aanvallen verdedigde Vondel zich niet, maar hij antwoordde doodeenvoudig aan Westerbaan:

Martijn acht, dat hij brood en vleesch zijn gasten deelt;
Calvijn breekt brood, waardoor het vleesch wordt uitgebeeld;
Socijn neemt brood, maar acht geen zoenverdienstig sterven
Des Paaschlams, door wiens bloed wij onzen zoen verwerven.
O ijveraar! waartoe vervoert u het bedrog?
Gij maakte eerst mann', en nu vervalt gij tot den trog!
Verlore zoon! ei, keer naar Vaders huis in 't ende!
In Rakow eet men draf uit honger en ellende [1]).

Nog een tijd lang bleef de strijd in gedichten en puntdichten voortduren: van Vondels zijde evenwel op eene meer bedaarde en positieve wijze, door dat hij van zijne katholieke gezindheid in andere dichterlijke voortbrengselen meer en meer getuigenis aflegde; — van de zijde zijner tegenstanders werd echter de strijd meer op negatieve wijze en met het wapen der satire gevoerd, doordat zij hem met smaad- en schimpverzen in de achting van het publiek wilden doen dalen. De zege bleef aan Vondel. In weerwil van alle tegenkantingen drongen zijne gedichten door tot de protestantsche lezerswereld, waar zij bijval en waardeering vonden; met nieuwen ijver zette hij zijne werkzaamheden voort, en in het hart der aanzienlijke protestantsche handelstad, waar de schouten nog krachtens de plakaten jacht maakten op katholieken en hun speurhonden loslieten op Jezuïten, bezong hij in het openbaar en met alle vrijmoedigheid de heerlijkheid der katholieke kerk en hief hij zelfs ter eere dier gehate Jezuïten lofzangen aan, zoo als b. v. het stuk, dat wij hier laten volgen:

1) Rakow in het palatinaat Sendomir (Polen) was de hoofdzetel der Socinianen.

DE VIERBAAK VAN IGNATIUS LOYOLE.

De witte Faros, groot van faam,
De heldre Vierbaak (aan geen Nijl
Maar Tiberstroom, in Jesus' naam,
Met stale beitel, zaag, noch bijl,
Noch moker, aan de lucht gesticht;
Maar met den hamer van Gods woord,
Die meer dan marmer, vast en dicht,
Verbrijzelt) staat en trotst de poort
Des Afgronds, en beschaamt den nacht
Der dolingen en ketterij,
En houdt getrouwelijk de wacht;
En licht in 't rond, van elke zij,
De wijdverzeilde zielen toe;
Geen mijlen verre in 's werelds zee,
Maar wijder dan 't gestarrent, moê
Van wentelen, geen strand noch reê
Laat onbeschenen. Wie in nood
Van d'allerzwaarste schipbreuk drijft,
En schrikt voor d'eindelooze dood,
Wordt van dit heilig licht gerijfd,
Dat van vijf lettren nederstraalt,
Als van vijf roode stralen bloeds,
Ja, stralen uit Gods hart gedaald.
O Kriste Hoofdbaak! van veel gloeds
Ontsteken, dienstmaagd van 't gemeen!
Hoe roem ik best Ignatius,
Die, leggende den eersten steen
Aan 't Roomsche wonderwerk, nog flus
Zoo laag, alree zoo hemelhoog
Gesteigerd, tuigt, dat Jesus hem
Gezegend heeft van 's hemels boog,
En 't Hemelsche Jeruzalem!
Godvruchte wakers! sluimert niet,
Maar voedt en stookt dit eeuwig vier;
Noch bloed, noch tranen, noch verdriet,
Noch pijn, noch arbeid staan te dier,
Indien gij ze opweegt tegens 't loon,
U van den Hemel toegezeîd.
Uw armoê erft haar rijke kroon;
Uw kuischheid en gehoorzaamheid
Ontberen niet haar zalig lot,
En Jesus blijft uw prijs bij God.

IX.

Maria Stuart. De Leeuwendalers. Salomon.

Vondel had den ouderdom van 54 jaren bereikt, toen hij in den schoot der Kerk terugkeerde en in zijn protestantsch vaderland als katholiek dichter optrad. Dit belette hem evenwel niet om nog met den ijver van een eerstbeginnende aan zijne letterkundige vorming te arbeiden, en hij bracht dan ook, jaar in jaar uit, met immer nieuwe bedrijvigheid zoo veel voort, dat het ons onmogelijk is hier de geheele reeks zijner dichtstukken van kleiner omvang te bespreken, maar ons moeten tevreden stellen om slechts ter loops het voornaamste te vermelden.

In 1646 voltooide hij zijne sinds lang begonnen *prozavertaling van Virgilius*, een schooljongenswerk, als men het zoo noemen wil, maar dat toch zeer verdienstelijk was, omdat het eensdeels den dichter gelegenheid gaf om zijne studiën te volmaken en bovendien een beduidenden invloed op den vooruitgang van de letterkunde zijner natie uitoefende. Immers, deze vertaling heeft inderdaad medegewerkt om de hinderlijke klove te dempen, die er tusschen uitsluitend Latijnsche schoolgeleerdheid en de volkstaal bestond. Al mocht ook de Amsterdamsche taalgeleerde van Baerle, geheel verdiept als hij was in de schoonheden van het oorspronkelijk Latijn, de sierlijke vormen van Romes keizerlijk hof in Vondels vertaling niet terugvinden, andere deskundigen lieten zich daarover volgens Brandts getuigenis met zeer veel waardeering en dankbaarheid uit. „Maar die grondige kennis hadden van de Hollantsche taale en haare eigenschappen, oordeelden, dat zyn taal in dit werk onverbeterlijk was; en dat men nergens, daar Duitsch gesproken wordt, iemant vinden zou, die Hollandtsche woor-

den en spreekwijzen zou weeten te vinden, de kracht van Maroos Latijn zoo naa uitdrukkende, als hij doorgaans hadt gedaan."

In hetzelfde jaar 1646 verscheen „*Maria Stuart*", een treurspel in vijf bedrijven met reien, dat hij aan den Rhijnschen Paltsgraaf Eduard [1]), evenals Vondel een bekeerling, opdroeg. De drievoudige eenheid, waaraan Vondel met onwrikbare nauwgezetheid vasthield, maakte het hem moeielijk om het treurige lot der heldin in zijn geheelen omvang, zoo als de geschiedenis dit vermeldt, op het tooneel te brengen. De Koningin is aan den vooravond van haren dood, onherroepelijk is het vonnis over haar geveld; geen arm wordt meer uitgestoken om haar te bevrijden, het schijnt dat er niets anders meer overblijft, dan haar hartverscheurend afscheid van het leven en de rouwklacht over de schoonste en ongelukkigste der koninginnen. Hij heeft zich reeds bij voorbaat in de onmogelijkheid gesteld om, evenals Schiller in zijn tooneelstuk gedaan heeft en waardoor hij daaraan zoo veel kracht en aantrekkelijkheid heeft bijgezet, Elisabeth in persoon tegenover Maria te plaatsen: als hare vertegenwoordigers ziet men slechts de „graven", d. i. de rechters, verschijnen, die over Maria het doodvonnis uitspreken. Geheel het bewogen leven der lijderes wordt slechts in korte trekken, meer in den verhalenden dan in den tooneelvorm, opgevoerd. Enkel en alleen als weerspiegeling als het ware van het grootsche geschiedkundige drama komt nog de laatste woordenstrijd uit tusschen Maria en hare onrechtvaardige rechters, tusschen hare vrienden en hare vijanden. Daarna brengt zij het offer haars levens; zij neemt afscheid, — en beklimt het schavot. Buiten de rechters, die geheel naar de wijze der ouden als rei optreden, en buiten den rei der staatsjuffers, zijn er slechts vijf handelende personen, — personae dramatis: nl. een biechtvader, de hofmeester Melvil, de lijfarts Burgoyn, de kamenier Hanna Kennedy en Paulet, de slotvoogd van Fotheringhay. [2])

1) Räsz, Convertitenbilder. VII. blz. 137.
2) Vondel schrijft Kenede, Burgon, Melvin, Fodringaye.

Hoezeer ook gehouden aan de eng omschreven grenzen van het oud-klassieke schouwspel, heeft nochtans Vondel hooge dichterlijke schoonheden en die den lezer en toeschouwer machtig aangrijpen uit het rijke dramatische onderwerp weten te putten. Boeiend en krachtig is Maria's vroeger leven, zoo rijk aan afwisseling van allerlei aard, het gezellig verblijf aan het hof van Frankrijks koning, haar huwelijk met Darnley, het afschuwelijk weefsel van kuiperij en bedrog van Murray, de moord gepleegd aan Darnley en Riccio, het gevangen nemen van Maria,. de samenzwering van Babington en de nimmer rustende haat van Elisabeth in den eenzamen kerker van Fotheringhay als het ware samengebracht. Ook thans nog sidderen de almachtige beulen voor hun gevangene: bij elk geruisch, dat hun oor treft, duchten zij nieuwe bevrijdingsplannen, en denken zij aan Spaansche vloten en Fransche legers, terwijl de van lijden en kwelling uitgeputte martelares haren geneesheer de meeste bezorgdheid inboezemt. Aan den rei zweeft het beeld eener andere Maria en Elisabeth voor den geest, die elkander ontmoeten met den groet des Engels en het Magnificat op de lippen, — en hier? Nauwelijks ziet de beroofde vorstin, die een terugblik werpt op al hetgeen zij doorleefde, die van alle menschelijke machten verlaten, overal op een wreede wijze teleurgesteld, verraden en vervolgd is, nog een enkelen straal van hope schitteren. Een enkel maal nog tracht de trouwe Hanna Kennedy haar eenige hoop te doen koesteren,.... op hetzelfde oogenblik verschijnen de bloeddorstige rechters om haar het doodvonnis aan te kondigen. Men verlangt dat Maria schuld zal bekennen en door haar laatste beschikkingen zich aan het gezag harer protestantsche mededingster zal onderwerpen en hare overwinning bekrachtigen. Nu wordt het volkomen bewustzijn harer koninklijke waardigheid, en van haar goed recht in het hart der lijderes wakker, vol majesteit richt zij zich uit haar lijden op en op eene wijze, die allen tot in het diepst der ziel aandoet, bepleit zij hare onschuld en wijst zij de gezanten van het gekroonde onrecht af. Melvil acht zich in geweten verplicht

nog eene wanhopige poging te doen om haar te redden, — hij richt zich tot de rechters zelven en beproeft hen de uitvoering van het gevelde doodvonnis te doen uitstellen. De tweespraak tusschen hem en de graven herhaalt nog eens het geheele rechtsgeding, dat wegens de koningin wordt gevoerd, tusschen recht en onrecht, tusschen koningschap en revolutie, tusschen de ketterij en de Kerk, tusschen waarheid en leugen. In korte zinnen, die als zoovele onloochenbare waarheden zijn, volgt slag op slag, totdat er voor Melvil niets anders overblijft dan zich op Gods eeuwige gerechtigheid te beroepen. Dan volgt het afscheid der Koningin van hare staatsjuffers en haar laatste gebed.

MARIA STUART.

Betrouwt op God, die kan uw schade licht vergoeden;
Die groote Koning zal zijn kinders wel behoeden.
'k Beval u aan de kroon van Frankrijk door mijn pen;
Indien ik het gemoed van koning Henrik ken,
Hij zal om mijnentwil u alle gunst betoonen,
Met zoo veel gunstigen als aan de Seine wonen;
Daar ik, zooveel mijn woord bij mijnen heer vermocht,
Een ieder heb verplicht, en aan mijn trouw verknocht.
Genoegt u met hetgeen ik ieder heb gesproken:
Het heeft mij niet aan wil, maar aan de macht ontbroken.
De tijd verloopt, men wacht ons komste daar beneên:
Dies knielt, en onderstut mijn uiterste gebeên:
Mijn Hartekenner, die daar boven
Uw stoel met Cherubijnen schraagt,
En aller scheptren schepter draagt,
Daar d'Engelen u eeuwig loven,
En eendracht en rechtvaardigheid
En liefde en trouw met blijschap kronen,
Op nimmer wankelende tronen; —
Aanbiddelijke Majesteit!
Ontfarm u mijner, sla uw oogen,
Uw alziende oogen, uit genâ
Op mij, uw dienstmaagd, die nu ga
Veroordeeld, zonder mededoogen,
Gelijk een offerande, daar
Ik, na veel smaads, mijn bloed ten leste

En al mijn aders geef ten beste,
Ter eere van het Roomsche altaar,
En uwen grooten naam ter eere.
Ontfarm u mijner, die mijn rijk
En staf en purper acht als slijk,
En voor uw kroon mijn kroon verneêre,
Versterk me tegens dezen slag,
Den slag, die lijf en ziel zal scheiden;
Dat mij uwe Engelen geleiden,
Daar ik uw naam betuigen mag;
Gelijk ik, vroom en zonder smette,
Betuigde uw waarheid, in den nacht
Der ketterijen, schoon haar macht
Mij hierom uit den erftroon zette.
Alwetende, aldoorstralend licht!
Gij kent al wie, van 't licht verbasterd,
Verblind door staatszucht, brult en lastert,
En mijn onnoozel bloed beticht.
Indien ik uwen naam belije,
En eere Vader, Zoon, en Geest;
Is immermeer mij waard geweest
De naam van Jesus en Marije;
Zoo reken niemands ziel tot schuld
Haar onrechtvaardigheid en boosheid!
Vergeef, vergeef het 's menschen broosheid,
Versterk mijn zwakheid met geduld;
En mag ik mijnen wensch verwerven,
De Godsdienst leve door mijn sterven!

REI.

Zij kloppen voor de deur; een voorboò van de dood!
Waar bergen wij Mevrouw, in 't nijpen van den nood?
Men komt ons onzen troost en toeverlaat ontrukken.
Wat raad, Wat gaat ons aan? Mevrouw zal moeten bukken.
Marië! bid voor ons; Marië, berg Mevrouw!
Och! berg de koningin! waar blijven wij van rouw!

MARIA STUART.

Mijn dochters! zijt getroost; gij kunt, met al dit kermen
En jammeren, ons niet beschutten, noch beschermen:
De tranen baten niet, en zijn een krank geweer.
Vergeefs omhelst gij ons; uw armen zijn te teêr,
De vijanden te sterk, en zonder mededoogen.

Genoegt u aan Gods wil! Hij roept mij uit den hoogen:
Mij dunkt, ik hoor zijn stem. Nu sus, mijn kinders! sus:
Ontvangt dees lesten groet, Mariës lesten kus!
Mijn kinders! matigt u; gij zult in droefheid stikken:
't Is wijsheid, zich naar tijdsgelegenheid te schikken,
Te kunnen sterven, als men immers sterven moet.
Volhardt in 't oud geloof, hetwelk ik met mijn bloed
Bezegel, en zoo wijd gehoorzaamt d'Overheden.
Schept moed; gedenkt mijn ziel voor God in uw gebeden!

In het laatste bedrijf verhaalt de lijfarts Burgoyn als ooggetuige al de bijzonderheden, die de uitvoering van het doodvonnis vergezelden. De rei heft een rouwklacht aan en wordt door den priester getroost. De treurzang over de vergankelijkheid van aardsche schoonheid en aardsche macht schokt u tot in het binnenste uwer ziel, gelijk hij daar door de hartverheffende gedachten van het martelaarschap heenklinkt. Zij het ook dat het stuk, tegenover dat van Schiller geplaatst, haast alle dramatische inkleeding en spanning schijnt te missen, daartegenover is het rijk aan diep gevoel en aan lyrische vlucht, en eene heerlijke dramatische elegie, en Maria Stuarts beeld komt in de tafereelen vol leven, die de dichter van de staatkundige verwikkelingen dier dagen ophangt, veel reiner, schooner en zielroerender uit, dan dit van Schiller kan gezegd worden.

Te Amsterdam maakte het stuk een geweldigen indruk. Ondanks de voortdurende vijandelijkheden tusschen Engeland en Holland stond de maagdelijke Koningin als pleegmoeder, beschermvrouw en heilige van het Protestantisme, ook in Nederland zoo hoog aangeschreven, dat er een algemeene kreet van verontwaardiging opging, omdat Vondel het gewaagd had de terechtstelling van Maria Stuart eenvoudig weg als een gerechtelijken moord te doen voorkomen. Niets mocht het baten, dat hij aan zijn tooneelstuk een uittreksel uit Camden toevoegde, waarin deze protestantsche geschiedschrijver over de legenden zijner eigene geloofsgenooten zijn twijfel uitsprak, Murray als een ondankbaren, eerzuchtigen oproerling brandmerkte en Maria Stuart met de innigste deelneming niet al

chuldig, maar als een ongelukkige Vorstin voorstelde. Hoe? Elisabeth zou de schuldige, Maria daarentegen onschuldig vezen? Dit ware vreeselijk! Algemeen was de verontwaardiging. Elkeen wilde de „heilige" Elisabeth van Engeland op en afschuwelijken paapschen dichter wreken. Zekere Juffer G(ondina) V(an) W(ert) schreef een „Vervloeking van J. v. Vondelen". Zeker D. P. B. dankte haar voor haar „aardig n waardig gedicht tegen *den schandvlek en den gruwel van lle christen harten*, Joost van Vondel." G. K(oning) betuigde aar beleefdelijk zijnen dank „voor het *vagevuur*, dat zij voor oost van Vondel had aangestoken". Anderen wederom klaagen luid over „*Palamedes' schuld*", bestraften den dichter vegens zijne Maria Stuart met Schotsche „*distelroê*" en eden den „*geest der Koningin Elisabeth*, door de tooververzen an haar lasteraar bezworen", uit het graf te voorschijn komen. De verbitterde protestantsche zanggodinnen daalden van den Olymp zelfs op de straat af, waar zij tegen den afschuwelijken Joost „*Karremansdeuntjes*", „*Straatjongensliedjes*" en „*Kinerklachten*", verspreidden. En ook dit was voor sommigen og niet genoeg. Zóó lang toch liepen zij bij de burgemeesters n de schepenen op en neer, en zóó erg lieten zij de zaak oorkomen, dat de dichter voor het gerecht gedaagd en tot en boete van 180 gulden verwezen werd. Zoo verhaalt Brandt, die er bijvoegt:

„'Twelk veelen vremdt voortquam; weetende wat vryheit an schryven te deezer tydt wierdt gedooght, en dat men en Poëten van oudts noch meer toeliet dan anderen. Dan t werdt nu anders verstaan, en de boete aan den schout Pieter Hasselaar betaalt. Doch de Boekverkooper Abraham e Wees, die al wat Vondel uitgaf drukte, schoot dit geldt; iet willende dat de Dichter schaade zoude lijden bij het werk, aar de Boekverkooper voordeel uit trok."

Hoe kinderachtig en bespottelijk men die vertooning der Protestanten ook moge heeten, toch kan Vondel er onmogeijk veel genoegen in gevonden hebben, dat hij bij elke uiting ijner katholieke gevoelens met een ware stortbui van grof-

heden en bijtende spotverzen, met beleedigingen en verongelijkingen werd overladen. Op menigeen zijner vrienden had allicht het geschreeuw der ijveraars zooveel invloed, dat zij voor een tijd althans zich van hem vervreemdden. Hij schijnt zich dan ook meer dan eens bij dergelijke gelegenheden allereenzaamst gevoeld te hebben. Naar alle waarschijnlijkheid doelt hij daarop in een lied, dat van dien tijd afkomstig is en waarin hij zijn hart lucht geeft. Zeer schoon komt daarin uit, waar hij zijnen steun vond en waar hij altijd nieuwen moed putte:

HET KRISTELIJK GEDULD.

't Gekruist Geduld vindt nergens steê
Als midden in een wilde zee,
Daar zit ze en klappertandt alleen,
Half naakt op eene koude steen,
Waar op 't verbolgen water barnt.
Het grimmig onweêr, al 't gestarnt
Bedekkend, gunt haar droef gezicht
Niet ééne vonk van troostlijk licht,
Of, zoo het haar wat klaarheid schenkt,
't Is licht van vier, dat d'oogen krenkt;
't Zijn wolken, die, van gloed geperst,
Den bliksem baren met een berst.
Een hoop gedrochten, wijd van mond,
Van uit den ongeroerden grond
Omringen de geschokte klip.
Zij ziet een aangevochten schip
Van ver genaken, en wordt blij,
Maar, och! vergeefs, het zeilt voorbij.
Zij heeft nochtans haar vrienden in,
Doch flaauwe harten, koud van min
Of roept er een met ernst: »leg aan!"
Al d'andren vreezen te vergaan,
En schreeuwen om het stijfst: »hoû af,
Vermij den zerk van 't zoute graf!"
Dies 't eenigst dat er overschiet,
Ten troost in afgepijnd verdriet,
Is 't goed geweten, 't eenig goed
Van 't afgemartelde gemoed,

Een schat der onderdrukte deugd,
Die somtijds tranen schreit van vreugd,
En zonder hulp of tróost te zien,
Nog spreekt: »Gods wille moet geschiên!"

Hoezeer ook Vondel den strijd niet duchtte, toch was het em niet daarom te doen, als hij openhartig en vrijmoedig jne meening uitte, maar om recht en vrijheid. Met innige lijdschap des harten begroette hij in 1648 den langgewenschten rede van Munster, die aan Europa, na den langdurigen en reeselijken godsdienstoorlog, eindelijk op blijder en gelukki- er dagen uitzicht scheen te openen. Hij bezong dan ook de roote gebeurtenis op staatkundig gebied in een herdersfeest- icht: *„de Leeuwendalers*, een landspel". Hij geeft zelf ons e volgende schets van dit stuk:

„Toen de Leeuwendalers [1]), door vrede en voorspoed verwaand n baldadig geworden, op de feestspelen van Vee- en Jachtgod an de groote landmaaltijd hielden, gebeurde het dat ze, al eschonken en dronken, van woorden tot vuisten en messen wamen. Warandier, Held genoemd, om zijn sterkheid en romigheid [2]), een zoon des Woudgods; en Duinrijk, een zoon an Pan, zich midden onder het gevecht werpende, om onheil verhoeden, en hevigen te scheiden, lieten er onnoozelijk hun ven. Woud- en Veegoden, hierom gestoord, plaagden het ndschap, dat sedert nooit rust hadde; want Zuidzij en Noordzij even door haat en nijd gedeeld, en beschadigden en kwetsten kander dagelijks; de Zuidzijde onder Landskroon, de Noord- jde onder Volkaart en zijn Medeheemraden. Godelieve, Waran- ers weduwe, was op haar mans lijk overleden, en had eenen on nagelaten, Adelaart genoemd, dien Landskroon aannam opvoedde. Vredegund, Duinrijks zwangere weduwe, werd edwongen met Kommerijn, wiens man onnoozelijk [3]) neêrge- îd was, in duin te vluchten, gelijk meer andere vrouwen;

1) In wie men licht de Nederlanders in hun Zuider- en Noorder-helft her- nnen zal.
2) kloekheid. 3) onverdiend.

daar ze van eene schoone dochter beviel, en, op haar verscheiden leggende, Kommerijn, wiens borsten zij gezogen hadde, haren merkring gaf, en belofte van haar nam, dat ze het kind, alzoo zij voor vergift vreesde (want men uit boosheid Duinrijks bloed zocht te vernielen), zoude onbekend op Heemraad Volkaarts werf te vondeling leggen, en deszelfs herkomste twintig jaren verbergen. Aldus werd dit kind, met een bloedroos op den arm geboren, in de hage gevonden, Hageroos hierna geheeten, en Grooten Vreêrik overgeleverd, die het zorgvuldig opvoedde. Kommerijn uit haar armoedje geschupt, en hier langer geen heil te gemoet ziende, vertrok naar een vreemd gewest, daar ze zich armelijk en eerlijk behielp. Verscheide voorspoken van aanstaande zwarigheden, en een vreesselijke staartstar voor haar vertrek opkomende, en de landzaten dreigende, beweegden hen raad te vragen bij Velleede, Priesterin en Waarzegster van Pan, die jaarlijks eenen jongeling, ten gezetten dage wettig bij keur en lot getrokken, eischte, om tot een zoenoffer der gekwetste Godheid gesteld te werden ten doele des Wildemans, hun van Pan opgezonden; en hoewel men ondertusschen dikwijls bij Velleede om een uitkomst [1]) aanhield, zij troostte ze niet dan met dubbelzinnige antwoord. Na twintig jaren keerde Kommerijn, oud en arm, weder, op het verschijnen van Vredegund, haar radende den schuilhoek der ballingschappe, ook door tweedracht en oproer gesteurd, te verlaten, en het vaderland en d' oude buurt te bezoeken, daar ze haar geluk zou vinden. Zij kwam er daar juist ten zelven dage, dat het bloedig lot op Adelaart viel, en hij na vele moeile ten doele des Wildemans gesteld werd. Hageroos, uit minne, en door Adelaarts langdurige gedienstigheid bewogen (te meer, alzoo hij haar effen te voren de jacht des schoffeerders handen ontweldigde), bood zich aan voor hem te sterven; maar Pan verschenen schutte dien schen en schortte het offer, niet zonder een duistre uitspraak, waarover d' omstanders verbaasd stonden. Kommerijn, op dit g

1) verlossing, bevrijding.

rucht aankomende, en hoorende den naam van Vredegund noemen, geraakte in gesprek met hun, brocht de gelegenheid der geboorte van Hageroos aan den dag, en werd voor haar getrouwigheid beloond. Toen zag men den dag door [1]) het orakel, sloot het huwelijk van Adelaart en Hageroos, beiden uit Akkergoden gesproten, en vereenigde en verzoende in dit paar Zuidzijde en Noordzijde. Landskroon kende [2]) de Noordzijde van Leeuwendaal voor een Vrijheid [3]) op zich zelve. Men verwellekomde en omhelsde malkandere van weêrzijde, en hierop ging de bruiloft in."

Bij het ontwerpen zoowel als bij de bewerking van het stuk had Vondel, zooals J. Ten Brink aantoont, de Italiaansche herdersspelen „Aminta" van Tasso en den „Pastor fido" van Guarini voor den geest, hoezeer de overeenkomst met eerstgenoemden dichter sprekender is dan met den tweeden, wien hij slechts toevalligerwijze in enkele punten nabijkomt. [4]) Geheel ten onrechte evenwel stelt Jonckbloet het stuk van Vondel op eene lijn met den „trouwen Batavier" van den Ridder Rodenburg, welk stuk niets meer is dan een hortende en stootende vertaling van den „Pastor fido". Ook zweeft den dichter Virgilius nog voor den geest in zijne herdersdichten en zijn Georgica, hoewel hij zich daardoor niet meer in die mate laat beheerschen als dit bij zijn Gijsbreght van Aemstel ten opzichte van de Æneis het geval was. Waar de dichter eens voor goed midden in zijn Nederlandsch landleven is aangeland, daar geeft hij zich vrij en blij over aan zijn eigen levende indrukken en aan de overmaat van vreugde, die de tijding van den gesloten vrede in zijn gemoed teweegbracht. In plaats van een geheel

1) Versta: kreeg men licht in. 2) erkende. 3) vrij land.
4) *Het landspel van Joost van den Vondel.* Opstel van *J. Ten Brink* in *de Gids*, 1864, IV, 117. Hij vergelijkt namelijk Adelaarts raad aan Hageroosje (Bedr. 2 toon.) met den raad, welke Daphne in Aminta aan Silvia geeft. Vooral stemt Vondel met Tasso daarin overeen, dat de personen van zijn herdersspel veel eenvoudiger en natuurlijker zijn, terwijl Guarini's herders en herderinnen erg behaagziek zijn. Vergelijk *Émile Montégut, De la nature du génie du Tasse. Revue des deux-Mondes.* 1 Sept. 1864. p. 223, 228.

nauwkeurige zinnebeeldige voorstelling, geeft hij aan het herderspel slechts in het algemeen een zinnebeeldigen achtergrond en geeft hij zijne blijdschap alleen daardoor lucht, dat hij met jeugdige frischheid het stuk verder uitwerkt. Reeds het tooneel, dat het stuk opent, is een lief genrestukje, door Nederlandsche ongekunsteldheid ingegeven en even levendig en ongekunsteld afgewerkt. De oude Kommerijn komt na een twintigjarige ballingschap, juist op hetzelfde oogenblik, in haar liefelijk geboortedorp terug, dat de oude Walter, de omroeper en bode, het groote offerfeest aankondigt:

KOMMERIJN.

Ter goeder ure toont de klare morgenstraal,
Een veurbò van de zon, mij 't oude Leeuwendaal,
Het vlek van mijn geboorte, en zijn beplante wallen;
Waar langs de versche Beek zachtzinnig komt gevallen,
De zandige oevers schaaft, en Zuid- en Noordzij deelt,
Terwijl een morgenlucht in 't boomloof ruischt en speelt.
Hier rijst de Leeuwenbrug, en ginder breidt de linden,
Waaronder mij ter sluik mijn vrijer wist te vinden,
Zijn bevende armen uit, en is alreede krom
En gemelijk, als ik, van hoogen ouderdom.
Aan deze zijde plag de koe van room te zwellen;
Aan d' andre 't welig ooft, en pruimen, en morellen.
Ik zie de landkapel des Veegods in 't verschiet,
En 't schamel [1]) dak des Gods, gedekt met mosch en riet,
Daar 't volk om zegen bidt. Ik zie ons boerehuizen,
En hoore, zoo mij dunkt, van veer de baren bruisen.
Ter goeder ure brocht ik 't hier [2]), al stenende, aan [2]),
In 't krieken van den dag, op 't kraayen van den haan,
Die vast den huisman wekt, en duizend nachtegalen,
Gewoon hun wilden zang te leeren aan de dalen.
O, goede vader Pan! gij, zegenaar van 't vee,
Mijn komst mishage u niet, in mijn geboortesteê,
Den zeilsteen van mijn hart, zoo krachtelijk bewogen.
Heeft Vredegund mij hier in deze streek getogen,
Zoo stier me voort te recht met dezen krommen stok,
Waarop ik leun en steun; verdelg den bittren wrok

1) nedrig, onaanzienlijk. 2) tot hier toe.

En wortel van 't krakeel, indien het nog blijft duren,
En leg een band van vrede om zulke nageburen.
Maar luister: wat bediedt dat eiselijk getoet,
Gevolgd van iemands stem en galm, die mij gemoet?
Hoe vat ik deze leus en onbekende reden?
Men wordt door vragen wijs; hier komt hij aangetreden.
Verstout u, Kommerijn! en vraag hem naar bescheid.

BLINDE WOUTER.

Gij Leeuwendalers! rijst; de zoendag, lang beschreid,
Het gruwlijk jaargetij verdaagt [1]) u om te loten.
De Wildeman heeft nog zijn pijlen niet verschoten:
Hij eischt den Jongeling, tot boete van 't geschil.
Gij Leeuwendalers! op; gehoorzaamt 's Hemels wil.

Op Kommerijns nieuwsgierige vraag, wat dit omroepen beduidt, wordt als van zelf en geheel natuurlijk de stof aangegeven. Even los en ongedwongen ontwikkelt zich het stuk tengevolge van de toenemende beangstheid onder het volk en van de aangroeiende liefde van Adelaart tot Hageroosje. De zaak heeft haar hoogste toppunt bereikt, als het lot Adelaart aanwijst om ten offer te strekken, Hageroosse te vergeefs zich zelve aanbiedt om in zijne plaats te sterven en, nu het zóó ver gekomen is, de Wildeman verschijnt:

Welaan, mijn fiksche boog! gij hebt me nooit bezweken [2]);
Mijn wollefspees, te taai in 't rekken om te breken!
Gedoog, dat ik u span veel stijver dan voorheen.
Nu op den nagel eerst de scherpheid van het been
Des pijls aldus beproefd, het noodigste moet voorgaan.
Nu aangeleìd: sta vast, sta vast! dat zal er doorgaan.

HAGEROOS, ADELAART, VREERIK, DE WILDEMAN.

HAGEROOS.

Maar allereerst door mij! De wilde treff' mijn hart,
Dat uwenthalve koen den strengen moordboog tart,
Mijn lief, mijn Adelaart! omhels mij eens voor 't leste:
Uw trouw verplichtte mij; nu geef ik 't lijf ten beste,

1) dagvaardt, ontbiedt. 2) begeven.

En trede in uwe plaats. Wat toeft de Wildeman?
Geen schooner wit dan dit. Dat hij den moordboog spann',
En aanlegge op mijn borst! Schiet toe, schiet toe, gij roover!

ADELAART.

Och, Hageroos! mijn bloem, mijn troost! wat komt u over?

VREERIK.

Wat razernij is dit? Wat dolheid komt u aan?
Vertrek, ik lij het niet.

HAGEROOS.

Hoe kan ik schooner staan?
Zoo moet een lief haar lief beschutten en beschermen!
Zoo sterf ze, wel getroost en vrolijk, in liefs armen!

ADELAART.

Gij sterven? neen, gewis. Dat gij uw leven spilt
Voor 't mijn, en uwe borst mij diene voor een schild;
Ik lij het niet; vertrek, vertrek, mijn uitverkoren!
De Goden eischen mij, ten zoen van hunnen tooren.

HAGEROOS.

De Goden wraken mij, zoo 't offer hun mishaagt.

VREERIK.

Hier wordt een jongeling vereischt, en geene maagd.

HAGEROOS.

Welaan, zoo laat een pijl dan twee gelieven paren,
En recht door mijne borst in 's minners boezem varen,
En hechten hart aan hart, en lijf aan lijf te hoop!
Zoo paren minnaars best; men leît geen vaster knoop.

DE WILDEMAN.

Dat geldt dan man en wijf; ik zweer het bij den vader!

VREERIK.

Vertrek, mijn kind! hij schiet, hij schiet u beî te gader.

HAGEROOS.

Schiet toe, gij Wildeman! schiet toe, schiet toe, geen nood:
Al wie uit liefde sterft, die sterft de zoetste dood.

ADELAART.

Hoù op, o Wildeman! o Hageroos, mijn leven!

HAGEROOS.

Doorschiet mijn boezem eerst.

DE WILDEMAN.

Gij zult er beide kleven [1])!
Ik ken noch maagd, noch knecht, wie achter staat, of voor.
De boog en pijl zijn blind. Dat kost, dat gaat er door!

Nu komt als *Deus ex machina* Pan ten tooneele, die beiden van den dood redt. Kommerijns komst heldert het raadselachtige op, dat in de woorden van den God was gelegen, en de strijd, die jaren lang heeft voortgeduurd, vindt eene vreedzame oplossing in de feestelijke viering van de bruiloft der beide kinderen van den God.

»'t Is bruiloft in de weide,
't Is bruiloft op het land!
Nu danst om deze beide,
En huppelt hand aan hand,
Om Hageroos en Adelaart,
Door ongeveinsde min gepaard,
Door reine liefde en trouw vergaàrd [2]),
O zoete, zachte band!
De Zuid- en Noordzij paren
Zich in dit paar te hoop [3]).
De Tweedracht is vervaren [4]),
Men leìt een vasten knoop.
Men weet van landkrakeel, noch nijd,
Van wederwaardigheid noch spijt;
Men zoent, omarmt, bemint, en vrijt,
De Twist is op de loop."

Het eenvoudig natuurlijk geschreven stuk vondt weerklank in de algemeene stemming van het volk. Het werd den 7 Mei vertoond en vond zooveel bijval, dat het nog viermaal binnen enkele dagen moest gespeeld worden, (den 11 en 14 Mei, en den 2 en 23 Juni).

Wil men het feestspel goed beoordeelen, dan behoort men evenwel niet uit het oog te verliezen, dat het van meer dan

---

1) blijven. 2) vereend verbonden. 3) te zaàm.
4) weggevaren, verdwenen.

twee eeuwen dagteekent [1]), en in een tijdsgewricht te huis behoort, waarin de Italiaansche herderspoëzij, dank zij het schoolsche Classicisme, overal het burgerrecht had verworven. Zelfs over de ernstige Amsterdamsche burgers was de geest van Accadië nedergekomen, en de „Edelachtbare Heeren" van den stedelijken raad lieten zich zelven en hunne eerzame wederhelften als herders en herderinnen uitschilderen. Mocht daarom evenwel iemand zich geneigd gevoelen om Vondels vrede-idylle als een soort van herdersdicht in rococo-stijl te veroordeelen, dan zij hem de welgemeende raad toegedeeld om eerst en vooral Ten Brinks opmerking ter harte te nemen: [2])

„Joost van den Vondel was autoditakt in den aanvang van de schoonste dagen der Republiek, toen belezenheid in de klassieken eene veel indrukwekkender aanbeveling was dan het schoonste talent. Wrake het wie wil — Vondels vergoding van den klassieken modesmaak was natuurlijk en wettig, somtijds zelfs heilzaam voor zijne ontwikkeling. Maar er ontstond tevens een dualisme in zijn talent, er ontstond een streven naar latijnsche cierlijkheid naast een driftig, onbelemmerd opbruischen van zijn echt amsterdamschen, helderzienden poortersgeest — een dualisme, dat de even aangeroerde onvolkomenheden van zijn Lantspel volledig verklaart en veelzins vergoelijkt." Eene duitsche vertaling van de „Leeuwendalers" schijnt niet te bestaan; Gryphius nochtans maakte van het stuk gebruik bij zijne „Geliebte Dornrose" en nam enkele gedeelten daarvan over, zooals de koddige woordenstrijd (II Bedr. 3 Toon.) tusschen de landbouwers Warner en Govaart over eenen haan met een gebroken poot en een half verdronken lam. [3]) Op zich zelf beschouwd, en niet als gelegenheidsstuk, zooals het oorspronkelijk werd vervaardigd, verliest het stuk evenwel veel in waarde, en wel hoofdzakelijk daarom, omdat het beste

1) De „Leeuwendalers" werden bij gelegenheid der Vondel-feesten, den 5 Februari 1879 te Amsterdam ten tooneele gebracht en mochten op nieuw veel bijval vinden onder de feestvierenden.

2) Zie *Ten Brink, Het Landspel* t. a p. blz. 127.

3) Vergelijk Dr. *R. A. Kollewijn*, Ueber den einflusz des holländischen Drama's auf Andreas Gryphius. Heilbronn, Gebr. Henninger. 1880.

wegvalt, namelijk de geschiedkundige achtergrond, die Vondels karakter, na al de dichterlijke en godsdienstige veeten der verloopen jaren, in zijn kinderlijken eenvoud en in zijn beminnelijke goedhartigheid doet uitkomen.

In het volgend jaar, — 1649, — sloeg Vondel weder meer stemmige akkoorden aan. In een treurspel van vijf bedrijven behandelde hij Salomons val, en ook dat stuk mocht de gunst van het publiek verwerven en kon zich jaren lang op het tooneel staande houden. De schrijver over Nederlandsche letterkunde Jonckbloet, die niet erg met Vondel is ingenomen, noemt dit stuk het beste van al Vondels stukken. Hiermede zijn het evenwel de meeste andere kunstrechters in Nederland niet eens, hoezeer zij ook met den meesten lof spreken van den meesterlijken taalvorm zoowel als van de voortreffelijke bewerking van dit treurspel, dat een zoo treffend gemoedsleven schildert. En dezen lof zal wel iedereen gerechtvaardigd achten, die niet bij voorbaat aan alle bijbelsche stoffen zijne belangstelling ontzegt.

X.

De Stadspoëet van Amsterdam.

„De kunst is langk, het leven kort, zeide Hippokraat. Niemand wordt met de kunst, wel met eenen trek tot de kunst, geboren. Men klimt, al hijgende en zweetende, van langer hand, de steilte van Parnas op. Oefeninge en wakkerheid wetten het vernuft, en struikelen leert opmerken; zoo dat men, na verloop des tijds, te rugge ziende, misstellingen en dolingen, in rijmen of andersins begaan, leert wraken; ook riekt, hoe alles niet met een even goede luim gedicht zij. De goede vader Homeer sluimert zelf bij wijlen. Een zelve seizoen is

jaarlijks hetzelve niet; en vruchten en bloemen, uit eenen zelven spruit en steel gesproten, verschillen dikwijls niet luttel. Hierom wenschte ik liever een deel mijner groene en onrijpe verzen onherdrukt, en hebbe het herdrukken, sommige jaren, gestuit; doch nu uit u vernemende, hoe Hartgers op het sterk aanhouden eeniger Mæcenaten en beminderen [1]) der Nederduitsche Poëzye, gezind is mijn verstrooide gedichten bijeen te zamelen, en op een nieuw in het licht te brengen; zoo zal ik, mijns ondanks, moeten gedoogen, dat men voor kunst mede opveile eenige rijmen en regels, nutter gescheurd en verworpen."

Met deze bescheiden [2]) bekentenis leidde Vondel de uitgave zijner kleinere gedichten in, die door den boekhandelaar Hartgers in 1644, drie jaren na zijne bekeering, in het licht werd gegeven. Dat een boekhandelaar zulk een onderneming aandurfde is een bewijs, dat Vondel, ten spijt van alle ondergane bestrijding, nog op talrijke vrienden en begunstigers mocht rekenen, en ten spijt van zijn terugkeer tot de kerk ook bij het protestantsch publiek in aanzien was. Aan vijanden echter ontbrak het hem ook hier niet. Uit den bundel van Hartgers waren de godsdienstig-staatkundige hekeldichten uitgelaten, inzonderheid die, welke met de godsdienstige gevoelens van den bekeerling niet meer strookten en die hij, als Katholiek, liefst aan de vergetelheid hadde prijs gegeven. Deze omstandigheid maakte zich een bekwaam jongmensch van 20 jaren ten nutte; hij verzamelde alle uitgelaten stukken, schreef er eene inleiding voor, waarin wel is waar 's dichters kunst geprezen werd, maar daarentegen zijn godsdienstig karakter overeenkomstig het gewone schimprecept (wispelturigheid, overdreven verbeelding, kwade trouw enz.) werd aangevallen, en gaf het boekje als het „tweede deel van

---

1) liefhebbers.

2) Ook in de werken zijner jeugd vindt men overheerlijke plaatsen. Als een voorbeeld haalt *Van Vloten* (*Vondel-Almanak* 1876. bl. 11) het levendige krachtige soldatenlied aan uit „Jerusalem verwoest" (aan het einde van het I bedr.)

Vondels poëzij" in 1647 te Schiedam [1]) uit. Bijzonder ergerde zich de vijandelijke uitgever aan de „Inleiding tot de Groots Testament", die den Protestanten geheel en gansch ongelegen kwam. Zoo verhaalt Brandt, die er bijvoegt, dat het jongmensch wel degelijk met kwade bedoelingen tegen Vondel bezield was, dat hij echter op rijperen leeftijd gekomen, berouw had deze kwajongensstreek te hebben uitgehaald en zelfs aan Vondel en aan verscheidene zijner vrienden zijn leedwezen daarover betuigd heeft. Gelijk thans met tamelijke zekerheid is uitgemaakt [2]), was dit jongmensch niemand anders dan Brandt zelf, en hij heeft zijn onrecht daardoor goed gemaakt, dat hij in lateren tijd zelfs Vondels oprechte vriend en levensbeschrijver is geworden.

Hoezeer ook de boosaardige uitgever den dichter in zijne godsdienstige overtuiging aantastte, als dichter heeft hij hem nochtans zeker niet veel geschaad. Dit tweede deel gaf den Protestanten den wel is waar wat mageren troost, dat Vondel althans een tijd lang tot de hunnen had behoord, dat hij met hen tegen paapschen en Spanjaards had geijverd en met het onfeilbaar bijzonder onderzoek had gedweept, en dat de hooggbegaafde dichter alleen door zijne wispelturigheid en door zijn zwakheid van karakter van hen was afgevallen; — doch juist

---

1) *Brandt* zegt „te Rotterdam", wat echter een vergissing is. Zie *J. A. Alberdingk Thijm*, *Portretten van Joost van Vondel.* Amsterdam. Van Langenhuysen. 1876. blz. 120. — *Nieuwe Kunstbode.* I. n. 14 en *Van Lennep* V. 549. IX. 145.

2 *Jonckbloet* (*Het Brandt-Vondel-vraagstuk*, in het *Tijdschrift voor Nederl. Taal en Letterkunde. Leiden*, *Brill.* 1881. — 1 *Afl.* bl. 47—59, meent dat het bijna onmogelijk is, om in Brandts woorden (Leven van Vondel, Uitg. Verwijs, bl. 72, 73) niet een bekentenis van eigen schuld te vinden. Wat beide mannen van elkander vervreemdde en later weder vriendschap deed sluiten, is niet met volkomen zekerheid opgehelderd. Mijns bedunkens is het niet onmogelijk, dat de hoofdoorzaak der vijandelijke stemming van Brandt jegens Vondel zal gelegen geweest zijn in zijn afkeer van Vondels godsdienstige belijdenis. Daarop doelt de geheele aanval in de voorrede van het tweede deel. — Niet onaardig en humoristisch is Jonckbloets ontdekking, dat de lijkrede op Hooft, die Brandt gemaakt en de schouwspeler Adam van Germez heeft gehouden op den 28 Mei 1647, zooveel mogelijk *woordelijk* vertaald is uit de Lijkrede van Kardinaal du Perron op den Franschen dichter Ronsard.

door dien mageren troost werden zij uitgelokt om ook in het vervolg hunne aandacht te vestigen op hetgeen hij voortbracht en zich dit voor zooverre dit mogelijk was, te laten welgevallen.

Vondel kwam hun in dit verkeer op het gebied des geestes te gemoet, door dat hij slechts korten tijd na zijne bekeering van uitsluitend godsdienstige en nog wel specifieke katholieke onderwerpen langzamerhand weder op de vrijere en ruimere baan terugkeerde, op welke hij vroeger zich bewoog, zijne letterkundige studiën voortzette, aan de openbare aangelegenheden van zijn vaderstad en van zijn vaderland een allerwerkzaamst aandeel nam en door gelegenheidsdichten een aanzienlijken kring van vrienden en bekenden aan zich verplichtte. Hij werd weder geheel en gansch de oude Vondel: de ijverige en onvermoeide arbeider aan den opbouw van Nederlandsche taal en letterkunde, de geestdriftvolle zanger der vrije Nederlanden, van hunne staatsmannen, helden, kunstenaars en geleerden, de altijd gezellige en geziene man der meer beschaafde burgerij, de onuitputtelijke stads- en feestdichter der groote en voorname handelsstad Amsterdam.

Stadspoëet te zijn van Amsterdam had in die dagen nog al heel wat te beduiden. De Vereenigde Nederlanden waren eene grootmogendheid van den eersten rang, de eerste zeemogendheid der geheele wereld. Holland was de machtigste van de zeven vrije provinciën, en Amsterdam was de ziel van Holland. De vermogende burgergezinnen der stad zonden hunne zonen als gezanten naar Londen, Stokholm, Moskou en Parijs, als admiraals en zeekapiteins tot over den Atlantischen en den Stillen Oceaan, als stadhouders en koloniale ambtenaars naar de Molukken en de Antillen, naar Voor-Indiën en Brazilië, naar New-York, dat destijds nog Nieuw-Amsterdam heette, en naar het vijfde werelddeel, dat onder den naam van Nieuw-Holland bekend was. Zij heerschten over het eiland Ceylon en over Kaapland. Zij hadden de haringvisscherijen in pacht aan de Engelsche kusten en de walvischvangst in Groenland; zij betwisten aan de Engelschen

en de Denen het bezit der Noord-Amerikaansche kusten en aan de Spanjaards dat der Philippijnsche eilanden; zij ontnamen aan de Portugeezen de heerschappij over de Soenda-eilanden en zelfs voor een tijdlang over Brazilië. 35000 schepen doorkruisten den Oceaan met de Nederlandsche vlag in top en het groote middelpunt dezer heerschappij ter zee was Amsterdam, welks paleizen, magazijnen en bolwerken door een reuzenwoud van masten werden ingesloten. Hunne zeehelden, Tromp, de Ruijter, Corn. de Witt en hoe zij ook verder mogen heeten, streden met de admiraals van Cromwell en van de laatste Stuarts de grootste zeeslagen, die totdusverre ooit waren geleverd; hunne staatsmannen verschenen naast de vertegenwoordigers der oudste vorstenhuizen op het vredecongres te Munster, en onderhandelden met Keizers en Koningen over de gewichtigste levensvragen die Europa op staatkundig gebied beheerschten; hunne waardigheidsbekleeders, hoezeer dan ook slechts hoofden van voorname burger- en koopmansgezinnen, deden met het volste recht hunne aanspraken gelden om door de gezanten der mogendheden als gelijken behandeld te worden, evenzoo goed als de gemachtigden der oude republiek Venetië, met welke Holland in dien tijd meer dan eens als bondgenoot de gemeenschappelijke belangen van het christelijk Europa voorstond. [1])

Doch niet alleen was Amsterdam het middelpunt van den toenmaligen wereldhandel, het was ook het brandpunt van een levendige bedrijvigheid op verstandelijk en godsdienstig, op wetenschappelijk en kunstgebied, evengoed als dit met Parijs of Londen in dien tijd het geval was. Niets is meer in strijd met de waarheid, dan dat men zich de Nederlanders dier dagen als kleinburgerlijke winkeliers en makelaars, als ruwe matrozen en scheepstimmerlieden voorstelt. Hun Hugo de

1) Dit bondgenootschap droeg zelfs de goedkeuring weg van P. C. Hooft. Hij vraagt:

„Waer is paer van vernuft en van kraften zoo kloek,
Als de Leeuw met het swaert, en de leeuw met het boek?"

d. w. z. de Hollandsche leeuw en de leeuw van den H. Marcus met het Evangelieboek.

Groot was de uitstekendste van allen, die destijds van de wijsbegeerte van het recht hunne studie maakten, en bovendien een ervaren taalkundige en godgeleerde; hun Joan de Witt een staatsman van den eersten rang, een uitmuntend wiskundige en een republikeinsch karakter van oud-romeinsch allooi. Hun Christiaan Huygens bevorderde door de belangrijkste onderzoekingen den vooruitgang der wiskundige wetenschappen, hij ontdekte en berekende den grooten ring van Saturnus en was de eerste, die de leer van de golving der lichtstralen uitvond. Hunne protestantsche godgeleerden Voet, Coccejus, Maresius, Makovius, Amesius, Alting worden nog heden door de Protestanten als schitterenden sterren aan den hemel der godgeleerde wetenschap beschouwd. Met de bloeiende hoogeschoolen te Leiden, Utrecht en Groningen wedijverden de academiën van Franeker en Harderwijk, van Deventer en Amsterdam in de beoefening van alle vakken van het intellectueele leven. Klassieke taalstudie en vorming werden te Amsterdam en te Leiden vertegenwoordigd door mannen, die eene Europeesche vermaardheid hadden verworven; te Amsterdam leeraarde Caspar van Baerle, te Leiden Geeraart en Isaac Vossius. Tegelijk met de klassieke studiën legde men zich toe op de beoefening der vaderlandsche geschiedenis en letterkunde. De voortreffelijkste tooneelwerken der ouden, zooals de Electra van Sophokles, werden in den schouwburg opgevoerd en vonden aldaar bijval. Italiaansche en Duitsche kunstenaars, zooals bijv. Sandrart, kwamen zich in Holland vestigen. De meer beschaafde kringen der groote handelsstad waren geheel op de hoogte van hunnen tijd. Als toevluchtsoord van allen, die aan verdrukking blootstonden, bood zij aan de meest uiteenloopende richtingen op godsdienstig, staatkundig en wetenschappelijk gebied de gewenschte gelegenheid ter ontwikkeling. Portugeesche Joden en Engelsche Puriteinen, Fransche ballingen en Duitsche Wederdoopers ontmoetten hier elkander. Met de beoefening der natuurlijke wetenschappen ontlook hier de nieuwere wijsbegeerte, en hand aan hand met de stroomingen in allerlei richting, waartoe het

bonte mengelmoes der protestantsche sekten noodzakelijk moest leiden, ontwikkelde zich de moderne vooruitgang. Terzelfder tijd dat Vondel in zijne hekeldichten de Amsterdamsche dominees afstrafte, hield Descartes zich te Amsterdam, Leiden en Haarlem met sterrekundige waarnemingen bezig. Terzelfder tijd dat Vondel te Amsterdam de psalmen Davids vertaalde, bracht de studie der Cartesiaansche wijsbegeerte Spinosa tot het Pantheisme.

Met die veelzijdige bemoeiingen op het gebied des geestes hield de bedrijvigheid op staatkundig gebied gelijken tred. Ternauwernood was te Munster de vrede gesloten, die de rechten der betrokken natien omschreef en een einde maakte aan den tachtigjarigen oorlog der afgevallen Nederlandsche provinciën tegen Spanje, — of scherper dan ooit teekende zich het dualisme af, welks kiem in de staatsinrichting der nieuwe mogendheid lag besloten en dat de vrije burgers in twee vijandelijke legerkampen verdeelde. Van den eenen kant namelijk de aristocratische partij, voortgesproten uit de deftigste burgergeslachten der zeven onafhankelijke provinciën, invloedrijk door hare rijkdommen, hare bekwaamheden, hare werkkracht en hare liefde tot de vrijheid en haren steun vindend in de republikeinsche staatsinrichting en in de verdienste, die zij zich deswege had verworven, — daartegenover van den anderen kant een Vorst, dien de oppermachtige Staten slechts uit nood tot hun legeraanvoerder en in bepaalde gevallen tot scheidsrechter hadden aangesteld, die echter sterk was door zijn invloed op het leger en door de roemrijke herinneringen aan zijn stamhuis verbonden, en in den strijd tegen de aristocratie gerugsteund werd door het leger, door de mindere volksklasse, door alle ontevredenen, die in een of ander opzicht zich niet konden vereenigen met de bestaande orde van zaken, — ziedaar de beide elementen, die met elkander onvermijdelijk in botsing komen moesten. De aristocratische burgerpartij had sinds de tweespalt tusschen Oldenbarnevelt en Prins Maurits tot bondgenooten de voorstanders der godsdienstige verdraagzaamheid en vrijheid; de oranje-

partij zocht haren steun bij de aanhangers van het oude onverzettelijke Calvinisme. Prins Frederik Hendrik, sinds 1625 Stadhouder over Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland en Overijssel, had door een verstandige en verzoenende staatkunde eenigermate althans het evenwicht weten te bewaren tusschen de partijen en beide tot een gemeenschappelijk optreden tegen Spanje weten te bewegen. Bij zijn overlijden echter in 1647 sloeg de tweespalt, die tot dusverre slechts inwendig had blijven voortduren, tot een openbaren strijd over. Willem II, zijn zoon en opvolger, die den ouderdom van 21 jaren bereikt had, toen de Westfaalsche vrede werd gesloten, een bekwaam en eerzuchtig vorst, maakte van de eerste gelegenheid de beste gebruik om zijne macht uit te breiden. In zijne hoedanigheid van scheidsrechter in een geschil over machtsbevoegdheid tusschen Holland en de vier andere provinciën matigde hij zich een al te onbeperkt gezag aan tegenover eerstgenoemde provincie, liet hij den Admiraal Witte Cornelisz. de Witt, die zonder zijn verlof uit Brazilië in den Haag was gekomen, in hechtenis nemen en zes der invloedrijkste afgevaardigden van Holland in het slot Loevenstein gevangen zetten, en gaf hij eene afdeeling soldaten bevel om op Amsterdam los te rukken en de stad te overrompelen, (30 Juli 1650). De Amsterdammers hadden het alleen aan hunne dapperheid en hunne vastberadenheid te danken, dat hunne stad ~~niet~~ in 's Prinsen handen viel en dat graaf Willem van Nassau, Stadhouder van Friesland en Groningen tijdig genoeg aankwam om hen te ontzetten. Toen kort daarop Willem II overleed besloten de Staten-Generaal, die in Januari 1651 in den Haag bijeengeroepen waren, deze waardigheid niet weder te vergeven. Middelerwijl echter verduisterde de staatkundige gezichteinder in het buitenland. Nog in hetzelfde jaar vaardigde Cromwell, als het hoofd der Engelsche republiek de „Navigatie-acte" uit, door welke Hollands scheepvaart en handel in de hoogste mate werden belemmerd. Zonder dat er zijnerzijds eene oorlogsverklaring was voorafgegaan tastte de Engelsche vlootvoogd R. Drake den 29 Mei 1652

e Hollandsche vloot onder aanvoering van Maarten Tromp an, omdat deze geweigerd had zijne vlag voor de Engelschen strijken. Tevergeefs stelde de Raadspensionaris Adriaan auw, die als gezant naar Londen heentoog, alles in het erk om het uitbarsten van een oorlog ter zee te voorkomen. e oorlogsverklaring had plaats en nagenoeg twee jaren lang erd van weerszijden met de grootste inspanning gestreden. e Hollandsche handel werd zeer belemmerd, doch de holndsche wapenen verwierven zich ten spijt van menige nederag, den schitterendsten roem. Reeds in Augustus 1652 joeg e admiraal Michiel Adriaansz. de Ruijter op de hoogte van lymouth eene vijandelijke vloot uiteen, die de zijne ver in ntalsterkte overtrof. In October zagen de Ruijter en Corn. e Witt zich genoodzaakt om voor de vereenigde vloten van lake en Ascue de wijk te nemen, doch reeds in December reef Maarten Tromp deze naar den Teems terug. Een zeeag bij Portland, begonnen den 28 Februari 1653 en den en 2 Maart in de nabijheid van het eiland Wight voortget, bleef onbeslist: de Hollanders verloren 18, de Engelhen 24 schepen. Jan van Galen, admiraal der Nederndsche vloot in de Middellandsche zee, behaalde op den 5 Maart bij Livorno een schitterende overwinning op de ngelsche vloot, die langs de Toskaansche kusten kruiste, och overleed negen dagen later aan de bekomen wonden. n twee volgende zeegevechten, den 12 Juni en den 10 Auustus, kon Tromp op de Engelschen wegens hunne overacht geen voordeel behalen, terwijl hij in het tweede reeds j de eerste schoten sneuvelde; zijn scheepsvolk weerde zich hter zoo dapper, dat de overwinnaar haast evenveel schade ed als de overwonnene: Generaal Monk nl. verloor 8 scheen, de Hollanders 10.

Toen de vrede van Westminster in 1654 aan den langdugen zeeoorlog een einde gemaakt had, ontstonden er op euw binnenlandsche verdeeldheden. Door de geheime overnkomst met Cromwell, acte van seclusie genaamd, welke t vorstenhuis van Oranje voor altijd van het stadhouder-

schap vervallen verklaarde, krenkte Joan de Witt de nog altijd machtige partij der prinsen ten zeerste. Op godsdienstig terrein riep de wijsbegeerte van Descartes nieuwe woelingen in het leven, daar de eene partij der protestantsche godgeleerden, aan welker spits Voet (Voetius) stond, de Cartesiaansche wijsbegeerte als gevaarlijk voor het geloof veroordeelde, terwijl de andere onder aanvoering van Cock (Coccejus) de studie der wijsbegeerte en der ingewijde wetenschappen ten hoogste aanbeval. Eerstgenoemden werden door de Oranjepartij, laatstgenoemden door de aristocraten-partij gesteund. Tot aan 1672 bleef intusschen deze laatste aan het roer. Onder het beheer van haar uitstekenden leider den Raadpensionaris Joan de Witt, een der grootste Nederlandsche Staatsmannen, wist zij door nieuwe staatswetten tegen het vroegere stadhouderschap („het eeuwig Edict" en „de Harmonie-acte") hare macht te bevestigen, oefende zij in 1655—1660 een beslissenden invloed uit op den Zweedsch-Poolschen oorlog en behaalde zij in een tweeden oorlog ter zee nieuwe overwinningen op Engeland

Dat was de omgeving, dat was den tijd in welke Vondel leefde en dichtte. Gold het hier slechts een gevoeligen lierdichter of een tooneeldichter, die alleen aan zijnen schouwburg denkt, dan ware het zeker overbodig om al die zaken in herinnering te brengen. Doch Vondel was meer dan dat: hij was de zanger dier bonte wereld, hij was de zanger van dien veelbewogen tijd. Als dichter heeft hij dat alles doorleefd. In zijne lierzangen, liederen, feestgedichten, staatkundige zangen, hekel- en puntdichten zien wij die wereld als in een bont kleurenspel, nu eens jubelend dan weder treurend, nu eens strijdlustig dan weder naar vrede hijgend, nu eens hoog gevoelig dan weder wild opbruisend, altijd echter waarachtige, geestdriftvolle vaderlandsliefde ademend, voor ons gezicht voorbijtrekken.

Hier dankt hij in een hooggestemden lierzang den anders zoozeer gehaten Noordenwind, dat hij Hugo de Groot, Hollands sieraad, noodzaakt langer in zijn vaderstad te vertoeven, daar

wijdt hij een laatst vaarwel aan den afreizenden vriend, terwijl hij elders weeklaagt bij het graf van den besten der mannen. Katholieken en Protestanten betwisten elkander de Groot: Vondel eischt hem op voor de Katholieke Kerk. Midden in dien strijd hoort gij vroolijke feesttoonen weerklinken: de Koningin van Polen Louisa Maria van Gonzaga brengt met Kerstmis een bezoek aan de Hollandsche wereldstad, en Vondel heet haar uit dezer naam welkom. Het jaar daarna doet de Keurvorst van Brandenburg zijn intocht met eene andere Louise, de oudste zuster van stadhouder Willem II, zijne bruid; als feestredenaar maant hij hen op een plechtige wijze aan:

»Verdadig en beschut de vrijdom van 't gemeen
Verschoon des landzaats hals van al t' ondraagbre jukken;
Laat niemand, die u eert, verdelgen of verdrukken,
Dat goedertierenheid in al uw daden blijk'.
De goedheid maakt vorstin en vorst een God gelijk."

Op nieuw luidt de doodsklok. De groote taalgeleerde Caspar van Baerle wordt tèn grave gedragen. In plaats van wraak te nemen over de hatelijke onverdraagzaamheid, waaraan Van Baerle en Hooft zich tegenover hem schuldig maakten, treurt hij innig gemeend over beide mannen, welke Amsterdam tot een ander Tempe gemaakt hadden en wier vriendschap zelfs de dood niet kon verbreken.

Met de innigste blijdschap echter gaat hij de vredeboden te gemoet, welke tegelijk met den olijftak ook de plechtige, door het volkenrecht gestaafde oorkonde aanbrengen, dat Europa de Vereenigde Nederlanden als een zelfstandigen staat erkent; met gelijke zelfvoldoening spreekt hij zijn zegen uit over den bouw van het nieuwe stadhuis en doet hij bij de voltooiing daarvan zijn „bouwzang" hooren.

Daar tusschen door klinken rouwzangen, gelukwenschen en bruiloftsliederen voor den kring zijner vrienden en bekenden. Maarten Lootens wenscht Vondel er geluk mede, dat hij, in weerwil van zooveel sterfgevallen om hem heen, den

moed heeft om de treurende stad door een vroolijk bruidsfeest op te beuren. De bruid van zijnen vriend Jacob Hinloopen, den grooten walvischvaarder in Groenland, wenscht hij geluk, omdat zij hem, den beheerscher van alle walvisschen, in hare netten heeft gevangen. Zijnen vriend David de Leeuw schildert hij af als een ontembaren leeuw.

»Neen wij zijn te vrij geboren:
  Niemand sluite ons in een kouw!
Zou een maagd den man bekoren,
  Of hem leggen aan een touw?
Zou een Leeuw zich laten toomen,
  Die zijn eigen krachten kent?
Zou een Leeuw voor iemand schromen?
  Vrijheid is zijn element;
In de vrijheid moet hij leven,
  Moet hij sterven, als een held;
Z' is hem, als een recht, gegeven,
  Dat hij bij zijn titels stelt."

Vrij moge evenwel de fiere koning der woestijn zijne manen schudden, Jonkvrouwe Cornelia Hooft maakt al zijn vrijheidsbegrippen te schande en „voert den leeuw aan den leiband", en de dichter laat zijn gelukwensch hooren nu hij gelukkig getemd is. Wordt echter van den eenen kant de grond gelegd voor nieuwe geslachten, andere dierbare vrienden dalen ten grave. Nu eens volgt de dichter in rouwgewaad den lijkstoet van den wakkeren burgemeester Pancras, dan weder heeft hij te treuren over het verlies van den grooten taalkenner Geeraart Vossius, een andermaal klaagt hij bij de lijkbaar van den voortreffelijken stadsorganist Dirck Sweeling en orgel en stad treuren beide mede.

Middelerwijl is in Engeland de omwenteling losgebarsten. Een gansche reeks van dichtstukken beschrijft ons haar ontstaan, hare uitbreiding en haar bloedig einde. Wel is de dichter republiekeinsch gezind maar geen omwentelingsman. Als echt vaderlander staat niets voor hem hooger dan de wettelijk gevestigde en door het recht erkende orde. In Hol-

land is deze voor hem de republiek, en Engeland het koningschap. Geruimen tijd reeds vóór dat Cromwell zich met geweld van het gezag had meester gemaakt en in zijn willekeur een vijandige houding tegen de republiek der Vereenigde Nederlanden had aangenomen, laat Vondel zijne stem hooren tegen de hongerige „puriteinsche bedelbrokken", die uit hun onherbergzame woestenijen kwamen afdalen om de voorraadschuren en magazijnen der nijvere Londensche burgers ledig te plunderen. Vertoornd en verontwaardigd zit hij hen op de hielen met zijn geharnaste liederen en hekeldichten: „Klachte over de Weêrspannelingen in Groot-Brittanje"; — „Morgenwekker der Sabbatisten"; — „Het Rad van Avonturen"; — „Mundus vult decipi" (1644); — „Henriette de Bourbons ontstelde grootmoedigheid"; — „Karel Stuarts gemartelde majesteit"; — „Aan de Koning-dooders van Engeland" (1649); — „De Pinxterbloem van Schotland" (1651); — „Protecteur Weêrwolf" (1653). — Cromwell's huichelachtig schrikbewind kastijdt hij in de volgende platte en krasse verzen:

PROTECTEUR WEERWOLF.

Milord Isegrim, van den boozen Geest bezeten,
Had den goeden Herder de keel afgebeten;
Nu wordt hem de Kudde, die dus lang ging dolen,
En de stal met schapen en bokken bevolen;
Hij bewaart de Vleeschhal en Bijl met zijn Vleeschhouwers Honden,
En hun Hoofden met Halsbanden als rekels gebonden,
Hij mag de schapen scheren, villen, en stropen,
Lardeeren, braden, met hun eigen vet bedropen.
Hij ontvangt, in spijt van blinden en zienden,
Costumen, en schipgeld, vrijbuitgeld en tienden.
Maar als hij uit zijn Bijbel begint te spreken,
Dan hoort men den Duivel de Passie preêken:
Dan kan hij kwijlen en verkenstranen huilen,
Bij heele plassen, daar krokedillen in schuilen.
Och, arme gentlemans! beschreit uw oude zonden,
Nu wordt u de staart eerst te deeg opgebonden.
Gij bruidde koning Karel, zo na als veur,
Nu bericht u een schobber, een protekteur.

Doch een ruimer en schooner gezichteinder rijst thans voor den dichter op. Nederlands heldenschaar gordt zich aan ten strijde tegen Cromwell's aanmatigingen, en tegen de krenking van het bestaande zeerecht door de „*Navigatie-acte.*" Tromp, De Ruyter, De Witt, Van Galen steken met hun prachtige vloten in zee. Het Kanaal en de Middellandsche Zee hooren het gedonder hunner kanonnen. Engeland betwist aan Holland de wereldheerschappij, die het den Spanjaards ontrukte. Beide republieken spannen al hare krachten in. Andermaal hoort men in Amsterdam van angstvolle bekommeringen, van jobstijdingen, van nieuwe uitrustingen, van strijdrumoer en berichten van gewonnen zeeslagen. De Nederlandsche zeehelden toonen zich meesters in de krijgskunst en verrichten wonderen van dapperheid. Hoezeer ontvlamt niet 's dichters gemoed in het heete van dien strijd! Hoe gaarne maakt hij zich niet tot heraut der algemeene geestdrift! Met welk een vuur bezingt hij den heldenmoed van een Tromp, een De Ruyter, een Van Galen! 't Is waar, niet altijd zijn nu zijn verzen geschaafd en gepolijst, maar zij zijn vol kracht en leven en van ware vaderlandsliefde doorgloeid.

SCHEEPSKROON

BEHAALD DOOR

JOAN VAN GALEN,

ADMIRAAL DER HOLLANDSCHE VLOOT, IN DE MIDDELLANDSCHE ZEE.

Tempera navali fulgent rostrata corona [1]).

Zou de Leeuw van Holland flaauwen,
  Na een zeegevecht of twee?
Neen, hij slaat al weêr zijn klaauwen,
  Op de Middelandsche zee,
  Onder het Tuscaansche strand,
  In het hart van Engeland,
Rukt en scheurt het voort aan slentren,
Schreeuwt nu, dat hij niet durf entren [2])!

1) D. i. Een scheepskroon vonkelt om zijn slapen.
2) De Staten hadden hem verweten, den oorlog te slap door te zetten.

Kielen neemt hij op zijn tanden,
Steekt haar buskruitkamers aan,
Als zijn grimmige oogen branden,
Die gelijk twee lonten staan
In het hoofd, wanneer hij raast,
Vier en rook ten neus-uitblaast,
En het zeeschuim komt gedropen
Uit zijn muil, in bloed verzopen.

Om den zeevloek t' achterhalen
Past matroos op zijn getij,
En de moedigheid van Galen
Zet nu alle zeilen bij,
Daar hij vijftien roovers [1]) ziet,
Buiten Medices gebied [2]),
Tuimelen op zoute gronden,
Als een jacht van waterhonden.

»Valt nu!" riep hij, »valt aan 't stroopen,
Dieven, tuk op scheepsverraad!
Die een Fenix [3]) af komt loopen,
Daar men zich op trouw verlaat,
En al stil, aan 's Hertogs kust [4]),
Onder zijne vleugels rust,
In den schoot der vrije haven [5]),
Daar men weet van gier noch raven.

Zijt ge krijgsmans, haalt uw staarten
Niet verbaasd, als rekels, in!
Nestelaars in zeegevaarten,
Geen patrijs, in Engelsch tin,
Geene sausen schaft men hier,
Bij het brandende oorlogsvier.
Hier beschooit men andre tonnen
Als de brouwer brouwt te Lonnen.

Hier geldt bulderen, noch stampen,
Noch geen borstweer van een mijl;
Rustig boord aan boord te klampen,
Is der Batavieren stijl."
Dus riep Galen; op dat woord,
Klampt men moedig boord aan boord,

1) Versta: Engelsche schepen. 2) Versta: bij Toscanen, het rijk der Medici's
3) Een door de Engelschen in de haven van Livorno overrompeld schip.
4) Die van Toscanen. 5) Livorno.

Dat de borst en ribben kraken,
Onder het salpeterbraken.

Al de kusten van Tuscanen,
  Gansch Livorne, op muur en trans,
Duizend duizend Italjanen
  Zagen zeewaart, wien de kans
  Van dit onweêr in de lent,
  Van dit dondrende element,
Zwavelvier en lucht en baren,
Eerst verslinden zou of sparen.

Galen, in zijn been geschoten,
  Staat op 't ander eens zoo vast,
Even trotsch en onverdroten,
  Als een steenrots, voor de mast;
  Even rustig, even fier,
  Onder d' ijzers [1]), in het vier;
Wel getroost, zijn lijf en leven
Voor ons Vaderland te geven.

Niemand schrikt er aan te vallen,
  Te bespringen 't godloos hol;
En al stormt men, van de wallen
  Afgestorremd, even dol
  Overweldigt men in 't lest
  Het verdadigd drakenest,
In zijn eigen net gegrepen,
Uitgespannen voor ons schepen.

Onder 't vliegen van de vonken,
  Daar het oorlogsonweêr ruischt,
Eén gesprongen, twee gezonken,
  Drie veroverd voor de vuist,
  Kiezen d' andere, op die lucht,
  Liever een gewisse vlucht,
Om in zee het lijf te bergen,
Dan den Waterleeuw te tergen.

Laat nu Livius [2]) vrij pralen
  Met zijn helden op papier;
Weegt hun deugd op tegens Galen,
  D' eer van Hollands zeebanier;

---

1) Versta: kogels. 2) De Romeinsche geschiedschrijver.

Vraagt den hertog, die het zag,
Wie zijn kusten, met den dag
Van dees glorie, kwam beschijnen,
Daar de pesten voor verdwijnen.

Dat heet eerst de straat te vegen
Van dit heilloos schuim en slijk,
Smirne loopt ons vloten tegen,
Om het Perziaansche rijk [1])
In den Batavier te laân,
En te streven herwaart aan,
In 't gezicht van 's konings vlegel [2]),
Zonder God en wet en regel,

Dat heet nu de zee bevrijen,
En den handel voor gevaar;
Zoo verwisselt men Turkijen,
En al d' Italjaansche waar
Aan onze Indiaansche vracht,
En wat Neêrland, uit zijn kracht,
T' zamenhaalt, en kan verzinnen,
Om de beurs vol gouds te winnen.

Diezelfde krachtige en geestdriftvolle vaderlandsliefde bezielt de overige dichtwerken, door hem in dien tijd vervaardigd: „Vrije Zeevaart (aan Admiraal Maarten Tromp)"; — „Ter lijkstaatsie van Joan van Galen"; — „Uitvaart van den Adm. Maarten Harpertsz. Tromp". Geen kleingeestig handelsbelang, geen hebzucht, geen blinde vooringenomenheid met al wat nationaal is is de bron, waaruit die geestdrift voortspruit, maar waarachtige, heilige liefde tot het vaderland. Voor zich zelf begeert de dichter geen lauwerkransen of geldelijke belooning. Nauwelijks zijn de roemvolle gevechten geleverd en is de macht van het vaderland op nieuwe grondslagen gevestigd, of hij trekt opgeruimd naar buiten; hij maakt wandelingen onder de groene eiken van de buitenplaats Rustenbergh, hij vermaakt zich met de bijen in de boekweitvelden en kan zijn verlangen niet bedwingen om, bevrijd en ontlast van alle stedelijke zorgen, met de vogelen in het bosch een zangwedstrijd aan te gaan.

1) Versta: goederen uit het Oosten. 2) Versta weder Cromwell.

WILDZANG.

Wat zong het vrolijk vogelkijn,
  Dat in den boomgaard zat?
»Hoe heerlijk blinkt de zonneschijn
  Van rijkdom en van schat!
Hoe ruischt de koelte in 't eiken hout
  En versch gesproten lof [1])!
Hoe straalt de boterbloem als goud!
  Wat heeft de wildzang stof!
Wat is een dier zijn vrijheid waard!
  Wat mist het aan zijn wensch,
Terwijl de vrek zijn potgeld [2]) spaart?
  O slaaf! O, arme mensch!
Waar groeyen eiken t' Amsterdam?
  O, kommerzieke Beurs,
Daar nooit genoegen binnenkwam!
  Wat mist die plaats al geurs!
Wij vogels vliegen, warm gedost,
  Gerust van tak in tak,
De Hemel schaft ons drank en kost,
  De Hemel is ons dak.
Wij zaayen noch wij maayen niet,
  Wij teren op den boer;
Als 't koren in zijn aren schiet,
  Bestelt al 't land ons voêr.
Wij minnen zonder haat en nijd,
  En dansen om de bruid;
Ons bruiloft bindt zich aan geen tijd,
  Zij duurt ons leven uit."
Wie nu een vogel worden wil,
  Die trekke pluimen aan,
Vermij de stad, en straatgeschil,
  En kieze een ruimer baan!

Daar, te midden van die groene weiden en in die bloemrijke dreven, verlustigt zich de bescheiden zanger in de herdersdichten en de Georgica van zijn geliefden Virgilius, verblijdt hij zijn vrienden met nieuwe gelegenheidsverzen en werpt hij bij wijlen een of ander luimig stukje op 't papier, gelijk onder anderen het volgende, op de ongehuwde zoons en dochters van J. J. Hinlopen:

1) loof, lover. 2) opgepot, opgelegd geld.

DE GESTUITE MINNEGOD.

De fiere Venus sprak
  Tot haren kleinen dwerg [1]):
»Ga heen, bestorm het dak
  Van 't forsche Rustenberg [2]),
Dat met ons torts en wapens schimpt,
Zoo trotsch, dat mij er 't hart af krimpt.

Cupido schoot en toog
  Zijn snelle vleugels aan:
Hij nam zijn taayen boog
  En koker, zwaar gelaân
Van pijlen, scherp gewet en glad,
En daarmeê hene op 't luchtig pad.

In 't vliegen zag de God,
  Die al de wereld toomt,
De toppen van het slot
  Van verre door 't geboomt
Uitsteken, en hij streek er in.
Wat slot, wat sterkte keert de Min!

Doch 't ging hem in dit perk
  Uit zijne gissing; want
Een ieder op zijn werk
  Bood rustig wederstand,
Zoo ras hij toeleî, om terstond
Te treffen, wat hij bezig vond.

De voorste klonk [3]) de scheer
  Met ijver hem naar 't hoofd;
Een zorgelijk geweer.
  Hoe stond de Min verdoofd [4])!
Een andre smeet, met kracht en stijf,
Den looden inktpot hem naar 't lijf.

  De derde kerft en kruist,
    En snijdt en steekt te fel;
Het snoeimes in de vuist
  (Al naam' de Min de Hel
Te baat) ontzag noch pees, noch schicht:
De looze Schutter viel te licht.

1) Versta: Cupido. 2) Naam der Hofstede.
3) sloeg, smeet. 4) versuft.

De vierde sufte niet,
  Maar greep het lange roer,
Dat menig vogel schiet;
  Hij mikte, en dreigde, en zwoer,
Den Schutter, in een omzien, ras
Te steken in zijn vogeltas.

De Minnegod, in 't end
  Gekeerd van daar hij kwam,
Zijn moeder heeft bekend,
  Dat pijl noch minnevlam
Niet hechten kan op dit geslacht,
Dat bezig ledigheid veracht.

Doch het is moeielijk, ja ondoenlijk zelf, om in een korte schets een volledig denkbeeld te geven van het zoo uiterst groote aantal gelegenheidsdichten, die aan Vondels pen ontvloeiden. Zoo goed als niets vindt men daarin van al die sterkgekruide en den smaak prikkelende dingen, waarvan het leven en het lied der meeste nieuwere dichters overvloeit. Geen versmade geliefde, geen ontrouwe minnares, geen maneschijn, die van liefde doet wegsmelten, geen romantische droomerijen, geen wanhoop, geen dolle razernij, geen betooverde prinsessen, geen paradijsachtig omdolen, zigeunertochten of geen tweegevechten op het leven, geen gedachte aan zelfmoord, geen levenszatheid! Daar bloeit evenmin .de bekende blauwe bloem der Romantiek, of de mirtentak van het nieuwere klassicisme, als de palm van het Oosten of de wilde lianenstruik uit de verzengde luchtstreek.

Waar een uit den vriendenkring in het huwelijksbootje stapt, biedt Vondel aan het jonggehuwde paar zijn bruiloftszang. Hoe groot ook reeds het getal moge wezen, dat hij in dien trant vervaardigde, altijd toch weet hij weder iets nieuws, iets schoons, iets hartelijks te doen hooren. Komt een lid van den stedelijken raad, een burgemeester of welk ander persoon van beteekenis ook te overlijden, de dichter richt hem of wel in een stouten lierzang, of wel in een zakelijk puntdicht een gedenkteeken op. Wordt een nieuw schilderij op eene of andere plaats tentoongesteld, wordt een nieuw werk van eenige be-

teekenis in het licht gegeven, de schilder, de dichter of de schrijver moet ten dank daarvoor met eenige versregelen vereerd worden. Bij het afbranden eener kerk of van eenig openbaar gebouw, als b. v. het stadhuis, ontvangt de burgerij een hartelijk treurdicht; bij het oprichten van een nieuw stadhuis of van een nieuw bolwerk ontvangt zij een bouwzang. Bij gelegenheid van de feestelijke ontvangst van een vorst of vorstin, laat de dichter zijn welkomstgroet in alexandrijnen hooren; geschenken van wege de stad worden door een paar verzen herdacht: voor een standbeeld, dat men voor dezen of genen opricht heeft hij spoedig eenige regelen gereed om tot opschrift te dienen, en geen feest zal men vieren of zijn dichterlijk woord zal daaraan evenmin ontbreken als bloemkransen, klokkengelui en feestmuziek. Dit blijft aldus voortduren van 1641 tot 1674, in welk laatste jaar de 87jarige grijaard zijn laatste tweetal bruiloftszangen in de wereld zond.

Wanneer men al zijne gedichten van kleineren omvang bij elkander neemt heeft men een groot nieuwsblad, waarin het bontgekleurd menschelijk leven naar alle zijden heen wordt blootgelegd. Wij treffen daar hoofdartikelen aan over de brandende vragen van den tijd en over het nieuws van den dag, doch ook doodsberichten, huwelijksbekendmakingen, uitnoodigingen tot feesten en feestverslagen, levensberichten van overledene personen, boekaankondigingen, kunstkritiek, persoonlijke strijdvragen, alles bont door elkander gemengd, gelijk dit jaar op jaar pleegt te gebeuren. Al de namen van eenige beteekenis, waarvan wij reeds gewaagden, trekken daar voor ons voorbij: De Groot, De Witt, de beide Huygensen, Voet, Coccejus, Tromp, de Ruyter, Wassenaer, de beide Vossiussen, Van Baerle; alsmede de regeerende vorsten en bewindvoerders van dien tijd: keizer Ferdinand III en Leopold I, koningin Christina van Zweden, Karel X van Zweden, Frederik III van Denemarken, de toenmalige pausen van af Urbanus VIII tot Clemens IX, de protector Cromwell, Karel II van Engeland, de stadhouder Willem II, Prins Maurits van Nassau, de krijgshaftige bisschop van Munster Christoffel

Bernard Van Galen. Doch, — evenals in Dante's gezangen, — in dien stoet van wereldberoemde historische figuren mengt zich het burgerlijk element in al zijne kleuren en tinten, gelijk dit slechts in republieken tot zijn recht komt, terwijl het meerendeels onder het koningsschap voor de sterren van een hoogeren rang moet wijken. Vondel beweegt zich zelfs veel meer dan de groote Florentijner onder de volksklasse. Daar ziet gij naast de deftige burgemeesters en schepenen, gezanten en diplomaten, bisschoppen en godgeleerden lieden van allerlei stand, ouderdom en beroep optreden: toonkunstenaars en schilders, geneesheeren en rechtsgeleerden, wiskundigen en natuurvorschers, officieren van het leger en van de vloot, kooplieden en grondeigenaars; — jeugdige paren, die hun bruiloft vieren; oudere burgers, voor wie een of ander jubilé is aangebroken; studenten, die den doctorstitel verwerven; maagden, die den sluier aannemen; predikanten, die jacht maken op Katholieken; ordens-geestelijken, die na een werkzaam leven het tijdelijke met het eeuwige verwisselen; staatsbeambten, die naar Oost-Indië vertrekken; krijgslieden, die uit Candia terugkeeren. En dat alles is niet het werk van iemand, die naar de volksgunst dingt en uitsluitend ten bate van eigen ijdelheid zich aan een of andere partij aansluit: neen, uit al die gedichten spreekt een eenvoudig man, een eerbiedwaardig grijsaard, die in lief en leed, in dagen van voorspoed en van tegenspoed, geheel en al leeft in en met zijn volk, die de belangen van dat volk uit het hoogste en waardigste standpunt beschouwt, die om God zijn vaderland liefheeft, die zonder afgunst wat goed en groot is erkent, die niemand veracht, die in een allernederigsten levensstaat zich gelukkig gevoelt, die als een echt kind uit het volk van ganscher harte het volk liefheeft en die liefde in zijn dichtwerken doet blijken, die voor den minsten zijner medeburgers even goed een dichterlijk woord veil heeft als voor de bewindvoerder en de groote mannen zijner republiek.

Men mag het getal van al die dichtstukken van kleineren omvang, door Vondel sinds zijne bekeering tot aan zijn dood

geschreven, gerust tusschen de vier en vijfhonderd stellen· Ongetwijfeld heeft hij er meer vervaardigd, die echter niet voor ons zijn bewaard gebleven. Het godsdienstige element is daarbij op verre na niet zoo sterk vertegenwoordigd als het wereldlijke; dit kan ons echter geenszins bevreemden en nog veel minder tot een verflauwing van zijn ijver in het godsdienstige doen besluiten. Evenals vroeger toch ontleende hij voor zijne treurspelen hoofdzakelijk zijne stof aan den Bijbel; en het waren nagenoeg uitsluitend onderwerpen van godsdienstigen aard, die hij in zijn meer uitvoerige leerdichten behandelde, welke hij als zijn hoofdarbeid beschouwde en waaraan hij boven alle andere zijner werken de voorkeur gaf. Bovendien vertolkte hij in dien tijd het geheele boek der psalmen in de meest verscheiden versmaten en rijmsoorten, met zooveel leven, kracht en stoutheid, met zooveel rijkdom van taal, met zooveel meesterlijkheid in den vorm en in het rijm, dat men zijn „Harpzangen Davids", die hij aan koningin Christina na hare bekeering opdroeg, te recht als de keur zijner godsdienstige lyrischen poëzy mag beschouwen. Hierbij moet men nog voegen vertalingen van de schoonste lofzangen uit het kerkelijk getijdenboek, zooals het Benedictus, het Magnificat, het Stabat Mater, uitbreidingen van het Onze-Vader en van de Geloofsbelijdenis der Apostelen, en eenige zeer diepgevoelde beschouwingen over het lijden van Christus: „Gethsemane of Engelentroost" en „Ecce homo". Roerend als een legende is de

EENZAME AANDACHT IN DE VASTEN.

Een eenzaam Kluizenaar
Nam zijn getijden waar,
Daar 't beekje spiegelklaar
  Langs 't kluisje vloeit,
De klaverweide schaaft,
Zijn dorre lippen laaft,
Geboomt met vocht begaaft,
  En mild besproeit.
Hij docht om geen verdriet.

Dan zag hij, in 't verschiet,
Bij wijle een spits, of iet
  Gelijk een kerk.
Zijn aandacht, als een boog
Gespannen, voert zijn oog
En zinnen steil omhoog,
  Ja, boven 't zwerk;
Daar d' Engelen zingen,
Krioelen, en klingen [1],
En dansen en springen
Om God, hun lot, hun eenigste wit;
»O jeugd, o vreugd, wat leven is dit!"

Dan zat, dan sprong hij wat;
Dan bad, dan zong hij dat;
Of schreef, of las een blad;
  Dan prees zijn tong,
In aangename stilt',
Zijn God, zijn hoop, zijn schild!
Daar d' Afgrond vier op spilt,
  Die hem besprong.
Toen sprak hij onbevreesd:
»Gij zijt dat spook [2]) geweest,
Dezelve tuimelgeest,
  Die, met Gods Schrift,
Het afgevaste Woord [3]),
Mijn Kruisheer, klampt aan boord,
Met staat en eer bekoort,
  En Helsche drift;
Maar hoe gij dit mengelt,
Uw doolhoven strengelt,
Uw tronie verengelt,
Gij zijt de Nijd, de baarlijke Droes.
Hoû rust! mij lust geen giftige kroes."

»Ik ken uw nukken wel,
Tooneel- en guichelspel;
Uw Hemel is een Hel,
  Vol druk, vol weên.
Hoe schoon gij u verguldt,
En oefent mijn geduld,

1) Rijmshalve voor klinken. 2) droombeeld.
3) Versta: Jezus in de woestijn.

Schoon ieder brast en smult,
  Mij lust geen steen;
Die kost is veel te raauw.
Al wordt het lichaam flaauw,
Ik leef bij manne en dauw;
  O plompe vond!
Gij spant vergeefs dit net.
Een kei is geen banket;
Maar lekker aas besmet
  En lokt den mond.
Uw aanslagen stinken;
Loop elders rinkinken!
Laat anderen hinken;
Gods knecht houdt, recht en simpel en slecht,
Het pad naar stad, daar Jezus voor vecht."

»Wat smaakt zoo zoet, als spijs
En vrucht van 't Paradijs,
Genut met lof en prijs?
  Dees voedt mijn ziel.
Dit heilig Hemelsch brood,
Een troost in druk en nood,
Uit den genadeschoot
  Des Vaders viel;
Geen winter schendt Gods palm,
En waarom spreuk en galm
Van koning Davids Psalm
  Dus loos misduid,
Op dien verkeerden zin?
Hier schuilen slangen in.
Ik stort me van geen tin,
  Op zulk een fluit.
Mijn ooren verduren
Dat zoet tureluren.
Zij kennen uw kuren.
Uw spook is rook en nevel en wind.
Wie wijkt en strijkt, is razende blind."

»Al biedt ge nog zooveel,
En toont me, op 't bergtooneel,
Wat in dat lustpriëel
  De zon beschijnt;
Ik luister naar geen eisch
Van wulpsch en welig vleisch,

Noch eer van 't aardsch paleis,
Die snel verdwijnt.
Mijn wellust is mijn boek,
In een vergeten hoek;
Dees stomme leert me kloek,
En spreekt met mij.
Daar val ik God te voet;
Zijn Geest, het hoogste goed,
Mijn geest ontvonkt door gloed
Van Poëzij.
Schuif toe uw vertooning!
Mijn Jezus, mijn Koning,
Is al mijn belooning;
Ik eer den Heer van 't kruis, in mijn kluis;
Dat zwaard vervaart het logengespuis."

Voor het grootste gedeelte zijn overigens de geestelijke gedichten, zoowel als dit met de ongewijde het geval is, gelegenheidsstukken. Zoowel als deze laatste de weerspiegeling zijn van de groote beweging op staatkundig en burgerlijk gebied, zijn ook de eerste de zachte weerschijn van het katholieke leven, dat te midden van de babelsche verwarring der protestantsche secten en naast het ontkiemend ongeloof rustig en nauw merkbaar, maar toch krachtig en zegenrijk opbloeide en voortdurend een wijder en wijder kring der aanzienlijke Amsterdamsche burgerij aan de belangen en de lotgevallen der katholieke Kerk verbond. Zij doen voor het oog van den katholieken lezer een zelfde liefelijk en troostend beeld oprijzen, als hetwelk de katholieke Kerk in onze dagen niet zelden in groote hoofdsteden, waar de bevolking voor verreweg de grootste meerderheid andersgezind of ongeloovig is, te zien geeft. Zij is als eene weeze, die beroofd, vernederd, miskend en wettelijk uitgedreven is. In weerwil van het algemeen geroep om vrijheid wordt *hare* vrijheid alléén beperkt, worden alléén *hare* rechten verkort. Na gansch Europa, evenals eene koningin, met duizend weldaden te hebben overladen, sluipt zij thans als eene dienstmaagd door de straten rond en wordt zij slechts uit dien hoofde geduld, dat zij armen, verlatenen en lijdenden de behulpzame hand biedt, die anders niemand

hen reiken wil. Toch is zij aanwezig en deelt zij met volle handen haar zegeningen naar alle zijden uit; te midden van het algemeen verval en van de verbrokkeling der godsdienstige belijdenissen trekt zij de edelste zielen, de helderziendste geesten, — na eerst slechts een enkelen te hebben gewonnen, — langzamerhand in grooter en grooter getal tot zich; zij groeit op te midden van eindelooze beproevingen en van allerlei druk; zij ziet het getal harer kinderen aangroeien door bekeerlingen, door ballingen en uitwijkelingen, door geloofsverkondigers, die door eigen offervaardigheid tot de uitbreiding des Evangelies worden aangespoord; zij ontwikkelt, hoe ook naar alle zijden heen belemmerd, de heilvolle werkkracht, die zij reeds in de eerste eeuwen in de hoofdsteden van het Romeinsche rijk ontwikkelde, en brengt de schoonste vruchten van christelijke volmaaktheid en heldhaftige zelfverloochening voort.

Ziedaar het hartverrukkend schouwspel, dat ons Vondels godsdienstige gelegenheidsdichten te aanschouwen geven. Nog den 27 Januari 1651 vaardigden de Hoogmogende Heeren, die pas het huis van Oranje van het stadhouderschap hadden vervallen verklaard, een plakaat uit, dat de Gereformeerde godsdienst overeenkomstig de Dordsche Synode ook in het vervolg als de godsdienst van den Staat zou erkend worden, en dat alle plakkaten, die reeds tegen de Katholieken waren uitgevaardigd van kracht zouden blijven. En toch waren er door geheel het land Katholieken en ijverige Katholieken verspreid. In alle provinciën waren katholieke missionarissen, wereld- en ordensgeestelijken, werkzaam. Geen vitterijen van dweepzuchtige staatsambtenaars waren bij machte hun schrik aan te jagen en te verdrijven, gelijk geen macht der openbare meening in staat was hunnen arbeid te stremmen. Voortdurend nam het getal der Katholieken toe en groeide hun ijver aan. Te Amsterdam waren uitstekende priesters werkzaam, gelijk de pastoor Leonardus Marius, de Jezuïten Peter Laurens en Augustijn Van Teylingen, en de nieuwbekeerde Nihusius. 1)

1) Zie Raesz., Convertiten V. 97 en volg.

Zonen uit deugdzame en bemiddelde familiën omhelsden den geestelijken stand en togen naar het naburigen Leuven, om daar hunne studiën te voltooien, ten einde later als Apostelen naar hun vaderland terug te keeren. Edele dochters van diezelfde familiën, die wegens haar rijkdom en schoonheid de schitterendste verwachtingen naar de wereld mochten koesteren, zegden vaarwel aan al het aardsche en wijdden zich in verscheidene kloosterorden aan den dienst des Heeren. Aanzienlijke burgers traden op voor de belangen der Kerk, volgden met de innigste belangstelling de gebeurtenissen, die op kerkelijk gebied plaats grepen, onderhielden niet alleen getrouw de gemeenschap met hunne herders en zielzorgers, maar ook rechtstreeks met den Apostolischen Stoel. In één woord Rome was ook in Amsterdam, en Vondel was ook de zanger dier katholieke kringen, evenals hij openlijk voor een hunner uitstekendste vertegenwoordigers stond aangeschreven.

Wanneer men zich in den geest verplaatst in die dagen, zal men onmogelijk zonder ontroering die talrijke ontboezemingen kunnen lezen, waaruit zoo luide de liefde en het geloof, dat de vreugd van Vondel uitmaakte, spreken, en waarmede de echt katholieke dichter tot in zijn grijzen ouderdom zijn geloofsgenooten opbeurde en bemoedigde. Nu eens zal hij een student in de H. Godgeleerdheid aanvuren en geestdrift inboezemen voor den strijd, die hem te wachten staat; dan weder wijst hij een nieuwgewijd priester, op treffender wijze dan dit in de schoonste feestrede had kunnen geschieden, op de grootheid en de verhevenheid van de waardigheid, die hem is te beurt gevallen, en van het heilig misoffer; bij eene andere gelegenheid wederom bezingt hij voor eene godvruchtige bruid van Christus den lof eener H. Agnes of eener H. Clara, of weidt hij uit over het geluk der kloostergeloften met eene vurigheid, die u aan de Franciscaner dichters uit de middeleeuwen doet denken. Zoo luidt bij voorbeeld zijn lierzang bij de inkleeding zijner nicht Anna Bruiningh in het klooster der arme Clarissen te Brussel, als volgt:

»Weinigen heeft God gegeven,
Al wat hart en oog bekoort,
In de lente van haar leven,
Af te snijden; 't eeuwig Woord,
Jezus' rechte hand te trouwen;
Hem te volgen onder 't kruis,
Zonder omzien en berouwen,
Stil, gehoorzaam, arm, en kuisch;
's Nachts te bidden, en te waken
Op den berg; geen lekkernij
Met de kiesche tong te smaken;
Altijd Godgetroost en blij,
Opgetogen met gedachten
In het hemelsch Heiligdom,
Vol betrouwen in te wachten
Aller zielen Bruidegom;
Zulk een lot, het hoogst van allen,
Zulk een kostelijk kleenood
Is nu Anna toegevallen,
Uit des Hemels rijken schoot.
Cherubijnen, Serafijnen
Dalen, om het statig [1]) feest
Van dees jonkvrouw t' overschijnen,
Daar ze, rustig, blij van geest,
Op het spoor van Sinte Clare,
Naar Franciscus' strengen stijl,
Aan komt treden ten altare,
Als met eenen minnepijl
Van omhoog in 't hart geschoten."

Nagenoeg al die mannen van welke hierboven sprake is: Marius, Van Teylingen, Nihusius, heeft Vondel in zijne gedichten vereeuwigd. In een treurzang, die van diep gevoel getuigt, stort hij zijne droefheid uit over het overlijden van den Provicaris en Aartspriester Henricus Blessius. Uit een dankbaar hart vloeit zijn grafschrift op den Jezuïet Halman:

»Hier rust nu Halman, die nooit rustte
Tot dat de dood zijn ijver bluschte."

1) plechtig.

Met innige bewondering prijst hij de kunst van den als bloemschilder beroemden leekebroeder Daniel Seghers; met jeugdig vuur wekt hij den kweekeling in de H. Godgeleerdheid Wandelman [1]) op, om een moedig verdediger der katholieke waarheid te worden:

»Onder 't piepen, brullen, bassen,
Vlammen spuwen en grimassen
Van 't veelhoofdig helsch gespan,
Wandelt wakkre Wandelman,
Zonder haar of nop te zengen,
Met een zucht, om elk te brengen
In Gods heillicht, daar men niet,
Niet dan God en klaarheid ziet."

„Toen hij eenmaal Roomsch was geworden", zegt Van Lennep, „was het duidelijk, dat Vondel, evenals alle bekeerlingen, voor die leer opkwam, die voor de meest orthodoksche gold, en meer tot die partij overhelde, die men gewoonlijk heden de ultramontaansche noemt dan tot haar tegenstanders." Dit is volkomen waar, indien men zich het ultramontanisme voorstelt niet als eene partij, welke eigen overdreven inzichten volgt, maar als die kinderlijke, eenvoudige, godsdienstige gezindheid en toeneiging, waarmede van ouds alle ware Katholieken den Apostolischen Stoel als het middelpunt der eenheid op kerkelijk gebied, als den onfeilbaren leerstoel der waarheid en als den zetel der hoogste geestelijke macht huldigden en vereerden; als die kinderlijke, hartelijke liefde en toewijding, waarmede de sociëteit van Jesus, zoowel als andere geestelijke orden, ten allen tijde de rechten en voorrechten der Pausen heeft verdedigd. In dien zin was Vondel een echt ultramontaan, een volbloed Jezuïet.

Een geheele reeks van gedichten en tal van plaatsen in zijn grootere dichtwerken leggen getuigenis af van die innige gehechtheid aan den Apostolischen Stoel. Aan al de Pausen, die hij in zijn langdurig leven den stoel van den H. Petrus

1) Zie over hem Dr. Raesz. Convertiten, XIII. 348 en vv.

zag innemen: Urbanus VIII, Innocentius X, Alexander VII, Clemens IX, Clemens X, heeft hij door feestzangen, lijkdichten en opdrachten zijne eerbiedige hulde betoond, en toen hem op 83-jarigen leeftijd zijn geneesheer het verzen maken verbood, wilde hij toch zijne handteekening niet laten ontbreken aan een adres, waarbij de Nederlandsche Katholieken van hunne liefde en toegenegenheid jegens den Paus lieten blijken. Uit zijne zangen spreekt het vurigst geloof aan de goddelijke instelling en de verheven roeping van het opperherderlijk gezag der Pausen, de gloeiendste geestdrift voor de volheid hunner macht en voor het onfeilbaar leerambt, dat in de opvolgers van den vorst der Apostelen blijft voortleven [1]).

Eene andere reeks van kleinere dichtwerken is gewijd aan de zoozeer gehate en verguisde orde der Jezuïten: aan haren stichter, den H. Ignatius van Loyola, aan den grooten Apostel der Indiën, den H. Franciscus Xaverius; aan den edelen vriend van Karel V, den H. Franciscus de Borgia, die de hertogelijke kroon verwisselt met de kroon der nederigheid; aan den geleerden Athanasius Kircher, den „Oedipus der Hieroglyphen"; aan de sociëteit zelve, als de lichtbaak der verdoolden in stormachtige tijden; aan de wederinvoering der Sociëteit van Jesus in de republiek Venetië, uit welke zij door de kuiperijen van Sarpi en andere vijanden vijftig jaar lang (1606—1657) verbannen bleef. [2])

In zekere mate vormen drie reeksen van gedichten, waarin beide elementen gelijkelijk worden aangetroffen, den overgang van de godsdienstige tot de staatkundige gelegenheidsstukken. De heldin der eerste reeks is de vermaarde koningin Chris-

1) Al de gedichten door Vondel ter eere der Pausen gedrukt vindt men bijeen verzameld en nauwkeurig met geschiedkundige aanteekeningen toegelicht door den Eerw. P. *H. J. Allard*, *Vondel en de Paus*. Amsterdam van Langenhuysen. 1869.

2) Ook deze gedichten heeft P. Allard te zamen gebracht en met veel zaakkennis tot in de uitvoerigste bijzonderheden opgehelderd: *Vondels Gedichten op de Sociëteit van Jesus.* 's Bosch Van Gulick. 1868. De inleiding is tevens een belangrijke bijdrage tot Vondels bekeeringsgeschiedenis.

tina van Zweden, wier vriendschappelijke betrekkingen tot de Groot den dichter reeds meermalen gedichten in de pen hadden gegeven, en wier bekeering, troonsafstand en pelgrimsreize naar Rome in het bijzonder zijne geestdrift krachtig deed ontgloeien. Een tweede volgreeks van gedichten, waarin reeds het staatkundig element overheerschend optreedt, is gewijd aan den oorlog, dien de Venetianen op zee tegen de Turken destijds te voeren hadden. Een geringer getal van dichtstukken eindelijk verheerlijkt het heilige Roomsche Rijk der Duitsche natie, welke roeping en stelling tegenover de andere rijken hij, geheel in den geest der middeleeuwen, als zeer grootsch en uitgebreid opvat. In zijn oog is de Keizer nog de eerste en hoogste vorst in den raad der Europeesche mogendheden, de door God aangestelde beschermheer der Kerk, de scheidsrechter der christelijke volkeren, het middelpunt van hun gezin, hun pleitbezorger en de aanvoerder hunner legers tegen de vijandelijke macht van den Islam. Vol als hij is van deze verheven roeping van het Duitsche keizerrijk, begroet hij in een epistel aan Nihusius de keuze van Leopold I tot Roomsch koning, geeft hij Prins Maurits van Nassau, die in 1657 voor Brandenburg aan de verkiezing des keizers deelnam, zijn dichterlijke wenken mede en huldigt hij den nieuwen keizer Leopold I in een aan het hart ontwelden feestzang:

»Laat den Rijnschen berkemeyer
Lustig rustig ommegaan,
Nu 's Rijks Engel [1]), die belyer
Van het Keurrecht, heeft gestaan
In den raad der Keurheeren,
Om den zoon van Ferdinand
Met den Roomschen schepter t' eeren,
En met heilig diamant,
Goud, en steenen t' overstralen.
Wyrook nu de jonge zon,
Die, uit d' Oostenrijksche palen,
Eindelijk den nacht verwon,

1) bode, gezant.

Die Europe scheen te dreigen,
  Toen haar d' oude zon ontzonk,
En het hoofd begon te neigen,
  Tot verdriet van oud en jong.
Ziet dees zon de Mein [2]) beschijnen,
  En vergulden stad en land.
Rook en smook van twist verdwijnen,
  Damp en mist van misverstand.
Nu verstrooyen Turk en Tarter,
  Elk huns weegs en om een hoek,
En wat, gruwzamer en zwarter,
  Duitschland dreigde met een vloek.
Leopoldus eert zijn Rijken
  Met Augustus' majesteit,
Die den voorzaat zal bezwijken
  Noch in moed, noch wijs beleid.
Oud Byzansen staat verschrokken,
  En de Donau steekt verheugd
Zijn trompetten, luidt de klokken;
  Al de Rijnstroom juicht van vreugd.
Men verwacht, aan alle zijden,
  Vrede en vollen overvloed,
Vrolijke eeuwen, goude tijden.
  Hoop van Ferdinandus' bloed
En den stam, die trotsch, als eiken,
  Opgedragen aan Jupijn,
Schier vier eeuwen kan bereiken,
  Laat den uitgang van den Rijn
Ook gevoelen uwen zegen,
  En den trouwen Batavier
Op de gunst van uwen degen
  Rustiger zijn zeebanier
En de vlag te water voeren."

1) Waaraan de kroonstad Frankfort ligt.

XI.

Lucifer. — Orpheus. — Salmoneus.

In Januari van het jaar 1654 legde Vondel de laatste hand aan het beroemdste zijner treurspelen, den „*Lucifer*", welk stuk reeds daardoor merkwaardig mag genoemd worden, omdat Vondel daarin, gelijk Johannes Scherr opmerkt [1]), „het onderwerp, dat Milton zich ter behandeling had uitgekozen, veertien jaren vóór Milton op eene inderdaad waardige wijze heeft behandeld." Eerst tien jaar later, in 1664 nl., verscheen de „Sarcotis" van den Jezuïet Jacob Masenius, die eveneens hetzelfde onderwerp in behandeling nam, en wiens werk later den Schotschen kunstrechter, William Lauder, aanleiding gaf en tot voorwendsel strekte om de oorspronkelijkheid van het „Verloren Paradijs" te bestrijden. [2]) Wel hebben Engelsche vakmannen het letterkundig bedrog ontdekt, dat Lauder pleegde, doordat hij enkele verzen uit eene Latijnsche vertaling van het „Verloren Paradijs" tusschen die van de „Sarcotis" inlaschte en daarop zijne beschuldiging grondde, dat Milton zijn dichtwerk naar het laatste zou vervaardigd hebben. Hoezeer daardoor Miltons eer althans voor de hoofdzaak gered werd, men blijft nochtans gerechtigd om als vrij waarschijnlijk aan te nemen, dat hij niet alleen kennis heeft gehad van de „Sarcotis", maar die ook gedeeltelijk heeft nagevolgd. [2]) Vondel daarentegen was niet alleen beiden vóór in de behandeling van zijn onderwerp, maar men mag bovendien

---

1) Allgemeine Geschichte der Literatur. 5 Aufl. 1875. II. 316.

2) De „Sarcotis" werd voor het eerst in het licht gegeven in de „*Palaestra eloquentiae ligatae dramatica*". Pars III. Coloniae, ap. J. Busaeum. 1664. Lauder maakte er gebruik van om Milton aan te vallen, toen er reeds nagenoeg eene eeuw sinds dien verstreken was, en wel voor de eerste maal in *Gentleman's Magazine* van Januari 1747, en later in een afzonderlijk werk.

2) Verg. Saint-Marc Girardin, Notices politiques et littéraires sur l'Allemagne. Paris. 1835. p. 320—341. — De Backer. II. 1135, 1136.

zelfs de vraag stellen, of niet Milton Vondels gedicht gekend en althans daarin tot zijne keuze aanleiding zal gevonden hebben. [1]) 't Is bekend dat hij eerst den val onzer eerste ouders als treurspel wilde behandelen en twee schetsen in dien geest ontwierp, doch eerst later tot den vorm van het heldendicht overging.

Het treurspel, dat naast het „Verloren Paradijs" van den Engelschen dichter en naast de „Sarcotis" van den Keulschen leeraar J. Masenius eene zoo merkwaardige plaats inneemt, werd door den dichter aan Duitschlands toenmaligen beheerscher „den onoverwinnelijken Vorst en Heer Ferdinand III, verkoren Roomsch Keizer, altijd vermeerderaar des rijks", in zeer plechtige, doch even hartelijke bewoordingen, opgedragen:

„Kristenrijk doorgaands, gelijk een schip in de wilde zee, aan alle kanten, en tegenwoordig van Turk en Tarter, bestormd, en in nood van schipbreuke, vereischt ten hoogste deze eendrachtige eerbiedigheid tot het Keizerdom, om den algemeenen erfvijand des Kristen naams te stuiten, en den Rijksbodem en zijne grenzen, tegens den inbreuk der woeste volken, te veiligen en te sterken; waarom God te danken is, dat het hem beliefde, 't Gezag en de Kroon des H. Roomschen Rijks, vóór 's Vaders overlijden, op den jongsten Rijksdag [2]), in den Zone, Ferdinandus den Vierden, te verzekeren; een zegen, waarop zoo veel volken moed dragen, en de tooneeltrompet van onze Nederduitsche Zanggodinne te moediger, voor den troon van Hoogduitschland, den overwonnen Lucifer, in Michaëls triomfstaatsie, ommevoert."

---

1) Dit is het gevoelen van Benjamin Disraeli den Oudere (den vader van Lord Beaconsfield), in zijne „Amenities of Literature": 't Is zeer goed mogelijk dat, Caedmon, Andreini en Vondel, hetzij ieder afzonderlijk of allen te zamen, Milton er toe gebracht hebben om zich tot de stof van zijn Verloren Paradijs te bepalen. Het waarschijnlijkst evenwel is, dat Vondel alleen daarop invloed heeft uitgeoefend. In dien tijd toch werd de Hollander, zoomin als zijn taal, met minachting aangezien. *Vondel was de grootste schrijver in die taal* en de Lucifer gaat door voor het beste zijner treurspelen. Milton alleen uitgezonderd (*aan Calderon dacht Disraeli niet*), was hij naar alle waarschijnlijkheid de grootste der toenmaals levende dichters, — Verg. Dietsche Warande. VIII. 232.

2) Te Regensburg.

Nadere bijzonderheden over de keuze van het onderwerp en over het ontstaan van het stuk worden ons door Vondels levensbeschrijvers niet aan de hand gedaan. Met zekerheid weet men nochtans, dat het voor het tooneel bestemd was en dat de dichter zich daarin door zijne voorliefde voor godsdienstige onderwerpen heeft laten leiden. In elk geval had dit stuk niet, zooals „Peter en Pauwels" en de „Maagden", een bepaald *katholieke* kleur. Hij bevond zich hier op een terrein, dat hij met elk geloovig christen gemeen had. Mogelijk heeft juist deze overweging op 's dichters keuze invloed uitgeoefend. Wat hiervan echter ook wezen moge, dit staat vast, dat zijne keuze bepaald werd door zijne innige en geestdriftvolle gehechtheid aan het beginsel van het gezag en aan zijn niet minder innigen afkeer van alles wat revolutie was of daarnaar zweemde.

Tegelijk met zijne godsdienstige overtuiging hadden ook zijne staatkundige beginselen in den loop der tijden eene belangrijke verandering ondergaan. Als jongeling was hij een doldriftig bewonderaar van den strijd, door welken de Nederlanden zich tegelijk van Spanje en van Rome, van hun wettigen souverein en van de katholieke kerk hadden afgescheiden. De revolutie was in zijn oog eene roemrijke vrijheidsdaad, even groot en heerlijk als welke Goethe in zijn Egmont en Schiller in zijne zoogenaamde Geschiedenis trachten te verheerlijken. Hij was *Geus* in zijn hart en nam de oude machtspreuken der Geuzen voor goede munt aan. Op welke wijze hem van een godsdienstig standpunt de oogen opengingen over de rechtvaardigheid, de zegeningen en het roemvolle van den „Afval" hebben wij reeds aangestipt. Met dit laatste echter ging ook een geduchte ontnuchtering gepaard ten opzichte van het staatkundig karakter der revulutie..

Hoe was het dan wel gesteld met die hooggeroemde vrijheid, die hij zelf zoo blakend van geestdrift had bezongen? In den naam dier „gezegende" vrijheid zag Vondel niet slechts de vrijheid van geweten, maar ook de vrijheid in het staatkundige onder het juk eener gehate partijregeering gebracht,

geboeid en vertreden. Oldenbarnevelt op het schavot, Hugo de Groot gevangen op het fort Loevenstein,... was dat vrijheid? De protestantsche Inquisitie-rechtbanken, die over de Remonstranten haar vonnissen uitspraken, — de ellendige en willekeurig toegepaste en stelselmatige politie-maatregelen tegen de Katholieken,.... was dat vrijheid? Het onvermoeide streven der prinsen van Oranje om hunne macht en hun gezag immer meer en meer uit te breiden en de slafelijke onderworpenheid hunner Calvinistische predikanten, die als gedrilde soldaten al hunne luimen involgden,.... was dat vrijheid? — Neen, zóó erg als zij had niet eens Alba huis gehouden.

Nog korten tijd slechts was Vondel katholiek, of de revolutie in Engeland stelde de „vrijheid" in een nog treuriger daglicht. De koningsmoorder Cromwell voerde in haren naam een militair dwangbewind in en knevelde met zijne „slachtershonden" het vrije Engeland zoo geducht, dat het reikhalzend naar zijnen koning terug verlangde.

In Holland was de jeugdige Willem II van Oranje, reeds dadelijk na zijne verheffing in 1647, er op bedacht om zijne stadhouderlijke waardigheid slechts tot uitbreiding van de macht van zijn vorstenhuis te benuttigen; hij sloeg de hand aan de waardigheidbekleeders en de veldoversten der republiek, wierp enkele wederspannige staatsmannen in de gevangenis en liet zelfs zijne troepen tegen de stad Amsterdam oprukken, ten einde de provincie Holland aan zijn militair oppergezag te onderwerpen. Alléén aan den vrijheidszin en den moed der burgers had men het behoud der stad en der vrijheid te danken. Slechts enkele jaren vóórdat Vondel zijn Lucifer schreef hadden deze feiten plaats. Tengevolge van voortdurende partijtwisten en van eigenbaatzoekende eerzucht was het met de republiek zoo verre gekomen, dat zij op het punt stond onder eene militaire dictatuur te vervallen.

Vanwaar die verdeeldheid? die scheuring? Zij klom op tot hetzelfde tijdstip, waarop door de afscheiding van Rome de Apostolische opvolging werd onderbroken en de verbrokkeling op godsdienstig gebied een aanvang nam. De revolutie was

de dochter der Hervorming. Van haren tijd af dagteekent de ontbinding van het groote christelijke volkengezin in vaneen gescheiden vijandelijke natiën, van haren tijd af dagteekent de voortdurende tweespalt, het rustelooze drijven der partijen, de slaafsche onderwerping der volken in den naam der vrijheid.

Een door God geheiligd gezag, op de rots der kerk in het christelijk geloofsbewustzijn, dat in aller harten leefde, gegrondvest, had in vroeger dagen aan Europa's volkeren eenheid en vrede duurzaam geschonken. Zij echter wierpen dat gezag omver en ontvingen in plaats daarvan vorstelijke willekeur, gewetensdwang, volksoproer, militaire overheersching en de dwingelandij der steeds wisselende partijen tot hun deel. Deze uitkomsten, welke Vondel overal aantrof, waar het bijzonder onderzoek werd gehuldigd, voerden zijn waarlijk vrijzinnig gemoed van het bedriegelijk droombeeld, dat hij zich van de vrijheid had gevormd, terug tot de grondbeginselen dier rechts- en staatsinrichting van vroeger dagen, welke eenmaal tot grondslag hadden gediend, waarop het christelijk Europa zich had gevestigd.

Doch ook de Middeleeuwen hadden hare revolutiën, gelijk ook de oude wereld die had. Ook vóórdat de mannen der Hervorming optraden, hadden reeds eerzuchtige, hoogmoedige en van elk gezag afkeerige geesten de fakkel der tweedracht in de bestaande orde van zaken geslingerd en geheele volkeren en tijden in het ongeluk gestort. Het in het verborgen wroetend beginsel, dat ook den vrede der Nederlanden ondermijnde, lag dieper dan de gesteldheid en de woelingen der laatste eeuw; ten allen tijde immers was het in de menschheid aanwezig en steeds trachtte het hooger en hooger te stijgen; met den opstand des eersten Engels tegen God nam de lange reeks van revolutiën een aanvang. Wat de Titanslegende slechts in duistere trekken en als eene fabel aanduidde, verkreeg in het geloof des dichters volle en dagheldere zekerheid: dat n. l. de geheele lijdensgeschiedenis der menschheid ten slotte uit den opstand tegen God, uit het geheim der zonde als uit haren wortel voortspruit, dat de

hoogmoed van het schepsel, het misbruik van den vrijen wil de oorspronkelijke vreedzame wereldorde geschokt en onheil op onheil over het menschdom heeft doen neerkomen.

Niet aan ééne enkele van die beschouwingen op zich zelve genomen, maar aan alle gezamenlijk, gelijk ze in haar innerlijk wezen met elkander verbonden zijn, en gelijk zij nog versterkt werden door de treurige ervaring op staatkundig gebied, welke de dichter in den loop eener halve eeuw had opgedaan, had de „Lucifer" zijn ontstaan te danken, en eveneens dankte daaraan het grootsche onderwerp zijne wijze van behandeling.

Vondel zegt zelf in zijne opdracht: „Op dit rampzalige voorbeeld van Lucifer, den Aartsengel, en eerstheerlijksten boven alle Engelen, volgden sedert, bijkans alle eeuwen door, de wederspannige geweldenaars, waarvan oude en nieuwe historiën getuigen, en toonen hoe geweld, doortraptheid, en listige aanslagen der ongerechtigen, met glimp en schijn van wettigheid vermomd, ijdel en krachteloos zijn, zoo lang Gods Voorzienigheid de geheiligde Machten en Stammen handhaaft, tot rust en veiligheid van allerhande Staten, die, zonder een wettig Opperhoofd, in geene burgerlijke gemeenschap kunnen bestaan; waarom Gods Orakel zelf, den menschelijken geslachte ten beste, deze Mogendheid, als zijn eige, in eenen adem, bevestigt, gebiedende Gode en den Keizer elk hun recht te geven."

Wij zien hieruit, hoe Vondels staatkundige denkwijze met zijne opvatting van de stof van zijn treurspel samenhangt. Doch evenals men uit dien hoofde deze laatste niet uit het oog mag verliezen om het stuk op zijne rechte waarde te schatten, zou men evenzeer eene grove fout begaan, wanneer men in het stuk zelf niets anders zou willen zien dan een toespeling op de staatkundige beginselen hetzij van Cromwell, hetzij van Willem van Oranje, of wanneer men dit althans als hoofdzaak zou beschouwen. [1])

1) Vondel zelf noemt Cromwell een „vermomden Lucifer". Vergelijk over de toepassing van het stuk op den afval der Nederlanden Dr. Jonckbloet in

Wat de bewerking betreft, hierin hield hij zich geheel aan het leerstellig-godsdienstig onderwerp en hij verdiepte zich daarin met strenge nauwgezetheid, welke hij steeds bij zijne voorbereidende studiën tot zijne treurspelen in acht nam.

Hij is nauwkeurig bekend met de Bijbelplaatsen bij Isaias (XIV. 12 en vv.) en Ezechiel (XXVIII. 1 en vv.), waaraan de naam van Lucifer voor den hoogsten der gevallen Engelen is ontleend. Hij weet, dat daar in de allereerste plaats sprake is van den val der koningen van Babel en Tyrus, maar hij weet tevens, dat de figuurlijke zin, waardoor die plaatsen op de Engelenwereld worden toegepast, zijnen grond vindt zoowel in de verklaring van Christus bij Lucas (X. 18), als in de aloude overlevering der Heilige Vaders. Wordt hier de hoogmoed aangewezen als de hoofdoorzaak van den val, de H. Petrus (II Petr. II 4) en Jüdas Thaddeus (I. 6) deelen nadere inlichtingen mede over het getal en over het treurige lot der gevallen Engelen, over een strijd tusschen goede en booze geesten en over de bijzondere plaats, die aan den H. Michael in dien strijd wordt toegedacht. Dat bij de afgevallen Engelen de hoogmoed gepaard ging met afgunst jegens den mensch, leerde hij van de Kerkvaders, en wel bijzonder van den H. Cyprianus [2]), wiens woorden hij in zijn voorbericht aanhaalt: „Hij, die te vore door een Engelsche Majesteit ondersteund, Gode aangenaam en waard was, borst, toen hij den mensch naar Gods beeld geschapen zag, door eenen boosaardigen naarijver uit, hem door ingeven van dien naarijver niet eer ten val brengende voor dat hij zelf door dien naarijver ter neêr gestort lag, gevangen eer hij ving, bedorven was eer hij hem bedorf; terwijl hij, van nijdigheid aangeprikkeld, den mensch van de genade der onsterfelijk-

den „Overijsselschen Almanak voor Oudheid en Letteren," 1850. In zijne Geschiedenis der Letterkunde drukt hij wel wat sterk op het allegorisch karakter van den Lucifer. Van Vloten, Jonckbloets zoogenoemde Geschiedenis, bl, 34.

2) Cypr. de zelo (bij S. Aug. De Bapt. c. Don. VIII). Daarnaast beroept Vondel zich mede op den H. Gregorius den Groote en op den H. Bernardus.

heid, hem geschonken, beroofde, en zelf ook verloor hetgeen hij te vore hadde."

Wat de juiste wijze aanbelangt, waarop deze afgunst zich verder ontwikkelde, daaromtrent hield Vondel zich aan de meening van geachte godgeleerden, die met het oog op den Epistel aan de Hebreeuwen (I, 6) van gevoelen zijn, dat God aan de Engelen het raadsbesluit der Menschwording zou geopenbaard, en van hen zou verlangd hebben, dat zij den Menschgewordene zouden aanbidden, en dat de zonde der Engelen zou bestaan hebben in hun verzet tegen dit raadsbesluit der verlossing, (welk verzet hoovaardigheid en afgunst tegelijk bevatten) [1]) Aldus ontwikkelt zich het geheele treurspel uit een op vaste grondslagen rustende, leerstellige kern, waarin de gansche leer der Engelen als in de kiem ligt opgesloten.

Eerst later in de dichterlijke versiering, tot welke overigens Vondel zoo goed mogelijk de godgeleerde wetenschap en de overlevering benuttigde, treedt de innerlijke verwantschap te voorschijn, die Lucifers opstand met elke revolutie gemeen heeft, daar de dichter namelijk genoodzaakt is de onzichtbare geesten als menschelijke wezens voor te stellen. Wij zien dan ook daar het Engelendom gescheiden en tot een tweevoudig kamp gevormd, waarin wij niet onduidelijk den toenmaligen stand van zaken in de Nederlanden zien afgebeeld. Lucifer, de stedehouder Gods, neemt tegenover de Aartsengelen Michael, Gabriel en Raphael eene zelfde stelling in als de stadhouders uit het huis van Oranje tegenover de zelfstandige regeeringen der afzo. derlijke staten, of wellicht beter gezegd, als Willem, de eerste prins uit het huis van Oranje tegenover het spaansche gezag. Immers in den beginne bestaat er geen tweestrijd tusschen den stedehouder en de Aartsengelen; met hen behoort hij tot die harmonische orde, welke een geheel vormt, en is hij in dezelfde mate bemind en geacht van de overige Engelen, als hij door God is bevoorrecht.

---

1) Verg. Suarez, de Angelio. l. VI. c. 13 n. 13 seq. en c. 15. n. 24 seq.

Evenals Willem de Zwijger, die eens de gunsteling was van Karel V en ook door Filips II met onderscheiding was behandeld, tot stadhouder over Holland en Utrecht, tot Ridder van het Gulden Vlies, tot eersten raadsheer in den Raad van State werd verheven, zoo treedt ook Lucifer bij den aanvang van het stuk voor ons op als de lieveling van God. Doch de lieveling is daarom nog niet de volstrekte en onbeperkte meester,... neen, er moet ook voor andere eene plaats open blijven. Dat nu duldt juist de lieveling niet. Het verzet der Nederlanders tegen hun wettigen Opperheer kwam in den grond der zaak voort uit afgunst jegens de vele buitenlanders, de Spanjaards, die Filips tot de hoogste staatsbetrekkingen benoemde. Adam, de mensch, is de „Granvelle,” wiens verheffing de trotsche Lucifer niet kan verdragen. „Plakkaten” worden de verordeningen genoemd, die Filips tegen de Protestanten uitvaardigde, — „Plakkaten” heeten ook de bevelsorders, waarin Gabriel op de goedkeuring der goddelijke raadsbesluiten aandringt. Filips belastte hoofdzakelijk Willem van Oranje met de tenuitvoerlegging der „plakkaten”, — Lucifer is door God aangewezen om de „plakkaten” te doen eerbiedigen. Ten spijt van alle verkregen voorrechten stelt Willem, — en Lucifer eveneens, — zich aan het hoofd der ontevredenen en zegt hij zijn opperheer de gehoorzaamheid op. Evenals de Geuzen klagen over Granvelle, zoo klagen Lucifers volgelingen over Adam, den „laaggeborene”, den „aardworm”, den „vreemdeling”, den „gemeene”, die de kroon zal dragen en de macht des stadhouders bedreigt. Evenals de aanvoerders der Geuzen op Brederodes raad de livereien hunner dienaars afschaften, zoo wil ook Lucifer, dat zijne handlangers de hofkleeding en hunne liverei afleggen. De klachten der wederspannige Engelen zijn gelijk aan die der Geuzen, — klachten nl. over de vreemde huursoldaten in het leger, over rechtsverkrachting en schennis der verdragen, over het omverwerpen der oude orde van zaken. De eigenlijke strijd tegen Spanje wordt eerst nog voorafgegaan door onderhandelingen, die Lodewijk van Nassau, Philips van Marnix en Hendrik

van Brederode met Margareta van Parma voerden. Apollion, Belial en Beelzebub komen met dezelfde drogredenen voor den dag en bedienen zich van dezelfde volksmennerstaktiek, als de onderhandelaars der Geuzenpartij.

Eerst moet de volksmassa bewerkt en opgeruid worden om hunne klachten te doen hooren. Door Apollion en Belial wordt aan Beelzebub eene zelfde rol toegedacht, als welke Brederode in den Nederlandschen opstand vervulde:

»Dan diende Belzebub, een Vorst van groot gezag,
Zijn wapen aan hun kleed en wettigheid te hangen."

Brederode voerde nl. in zijn wapen den leeuw der Hollandsche Graven, van wie hij afstamde, en was zeer gezien bij het volk. Dit alles moest evenwel niet met overhaasting, maar met voorzichtigheid en onder allerlei schoonschijnende voorwendsels ten uitvoer gelegd worden.

»Niet plotsling, maar allengs, en als door zijdegangen."

De stedehouder (Lucifer) zou met zijne macht het verzet ondersteunen: eerst zou hij veinzen en in den raad zijne stem doen hooren, om later, als zijne voorstellen van de hand werden gewezen, als aanvoerder der opstandelingen op te treden. Hierop volgen een viertal verzen, die de geheele taktiek van Willem van Oranje voorstellen.

Beelzebub (Brederode) weet de menigte zoo te bewerken, dat zij onmiddelijk wil oprukken. Hij houdt ze echter tegen en reikt eerst uit haren naam een smeekschrift over, evena's Brederode in 1566 te Brussel:

»Ik wil u voortreên naar den troon van 't groot paleis,
En ons gerechtigheid bemiddelen door peis."

De eisch van de aanhangers van Lucifer is eensluidend met die der Geuzen:

»Men stell' geene amptenaars van 't Hemelsch Vâderland
Beneden 't aardsch geslacht."

Michael zendt hen met hetzelfde antwoord weg, dat Margareta van Parma gaf aan de Nederlandsche afgevaardigden.

Even goed als de Geuzen, die in opstand waren tegen den hertog van Alba, nochtans aan den *Koning* trouw tot aan den bedelzak zwoeren, even goed doen zich Lucifers handlangers voor als ijveraars voor God en Lucifer, voor de rechten Gods, voor het rijk Gods en voor zijne eer tegen de vreemdelingen en indringers, die zijnen naam miskennen. Lucifer bezigt bij zijne verheffing dezelfde taal, die de groote Zwijger voerde, toen hij door de Geuzen tot hun aanvoerder werd verkozen. Ook bij den strijd der Engelen gaat de vergelijking op: evenals Willem blijft Lucifer kalm te midden der onstuimige baren, „saevis tranquillus in undis"; — evenals hij wordt hij tot driemaal toe geslagen en dringt hij tot driemaal toe weder vooruit; — twee derden der Nederlanders blijven trouw, één derde valt af, zoo blijven ook twee derden der Engelen trouw en één derde stort in den afgrond neder. De gedaanteverandering van Lucifer in een monster, dat uit zeven wilde dieren is saamgesteld (uit een draak, een leeuw, een zwijn, een ezel, een aap, een wolf, een neushoorn), vindt hare verklaring in de zeven hoofdzonden: doch van Lenneps vermoeden is verre van ongegrond, dat Vondel wellicht het oog zal gehad hebben op de zeven provinciën, die sinds den afval het gezag van den prins van Oranje bleven erkennen en die in noodlottige burgertwisten en partijhaat de wrange vruchten van hunnen afval inoogstten.

Ziedaar de wijze, waarop het verheven mysterie van den val der Engelen belichaamd wordt in de lijnen en de kleuren van een geschiedfeit, dat slechts van weinig jaren herwaarts dagteekent. Geen gezochte zinspeling, maar een innig verband dwingt het levend geslacht belangstelling af voor den alleroudsten strijd der geestenwereld, bekleedt het onzichtbare met een tastbaren vorm en levendige kleuren en deelt aan het dichterlijk gewrocht den gloed van bezielende warmte en hartstochtelijkheid mede. Voor de oningewijden en voor hen, die niet genoegzaam met de vaderlandsche geschiedenis van dien tijd bekend zijn, zijn verklarende aanteekeningen en ophelderingen onmisbaar, ten einde de oorspronkelijke stoutheid en

net frissche koloriet, door de tijdsomstandigheden daaraan gegeven, naar recht te kunnen schatten. Stellen wij ons daarom tevreden met een korte schets der hoofdgedachten van het dichtwerk, voor zoover het zich beweegt op godgeleerd gebied.

„Het tooneel is in den hemel." De handelende personen zijn de drie Aartsengelen: Gabriel, de gezant van Gods geheimen, Raphael, de beschermer, Michael, 's hemels veldheer, Uriel, zijn schildknaap, en een rei van Engelen; daartegenover Lucifer, de stedehouder Gods, de wederspannige Oversten: Belzebub, Belial, Apollion en een menigte oproerige Geesten, Luciferisten. Kenmerkt zich Lucifer door onvergeeflijken hoogmoed, Belzebub verschijnt als naijverig opruier, Belial als sluw, boosaardig onderhandelaar. Apollion vertegenwoordigt min of meer den geest der wellust en des zingenots. Van een tocht naar het aardrijk teruggekeerd tot zijn genooten, maalt hij dezen, vóór den troon des Stedehouders, hetgeen hij heeft bespied „in 't laegh gewest": de heerlijke woonstede, die de Allerhoogste zijn lieveling, den mensch, geschonken heeft; den lusthof, die al der schepping pracht en schoonheid in zich vereenigt; de heerschappij, die Adam voert over alle rijken der natuur; de zaligheid van het eerste menschenpaar, dat, door den Almachtige gezegend, den aanschen aardbol moet bevolken, dat duizenden, ja millioenen nakomelingen het geluk van kinderen Gods te zijn zal doen deelachtig worden en, als de Engelen, het voorrecht der onsterfelijkheid zal doen genieten. Apollions verhaal van 't Paradijs, nu en dan door korte vragen slechts onderbroken, verwekt bij de hemelvorsten de kiem der afgunst. Gabriel verschijnt, de Engel der Menschwording, die de nederdaling op aarde van het Eeuwige Woord en zijn genade-verbond met de menschelijke natuur verkondigt en de Engelen gebiedt in ootmoed en liefde Gods raadsbesluit te huldigen. De Oversten staren zwijgend vóór zich; maar de rei der Engelen heft te Zijner eer een lofzang aan:

ZANG.

Wie is het, die zoo hoog gezeten,
  Zoo diep in 't grondelooze licht,
Van tijd noch eeuwigheid gemeten,
  Noch ronden, zonder tegenwicht,
Bij zich bestaat, geen steun van buiten
  Ontleent, maar op zich zelven rust,
En in Zijn wezen kan besluiten
  Wat om en in Hem, onbewust
Van wanken, draait, en wordt gedreven,
  Om 't een en eenig middelpunt;
Der zonnen zon, de geest, het leven;
  De ziel van alles wat gij kunt
Bevroên, of nimmermeer bevroeden;
  Het hart, de bronaâr, d'oceaan
En oorsprong van zoo vele goeden
  Als uit hem vloeien, en bestaan
Bij zijn genade, en alvermogen,
  En wijsheid, die hun 't wezen schonk
Uit niet, eer dit in top voltogen
  Paleis, der heemlen hemel blonk;
Daar wij met vleuglen d'oogen dekken,
  Voor aller glansen Majesteit;
Terwijl we 's hemels lofgalm wekken,
  En vallen, uit eerbiedigheid,
Uit vreeze, in zwijm op 't aanzicht neder; —
  Wie is het? noemt, beschrijft ons Hem,
Met eene serafijne veder.
  Of schort het aan begrijp en stem?

TEGENZANG.

Dat's God. — Oneindig eeuwig Wezen
  Van alle ding, dat wezen heeft!
Vergeef het ons; o nooit volprezen
  Van al wat leeft, of niet en leeft,
Nooit uitgesproken, noch te spreken;
  Vergeef het ons, en scheld ons kwijt
Dat geen verbeelding, tong, noch teeken
  U melden kan. Gij waart, Gij zijt,
Gij blijft dezelfde. Alle Englekennis
  En uitspraak, zwak, en onbekwaam,
Is maar ontheiliging en schennis

Want ieder draagt zijn' eigen naam,
Behalve Gij. Wie kan U noemen
Bij uwen naam? wie wordt gewijd
Tot uw Orakel? wie durft roemen?
Gij zijt alleen dan die Gij zijt,
U zelf bekend en niemand nader.
U zulks te kennen, als gij waart,
Der eeuwigheden glans en ader;
Wien is dat licht geopenbaard?
Wien is der glansen glans verschenen?
Dat zien is nog een hooger heil
Dan wij van uw genade ontleenen;
Dat overschrijdt het perk, en peil
Van ons vermogen. Wij verouden
In onzen duur; Gij nimmermeer.
Uw wezen moet ons onderhouden.
Verheft de Godheid: zingt Haar eer.

TOEZANG.

Heilig, heilig, nog eens heilig,
Driemaal heilig! eer zij God!
Buiten God is 't nergens veilig.
Heilig is het groot gebod.
Zijn geheimenis zij bondig;
Men aanbidde zijn bevel.
Dat men overal verkondig'
Wat de trouwe Gabriel
Ons met zijn bazuin kwam leeren:
Laat ons God in Adam eeren.
Al wat God behaagt, is wel. [1])

Ziedaar de korte, eenvoudige voorstelling. God, het rijk ler Engelen, de menschenwereld, het Paradijs, worden ons in nkele grootsche trekken afgemaald. Het heerlijk schoone van Gods beschikking dwingt den geest met den verheven reizang n te stemmen. Uit den lusthof van het aardsche Paradijs oert ons de dichter als 't ware over in de zalige aanschouving der Godheid, tot de vreugde van het hemelsch Eden. De nmeetlijke afstand tusschen Schepper en schepsel, de ondoor-

1) *Lucifer*, Treurspel, Eerste bedrijf: *Rei van Engelen.* v. VI. II. 83.

grondbare liefde van den Almachtige tot Engelen en menschen, de harmonie der beide werelden — der geesten- en der menschen-wereld — dat alles doet eene verstoring dier hoogere orde, een opstand, als eene ongerijmdheid schijnen, als de vreeslijkste ramp, ja als eene onmogelijkheid. En toch kennen wij, schepselen, den vrijen wil, — maar daarmede ook het geheim der zonde. De donkere wolk der eerzucht en der afgunst verduistert den zonneglans van het paradijs. In den eed van trouw, dien de Engel zweert, mengt zich de leuze des oproerigen: *Non serviam!*

Thans verschijnt Lucifer, de schitterende morgenster der geestenwereld. Hoezeer ook door wangunst en hoovaardij beneveld, zweeft het godsbegrip nog in al zijn kracht en grootheid hem voor den geest. Droef te moede, wil hij voor den Allerhoogste de wapens nederleggen, den „zoon van den zesden dag" de eereplaats gunnen en met verkropte gramschap zich naar het onvermijdelijke voegen. Doch Belzebub treedt hem als tolk van zijn eigen hartstocht tegemoet, beeldt hem dat onvermijdelijke als onduldbare vernedering af, en doet, bij het twijfelen aan Gods almacht, in hem de schim zijner eigen glorie rijzen. Lucifer juicht het plan tot den opstand toe als het eenig redmiddel uit zijn innerlijken strijd, als een noodzaaklijkheid. In dien toestand treft Gabriel hem aan, die juist zijn' eed van trouw komt vorderen. Te vergeefs beroept de gezant der Menschwording zich op de goede gronden van het godlijk bevel. De verdoolde geest holt steeds verder op den dwaalweg voort; noemt de Incarnatie eene vernedering voor God; en geeft den schijn te willen ijveren voor Zijn eer, „indien hij 't hoog bevel een luttel wederstreve." Tot het oogenblik, dat de menschgeworden God het raadselachtig boek zijner eheimenissen ontzegele en zijn vernedering door de hoogste eerlijkheid vervange, zal hij niet wachten. Zelf wil hij weten, richten, zelf de eerste zijn. Plechtig kondigt hij God zijne weigering aan:

Nu zweer ik, bij mijn kroon, het al op een te zetten,
Te heffen mijnen stoel in aller heemlen trans,
Door alle kreitsen hene en starrelichten glans.
Der heemlen hemel zal mij een paleis verstrekken,
De regenboog een troon; 't gestarrente bedekken
Mijn zalen; d'aardkloot blijft mijn steun en voetschabel.
Ik wil, op een karos van wolken, hoog en snel
Gevoerd door lucht en licht, met bliksemstraal en donder,
Verbrijzelen tot stof, wat boven of van onder
Zich tegen mij verzet, al waar 't den Veldheer [1]) zelf;
Ja eer we zwichten, zal dit hemelsblauw gewelf,
Zoo trotsch, zoo vast gebouwd, met zijn doorluchte bogen
Te bersten springen, en verstuiven voor onze oogen;
't Gerabraakt aardrijk zien, als een wanschapen romp,
Dit wonderlijk Heelal in zijnen mengelklomp,
En wilde woestheid weêr verwarren, en verkeeren.
Laat zien, wie Lucifer durf trotsen en braveeren! [2])

De Engelvorsten Belzebub en Apollion volgen Lucifer in zijnen overmoed, scharen zich als trawanten aan de zijde van den vermetelen oproerling en doen het vreedzaam hemelrijk verkeeren in een somber oord van samenzweerders. Belial en Apollion trekken heen, om opstand te prediken onder het Engelendom. Rouwig ziet de rei het hemellicht verduisterd, den vrede in de geestenwereld geheel verstoord.

Het vuur des oproers breidt zich uit. Van weerszijden pogen Luciferisten en Reigenooten elkaar te overreden, in broederlijk gesprek. Apollion en Belial steunen de beweging; Belzebub voert haar, onder den schijn van tegenwerking, tot het uiterste. Terwijl hij voor den naderenden veldheer Michael de samenspanning tracht geheim te houden, treden de Luciferisten openlijk te voorschijn en zeggen de gehoorzaamheid op. Michael verzamelt de trouwgebleven Engelen om zich heen; de afvalligen kiezen Lucifer tot bevelhebber in den strijd. Als ware muiters gewagen zij, al schreeuwende, van geschonden rechten; en Lucifer, de gebieder, door 's volks genade verkoren, roept de drie hoofdaanvoerders tot getuigen, dat hij,

1) Michael. 2) *Lucifer*. Treurspel. Tweede bedrijf. II. 86.

slechts gedwongen door den nood, aan den algemeen uitgesproken wil gehoor geeft:

LUCIFER.

Ik troost me dan geweld te keeren met geweld.

BELZEBUB.

Zoo stijg de trappen op, o allerbraafste held!
Heer Stedehouder! stijg dien troon op, dat we u zweren!

LUCIFER

Vorst Belzebub! getuig, en gij, doorluchtste Heeren!
Apollion, getuig! getuig, Vorst Belial!
Dat ik, uit nood en dwang, dien last aanvaarden zal,
Tot voorstand van Gods rijk, om ons bederf te keeren.

BELZEBUB.

Nu brengt den standert voort, dat wij den standert zweren,
Getrouwigheid aan God en onze Morgenstar!

LUCIFERISTEN.

Wij zweren tegelijk bij God en Lucifer!

BELZEBUB.

Nu brengt het wierookvat, gij, Godgetrouwe scharen!
Bewierookt Lucifer met wierookkandelaren,
En schalen, rijk van geur! Verheerlijkt hem met licht,
En glans van fakkelen! Verheft hem met gedicht,
Gezangen en muziek, bazuinen en schalmeien!
Het voegt ons, hem aldus met staatsie te geleien! [1])

De rei der Luciferisten begroet die woorden met een lied, „een' heldren toon, ter eere van zijn kroon". Het koor der goede engelen echter bejammert „'s hemels burgertwist." —

In het volgende bedrijf staan de beide strijdkrachten tegenover elkander. Vorst Michael wapent zich tot den kamp. Lucifer belegt den krijgsraad. Liefde en vriendschap doen

---

1) *Lucifer.* Treurspel. Derde bedrijf. II. 92.

Raphael nog een laatste poging wagen, om den hoovaardigen Engel tot plichtbesef te brengen en den gewapenden opstand door zijne deemoediging te onderdrukken:

RAPHAEL.

Genade, o Lucifer! Verschoon u zelven: draag
Geen harnas tegens mij, die treurig smilte en kwijne
Van druk, om uwentwil. Ik koom, met medecijne
En balsem van genâ, gestegen uit den schoot
Der Godheid, die, gelijk ze in haren Raad besloot,
U, boven duizenden gekroonde Heerschappijen,
Gezalfd heeft op den stoel van haar Stadhouderijen.
Wat dolheid is het, die uw zinnen dus verrukt?
Zij had haar zegel en gelijkenis gedrukt
Op uw geheiligd hoofd en voorhoofd, overgoten
Met schoonheid, wijsheid, gunst, en wat er komt gevloten,
En stroomen, zonder maat, uit aller schatten bron.
Gij blonkt in 't Paradijs, voor 't aanschijn van de zon
Der Godheid, uit een wolk van dauw en versche rozen.
Uw feestgewaad stond stijf van perlen en turkozen,
Smaragden, diamant, robijn, en louter goud.
De zwaarste schepter werd uw rechtehand betrouwd,
Zoodra gij steegt in 't licht, en, op bazuin en bommen,
Door 't blakende gesternte en steenen kwaamt te brommen:
En zoudt gij reukeloos u storten uit dien troon?
Verreukeloozen al dat heerelijk en schoon?
Zoudt gij uw glansen, die de hemelen vercieren,
Ons licht verduisteren, in eenen knoop van dieren,
En mengsel van gedierte en ondier onder een,
Griffoensklauw, drakenhoofd, en andere gruwzaamheên
Misscheppen onbedacht? en zouden 's hemels oogen,
De starren, u zoo laag beroofd zien van vermogen,
En eere, en majesteit, door 't schenden van uw trouw?
Dat keer' de goede God, wiens aanschijn ik aanschouw,
In 't zalig licht, daar wij, geheiligd alle zeven,
Hem dienen voor zijn' troon, en sidderen, en beven
Voor zulk een Majesteit, die op ons voorhoofd straalt,
Verkwikt en leven geeft wat leeft en adem haalt.
Heer Stedehouder! mag mijn bede uw hart bewegen;
Gij kent mijn zuiver wit en hart, met u verlegen.
Ruk af dien trotschen kam, schud uit dit harrenas!
Smijt neder uit dees hand de heirbijl, de rondas
Uit d'andre! Hooger niet: leg neder, och! leg neder,

Leg neder! strijk van zelf den standert, en de veder
Van uwe vleugelen, voor God en zijnen glans,
Eer Hij u uit den troon, den allerhoogsten trans
Van eere, nederklinke aan gruis en stof te mortel.
Ja, zulks dat van den stam der Geesten tak, noch wortel,
Noch geen gedachtenis, noch leven overschiet;
t'En ware een leven van elende, van verdriet,
De Dood, de Wanhoop, en een worm, een eeuwig knagen
En knersetanden mocht den naam van leven dragen.
Verneêr u! staak dien tocht: ik offere u genâ
Met dien olijftijk: grijp, of echter 't is te spa!

LUCIFER.

Heer Rafel! ik verdien noch dreigement, noch toren.
Mijn helden hebben Gode en Lucifer gezworen,
En, onder 's Hemels eed, dien standert opgerecht.
Men strooie wat men wil den hemel door: ik vecht,
En oorloge onder God, tot voorstand van zijn kooren,
De handvest, en het Recht, hun wettig aangeboren,
Eer Adam zijne zon zag opgaan, eer de dag
Zijn Paradijs bescheen. Geen menschelijk gezag,
Geen juk van menschen zal den nek der Geesten plagen;
Geen Engelsdom den troon van Adam onderschragen,
Met zijnen vrijen hals, gelijk een dienstbaar slaaf,
't En zij de Hemel ons in éénen poel begraaf',
Met zoo veel schepteren, en kronen, glans, en vonken,
Als ons de Godheid uit haar' boezem heeft geschonken,
Voor eeuwig en altijd. Laat bersten al wat berst!
Ik handhaaf 't heilig Recht, door hoogen nood geperst,
En, na veel wederstands, mij endlijk overdrongen,
Op 't klagen en gekerm van duizenden van tongen.
Ga hene, boodschap dit den Vader, onder wien
Ik dus, voor 't Vaderland, den standert voere en dien'.

RAPHAEL.

Och, Stedehouder! wat verbloemt gij uw gepeinzen
Voor 't alziende oog? gij kunt uw oogmerk niet ontveinzen.
De straal van zijn gezicht ontdekt de duisternis,
De staatzucht, daar uw geest zoo grof van zwanger is,
En reede in arbeid gaat, om dit gedrocht te baren.
Waar berg ik mij van schrik! hoe rijzen al mijn haren!
Verdwaalde Morgenstar! verschoon u zelve toch,
Gij kunt d'Alwetendheid niet paaien met bedrog.

LUCIFER.

Wat staatzucht? Heeft mijn plicht in eenig deel ontbroken?

RAPHAEL.

Wat hebt gij in uw harte al heimelijk gesproken?
Ik wil in 's hemels top, door alle wolken heen,
En boven Gods gestarnte opstijgen, van beneên,
God zelf gelijk, geen macht bestralen met genade,
't En zij ze aan mijnen stoel het leen verheergewade [1];
Geen majesteit braveer' met schepter, nochte kroon,
Tenzij ik haar beleene uit mijnen hoogen troon.
Bedekt uw aangezicht; valt neder; strijkt uw pennen,
En wacht u, boven ons, een hooger macht te kennen!

LUCIFER.

Hoe nu toe? Ben ik dan Gods stedehouder niet?

RAPHAEL.

Dat zijt gij, en ontvingt van 't onbepaald Gebied
Bepaalde mogendheid, en heerscht uit zijnen name.

LUCIFER.

Helaas! hoe lang? Tot dat Vorst Adam ons beschame,
En, boven de natuur der Engelen, zijn lot
Uit 's Hemels schoot ontvange, en aanzitt' neffens God?

RAPHAEL.

Wil d' opperste Monarch zijn macht met mindren deelen;
Ja, d'eerste kroon den mensch opzetten, en bevelen,
Hem wijden tot een hoofd der Geesten, boven al
Wat kroon en schepter voert, of namaals voeren zal;
Zoo leer oodmoedig u Gods raadslot onderwerpen.

LUCIFER.

Dat is de wetsteen om dees heirbijl op te scherpen.

RAPHAEL.

Gij scherpt ze reukeloos voor uwen eigen nek.

---

1) Verheffen, het leen verheffen, dat is: met het goed beleend worden.

Bedenk eens waar wij staan! De Hemel kan geen vlek
Van afgunst, haat en nijd, noch hoovaardij verdragen.
De wraak des Hemels dreigt dees schandvlek uit te vagen.
Hier helpt geen veinzen. Och! of voor d'alziende Zon,
Het aldoordringende oog, ik deze lastren [1]) kon
Bedekken. Lucifer! waar is uw glans gebleven? [2])

Alle beweegredenen echter van het gezond verstand, van liefde of vriendschap, alle beloften en bedreigingen lijden schipbreuk op de eerzucht van den oproerigen Engel. Hoezeer ook bewust van het hopelooze zijner onderneming, waagt hij zich, vol vertwijfeling, in het krijt. Intusschen smeekt de rei der goede Engelen nog éenmaal genade voor hem af.

Bij den aanvang van het laatste bedrijf is het pleit beslecht. Uit den slag teruggekeerd, verhaalt Uriel, Michaels schildknaap, den aartsengel Raphael de lotgevallen van den strijd, den uittocht der beide legers, de ontmoeting, het gevecht, Michaels zegepraal, — alles met de kleuren van een geduchten veldslag, aanschouwlijk en op de levendigste wijze, maar tevens grootsch, verheven. Als dramatische schildering van een reuzenstrijd is het een meesterstuk.

Door engelen omstuwd, door zangen gevierd, verschijnt Michael en stelt nogmaals, zoo duidelijk mogelijk, het voldongen feit voor oogen. Maar de strijd en de overwinning der hemelsche heirscharen vormen het eerste deel slechts van de catastrophe. Terwijl Michael in ootmoed de lauweren dier overwinning plukt, komt een tweede heraut, Gabriel, de schriklijke tijding brengen van den zondeval van het eerste menschenpaar. In een wolk gehuld, is de onttroonde en verslagen Lucifer op aarde neergedaald en heeft, door boosaardige list, het menschdom meegesleept in zijnen val. De zaligheid van het Paradijs, dat wij in den aanvang van het treurspel voor ons geopend zagen, is verstoord, de vrede verbroken, de onschuld gevloden. Tegelijk met de weerspannige Engelen, die, verwonnen, in den afgrond ploffen, stort een tweede

1) Vergrijpen.
2) *Lucifer.* Treurspel. Vierde bedrijf. II. 94.

wereld, die der door God geheiligde menschheid, de orde der oorspronklijke gerechtigheid, door Engelen benijd, in puinhoop. Het geheele samenstel van het eerste wereldplan des Heeren is uiteen gerukt. De hoogmoed van den vermetelen Lucifer sleept Engelen en menschen met zich ten verderve, sleurt hen in een afgrond, waaruit geen eigen kracht, maar alleen de ootmoed van een vleeschgeworden God de menschheid redden kan. Het tragische in de geschiedenis van den zondeval heeft Vondel hier in één brandpunt saamgevat, en rechtstreeks treedt het op den voorgrond, terwijl Michael, de verwinnaar, het vonnis, door de godlijke gerechtigheid geveld, afkondigt, en het Engelen-koor op de puinhoopen der ten ondergang gedoemde wereld het *Rorate coeli* aanheft.

MICHAEL.

Uriel! schildknaap, die het heilig Recht bewaart
En reukeloosheid straft, grijp aan uw vlammend zwaard!
Vlieg henen naar omlaag, en drijf ze beide uit Eden,
Die d'eerste wet zoo blind, zoo reukloos overtreden.
Bewaak den ingang van 't ontheiligd Paradijs,
En keer de ballingen met kracht af van de spijs,
Den boom, die 't leven rekt. Gedoog niet dat ze pluiken
D'onsterfelijke vrucht, en 't hemelsch ooft misbruiken.
Gij wordt op schildwacht voor den hof en boom gesteld.
Dat Adam buiten zwerve, en, vroeg en spade, veld
En kleigrond ommeploeg', waar uit hem God bootseerde.
Ozias, aan wiens vuist de Godheid zelf vereerde
Den zwaren hamer van geklonken diamant,
En ketens van robijn, en krammen, spits van tand,
Ga hene, vang en span het heir der helsche dieren,
Den Leeuw, en fellen Draak, die tegens ons banieren
Dus woeden; vaag de lucht van dees vervloekte jacht,
En boei ze aan nek en klauw, en keten ze met kracht.
Dees sleutel van den put des afgronds en zijn holen
Wordt, Azarias, u en uwe zorg bevolen.
Ga hene, sluit in 't hol al wat ons macht bestrijdt.
Maceda! neem dees toorts, die vlam is u gewijd;
Ontsteek den zwavelpoel, in 't middelpunt der aarde,
En pijnig Lucifer, die zoo veel gruwlen baarde,
In 't eeuwig brandend vier, gemengd met killen vorst,

Daar Droefheid, Gruwzaamheid, Versteendheid, Honger, Dorst,
De Wanhoop, zonder troost, de prikkel van 't geweten,
En Onverzoenbaarheid, een straf van 't boos vermeten,
Versteken van den glans der Godheid, in dien rook,
Getuigen 's Hemels ban, geveld op 't heilloos spook;
Terwijl 't beloofde Zaad, verzoenende Gods toren,
Herstelle uit liefde al wat in Adam werd verloren.

REI.

Verlosser! die de Slang het hoofd verpletten zult,
't Vervallen Menschdom eens van Adams errefschuld
Verlossen t'zijner tijd, en weêr, voor Eva's spruiten,
Een schooner Paradijs hier boven opensluiten;
Wij tellen d'eeuwen, en het jaar, en dag, en uur,
Dat uw genâ verschijn', de kwijnende Natuur
Herstell', verheerelijke, in lichamen en zielen,
Stoffeerende den troon, daar d'Engelen uit vielen. 1)

Spoedig, nadat hij voltooid was, verscheen de *Lucifer* op het Amsterdamsch tooneel — den 2 en den 5 Februari, 1654. De schouwburgdirectie had op eigen kosten een tooneelhemel met ingewikkelde toestellen voor dit stuk doen vervaardigen. Het vond bij dichtlievenden en kunstminnenden grooten bijval, doch wekte evenzeer den hevigsten toorn der wachters van Sion, de kalvinistische predikanten. Zij noemden het een spèl van „onheilige, onkuische, afgodische, valsche en gansch stoute dingen, te spitsvondig uit menschelijke harssenen gezoogen." 2) Van verscheidene (hervormde) kansels werd een kruistocht tegen Vondel en zijnen *Lucifer* gepredikt Het heette een misdrijf die bijbelstof, ja zelfs den Hemel met de Engelen op het tooneel te brengen. Men noemde het heiligschennis, het heilige en het godlijke aan het menschlijke vast te knoopen en er een „spel" uit saam te stellen. De ergste schreeuwer was Pieter Wittewrongel, een Zeeuw. Bijna dagelijks voer hij tegen den Schouwburg uit en schold dien „een school der ijdelheid, zondige hoogte, overblijfsel van 't Heidendom, aanleiding tot zonden, goddeloosheid, onreinigheid, licht-

1) *Lucifer.* Treurspel. Vijfde bedrijf. II. 100.
2) Brandt. Leven v. V. Francker 1682, bl. 57.

vaardigheid en tijdspillinge." [1]) Reeds den 5 Februari, den dag, waarop *Lucifer* ten tweeden male zou worden opgevoerd, hield de kerkeraad vergadering, ten einde het gevaar van den godsdienst af te wenden. De notulen dier vergadering luiden daarover als volgt:

„Alsoo voormiddach na het vertreck der Dyaconen, den kerkeraet is bekent ghemaeckt, dat een tragedye is ghemaeckt by Joost van den Vondel, ghenaemt *Luisevaers treurspel*, van den val der Engelen, handelende op een vleesselijcke manier de hooghe matery van de diepten Godes, met veele erghelijcke en ongheregheldе verdichtselen voorgestelt, en dat deselve tragedy desen dach wederom zal gespeelt worden, en de kercken-raet oordeelt, dat het een groote ongheregheltheit is, heeft ghe-commiteert, dat Ds Ruleus en Ds Langhelij dit den EE. burgemeesteren sullen remonstreeren, ende versoecken, dat HH. AA. dit met hare autoryteit weeren, dat deze tragedy niet ghespeelt en wort, en tot dien einde de AA. HH. in 't particulier te begroeten; — soo rapporteeren deselve broederen, datse 't selve in hare huysen, als oock in de plaetse daer HH. AA. vergadert waren, ghedaen hebben, en hebben tot antwoort ontfanghen, dat HH. AA. door vele occupatien verhindert waren 't selve van desen avont te weeren, maer dat het morghen zal verbooden worden, en order gestelt sal worden, dat noit na desen dach meer gespeelt sal worden. De vergadering verstaet, dat voer teghenwoordich daer niet meer en is in te doen, en 't selve daerby te laten". [2])

Zóó groot werd het getier, dat de ijveraars maakten, dat Amsterdams vroede mannen werkelijk beangst begonnen te worden en de verdere opvoering van het stuk verboden.

Vondel schreef daarop een „Tooneelschild of Pleitrede voor het tooneelrecht."

Van het allereenvoudigst begrip der tooneelkunst uitgaande, bewees hij daarin, dat zij, wat haar wezen betreft, even goed

---

1) Brandt, bl. 58.

2) Zie deze notulen bij J. A. Alberdingk Thijm, Portretten van Vondel bl. 232, 233.

recht van bestaan had als andere kunsten, met welke zij in een innig verband staat en die algemeen gewaardeerd en op prijs gesteld worden, zooals de kunst van welsprekendheid, de schilderkunst en in het bijzonder het vak der historieschilders. Vervolgens deed hij uitkomen, dat het treurspel, naar de opvatting van Aristoteles en de ouden, veredeling en verzedelijking beoogt en als een op zich zelf onschuldig en nuttig vermaak en tijdverdrijf zijn aanspraken op waardeering mag doen gelden. Met doorslaande bewijsredenen weerlegde hij vooral de beschuldiging van afgoderij, tegen zijnen Lucifer ingebracht, door tegenover het lamlendige, onzichtbare puriteinen-christendom van zijn dweepzieke tegenstanders de wijze te stellen, waarop èn in het Oude èn in het Nieuwe Testament in 's menschen eeuwige belangen wordt voorzien. Daar toch is alles in werkelijkheid zichtbaar, daar wordt het godlijke als het ware bereikbaar gesteld voor het menschlijke, en wat onzichtbaar is door teekens en droomen, door afbeeldingen en woorden waarneembaar en tastbaar aan den mensch geopenbaard. Ten opzichte van het nut, dat uit het tooneel te trekken is voor de opleiding der jonge lieden, beriep hij zich tegenover zijn doldriftige lasteraars op het voorbeeld der Sociëteit van Jesus:

»Al de wereld gewaagt van de geschiktheid en bekwaamheid der Sociëteit, in het manieren, regelen, en zedevormen der leergierige jonkheid, hetwelk zij mede uitwerkt door godvruchtige en stichtelijke tooneelspelen en tooneeldansen, wijd afgescheiden van lichtvaardigheid en bederf van goede zeden, bij haar ten hoogste gehaat." [1])

---

1) v. Vl. II. 102. Reeds in zijn „voorbericht" van den Lucifer had Vondel zijne meening geuit over het nut der tooneelopvoeringen in inrichtingen van onderwijs:

„Het wit en oogmerk der wettige Treurspelen is de menschen te vermorwen door schrik en meêdoogen. Scholieren, en opluikende jonkheid worden door spelen, in talen, welsprekendheid, wijsheid, tucht, en goede zeden en manieren, geoefend, en dit zet, in de teêre gemoeden en zinnen, een plooi van voegelijkheid en geschiktheid, die hun, tot in den ouderdom toe, bijblijven en aanhangen; ja, het gebeurt bij wijlen, dat overvliegende vernuften, bij geene gemeene middelen te buigen, noch te verzetten, door spitsvondigheden en hoogdravenden tooneelstijl geraakt, en, buiten hun eigen vermoeden, getrokken

Zinspelend op den griekschen naam der tooneelspelers ὑποκρίται geeselde hij op een allervinnigste wijze de femelachtige huichelarij en muggezifterij der dominees, die in hun vijandig optreden tegen het tooneel niets anders deden dan komedie spelen, en ten slotte teekende hij protest aan tegen de politiemaatregelen, die zij hadden weten uit te lokken Hij gaf den „Amfiktyonischen raad der vrije Nederlanden" in bedenking, of het niet verkieselijker ware, dat men

»Tooneelspel en tooneeldans, door een algemeen raadsbesluit, overal zoude opschorten, en den schouwburg met een diamanten grendelslot, bij Vulkaan, der Goden wapensmid, gesmeed, eeuwig toesluiten en bezegelen."

Met zijne „vrije Nederlanden" en met al zijne andere deugdelijke gronden kon nochtans Vondel het niet zoover brengen, dat het verbod werd ingetrokken. Doch ook de kerkeraad had het daarmede nog gansch niet rustig. „Aangezien het stuk van Joost van den Vondel, genaamd Lucifers treurspel, in het openbaar in druk te verkoop hangt, en in hetzelve vele schandelijke dingen te lezen zijn", werd den 12 Februari besloten, dat men zich andermaal tot Burgemeesters en stadsraden zou wenden met het verzoek: „het moge UEd. Achtb. behagen gezegd treurspel in beslag te nemen en den verkoop daarvan te verbieden." De twee afgevaardigden Ds. Ruleus en Ds. Langhely deden den 19 bescheid, dat Burgemeesters enz. „in den beginne eenige zwarigheid maakten en zeiden, dat de luiden er slechts te begeeriger om zouden zijn om het te koopen." Hiermede waren de broeders het niet eens en „wezen op het groote kwaad, dat daaruit zou kunnen voortspruiten, en dat het hier pericula(!) in mora was."

---

worden; gelijk een edele luitsnaar geluid geeft en antwoordt, zoodra haar weêrgade, van dezelve nature en aard, en op eenen gelijken toon en andere luit gespannen, getokkeld wordt van een geestige hand, die, al spelende, den tuimelgeest uit eenen bezeten en verstokten Saul drijven kan." v. Vl. II. 81.

Mannen als Petavius en Avancinus hebben zulke tooneelspelen voor jonge lieden geschreven, en jongelingen, als de Zal. Joannes Berchmans, traden bij zulke opvoeringen als spelers op.

In weerwil van al hunne bespraaktheid konden de Eerwaarde Heeren voor ditmaal bij den stedelijken raad niets verders uitrichtten. De vergadering vernam dit met „groot hartzeer" en besloot „al het mogelijke tegen dit lasterlijke boek aan te wenden." Nog eenmaal vervoegden zich dezelfde Heeren bij Burgemeesters en raden, totdat zij eindelijk den 26 Februari tot bescheid kregen, dat, — niet uithoofde van een nader inzien van de zaak, maar — „uit eerbied voor den Kerkeraad op voornoemd tooneelstuk beslag zou gelegd worden." De afgevaardigden betuigden aan Burgemeesters en raadsleden al de dankbaarheid en erkentelijkheid, die men voor het afwenden van een zoo dreigend gevaar als de lezing van den „Lucifer" opleverde, verschuldigd was.

Het was evenwel te laat. De eerste oplage van het stuk (1000 exemplaren) was reeds binnen eene week geplaatst, en eene tweede verliet de pers, vóórdat de predikanten bij machte waren dit te beletten, en nu volgde de eene oplage op de andere: de „Lucifer" werd een van de meest gelezen en beroemdste dichtstukken der Nederlandsche letterkunde.

Vondel antwoordde op de beleedigingen, die hij van af den kansel en in tal van smaadschriften had te verduren, ditmaal niet met in den volkstrant geschreven hekeldichten, maar met twee dichtwerken, welke zijn scherpzinnigheid, zijn meesterschap en lossen zwier in de lyrische poëzy en zijn onweerstaanbare zucht tot dichten tot haar recht deden komen: de „Uitvaart van Orfeus" en de „Speelstrijd van Apollo en Pan". Het eerste laten wij hier volgen, na vooraf te hebben aangemerkt, dat beide stukken uitmunten door rijkdom van rijmen, en dat door „Orfeus" Vondel zelf te verstaan is, — dat zijn „Lucifer" het lied van het „Reuzerot", — het „mastbosch" de reede van Amsterdam is, — en dat in de dronken Bacchanten zich de snuggere dominees konden erkennen, die, op het voetspoor van Triglandt, gaarne zich aan een glaasje te goed deden.

UITVAART VAN ORFEUS.

Toen Orfeus, met zijn keel,
Toen Orfeus met zijn keel en veêl
In 't mastbosch zong en speelde,
Tierelier, tierelier,
Dat schoone lustprieel;

Scheen hemel, aarde en zee,
Scheen hemel, aarde en zee alreê
Op zang en spel te dansen,
Tierelier, tierelier,
Gevolgd van wild en vee.

Hij zat op een tapijt,
Hij zat op een tapijt gewijd,
Een regenboog van bloemen,
Tierelier, tierelier;
De Deugd braveert den Nijd.

Een krans van lauwerier,
Een krans van lauwerier heel fier,
Vereert de heldre lokken,
Tierelier, tierelier,
Een God gelijk in zwier.

De lange witte rok,
De lange witte rok, van vlok
Gesponnen door zijn moeder,
Tierelier, tierelier,
Hield streek met boog en stok.

Hij zong, wat Reuzerot,
Hij zong, wat Reuzerot den God
Jupijn aan boord durf klampen,
Tierelier, tierelier,
Bestormen 't Hemelsch slot.

Hoe elk zijn krachten vergt,
Hoe elk zijn krachten vergt en tergt:
Hoe zij een stormkat bouwen,
Tierelier, tierelier,
Van steenrots en gebergt.

Hoe zij, met torts en knods,
Hoe zij, met torts en knods en rots,
De Goden zelfs matteeren, [1])
Tierelier, tierelier,
In 't rijk des Dondergods.

En hoe Jupijn in 't lest,
En hoe Jupijn in 't lest dees pest,
Met bliksemstraal en donder,
Tierelier, tierelier,
Begraaft in 't Helsche nest.

Terwijl hij speelde en zong,
Terwijl hij speelde en zong, ontsprong
Een bron van melk en honig,
Tierelier, tierelier,
Gevloeid van zijne tong.

De boomen in het rond,
De boomen in het rond terstond
Vergåren om den Zanger,
Tierelier, tierelier,
En kussen zijnen mond.

De wildzang tiereliert
De wildzang tiereliert en zwiert
Rondom den Speelman hene,
Tierelier, tierelier,
Ook wild en tam gediert.

De nachtegaal ontsteekt,
De nachtegaal ontsteekt en breekt
Zijn toon aan Orfeus' gallem,
Tierelier, tierelier,
Die duizend zangers kweekt.

De leeuw zijn brullen staakt,
De leeuw zijn brullen staakt en blaakt;
De duiven trekkebekken,
Tierelier, tierelier:
Wat God blijft ongeraakt?

---

1) Ten einde raad brengen.

Maar onder spel en zang,
Maar onder spel en zang eerlang
Een Rei van Boschbacchanten,
Tierelier, tierelier,
Nam derwaarts haren gang.

Daar zagen zij Gods Held,
Daar zagen zij Gods Held in 't veld
En 't bosch, en d' elementen
Tierelier, tierelier,
Bekoord door 't zoet geweld.

Zij holden, door den drank,
Zij holden, door den drank dood krank
Van zinnen en van zeden,
Tirelier, tierelier:
Dat bleek aan haren gangk.

Zij bulkten overluid,
Zij bulkten overluid vol uit:
»Wat plaagt ons al dit spelen,
Tierelier, tierelier,
Daar Bacchus' vreugd op stuit?"

»Dees speelman woû zijn oor,
Dees speelman woû zijn oor ons koor
En wijngerdspies nooit gunnen,
Tierelier, tierelier;
Hij houdt Apollo's spoor."

»Al is 't Apollo's zoon,
Al is 't Apollo's zoon en kroon,
Trots Kallioop, zijn moeder;
Tierelier, tierelier,
Hij zit ons nu te schoon,"

»Valt aan, als dol en doof,
Valt aan, als dol en doof; dien roof
Zal niemand ons ontrukken,
Tierelier, tierelier,
Wat hulp men hem beloof."

Dus raast de Wijngods Rei,
Dus raast de Wijngods Rei: hei, hei!

Valt aan: hij moet er onder!
Tierelier, tierelier,
Valt aan met veldgeschrei!"

Met worp de Mænas [1]) snel,
Met worp de Mænas snel en fel,
Des speelmans borst met keyen,
Tierelier, tierelier,
In was verkeerd door 't spel.

Een andre breekt uit wrok,
Een andre breekt uit wrok een stok,
Op 't bekkeneel des zangers,
Tierelier, tierelier;
Het brein bespat den rok.

De vedel rolt daarheen,
De vedel rolt daarheen benêen,
En wild en vlug verstrooyen,
Tierelier, tierelier;
Hoe lillen al zijn leên!

Schoon hij den jammerpoel,
Schoon hij den jammerpoel en stoel
Van Pluto had bewogen,
Tierelier, tierelier,
In 't onderaardsch gewoel;

Euridice en haar ziel,
Euridice en haar ziel, wiens hiel
Van d' adder was verbeten,
Tierelier, tierelier,
Hem weêr in d' armen viel;

Schoon hij den wildsten aard,
Schoon hij den wildsten aard hier paart,
En breidelt 's tijgers tooren,
Tierelier, tierelier,
De wijnkroes niemand spaart.

Zij rukken met geweld,
Zij rukken met geweld dien Held,

---

1) De woedende Bacchante (hier een der predikanten).

En spreyen al zijn leden,
Tierelier, tierelier,
Gesleurd, verscheurd, langs 't veld.

Daar rolt de schelle keel,
Daar rolt de schelle keel en veêl,
Voorwind geplompt in 't water,
Tierelier, tierelier,
Valt Hebrus' kil ten deel.

De vedelgallem zucht,
De vedelgallem zucht en vlucht;
De keel en vingers beven,
Tierelier, tierelier,
't Geluid verdwijnt in lucht.

Toen schreide al wat er was,
Toen schreide al wat er was een plas,
Een heele beek van tranen,
Tierelier, tierelier,
Die vloeiden over 't gras.

De beek- en boom-godin,
De beek- en boom-godin niet min
Betreurden haren zanger,
Tierelier, tierelier,
Met eenen droeven zin.

De Wijngod strafte voort,
De Wijngod strafte voort dien moord,
Aan alle Boschbacchanten,
Tierelier, tierelier,
Zoo straf als ooit gehoord.

Apollo van Parnas,
Apollo van Parnas kwam ras
Met negen Zanggodinnen,
Tierelier, tierelier,
Daar 't lijk gemarteld was.

Zij zamelden 't gebeent,
Zij zamelden 't gebeent besteend,
En zonken 't lijk met klachten,
Tierelier, tierelier,
In 't graf van elk beweend.

De Vader trekt een schicht,
De Vader trekt een schicht van licht
En stralen uit zijn koker,
Tierelier, tierelier,
En schrijft dit grafgedicht:

»Gun Orfeus, hier gebluscht,
Gun Orfeus hier gebluscht nu rust,
Mijn zang en spelorakel!
Tierelier, tierelier,
Hij plantte deugd met lust."

Apollo veêl en boog,
Apollo veêl en boog om hoog
Ten toon hing in de starren:
Tierelier, tierelier,
Een trots [1]) voor 't nijdig oog.

Terwijl voer Orfeus' geest,
Terwijl voer Orfeus' geest op 't feest
Der zielen bij Gods reyen,
Tierelier, tierelier,
Daar vreugd den rouw geneest.

Het hoofd, voor tij in zee,
Het hoofd, voor tij in zee alreê
Te Lesbos aangedreven,
Tierelier, tierelier,
Brocht tijding van dit wee.

Een Zeeslang, wit van tong,
Een Zeeslang, wit van tong zich wrong,
Om 't bloedig hoofd te likken,
Tierelier, tierelier,
Te slikken op een sprong.

Apollo kwam op slag,
Apollo kwam op slag en zag
De slang afgrijslijk gapen,
Tierelier, tierelier,
Nog wijder dan ze plag.

1) Spijt.

De God hierdoor onteerd,
De God hierdoor onteerd verkeert
Gebit en bek in marmer,
Tierelier, tierelier,
En 't bijten haar verleert.

Nu vrees geen haat en nijd,
Nu vrees geen haat en nijd noch strijd;
Wat kan een dier ons schaden,
Tierelier, tierelier,
Dat gaapt, maar niet en bijt? 1)

Zóó wist de Amsterdamsche Orpheus zich er over heen te zetten en zich zelfs vroolijk er over te maken, dat het beste zijner treurspelen van wege de politie van het tooneel werd geweerd. Ten einde de schouwburgdirectie schadeloos te stellen voor de groote onkosten, welke de toestellen, tot opvoering van den „Lucifer" benoodigd, hadden veroorzaakt, schreef Vondel twee jaren later, — in 1656, — den „Salmoneus", een stuk, waarin diezelfde toestellen konden te pas gebracht worden, en dat tevens de hoofdgedachte van den „Lucifer" in een mythologisch gewaad andermaal op het tooneel deed verschijnen. Evenals Lucifer wil gelijk zijn aan God, wil ook de Koning van Elis, Salmoneus, de plaats van Jupiter innemen; te dien einde richt hij een tempel voor zich op, stelt zijn beeld ter openbare vereering en wil zich ten laatste plechtig en triomfantelijk als den hoogsten der Goden laten aanbidden. Te midden echter van de feestelijkheden, die zijne verheffing tot eene godheid vergezellen, wordt hij door den bliksem getroffen. De „godzalige mannen" konden natuurlijk tegen Salmoneus en Jupiter de politie niet onder de wapenen roepen, en Vondel maakte zich de gelegenheid ten nutte, om voor het tooneelrecht met meer kracht nog als te voren op te komen.

1) v. Vl. II. 104.

XII.

Levenswinter en Dichterlente.

Tot in het jaar 1657 ging het Vondel voorspoedig, wat zijn stoffelijke belangen betreft. Zijn fortuin maakte hem tot een geheel onafhankelijk man, en behalve dat hij een niet onaanzienlijk vermogen bezat, werd hij bovendien als burger geacht en als dichter gevierd. Ofschoon zijn letterkundige arbeid hem geen schatten opbracht, verwierf hij er zich nochtans naam en aanzien mede bij alle standen. Koningin Christina van Zweden gaf hem in 1644 een gouden keten ten geschenke. Het Amsterdamsche schildersgilde gaf ter zijner eere, omstreeks St.-Lucasdag, (October) 1653, een schitterend feest. Ongeveer honderd schilders, dichters en liefhebbers der schoone kunsten hielden te dien einde eene vergadering op St.-Joris-Doelen (op de Garnalenmarkt); een der aanwezigen verkleedde zich als Apollo, en toen Vondel de eereplaats aan de tafel had ingenomen, werd hem door Apollo met veel plechtigheid een lauwerkrans op het hoofd gezet. Vondel had deze schitterende onderscheiding te meer verdiend, omdat hij zich aan eer of tijdelijk gewin zoo goed als niets liet gelegen liggen.

Evenals men vroeger zijne kleinere gedichten, zonder zijne toestemming of zelfs zonder zijne voorkennis, in één bundel verzameld in het licht gegeven had, werd ook door zijne vrienden zijne vertaling van de Lierzangen en de Ars poetica van Horatius zonder zijn toedoen voor den druk gereed gemaakt, en hij vernam dit eerst, toen het werk reeds onder de pers lag. In alle stilte en met alle bescheidenheid bracht hij zijne dagen door; hij studeerde, maakte verzen, vertaalde, schreef stukken voor den schouwburg, en liet zich evenmin door loftuitingen en eerbewijzingen van zijn standpunt afbrengen, als door de hatelijke aanvallen, waaraan hij van de zijde zijner vijanden bloot stond, en door de minder goede

ontvangst, die meer dan één zijner stukken, ter wille van zijn godsdienstige gezindheid, in den schouwburg ten deel viel.

Zijne huishouding werd waargenomen door zijne trouwe dochter Anna, die een „klopjen" schijnt geweest te zijn, — dat wil zeggen: die zich door de gelofte van zuiverheid aan God had toegewijd, — doch haren grijzen vader met de meeste offervaardigheid en liefde, als een waar en degelijk huismoedertje, verpleegde en verzorgde. Evenals Koningin Christina en vele andere aanzienlijke jonkvrouwen van dien tijd, was de eenvoudige Amsterdamsche poortersdochter zeer ervaren in het Latijn, zoodat zij in staat was niet alleen om de dichtwerken van haren vader te bewonderen en te hooren bewonderen, maar ook om deel te nemen aan zijne studiën en zich die ten nutte te maken. Ook met Vondels zoon, die voor den koopmansstand was opgeleid en de handelszaak had overgenomen, ging het in den beginne — althans tamelijk — goed. In 1643 huwde deze met Aeltje Adriaensdr. van Bancken en zijn gedrag was van dien aard, dat de zaak althans niet achteruitging. Vooruit ging zij echter evenmin. Hij „was er de man niet toe", gelijk Brandt zegt. [1]) Jammer genoeg stierf Aeltje reeds een paar jaren later in den bloei haars levens en liet den jongen weduwenaar met drie kinderen zitten. In het jaar 1650 sloot hij een tweede huwelijk met de weduwe Baartje Hooft van Amersfoort. [2]) Deze echtverbintenis bracht de geheele familie in het ongeluk en was voor den reeds bejaarden dichter een zoo smartelijke beproeving, dat hem bijna niets ergers treffen kon. Zóó zorgeloos toch en lichtzinnig ging het van toen af in het huishouden zijns zoons toe, dat

1) Voornamelijk volgen wij hier de beweringen van Brandt, die, wat de hoofdzaak betreft, te vertrouwen is en op wien de overige levensbeschrijvers van Vondel zich beroepen. *J. A. Alberdingk Thijm* (*Portretten*, bl. 105) is van meening, dat de „bedaarde, kleurlooze maar eerlijke Brandt" met betrekking tot Joost Junior hoofdzakelijk latere, na verloop van tijd geuite klachten des vaders op het oog heeft gehad; in Vondels werken immers, die van 1650—1656 door hem in het licht zijn gegeven, is volstrekt geen gedrukte gemoedsstemming te bespeuren; later echter heeft hij zich wellicht het gebeurde meer aangetrokken.

2) Uit een tak der familie Hooft, die katholiek was gebleven.

deze weldra tot over de ooren in de schuld stak en het bankroet voor de deur stond. Het baatte den grijzen vader niet, dat hij zijn eigen vermogen afstond om, zoo mogelijk, zijne familie voor deze schande te bewaren. Het baatte hem niet, dat hij zelf naar Kopenhagen reisde, om achterstallige schulden voor zijnen zoon in te vorderen. Er zat niets anders op dan hem naar Oost-Indië te laten oversteken, en sinds vernam de vader niets meer van hem. Waarschijnlijk overleed hij onderweg. De diepe smart, die Vondel bij dat alles leed, klinkt u op een hartverscheurende wijze toe uit het geheele treurspel: „David in ballingschap", dat hij in 1660 vervaardigde. Weeklagend roept hij met David uit:

»Waar legt ge, O Absalon? Waar legt dat schoone lijk?
Waar anders dan in 't hart des vaders, na zijn sterven?"

Niet alleen echter had zijn onwaardige zoon, — dien Brandt als een hals en een doorbrenger afschetst, — zijn eerlijken naam te schande gemaakt, ook zijn eigen vermogen, — ten bedrage van 40.000 gulden, waaruit men kan besluiten, dat hij in vroeger dagen een niet onaanzienlijk kapitaal bezat, — had Vondel daarbij ingeboet, zoodat hij, van een rijk en vermogend burger als hij was, op zeventigjarigen leeftijd nagenoeg tot den bedelstand werd gebracht.

Zijn vrienden, en meer in het bijzonder zijn neef Hans de Wolf, deden nu voor hem een goed woord bij Anna van Hoorn, de gemalin van een der regeerende Burgemeesters, Cornelis van Vlooswijk. Aan de voorspraak dezer edele vrouwe had de tot armoede vervallen grijze dichter het te danken, dat hij in 1658 eene betrekking verkreeg aan de Amsterdamsche bank van leening, die hem jaarlijks 650 gulden opbracht. Als hulpboekhouder kon nu Nederlands dichtervorst, dag in dag uit, den langen weg afleggen van zijne armoedige woning naar den verafgelegen Voorburgwal, om daar het register der ingebrachte panden bij te houden en met ongedekten hoofde de orders van de Heeren van het kantoor af te wachten. Eerst tien jaren later ontving hij zijn eervol ontslag met behoud zijner karige jaarwedde.

Voor iemand, wiens hart gehecht is aan de goederen dezer aarde en aan het geluk, dat zij schenken, zou zulk eene lotsverwisseling wel niet te overkomen geweest zijn. Noodwendig ware hij daaronder bezweken. Vondel echter doorstond deze zware beproeving met zulk een moed, met zulk een zielenadel, ja met zulk een gemoedskalmte en geestkracht, dat men in de geheele geschiedenis der letterkunde de wedergade daarvan nauwelijks zal aantreffen. In die jaren, waarvan hij het grootste gedeelte als beambte aan de bank van leening doorbracht, van zijn zeventigste tot aan zijn vijf-en-tachtigste jaar nl., schreef hij niet alleen een zeer groote menigte lierzangen, puntdichten en gelegenheidsverzen, maar hij vertaalde tevens in klassiek Nederlandsch en in dichtmaat een geheele reeks dichtstukken van oude Latijnsche en Grieksche schrijvers; hij vervaardigde één heldendicht, drie leerdichten van tamelijken omvang en gaf tien treurspelen uit. Voorzeker eene vruchtbaarheid, die een dichter in de beste jaren en onder de gunstigste omstandigheden tot eer zou verstrekken, laat staan een grijsaard, die, na jaren van voorspoed en onafhankelijkheid, zich door allertreurigste familieomstandigheden tot een zeer afhankelijke levensstelling gedoemd ziet en met de nijpendste zorgen voor zijn bestaan te kampen heeft. Ja, de werkkracht van dien grijsaard zou onze verbazing en onze deelneming moeten gaande maken, al zou ook zijn dichterlijke arbeid niet meer van het vuur en de kracht der jeugdige jaren getuigen, al zou hij ook de bescheiden grenzen der middelmaat niet te buiten gegaan zijn. Dit is evenwel met Vondel het geval niet. De dichterlijke voortbrengselen zijner laatste levensjaren sluiten zich waardig aan die van zijn mannelijken leeftijd aan. De wederwaardigheden, die hem troffen, waren niet in staat de scheppende kracht en den dichterlijken gloed van zijnen geest te verdooven. De lenteadem van jeugdige kracht blijft hem bij tot aan den rand des grafs.

XIII.

Jeptha. — Samson. — David in ballingschap. — David hersteld. — Adonias. — De Batavische Gebroeders. — Faëton. — Adam. — Zungchin.

Hoe aanlokkelijk het ook wezen moge den dichter in dit laatste tijdstip zijns levens jaar op jaar te volgen en aan de hand zijner kleinere gedichten de geheele geschiedenis dier dagen als het ware mede te beleven, wij zouden al te wijdloopig moeten worden. Wij moeten ons daarom er bij bepalen, om slechts de hoofdpunten in korte trekken en als in het voorbijgaan aan te geven. Reeds uit den naam zijner stukken kan men opmaken, dat onze grijze dichter niet met dorre vingeren in oude ontwerpen, plannen en fragmenten rondtast en zich niet met een treurige navonkeling van het verledene tevreden stelt, maar dat hij jaar in jaar uit nog nieuwe en geheel nieuwe ondernemingen aandurft. Bijna geen enkel jaar verstrijkt er, dat niet twee of zelfs meer grootere dichtwerken, zeer verschillend van inhoud en van vorm, oplevert.

Eerst en vooral echter een woord over zijne treurspelen. In den uiterlijken bouw daarvan is geen vooruitgang waar te nemen. Met de stiptste nauwgezetheid hield Vondel zich aan de kunstregels van Aristoteles, waarin hij dieper zocht door te dringen en die hij met meer volkomenheid trachtte na te leven; doch in de verste verte dacht hij er niet aan om een nieuwen en losseren vorm te scheppen, om boeien te verbreken, veel minder de bontste willekeur tot wet te verheffen. Dat Vondel alle middelen ter beschikking stonden om een modern tooneelwerk tot stand te brengen, namelijk menschenkennis, hartstochtelijkheid, gloeiende verbeeldingskracht, een sterke mate van vindingrijkheid, gemakkelijkheid in den dialoog, rijkdom en meesterschap over de taal, volledigheid en scherpte van karakterteekening, een diep opvatten van het tragische en

een levendig aangrijpen van het menschelijk leven, zal iedereen moeten toestemmen, die niet zoo maar in het honderd deze of gene kwaadwillige critiek nabauwt, maar zelf met opmerkzaamheid Vondels stukken doorleest. Hij had het zich echter nu eenmaal in het hoofd gezet, dat het een misdrijf, of althans geene kunst was, om zijn dichternatuur in volle vrijheid den teugel te vieren. Wil iemand daarom ook het goede in zijne poëzie voorbijzien en verwerpen, en hem op het gebied van tooneel- en schouwspelerskunst alle beteekenis ontzeggen, het zij hem van harte gegund: daartoe wordt zeker geen kunst vereischt. Waarheid is het, dat Vondel in dit tijdvak de gebreken van de zoogenaamde treurspelen van Seneca had leeren inzien, dat hij ten gevolge daarvan Euripides en Sophocles tot zijne modellen koos en vooral zich beijverde den eersten dier meesters in de bearbeiding van de stof zijner stukken na te volgen. Moge hij ook niet in alle opzichten Sophocles evenaren, dit staat evenwel vast, dat hij het bijbelsche drama op zulk een wijze heeft weten te behandelen, dat het in eenvoudige grootheid, kracht en harmonie het treurspel der Ouden zeer nabij komt en het, wat de lyrische vlucht der reien betreft, niet zelden evenaart. Met betrekking tot de handeling bezitten de meeste van Vondels treurspelen meer bedrijvigheid en leven dan b. v. de „Oedipus van Colonne"; de dialoog is geheel en al geschoeid op den leest der Ouden en bezit, evenals de hunne, eene rustige bedaardheid en deftigheid; daarbij is de karakterteekening zóo rijk en verscheiden, zóo sterksprekend en, waar het noodig is, zóo hartstochtelijk, dat deze eigenschap van Vondel alléén toereikend is om hem zijne geloofsbrieven als treurspeldichter van naam uit te reiken. Evenals bij de Ouden, en met name bij Euripides, zijn de gesprekken nu en dan wel wat langgerekt, en zullen zij uit dien hoofde geen goedkeuring erlangen van hen die uitsluitend zin hebben voor het „nieuwere" tooneel; doch 't is niet om zich zelf, dat zij daar zijn aangebracht, maar om den wille van de karakterteekening en de handeling, en zij zijn op waarlijk dramatische wijze gedacht en uitgewerkt.

Over elk stuk in het bijzonder kunnen wij zeer kort zijn, en dit te meer, omdat de aan den Bijbel ontleende stof aan een ieder genoegzaam bekend is en Vondel zich met angstvallige, ja overdreven nauwgezetheid, hield aan hetgeen de Heilige-Schrift daaromtrent mededeelde. Slechts binnen de grenzen van de gegevens, die hij daaruit putte, veroorloofde hij zich eenige vrijheid ten opzichte van eigen vinding, zoodat zijn wezenlijke verdienste dáarin bestaat, dat hij ten aanzien der bijbelsche stoffen aan zijne verbeelding geen vrij spel heeft gelaten of die daarmede niet willekeurig heeft laten begaan, maar dat hij de tragische figuren der door God ingegeven schriften geheel en al in den zin en den geest daarvan heeft opgevat, doorschouwd en, zooals 't aan het treurspel past, heeft behandeld. Zijn Aartsvaderen, Rechters, Koningen en Helden zijn geen door de verbeelding uitgedachte „tooneelhelden", neen, het zijn de persoonlijkheden, die in den Bijbel worden gevonden en die, om zoo te zeggen als met een nieuw leven begiftigd, op nieuw uit den Bijbel te voorschijn treden, om andermaal voor ons hunne levensbaan af te leggen. Zij verwateren den Bijbel niet, maar doen ons levendig gevoelen, welk een overvloed van poëzie, welk eene ruime mate van tragische werkelijkheid, welk een dramatisch leven in de weinige woorden der Heilige Boeken als in eene kiem ligt opgesloten.

Zoo is in „Jeptha" (1659) op eene meesterlijk dramatische wijze de hachelijke tweestrijd tusschen ouderlijke liefde en tusschen de door den godsdienst geheiligde vaderlandsliefde tot het einde toe volgehouden. De hartstochtelijk overijlde en steeds, in vreugd en in duldelooze smart, heldhaftige vader; de eensklaps van het toppunt van geluk in namelooze droefheid neergestorte moeder; de edele dochter, die geheel vrijwillig zich ten offer aanbiedt; de trouwe hofmeester, die de treurige eindbeslissing door wereldschen raad poogt tegen te houden; de priester en de wetgeleerde, die eveneens den vreeselijken tweestrijd tusschen beide plichten op wetenschappelijke gronden trachten te beslechten of althans de uitvoering daar-

van te verzachten; de rei, die de geheele reeks van aandoeningen in het hartverscheurend familiedrama weergeeft, door beurtelings mede te jubelen en mede te treuren, door beurtelings te raden, te helpen, te bidden en te troosten, — al die eenvoudige bestanddeelen worden door Vondel op zoo treffende wijs aangewend, dat zij een aangrijpend en meesterlijk harmonisch geheel uitmaken. Voor de versmaat heeft Vondel hier voor het eerst, naar de raadgeving van Ronsard, den vijfvoetigen jambischen versregel gebezigd, — als zijnde deze krachtiger en verhevener [1]), — hetgeen de taal zoowel als het geheele dichtwerk niet weinig ten goede komt. Eene voortreffelijke hoogduitsche vertaling van de „Jeptha" werd door Ferd. Grimmelt uitgegeven.

Ademt u uit „Jeptha" de diepste weemoed tegen, in „Samson" (1660) daarentegen ziet gij Vondels stoutheid en kracht zich verheffen tot een hartstochtelijkheid, die u tot in het diepst der ziel schokt. De handeling is rijker dan de stof doet verwachten, en de taal bezit eene forschheid, die u medesleept.

In „Koning David in Ballingschap" behandelt Vondel den door Absalon veroorzaakten opstand tot aan den intocht van dezen laatste in Jerusalem. In „Koning David hersteld", in hetzelfde jaar 1660 verschenen, zet hij de geschiedenis voort tot aan Absalons dood. In het eerstgenoemde stuk is het innige hartzeer, dat Vondel van wege zijn eigen zoon te lijden had, te bespeuren; in het laatstgenoemde schemert vrij duidelijk de vreugde door, welke de terugkeer der Stuarts op den troon van Engeland bij hem teweegbracht.

Het treurspel „Adonias of rampzalige kroonzucht" sluit zich, wat den inhoud betreft, aan de beide stukken, waarvan David het onderwerp is, aan. David is overleden. Adonias,

---

1) „Naardien de edele heer Ronsard, de vorst der Fransche dichteren, deze dichtmaat hoogdravender oordeelt, en beter van zenuwen voorzien en gesteven dan de Alexandrijnsche, van twalef en dertien lettergrepen, die, zooveel langer, naar zijn oordeel flauwer vallen en meer op ongebonde rede trekken." Werken. Uitg. v. Vloten. II. 338.

zijn zoon, wil zich meester maken van den schepter, dien David op Gods bevel aan zijn jongeren zoon Salomon heeft nagelaten. Onder het voorwendsel, dat zij voor hem aanzoek doen om de hand van Abisag, Davids weduwe, dringen zijne aanhangers de stad binnen. Zij vinden steun bij den hoogepriester Abiathar en bij den veldoverste Joab. Inmiddels wordt Salomon bij tijds van de samenzwering verwittigd en maakt zich meester van den onwettigen mededinger naar den troon, die, evenals Joab, zijn verraad met den dood moet boeten. Soortgelijke omwentelingsmannen en opstandelingen, het mogen dan gekroonde of ongekroonde zijn, schildert Vondel zóó kras en met zóó weinig achting voor hunne listen en kuiperijen, dat hij zeker nimmer bij de vrienden der revolutie op eenige wederliefde behoeft te rekenen. Overheerlijk is het tooneel vol lyrische teederheid, waarin Abisag het aanzoek van Adonias van de hand wijst; hartverscheurend is Joabs weeklacht, nadat de treurige ontknooping heeft plaats gehad.

De „Batavische Gebroeders of onderdrukte vrijheid" (1662) zijn ontleend aan een kort bericht van Tacitus. Twee Batavieren, Julius Paulus en Claudius Civilis (door Vondel Nicolaas Burgerhart genoemd), beiden van koninklijken bloede, steken ver boven al hunne stamgenooten uit. Fontejus Capito, de Romeinsche stadhouder, benam Julius wegens voorgewende oproerige gezindheid het leven en zond Burgerhart in ketenen geklonken naar Nero. Het stuk speelt in „Oud-Leger" (Castra Vetera), niet ver van het tegenwoordige Xanten gelegen. Het derde bedrijf heeft tot slot een overheerlijk Rijnlied. Andere reien bewegen zich in den strijd tusschen Romeinen en Germanen. Zooals reeds uit de gebezigde namen blijkt, was het Vondels toeleg om aan zijn stuk met de gegevens, die Tacitus hem verschaft had, een oorspronkelijk germaanschen tint, zooals die aan die tijden paste, te geven, doch hij is niet al te best daarin geslaagd. Waar Walburg en Heldewijn de „Boschnon Welda" aanroepen, richten de overige Bataafsche vrouwen hare smeekingen tot Hercules.

In „Faëton of reukelooze stoutheid" bewerkte

Vondel de fabel van dien naam uit Ovidius' Gedaanteverwisselingen, — waarvan hij de vertaling wellicht toenmaals ondernam, — voor het tooneel. Het stuk is, gelijk hij zelf opmerkt [1]), „niet eenvoudig en doorgaans eenen zelven toon „van droefheid houdende, maar ingewikkeld, dat is ongelijk „van toon. Blijschap en droefheid steken op elkandere af. De „hartstochten, liefde en gramschap, hoop en wanhoop, woelen „en barnen heftig, door d' onderlinge bloedverwantschap van „ouderen en kinderen, den nood bij hemel, aarde en zee gele-„den, en schrikkelijken overgang van geluk en ongeluk, „machtig onverzetbare gemoeden schrik en meêdoogen in te „boezemen." [2])

Van veel meer belang is het treurspel, door Vondel in het volgende jaar gedicht en waaraan hij den naam heeft gegeven van „Adam in ballingschap of aller treurspelen treurspel", — een geheel vrije omwerking van Hugo de Groots in het Latijn geschreven tooneelstuk *Adamus exul*, waarin hij evenwel zijn model in rijkdom, levendigheid en dichterlijkheid verre overtreft. [3]) Heerlijk schoon zijn vooral de reien, waarvan de eerste het scheppingswerk der zes dagen, de tweede de zegeningen en het geluk van den staat van oorspronkelijke rechtvaardigheid met zekere majesteit beschrijft. Zij laten de voorafspraak van den Faust in den hemel, waaraan zij herinneren, in stoute verhevenheid en in eenvoudig grootsche vlucht verre achter zich. Het treurspel is op even eenvoudige wijze als de andere bijbelsche drama's in elkander gezet. Het eerste bedrijf schildert Lucifers plannen en de wijze, waarop in het

1) Of Vondel in dit tooneelspel zich eene toespeling heeft veroorloofd op de geschiedenis der Hervorming of wel op Lodewijk XIV van Frankrijk, is niet met voldoende zekerheid te bepalen. Ontegenzeggelijk is het nochtans, dat Vondel zeer van dergelijke toespelingen hield.

2) v. Vl. II. 722.

3) Bij *Van Lennep* (X. 424 en vv.) vindt men beide stukken met elkander vergeleken. Niet alleen heeft Vondel het aantal handelende personen (Satan, Adam, Eva en Engelen) met de drie Aartsengelen Gabriel, Michael en Raphael, met twee helsche geesten, Asmodee en Belial, en met den Engel des Gerechts Uriel vermeerderd, maar tevens heeft hij aan de handeling een vrijer en tooneelmatiger ontwikkeling gegeven.

ochtenduur het eerste menschenpaar zijn plichten jegens God vervult; — het tweede het bezoek der drie Aartsengelen aan het Paradijs en de afkondiging van het goddelijk gebod: — het derde de samenzwering der duivels tegen het menschdom; — het vierde de verleiding tot de zonde en den val der eerste menschen; — en eindelijk het vijfde het berouw na den val en het door God gevelde strafvonnis. Het lyrische element is hier veel meer overwegend dan in „Lucifer"; geheele tooneelen, zoo als b. v. de tweespraak tusschen Belial en Eva, hebben denzelfden vorm van berijmde strofen, dien Vondel ook elders bezigt om den rhythmus der oude reien zooveel mogelijk nabij te komen. Even als den „Lucifer" mag men ook met volle gerustheid dit bijbelsche drama naast die van Calderon stellen, en eene vergelijking van Vondels stuk met Miltons „Verloren Paradijs", waar beiden een zelfde onderwerp behandelen, zal niet ten nadeele van Vondel uitvallen. Milton is meer ineengedrongen, maar in verhevenheid en stoutheid behoeft Vondel niet voor hem te wijken.

Als proeve mogen hier de tweespraak tusschen Belial en Eva een plaats vinden:

BELIAL.

Geluk, o bruid! aanstaande moeder
Der eeuwen, heil in d' echte staat!
De Hemel zij en blijve uw hoeder,
De bruidegom uw toeverlaat!
De roos en lelie luiken onder
Uw voeten schooner op. O bloem
Der schoonste bloemen! wereldswonder
Van alle schoonheên, die haar roem
En vlag voor uwe schoonheid strijken,
Nog schooner moet ge namaals prijken.

EVA.

Wat stem genaakt me uit dichte bladren
En schaduwen? Wie komt me hier
Met zulk een gloed van liefde nadren?
Zoo gij een geest zijt of een dier,
Ontmom, vertoon u. Laat me kennen

Wie mij dus minnelijk begroet.
Hetzij gij zweeft op lucht en pennen,
Of de aarde treedt met uwen voet;
Ontwolk u, dat de zon hier doorschijn,
Of zijt ge mensch, kom vrij te voorschijn!

BELIAL.

Ik ben een schepsel, schoone jonge! [1])
Genoodschapt van uw bruidegom,
Begaafd met eene menschetonge
En sprake. Alle anderen staan stom,
Misdeeld van uwe heldre reden,
'k Beken mijn kleenheid onder u.
Al zit ge hooger, ik beneden
Aan uwe voeten, blijf niet schuw,
Misgun geen slange u heil te wenschen;
'k Bemin den ommegang der menschen.
Zoo nestlen minzame ooyevaren
Rondom u, in geboomte en lucht.
De dolfijn steekt uit zoute baren
Het hoofd, door een verborge zucht
En heimelijken trek, gedreven
Naar menschen en het vrouwebeeld.
Gij ziet dees vogels om u zweven,
En hoe de dolfijn de oevers streelt
En strijkt met zijnen staart en vinnen,
Uit liefde om 's menschen hart te winnen.
Het zou den wild' eenhoren lusten,
In uwen zuivren maagdeschoot,
Nog van geen hand gerept, te rusten,
Gaaft gij uw aanschijn voor hem bloot.
Die snelvoet geeft zich niet gevangen
Dan aan een maagd, en smilt en schreit,
Als hij u ziet, van groot verlangen,
Om zulk een schoone, hem ontzeìd;
Zoo prikkelt min zijn maagdedriften,
Zijn horen kan venijnen schiften.

EVA.

Waartoe de dieren dus geprezen?

1) Jeugdige schoone!

BELIAL.

Opdat ge niet, dus bijster schuw
Van menschbeminners hoeft te vreezen.
Ik zoeke geen genot bij u,
Maar loutre gunst. Gij zijt het waardig,
Gezegende, overschoone bruid!
Mijn macht is kleen, mijn hart dienstvaardig
Voor u ten beste. Ik noode u uit
Op dezen boom, waarin de prijs leît
Van alle wetenschap en wijsheid.

EVA.

Zwijg stil, en wacht u mij te nooden
Op ooft, dat wetenschap belooft
Dees appel werd mijn mond verboden,
Dies nood me op geen verboden ooft.
De Godheid sprak: »Gij moogt wel eten
Van alle boomen in den hof;
Maar schuw, de kennisvrucht vermeten
Te plukken. Schuw dees misdaad, of
Gij zult de dood onfaalbaar sterven,
En u en al uw zaad bederven".

BELIAL.

Is 't waar? Zou God, zoo hoog gezeten,
Almachtig, goed, oneindig wijs,
Wel spreken: »Gij zult geensins eten
Al wat er groeit in 't Paradijs?"

EVA.

Wij plukken allerhande vruchten,
En eten ze ook; maar God gebood,
Dien boom in 't middenperk te vluchten,
Gelijk de pest en bare dood.
Wat zou me lusten uit te spatten,
De dood met hand en tand te vatten?

BELIAL.

O simple duif! Dees wet is strijdig
Met recht en reden. Geef gehoor.
Hoe, toont de Godheid zich zoo nijdig?
Ik bidde, o simple! keer uw oor
Zoo schuw niet af van nutte raden,

En dezen eedlen fenixboom;
De wijsheid schuilt in deze bladen.
Men moet een jonge vrouw den toom
Niet korten. Laat ze welig weiden.
Haar lust en God zijn niet gescheiden.
Deze appels kennen geen venijnen;
Zij smilten lieflijk op de tong,
Verheugen 't hart, als hemelwijnen;
Zij houden 't menschdom eeuwig jong;
En 't is nu bruiloft, daar Gods reyen,
Uit lust om u te prijk te zien,
In uwe schoonheid zich vermeyen.
Wat wellust zou men u verbiên!
Wat zou men u zoo nauw bestippen! [1])
Dit ooft verlieft op uwe lippen.

EVA.

Men mag zich aan geen kwaad vergapen.
't Verboôn te smaken is een smet.

BELIAL.

De Schepper heeft niet kwaads geschapen.
Hoe zijt ge alreê zoo nauw-gezet?
Dit 's bijgeloof. Waar wil dit henen!
Geen spijs noch drank besmetten 't lijf,
En minst de ziel. Hoû op van stenen.
Pluk stout en nuttig uw gerijf.

EVA.

Ai, zeg me eerst, die mij dus durft nooden,
Waarom is mij die boom verboden?
Waarom is aan dees vrucht te smaken
De dood gehecht? Waarom verbiedt
De hovenier haar aan te raken
Op lijf- en ziel-straf, schuilt er niet
Venijnigs onder schoone verven?

BELIAL.

Ai, simple duif! Betrouw mijn woord;
Ik zweer het u: gij zult niet sterven;
Gebruik wat oog en mond bekoort.
En wilt ge u op mijn eed betrouwen,
'k Zal d' oorzaak van 't verbod ontvouwen.

1) Beperken.

EVA.

Het zou me lusten dit te hooren ;
  Ontvouw me Gods geheimenis.

BELIAL.

Verkeerden al dees blaân in ooren,
  Zij mochten 't melden; want, het is
Verboden Gods geheim te melden.
  'k Zal 't evenwel, op mijn gevaar,
Al zou 't me zelf het leven gelden,
  U openbaren, mag het maar
Bij u berusten. Schut [1]) mijn schade,
En hoû me buiten ongenade!
De nijdigheid wil niet gedoogen
  Dees lekkre vrucht uw mond te biên,
Opdat ge niet, uit andere oogen,
  Met oogen des verstands zoudt zien,
Haar zelve in wetenschap gelijken,
  Veranderen in een Godin,
En Gode in geene wijsheid wijken.
  Die rijke schatten schuilen in
Deze appels, die ter kennis leiden,
Om goed en kwaad van een te scheiden.
Dit 's d'oorzaak van het streng verbieden,
  Deze appelschel beschaduwt God.
Tast toe, eer 't iemand koom bespieden.
  Ik schud den boom, om zulk een lot,
Een Godheid in uw mond te storten.
  Ai, zucht niet. Staak dit droef gezucht.
Wat wilt ge uw lust alreê verkorten?
  Bespiegel deze hemelvrucht,
Dien gouden appel, mild van sappen,
Hij schenkt u Hemelsche eigenschappen.

EVA.

O eedle boom! hoe durf ik wagen
  Uw ooft te plukken? Eedle boom,
Gezaligd door het appeldragen!
  Hoe klopt mijn hart, uit schrik en schroom!
O blozende appel! 'k zie u schieten
  Een straal van goud en levend rood.

---

1) Voorkom.

Die zonder smet u mocht genieten!
'k Genake u bevend. Zou de dood,
Een worm, zich in dien boezem bergen?
Hoû op, hoû op mijn lust te tergen!
Waarom mijn lust van ooft onthouden?
Wat schaadt een beet? Onnoozle schuld!
Een snoeplust wordt licht kwijt geschouden.
Ik pluk. Gedoog het met geduld,
O Schepper! zoo 'k mijn hand bederve.
De halve misdaad is begaan:
O blozendheid! O schoone verve!

BELIAL.

Nu, schoone! zet den mond hier aan;
Ai, proef eens. Staat ge nog verlegen?
Nu eet, dat u de Hemel zegen!
Uw bruigom komt hier aangetreden,
En schijnt in zijnen geest verrukt.
Wordt hij op dit banket gebeden,
Dien rooden appel, versch geplukt,
Hoe kan zijn mond de bruid ontzeggen,
Dees vrucht te proeven, op haar woord?
Ik helpe uw reden zoo beleggen,
Dat, schoon het ooft hem niet bekoort,
Hij zal, om niet uw gunst te grieven,
U innevolgen en believen. [1])

„Zungchin of ondergang der Sineesche Heer-chappye" (1666) is het eenige tooneelstuk, waarvan Vondel le stof rechtstreeks aan de geschiedenis van zijnen tijd ontleend eeft. Het behandelt den val van het vorstenhuis der Mings n de inname van Peking door de Mandschoes in den jare 1644, n is als een tegenhanger van zijn „Jerusalem verwoest" en an zijn „Gijsbrecht van Aemstel". Het ontbreekt der stof iet aan grootschheid en aan geschiktheid tot een treurspel. 'schung-tsching, — een op zich zelf welgezind, maar zwak orst, de erfgenaam eener eeuwenoude macht en heerlijkheid e heerscher over een half werelddeel, — ten gevolge van

1) v. Vl. II. 749.

staatkundige verwikkelingen en binnenlandsche onlusten bijna weerloos aan de aanvallen eener barbaarsche krijgshorde overgeleverd, door allen achtereenvolgens verraden, van zijn eigen lijfwacht verlaten, buiten staat om zich op andere wijze dan door een zelfmoord in koelen bloede voor eene smadelijke gevangenschap te vrijwaren, — het keizerlijk paleis aan de vlammen prijs gegeven, Peking in bloed badend, het gansche rijk als wankelend op zijn grondvesten, — de christen zending slechts tegen alle hoop in behouden en het aanbreken van betere tijden verkondigend, -- ziedaar eene ontknooping, die een christen treurspeldichter moest opwekken, en die, om niets meer te zeggen, althans een grootschen achtergrond voor de handeling en tal van aanknoopingspunten voor eene dramatische verwikkeling aanbood. [1]) Wat evenwel Vondel daartoe nog meer aantrok, was zijne gloeiende geestdrift voor de uitbreiding van het christelijk geloof, zijne belangstelling in de lotgevallen en den arbeid van de Sociëteit van Jesus en vooral van haar grooten geloofsverkondiger, den Duitscher Adam Schall, wiens naam niet zonder beteekenis bovenaan staat op de lijst der handelende personen als „Adam Schall, Agrippyner (d. i. Keulenaar), overste der priesteren van de Sociëteit" [2]). De streng oud-klassieke vorm, waaraan hij eens en voor altijd onwrikbaar vast hield, was den dichter een beletsel om de treffende treurtooneelen, die het onderwerp als van zelf ingaf, in den geest der nieuwere tooneeldichters te behandelen. Overigens echter is het stuk niet misdeeld van dichterlijke schoonheden, — en wie het neemt zooals het daar ligt, als een „katholiek Missiën-drama", d. i: als een tooneeldicht ingegeven door liefde voor het werk der katholieke Missiën; wie zich daarbij verplaatst in de denkwijze en de gevoelens van den edelen bekeerling, zal het gewis ook thans nog niet zonder genot doorlezen.

---

1) Verg. „*Die Katholische Missionen*", 1878. S. 122, 123.

2) Vondel droeg het stuk op aan den Weledelen Heer Cornelis Nobelaer, Heer van Kabauw, Grijsoort enz., vader van de twee Eerwaarde Paters Jezuieten Daniel en Hendrik. Verg. *H. J. Allard, Vondels Gedichten op de Sociëteit van Jesus*, bl. 25, 26.

Tot den tooneelarbeid dezer laatste jaren heeft men eindelijk nog te rekenen „Koning Edipus” dat Vondel in 1660, en „Ifigenie in Tauren”, dat hij in 1663 in versmaat overbracht.

XIV.

Joannes de Boetgezant. — Onderwijs van het Geloofshoofdpunt der Heilige Drie-ëenigheid. — Bespiegelingen van God en godsdienst. — De Heerlijkheid der Kerke.

Worden wij in de bijbelsche treurspelen en in de „Altaargeheimenissen” getroffen door Vondels grondige kennis op het terrein der godgeleerdheid en door zijne verhevene taal, en doen deze ons in meer dan één opzicht reeds aan Dante denken, — meer nog is dit het geval met de drie grootere leerdichten van godsdienstigen inhoud, die in de laatste jaren zijns levens uit zijne pen vloeiden. Immers hij doet zich daarin kennen als een uitstekend dichter op wetenschappelijk godgeleerd gebied, en wel, naast Dante en Calderon, als een der grootste wellicht, die hunne gaven aan de verheerlijking der katholieke leerstellingen hebben gewijd. De verbazende algemeene kennis, de kracht en jeugdige frischheid van zijnen geest treden hier nog opmerkelijker op den voorgrond. Niet alleen werkt hij onvermoeid voort voor het tooneel, dat hij uit den grond deed oprijzen; hij is niet tevreden met in zijne lierzangen de geheele geschiedenis van het nieuwe geslacht, waarin hij om zijn hoogen ouderdom als niet meer te huis behoort, als het ware mede te leven; ’t is hem niet genoeg om, even alsof hij pas begon, vertalingen te leveren van Sophocles, Euripides en Ovidius; hij bepaalt er zich niet bij om te zingen, zich met staatkunde bezig te houden, te jubelen, te treuren, te spelen, te schertsen, te kampen en te worstelen als in vroeger jaren, — maar hij beoefent tevens wijs-

begeerte en godgeleerdheid en nog in den hoogsten ouderdom weet hij uit de meest afgetrokken navorschingen dichterlijke bloemen te verzamelen. Het eenige, dat in den nieuwen toestand van zaken hem hartzeer veroorzaakt, is de meer en meer veldwinnende verzaking van het goede, oude christen geloof en de noodlottige geest van materialisme, die reeds als voorbode der eerstvolgende eeuw over de wereld heenwaart. Doch ook dit maakt hem niet moedeloos. Hij zet zich niet neder op de puinhoopen van het ineenstortende geloofsleven, om op piëtistischen toon droeve jammerklachten te uiten. Hij stelt zich moedig in de bres over hetgeen nog overblijft, strijdt daarvoor en biedt met jeugdige kracht tegenweer aan het kwaad. Zijn christendom, zijn beginselen zoeken hun steun niet in den waggelenden bodem van het Protestantisme, waarop alles verbrokkelt en dreigt ineen te storten, neen, zij zijn gevestigd op den grond der rots, die God zelf midden in de onstuimig bewogen golven geplaatst heeft. Met een blij en zeker voorgevoel der aanstaande zegepraal stelt hij tegenover de rampzalige twijfelzucht van het ongeloof de zekerheid en wonderbare overeenstemming van het geloof, en tegenover den stikdonkeren nacht van het Athëisme de „Heerlijkheid der Kerk.” Met krachtige en gezonde longen verweert hij zich tegen de kwalijk riekende giftdampen, die van alle zijden heen reeds tot de maatschappij doordringen, en drinkt hij zuivere Alpenlucht in uit de onuitputbare bronnen der godlijke waarheid.

Den grondtoon zijner dichterlijke waereldbeschouwing vindt men in het lieve dichtstukje op het overlijden zijner kleindochter Maria van den Vondel (1663): [1])

UITVAART VAN MARIA VAN DEN VONDEL.

Insuetum miratus limen Olympi.

Wanneer dit tijdlijk leven endt,
Begint het eindelooze leven,
Bij God en Engelen bekend,
En zaligen alleen gegeven.

1) Verg. *Dante, Paradiso,* I. 103.

Daar zit de Godheid op den troon,
In 't middenpunt van alle ronden;
Dat, overal en eenig schoon,
Nooit zijnen omvang heeft gevonden.

Dit trekt alle oogen naar zich toe ,
Als d'eerste zon van alle zonnen,
De bron van 't licht, nooit stralens moê,
Van geene schaduwen verwonnen.

Wat goed zich in 't geschapen spreidt
Bij sprenkelen, is hier volkomen
In schoonheid, macht en heerlijkheid,
Een zee, de springaâr aller stroomen.

Wat herkwam van het enkel Een
Doolt, als in ballingschap verschoven,
Vindt geene rustplaats hier beneên,
En zoekt het vaderland daar boven.

Zoo waalt [1]) de lely van 't kompas,
Die met den zeilsteen werd bestreken,
Rondom, en zoekt de starlichte as,
Haar wit, waarvan zij was versteken.

Maria steeg met haar gemoed,
Van wereldsche ijdelheên gescheiden
En los, naar dit volkomen goed,
Waartoe d' ellenden 't hart bereiden.

Twee vleugels, oodmoed en geduld,
Verhieven haar uit aardsche dampen,
Daar 't eeuwig Een 't gebrek vervult,
En vleesch en geest niet langer kampen.

Haar leste stem en aâm was God,
De troost der aangevochte harten,
Het beste deel en hoogste lot;
Zoo voer ze hene uit alle smarten.

Wat kroont ge, opdat uw liefde blijk'
Met paarle, zilver en gesteente

1) draait.

En palm en roosmarijn het lijk?
O speelnoots! dit 's een dor gebeente.

Zij leefde tien paar jaren lang,
Maar nu van 's werelds last ontbonden,
Verwacht ze omhoog geen ondergang;
Het hemelsche uurwerk telt geen stonden.

Een rei van Englen kroon' de ziel
Met lauwerier in 's Hemels hoven,
Nu 't kleed des lichaams haar ontviel.
Zij noode ons met gebeên daar boven! [1])

Tot de openlijke levensuitingen van zijn godsdienstige overtuiging, welke uit die diepe en krachtige liefde tot God haren oorsprong namen, heeft men zijn voornaamste werk van het jaar 1662 te rekenen, nl. „Joannes de Boetgezant", een heldendicht in zes zangen, dat hij aan den toenmaligen Grootmeester van de Ridderorde van St. Jan, Joan Maurits van Nassau, opdroeg. De groote voorlooper des Heeren was, gelijk men weet, een der meest geliefkoosde Heiligen der middeleeuwen. Hoe vele kerken en kloosters waren hem niet gewijd, hoe vele personen, aanzienlijke zoowel als mindere, droegen niet zijnen naam! Naarmate het geloof aan de Menschwording het gansche volksleven met meer levendigheid doorgloeide, naar diezelfde mate ontving de voorlooper des Verlossers een grooter aandeel in de vereering van dezen zijnen Heer en Meester. In dezen kinderlijk vromen zin heeft Vondel het leven van „den Boetgezant" opgevat, dat hij naar de gegevens, die het Heilig Evangelie hem verstrekte, en naar de legende verder heeft uitgewerkt. Wat den uiterlijken vorm en het plan van het werk betreft, nam hij daarin tot model het oud-klassieke heldendicht, zooals Tasso in zijn „Jeruzalem verlost" dit heeft nagevolgd. 't Is meer ter wille van dezen schoolschen kunstvorm, dan wel door den eenvoudigen en vromen verhaaltrant, dat wij hier aan Klopstock herinnerd worden. Wat daarvan ook zij, zeker is het dat de Neder-

1) v. Vl. II. 720.

duitsche, Katholieke „Joannes" den Hoogduitschen Protestantschen „Messias" een geheele eeuw is vooruit geweest [1]).

Na de aanroeping, die gericht is tot de Heilige Engelen en tot de godvreezende nicht des dichters in het klooster der Clarissen te Brussel, schildert Vondel eerst den toestand der wereld hier beneden en stijgt vervolgens op tot den hemel, om, als het ware van Gods standpunt, dien nog beter in het licht te stellen. Gabriel wordt van Gods wege afgezonden, om Joannes uit de woestijn te voorschijn te roepen en hem met zijne taak te belasten. [2]) Hij kwijt zich van den opgedragen last en Joannes maakt zich aanstonds gereed, om zijne zending te aanvaarden. Door een anderen hemelbode verspreidt zich de mare daarvan door het gansche land. De Sanhedrin geraakt in groote opschudding. Een gesprek tusschen Nicodemus en Joseph van Arimathea teekent de gemoedsstemming diergenen, welke geloovig de komst van den Messias verbeiden. Geheel het volk, oud en jong, rechtvaardigen en zondaars, phariseën en soldaten, stroomen naar Quarantana, om Joannes te hooren. — De tweede zang behelst de prediking van Joannes, niet echter de strenge boetpreek tot de verschillende standen in het bijzonder, maar een overzicht in grootsche trekken van al hetgeen God voor het heil der menschheid heeft tot stand gebracht in het Oud-Verbond, welks vooraf beeldingen en voorzeggingen thans staan verwezenlijkt te worden. De ure der vervulling heeft geslagen en de laatste der Profeten richt het woord tot zijne toehoorders, om hen tot den Messias te brengen. — De derde zang schildert daarop

---

1) De Hoogleeraar *J. M. Schrant* (die een nieuwe uitgave, met aanteekeningen voorzien, van het heldendicht bezorgde, Leiden 1840), geeft toe, dat men zwakke plaatsen, verkeerd aangebrachte voorbeelden, kleine oneffenheden, herhalingen, platheden, al te harde uitdrukkingen, onnauwkeurigheden enz. in het werk aantreft, doch meent niettemin, dat het onder Vondels werken een voeglijke plaats inneemt en niet verdient voetstoots verworpen te worden. Verg. *de Gids* 1842. bl. 551. — *J. W. B. van Sint-Mariengraat* (J. W. Brouwers) heeft een tooneelstuk daarnaar vervaardigd: *Joannes Baptista*. Haarlem, Kuppers 1880.

2) De zending van den Engel is ontleend aan *Tasso's „Jerusalem verlost"* (Cant. I. Str. 7, 11—16), een gedicht, dat Vondel, ook om de gemeenschappelijk met Tesselschade bearbeide vertaling zeer hoogachtte en liefhad.

zijne werkzaamheid aan den Jordaan, — de boetpreek en den doop. Ingevolge het plechtige raadsbesluit der Allerheiligste Drievuldigheid begeeft Jesus zich mede naar den Jordaan. Hierop volgt het Doopsel en de verheerlijking van Jesus. Joannes leidt zijne eerste leerlingen tot Christus. — Vierde zang. Nu ontsteekt de hel in toorn. Lucifer vaardigt Apollion af, die Caiphas, in een droom, gelast, om voor het behoud der Synagoog te waken, en Herodes, om maatregelen te nemen voor zijne kroon. Joannes wordt aan het hof van den Viervorst ontboden, doet daar zijne boetprediking hooren en wordt in den kerker geworpen. — Vijfde zang. Joannes zendt van uit den kerker zijne leerlingen tot Christus. De dochter van Herodias eischt het hoofd van Joannes, en deze wordt onthoofd. — Zesde zang. Malchus, een leerling van Joannes, begraaft het lichaam des Martelaars, en de ziel daalt af in het voorgeborchte. Hier is eene beschrijving der geheele onderwereld ingevlochten, eerst van de hel, en vervolgens van het voorgeborchte der hel. Adam eerst, en na hem alle Aartsvaders en Profeten van het Oude-Verbond verwelkomen Joannes; het laatst van allen verschijnen Simeon en Anna, Zacharias en Elisabeth. Onder het storten van vreugdetranen valt hij hen om den hals, en met dit hartelijk wederzien sluit het heldendicht:

»Aldus werd d' ommegang gesloten in het end!"

Thans is de beurt aan de leerdichten. De welwillende lezer zal, naar ik vertrouw, tegen deze soort van poëzy wel niet vooringenomen zijn. Immers is niet in hoofdzaak de Divina Commedia meer dan iets anders een leerdicht van grootschen aanleg, en hoe groot is niet de invloed, dien de Ars poetica van Horatius op de letterkunde der meeste volkeren heeft uitgeoefend! 't Is niet te vergeefs geweest, dat de fijn beschaafde Boileau in Frankrijk, de zangerige en teedere Metastasio in Italië, de woest hartstochtelijke Byron in Engeland en de gevoelvolle Vondel in Nederland daaraan het burgerrecht geschonken hebben. In die honderdtallen van

versregels is misschien meer poëzy vervat, dan in honderden deelen romans uit den nieuweren tijd.

Reeds in de „Altaargeheimenissen" had Vondel met goed gevolg beproefd, om ook wetenschappelijk godgeleerde onderwerpen op die wijze te behandelen. Hij kwam daarop terug, nu hij tot zijn bittere smart zien moest, hoe ongeloof en twijfelzucht reeds aan de hoofdgeheimen van het christendom begonnen te tornen, ja zelfs zich niet ontzagen de grondslagen van allen godsdienstzin te ondermijnen, terwijl het Protestantisme, in zijne ontkenning beklemd, nog altijd met een onverzoenlijken haat de Katholieke Kerk bleef bestrijden.

Het eerste dezer leerdichten: „Onderwijs van het geloofshoofdpunt der H. Drie-ëenigheid" is tegen de Socinianen gericht. Het geraamte van het dichtstuk is, strikt genomen, slechts een eenvoudig catechetisch onderricht, waarin de verheven grondwaarheid van het christendom wordt uiteengezet op eene wijze, gelijk dit bij de Godgeleerden gebruikelijk is; nochtans is dit onderricht zóó vol van frissche, mededeelzame levendigheid, zóó uitmuntend door de fraaie uitwerking der aangevoerde beelden en gelijkenissen, zóó vol van geestdriftig en diep geloof en godsvrucht, welke het gansche stuk bezielen, en worden daarin deze bestandeelen met zóóveel kunst dooreengemengd, dat het geen bloot catechetisch onderricht meer, maar waarachtige poëzy is. Aangrijpend schetst Vondel aan het slot de meer en meer onder zijne tijdgenooten veldwinnende „valsche verlichting" en het opgaan van het Protestantisme in Arianisme en volslagen ongeloof:

»Die geen Godheid eert in Jesus, den Behoeder,
Maar acht Hem voortgeteeld van vader en van moeder,
Alleen naturelijk, gelijk een ander kind,
En niet uit eene *Maagd*, die God in doeken windt. —
Zoo ziet men 't louter Woord, van 't schuim der Ongodisten,
In assche en enkel rook en smook veralchemisten." [1])

---

1) D. i. zoo wordt Gods zuiver Woord door de Ongodisten „tot asch en enkel rook en smook" weggedampt, (vernietigd).

Tegen deze materialistische richting van den tijdgeest slingerde Vondel, in 1661, zijn tweede leerdicht [1]), dat ten titel voert: „Bespiegelingen van God en Godsdienst tegen d'Ongodisten, verloochenaars der Godheid of Goddelijke Voorzienigheid," — de vastberaden en met grondige redenen omkleede, doch tevens liefdevolle en dichterlijke oorlogsverklaring van den grijzen dichter aan den toenmaals reeds welig opschietenden „modernen" geest van materialisme, twijfelzucht en ongeloof. Grijnst ons uit Spinosa's schriften, die het zijne er toe bijdroeg om dien geest in het leven te roepen, het moderne ongeloof, zooals het stelselmatig ineengezet, met wiskundige bewijsgronden omkleed, ijskoud en naakt, vol onopgeloste raadsels en tegenstrijdigheden en niet minder vol haat tegen het Christendom, daarin optreedt, trotsch en aanmatigend tegen, — in genoemd leerdicht van Vondels hand daarentegen tooit zich de grondige, scherpzinnige en op juiste redeneering berustende Godsleer der oude Scholastieken met de heerlijkste bloemen der poëzy, en betoogt met zielsverrukkende helderheid en innigheid, hoe de menschelijke rede en de geschiedenis, de natuur en de menschheid getuigenis afleggen van een en denzelfden persoonlijken God, wiens heiligen naam elk christen kind het eerst uit den mond eener trouwe moeder opvangt, wien te aanbidden het geluk van ieder in het bijzonder en het waarachtige welzijn der volkeren uitmaakt en bevestigt. Niet alleen met het verstand, maar ook met het hart, heeft Vondel deze grondige en in merg en been gezonde wijsbegeerte bestudeerd, en in de uiteenzetting daarvan legt hij meer welsprekendheid en verbeeldingskracht aan den dag, dan na hem Cardinaal de Polignac in zijn Anti-Lucretius. Zooals de dichter het plan van het werk in zijn geheel opvat heeft de verbeelding bij hem volstrekt geen overwegenden invloed; en dit strekt bepaaldelijk ten voordeele van het werk, daar zonder eene heldere en logische rangschikking noodwendig een

1) *Hartzheim* (*Bibl. Colon.* 349) verkeert in dwaling, waar hij beweert, (op het voetspoor van *Foppens, Bibl. Belg.*), dat het eerst na Vondels dood in het licht is verschenen.

grillige verwarring ontstaan moest. De verdeeling is zoo eenvoudig mogelijk. In den eersten zang brengt Vondel de betooggronden aan voor het bestaan van God, — in den tweeden schildert hij de kenmerkende eigenschappen — en in den derden de werken van God. — De vierde zang geeft de gronden aan voor het recht van bestaan van den Godsdienst en voor zijne roeping in het algemeen, — terwijl eindelijk de vijfde zang het recht van bestaan en de noodzakelijkheid van den bovennatuurlijk geopenbaarden godsdienst, van het christendom in het bijzonder aantoont. [1]) De wijsbegeerte van den godsdienst ligt daar voor ons op eene weldoordachte wijze en in ordelijk afgedeelde omtrekken geschetst. Ook in de uitwerking laat Vondel zich niet afschrikken, om de afgetrokken bewijsgronden in al hunne eenvoudigheid en zonder eenigen opsmuk aan te voeren, als een stevig geraamte en als een steunpunt voor de andere bewijsredenen, in welke hij zijne grootsche wereldbeschouwing, zijn diep gevoel en de toovermacht zijner poëzie kan ontwikkelen. Zoo bijv. vlecht hij tusschen het aanschouwelijk betoog van het bestaan van God, ontleend aan de beweging, die in de wereld is waar te nemen, en het nog dichterlijker betoog, genomen uit de schoonheid en de wondervolle orde, die daarin zichtbaar zijn, ook de drooge bewijsvoering in, welke haren grond en hare kracht vindt in het bestaan der toevallige wezens (contingentia):

»Geen wezen kan men ons betoonen, of de tijd
Besluit het in zijn ronde, of 't spreidt zich overwijd
Zoo wijd als d' eeuwigheid, en voor en na onendig;
Het een gebeurelijk, het ander is noodwendig.
't Gebeurlijk wezen kon in wezen zijn of niet.
't Noodwendige uit zijn aard, hoe scherp men dit beziet,
Heeft geen gebeurzaamheid des wezens, of 't most strijden
Met zijn natuur: geen recht noch reden kan dit lijden.
Nu luidt het ongerijmd, dat een gebeurzaamheid
Van 't wezen, dat eens werd, en welks nature zeît,

1) Die meer over dit leerdicht verlangt te weten, leze de degelijke en onderhoudende studie van den E. P. Dominicaan *J. V. de Groot*, *Vondel in zijne Bespiegelingen. Amsterdam, van Langenhuysen*, 1879.

Dat zij een aanvang kent, zou van zich zelf beginnen.
Men moet noodwendig dan, zoo reden 't veld zal winnen,
Besluiten, dat er een noodwendig wezen zij,
't Welk eeuwig is, van waar de dingen op een rij
Begonnen in der tijd. Men kan niet hooger zweven
Dan dees noodwendigheid, alleen God toegeschreven." [1])

Waar intusschen het onderwerp het gedoogde, zooals in het betoog, ontleend aan de wondervolle orde, die in de wereld heerscht, aan de beweging, die daarin zichtbaar is, en aan de overeenstemming van het geheele menschelijke geslacht, — daar viert de dichter de teugels aan zijn gevoel en verwerkt hij met de rijke sieraden, die hij weet aan te brengen, en zijn stoute vlucht de dorre stof tot een dichterlijk geheel. Zoo reiken ook de wijsgeer en de dichter elkander de broederhand in den krachtigen en gespierden slotzang, die, als een waarschuwend woord uit betere dagen, tot in onzen duisteren en godsdienstloozen tijd weerklinkt.

»Het burgerlijk gebied niet hooger ziet dan 't leven,
Gestut bij aardsch gezag, hierom in top geheven:
De Godsdienst stut die macht met schatting en ontzag,
En straft 't geweten, daar geen scherprecht reiken mag.
Waar God geloochend wordt, is burgerrecht noch orden,
Noch deugd, noch Godsdienst, die op God gevestigd worden.
Zoo drijft de wereld, daar de Godsdienst zinkt in 't wild,
Gelijk een roerloos schip. Geen toom van wetten stilt
Den dreigenden tyran, noch oploop der rebellen;
Een wilde zee gelijk, daar alle golven zwellen
En barnen naar den wind, die 't water ommedrijft.
Stoot om den Godsdienst en Godvruchtigheid, wat blijft
Gerust op zijne plaats? Men mag zich op plakkaten
Noch wapens en geweer en eeden niet verlaten;
Naardien ze nooit den aard verzetten van 't gemoed,
Dat godvergeten hijgt naar roof en heilig bloed,
En, rustende bij dag, bij avond schuilt in lagen,
Bedrog en nachtverraad, en niet ontziet te wagen
In schaduwen, hetgeen de heldre dag verbiedt.
Dus kent een Ongodist zijn eigen staatsheil niet.

1) v. Vl. II. 598.

Doch vindt hij goed, om 't nut van staatsheil, zich te veinzen,
Gelijk Machiavel, te dekken zijn gepeizen
Met loof en schaduwen van Godsdienst voor het volk,
Dat licht bedrogen wordt door een gehuurden tolk;
Gewis die veinzer zal met Godsdienst en Gods kennis
Niet spelen ongestraft, en zonder opperschennis
Der Godheid, die den dienst van Gods gekruisten Zoon
Niet in de wereld voerde, om, overal ten toon,
Een molok, zonder geest en leven, te verstrekken,
Maar om door dezen dienst den mensch tot zich te trekken.
De Kristdienst, aan het kruis geheiligd door Gods bloed,
Met zulk een bitterheid, uit zulk een brand en gloed
Van liefde, om Adams en zijn nazaats vlek te vagen,
Lijdt niemand schimp noch hoon. Geen wereldwijs behagen
Verdooft den glans van 't kruis, Hebreeuwen een schandaal,
Een dwaasheid bij den Griek en uitgelachen taal,
Een wijsheid en Gods kracht bij allen, die betrouwen
Het aanschijn van Gods Zoon in 't eeuwig licht t' aanschouwen.

Gelukkig is de man, die, uit de wilde zee
Zooveler dwalingen en jammeren en wee,
Door alle klippen heen, bij wijle in schuim begraven,
Van barningen bestulpt, in 't eind de stille haven
Des Godsdienst innezeilt en veiliglijk belandt
Bij God, der menschen heil, in 't hemelsch vaderland,
En Gods onsterflijkheid, van boozen afgescheiden;
Daar wenscht mijn Godsgedicht een ieder te geleiden,
Te sturen, buiten nood van schipbreuk en gevaar.
Zoo zij het God gewijd, op zijn gewijd altaar!"

SOLI DEO GLORIA.

Het derde leerdicht: „De Heerlijkheid der Kerk", in een meer statigen en plechtigen stijl geschreven dan de vroegere, gelijkt in menig opzicht op een van hoogere geestdrift bezielde hymne. De eerste zang, met het opschrift: „Ingang", schetst de Kerk, zooals zij werd voorafgebeeld in de algeheele inrichting van het Oud-Verbond; — de tweede, „Opgang", beschrijft de stichting der Kerk door Christus, haar eerste optreden op den eersten Pinksterdag en haar eersten strijd en zegepraal; — de derde, „Voortgang", ontwikkelt in breede trekken den verderen gang der kerkelijke

geschiedenis en den strijd tegen het Heidendom, tegen de ketterijen, tegen Juliaan, tegen de vijandelijke macht der volksverhuizing, tegen den Islam en tegen de Oostersche scheuring. Hier wordt vervolgens de geschiedkundige schildering afgebroken, om het innerlijke wezen, de grootheid en schoonheid der Kerk te doen uitkomen. Een visioen voert den dichter heen tot de eindverheerlijking, tot in het hemelsch Jerusalem. In geestverrukking van dit zalig aanschouwen wedergekeerd weeklaagt de bezielde zanger der éene ware, heilige, katholieke en apostolische kerk over het treurige lot zijner afgescheiden en dwalende broeders!

»Hoe dwaalt ge, zonder hoofd en offer en altaar
En wettig Priesterdom, in wildernissen! Waar
Zal eens de scheurzucht staan en rusten van te springen?
Al wildzang wat men hoort, van telge in telge, zingen.
Een ieder schept vermaak in zijnen eigen zangk.
Men luistert naar geen maat noch regel. Basterdklank
En valschheid mengen zich in ongevalschte toonen.
Zoo laat de simple zich betooveren en troonen,
Wanneer hij slechts Gods boek hoort noemen en zijn wet. [1])

Met een innig gebed tot den Verlosser wordt het dichtstuk besloten: *ut omnes unum!* dat Hij de dwalenden tot zijnen heiligen berg moge terugvoeren!

Verlicht ze, o Heer! die 't licht der vaderen verlaten,
En d'eendracht van de Kerke en haar genootschap haten.
Herstel ze naar den stijl der waarheid, die zoo wijd
Verdwalen van den berg, daar Gij gezeten zijt,
Om 't menschlijke geslacht in veiligheid te weiden.
Bekeer ze, die uw kudde en eerst zich zelf misleiden,
En rukken ze uit den schoot der moeder tegens reên.
Verzamel uw verstrooide uit Oost en West bijeen,
Opdat ze, in éene kooi vergaderd, zich gewennen
Één herder en Zijn stem te hooren en te kennen!"

SOLI DEO GLORIA.

1) v. Vl. II. 719.

XV.

Noah, of ondergang der eerste wereld.

Op tachtigjarigen ouderdom, in 1667, schreef Vondel zijn laatste treurspel, dat met recht merkwaardig mag genoemd worden, èn omdat het zijn laatste is, èn omdat het tegelijk de reeks zijner bijbelsche drama's op hoogst waardige wijze afsluit. „Lucifer", „Adam" en „Noah" vormen namelijk een soort van *trilogie*, welke de dichter zelf als het hoogste toppunt van zijn tooncelarbeid schijnt beschouwd te hebben, en die met werkelijke objectiviteit de drie grootste rampen, die de eerste wereld hebben getroffen, — den val der Engelen, den val van het eerste menschenpaar en den val der eerste menschelijke maatschappij, — welke op eene zoo leerrijke wijze innerlijk met elkander samenhangen, ook op dichterlijke wijze met elkander in verband brengt. Door zijn hoogmoed in het verderf gestort, sleept de gevallen Engel uit afgunst ook de eerste menschen in zijn val mede; en wat hunne ongehoorzaamheid nog spaart, wordt door den wellust te gronde gericht. Ziedaar het allereerste en oorspronkelijke stelsel der zonde, het alleroudste onderwerp, dat de geschiedenis der menschheid voor het treurspel oplevert, en waaraan alle andere hun recht van bestaan ontleenen. In plaats van het noodlot der Ouden treedt hier de goddelijke Voorzienigheid op, welke het misdadig dwarsboomen harer liefderijke en wijze raadsbesluiten wel is waar mededoogenloos straft, doch ook uit het kwaad weder goed weet voort te brengen, — en in plaats van den menschelijken wil, die tegen een duister en niet te ontwijken voorbeschikking kampt, de oproerige macht der zonde, die den wil van het schepsel in tegenspraak brengt met Gods wet. Het duister, dat in de fabelleer der Ouden de godheid omzweeft, wordt hier in het christelijk treurspel op den vrijen wil van den mensch overgebracht; wij bevinden ons tegenover het geheim der zonde, die, oogenschijnlijk klein en gering en onder

den schijn van deugd den mensch aanlokkend, in werkelijkheid een opstand tegen God is en als dusdanig de grootste boosheid in zich besluit en de kiem der verwoesting, des lijdens en des verderfs, ja, om mij zoo uit te drukken, alle tijdelijke onheilen en ook het laatste, grootste eindonheil, zoowel van het leven van bijzondere personen als van dat der volkeren en der menschheid medebrengt.

Het verbindingspunt tusschen de twee eerste stukken vormt Lucifer, met wiens krijgsplannen het treurspel „Adam" begint, — het verbindingspunt tusschen het laatste, waarmede wij ons thans gaan bezighouden, en tusschen de twee eerste vormt Apollion, dezelfde onzuivere geest, die in den „Lucifer" eene beschrijving geeft van het Paradijs en in wien, in zijn lage afgunst jegens den mensch, het beginsel van den zinnelijken wellust als het ware is belichaamd, terwijl in Lucifer zelf de hoogmoed op den voorgrond treedt. De plaats der handeling wordt in Apollions alleenspraak zelve in enkele trekken geschetst. Het is een open plek in het cederbosch, aan den voet van den „Reuzenburg" op het Caucasisch gebergte, met het uitzicht op de zee en op Noë's scheepswerve, — alles even reusachtig en in overeenstemming met de eerste wereld, het woud zoowel als de zee, de burcht zoowel als het schip. Hier, op de grens van land en zee, speelt het gansche stuk af; want de eenheid van tijd is streng inachtgenomen. Nog denzelfden dag, waarop het stuk met de ochtendschemering een aanvang neemt, breekt de vloed los. De dramatische verwikkeling of intrige bestaat hoofdzakelijk daarin, dat God door Noë nog een laatste poging doet om het schuldige menschdom te redden.

Eerste bedrijf. Apollion de geest van den nacht, stijgt uit de schemering op. Voor hem staat de ark, waaraan reeds honderd jaren is gearbeid, de reddingsboot, die de Allerhoogste, in zijne barmhartigheid en langmoedigheid, voor de menschheid, die haren ondergang nabij is, heeft doen gereed maken en welker gezicht haar nog aan de ophanden zijnde straf moet onttrekken. De nijdige hellegeest zou die met zijn piktoorts

gaarne in brand steken. Reeds meermalen heeft hij dit op eene arglistige wijze beproefd: doch drommen van goede Engelen hebben de vlammen afgeweerd. Nu wil hij zich hier verschuilen, om getuige te zijn van de dingen, die komen zullen. Zijne hoop wordt levendig gehouden door den marmeren „Reuzenburg", die daar ginds hoog boven het cederbosch uitsteekt. Vrouwenlist moet tot de uitvoering van Lucifers plannen de behulpzame hand bieden. De oogen der schoone dochter Cains zullen bewerken wat de brandfakkels der booze geesten niet bij machte waren te bewerken en allen in het verderf storten. De gansche lusthof, die het koninklijk paleis van het Oosten omgeeft, ademt wellust.

»Want sedert 's Hemels wraak den eersten Vader dreef
Uit Eden, met een zwaard der bliksemstralen, bleef
Dees wereld ongeschend van uitgebraakte vloeken.
Hier vindt de snoeplust al wat 's menschen lust loopt zoeken,
Lusthoven, beemden, beek en bronnen in het rond.
De vruchten druppen van de takken in den mond,
En smilten op de tong. De vogels kwinkeleeren.
Het dansen, spelen, het gedurig banketteeren
En bruiloften gaat hier het gansche jaar in zwang.
Men bindt de zielen aan geen wetten en bedwang
Van Enochs voorbeeld, of geboden en verboden;
De blijdschap kort den tijd; Godinnen scheppen Goden.
Een Reuzenafkomst trotst het Hemelsche gezag.
Al wat ze met den boog en 't zwaard bereiken mag,
Dat's recht. Het wapenrecht schept braven en landsheeren." [1])

Fier als deze nieuwe Titanen beurt de burcht zijne tinne hoog boven het woud uit. Van de uiteinden der aarde, van den Ganges en den Indus, van den Euphraat en den Tiger stroomen op den dag van heden de volkeren daarheen, om de kroning van den Grootvorst Achiman en de Grootvorstin Urania bij te wonen en onder het schitterend feestvieren met Gods bedreigingen te spotten.

Terwijl Apollion dit alles beschrijft, nadert Noë, de grijze

---

1. v. Vl. II. 801.

aartsvader op zijnen staf leunend, door den last der jaren gebogen en in tranen badend. De helsche geest verbergt zich onder de cederboomen. Noë verricht vol droefheid zijn morgengebed. Hij weet, dat het de laatste ochtend is, die voor de ten ondergang gedoemde wereld is aangebroken.

Daar komt het morgenlicht gevaren,
  Als een herout, uit Gods paleis,
  Om 't menschdom voor de leste reis
Te wekken, of hen God woû sparen.
  Zij leggen, in den eersten droom
En slaap, tot over 't hoofd verzopen;
Hoe kunnen ze op genade hopen,
  Zoo 't hart blijft hollen zonder toom!
Zij luisteren naar geen vermanen,
  In wrevelmoedigheid te trotsch,
  En, harder dan eene ijzre rots,
Nog nooit vermurwd door mijne tranen.
  Genade, o Vader! kan 't geschiên,
Geef uitstel; of ze zich berieden,
Om dien gedreigden vloek te ontvlieden,
  En naar hun hielen om te zien!
Het water rijst allengs van onder
  Ten grond uit, in zoo menig dal,
  Een voorboô van den waterval,
Gereed te volgen op den donder.
  Het dreigen stapt vooruit; dan kraakt
De slag het bekkeneel van boven,
Dat geen waarschouwing wil gelooven,
  Eer d'Allerhoogste 't onweer slaakt.
De boosheid is in top gewassen
  Met 's menschdoms aanwas, dag en nacht.
  Hier wil de Grootvorst d'Oppermacht
En haren hoogen troon verbassen. 1)
  Ik vinde langer stof noch reên,
Om Gods lankmoedigheid te rekken
En 's menschen gruwzaamheên te dekken,
  Die schreien door de wolken heen.
Dit lichaam schijnt een dor geraamte,
  Gekrenkt van vasten en verdriet;
  De Hemel hoort mijn voorbeê niet.

1) d. i. *tegenblaffen.*

Ik sla mijne oogen neêr van schaamte.
Genade, o oorsprong van genâ!
Vergeef ons toch dit langzaam bouwen,
Of U het opzet mocht berouwen,
Al komt boetveerdigheid zoo spâ.
Gedenk, hoe 's volks natuur den zegen
In hunnen grootvaâr eerst verloor,
En, door zijn misdaad van uw spoor
Gedwaald, dien zielkrak heeft gekregen.
Verhoor de voorbeê van uw knecht:
Genade, o Vader! en geen recht.

Vol liefde volgt de rei der Wachtengelen den edelen grijsaard, die, als een vreemdeling in die bedorven en verbasterde wereld, voor haar bidt en tranen stort:

REI VAN ENGELEWACHT.

EERSTE ZANG.

Wij schaduwen, met goude pennen,
De treden van
Dien vromen man,
Gewaardigd God alleen te kennen;
Terwijl alle andren, van dit licht
Versteken, dwalen
In duistre dalen,
En slaan, als dieren, hun gezicht
Van God op tijdelijke dingen,
Die snel vergaan,
Beneên de maan,
Den spiegel der veranderingen.
Verbasterden van 's levens struik!
Waar vindt men 's levens recht gebruik?

Te vergeefs zocht Eva haren troost in Seth, vruchteloos beproefde Henoch het goede in de menschheid weder tot zijn recht te laten komen. Wel verloste God, door zijne klachten bewogen, hem uit zijn aardsche ballingschap, maar de heilige smart, die hem kwelde, blijft voortleven in Noë, zijn nazaat, wiens pad met doornen bezaaid is, want „Niemand luistert nog naar God."

Tweede bedrijf. Door nieuwsgierigheid en geheime onrust

gedreven, komt Achiman, de alleenheerscher over het vervallen Oosten, ter plaatse waar de ark zich bevindt, en vraagt inlichtingen wegens het zeldzame vaartuig, waaraan hij nu reeds honderd jaren lang heeft zien arbeiden, zonder nochtans het minst zich er over te bekommeren of om er mede te spotten. De bouwmeester, een bezadigd man, verklaart hem alles wat den bouw, grootte en inrichting der ark betreft. Het werk is reeds geheel en al voltooid. De dieren bevinden zich er in en zijn reeds van alles voorzien. Door een wonder kwamen zij alle paarsgewijze naar de ark, en door een nog grooter wonder leven zij in de beste verstandhouding met elkander, evenals vroeger in het Paradijs. Op de verdere vragen van den vorst beschrijft de bouwmeester Noë's strenge levenswijze, zijn nachtwaken, zijn boetplegingen, zijn vasten, zijn gebed, zijn boetprediking: hoe, ondanks zijn ontegenzeggelijk ernstige taal en zijn tot in het diepst der ziel schokkende overredingskracht, niemand hem geloof wil schenken, behalve alléén zijn gezin, waarin zelfs Cham, hoewel minder gezeggelijk, zich in toom houdt en met *ééne enkele* vrouw zich tevreden stelt. Met drogredenen en uitvluchten bestrijdt Achiman Noë's optreden. Hoe? Een enkel mensch zal zich tegenover allen stellen? Zou er dan slechts één zijn, wien de naam van rechtvaardige toekomt!.... Doch zou zijn woord ten laatste geen onrust verwekken? Hierover maakt hij zich bekommerd. De bouwmeester bemoedigt hem:

»Verstoor u niet: één man verandert geene tijden,
Noch stelt de wetten aan geweldigen als gij,
Gesteigerd door uw kracht in top van heerschappij."

Heeft Achiman tot dusverre Noë's prediking ontweken, thans wil hij die toch eens hooren. Daar verschijnt Noë om zijn laatste boetpreek te houden:

»Hoort toe, gij volken! zoo voorspelling bij u geldt;
'k Heb, honderd jaren lang, den jongsten dag gespeld,
Doch ijdel en vergeefs; nu is de dag geboren,
Die, met den ondergang der zonne, u dreigt te smoren
In eenen eeuwigen, verdoemden, duistren nacht,

Een nacht, die schemerlicht noch morgenstond verwacht.
Gij zult, na dezen dag, mijn aanzicht niet aanschouwen.
Dit stom gevaarte heeft gedurig, onder 't bouwen,
U toegeroepen: schrikt voor 't bruisende element,
Dat u bestormen komt, en strand noch palen kent.
Maar Gods lankmoedigheid, mìsbruikt al t'onboetvaardig,
Na zooveel uitstels, acht u geen genade waardig,
Die, van verwatenheid en wrevel overtuigd,
U, onder 't hoog gebod, door geen waarschuwing buigt,
Ja, voortvaart tot daar 't kwaad uit onmacht voortgang weigert.
Uw lasterstukken staan nu kuin [1]) in top gesteigerd,
Gereed te storten van het overwichtig steil.
Gij stort alreê. Hier is geen hoop van eenig heil!"

De aartsvader wijst de oorzaak aan, waaruit al het kwaad is voortgesproten, waaraan het menschdom zich heeft overgeleverd; die oorzaak namelijk is de oproerige geest der zonde, die in het geslacht van den broedermoorder Cain blijft voortleven, die aan de macht de heerschappij toekende, die alléén aan het recht toekwam, en in afgodische zelfzucht het bezit van aardsche goederen, den roem en den wellust vergoodde; die oorzaak is de weekelijke zinlijkheid, die ook Seths nakomelingen heeft aangetast en tot slaven der dochteren Cains heeft doen afdalen.

»Waakt op, verlaat ze, eer gij de smet vergeefs beschreit!
Haar vriendschap staat u dier. Verlaat uw bedgenooten,
Eer 's Hemels grimmigheid, van boven uitgegoten,
U t'zamen dompele in een grondeloos bederf;
Het water schokt alreê den bodem van dees werf."

Achiman voert dezelfde reden tot verontschuldiging aan, die de wellustelingen van alle eeuwen en tijden bijbrengen:

»Hoe, vader! heet ge ons voor een schoonheid d'oogen luiken?
Natuur schiep niet [2]) vergeefs."

Noë's antwoord luidt:

»God schiep een eenige, en verloofde ze aan den man.
Van Adam af tot Seth bestond het echtgespan
Alleen bij twee, zoo lang Godvruchtigheid, in waarde,

1) d. i. koen, fier. 2) Voor niets.

Van 't heilig voorbeeld der vooroudren niet veraarde,
Hun onderwijs, gelijk een wet in 't hart gesneên,
Gevolgd wierd, en het licht, dat uit den Hemel scheen,
Alle aardsche duisternis verdreef uit zuivre zielen.

De afval van het aartsvaderlijk geloof had echter ook den afval van de oude zeden ten gevolge, en nu is het zóó ver gekomen en heeft de zedeloosheid zich zóózeer over het menschdom verspreid en het in zulke mate bedorven, dat het God berouwt den mensch geschapen te hebben.

Om zich tegen Noë's waarschuwend woord te verdedigen, haalt Achiman de overlevering aan, volgens welke zelfs onsterfelijke geesten zich door aardschen wellust lieten verleiden; als een echt epicurist beroept hij zich op den korten duur des levens en op de verwantschap van den mensch met het dier, en is onbeschaamd genoeg om hen gelukkig te heeten, die zonder paal of perk zich aan hun zinlijke lusten overgeven. De hofmeester noodigt hem ten feestdisch. De rei der Engelen uit jammerklachten over 's menschen diepen val, bezingt de overwinningen van den menschlijken geest in Jubal en zijne uitvindingen en weeklaagt over eigen onmacht in den strijd van het vleesch tegen den geest.

Derde bedrijf. Hoewel schijnbaar niet getroffen door Noë's taal, is nochtans Achiman niet volkomen gerust, nu de aartsherder in allerijl de tijding komt brengen, dat tusschen de herders der vlakte en die van het gebergte een strijd is uitgebarsten, tengevolge van het opstijgen van het zeewater, waardoor de vlakte reeds is overstroomd en de herders zich genoodzaakt zagen de wijk te nemen naar het gebergte. Geheel machteloos staat hier de machtigste gebieder van het aardrijk tegenover de teugellooze kracht der natuur. Eén oogenblik begint hij geloof te schenken aan Noë's woord. In weerwil van den spotlust, dien deze aanval van vroomheid bij den hofmeester opwekt, denkt hij er aan om Urania in den steek te laten en naar de ark te vluchten. Nu verschijnt Urania, die onmiddellijk door den hoveling op de hoogte gebracht wordt van het gevaar, dat haar dreigt van door den vorst

te zullen verlaten worden. Urania is een der opmerkelijkste vrouwenfiguren, die Vondel in zijne treurspelen heeft geteekend. Nauwelijks zal men bij welk dichter ook hare wedergade vinden. Zij is de overmoedige vertegenwoordigster der wulpschheid in de Reuzen-wereld, uitgerust met de toovermacht der nog jeugdige menschheid, doch inwendig geknakt en vergiftigd door de zonde, losgescheurd van God en van het geloof, van de overlevering en van de goede zeden, geklonken in de boeien der ondeugd, door welke zij als het ware de wereld beheerscht, vermetel en doldriftig als een der Titanen en als een veile deerne blakend van zinnelijken lust. In verwaandheid, vermetelheid en ongeloof laat zij den weekelijken vorst ver achter zich. Waar deze bij het opzetten der zee ontroert en verschrikt, spot zij met zijnen angst en verklaart zij alles als een eenvoudig natuurverschijnsel:

Van alle werken vindt
Hij d' oorzaak, wie den aard der dingen wil doorgronden:
Zoo veel bewegingen staan onderling verbonden.
Gelijk ons lichaam is met aderen doorgroeid,
Zoo wordt het aardrijk ook bevochtigd en besproeid.
De hitte van de zon trekt dampen uit de waatren,
Die, in de lucht verdikt, neerstorten, dat ze klaatren.
De maan regeert de zee, en wat bij water leeft;
Dat tuigen eb en vloed, en oester ende kreeft.
Bij trek en tegenheid, den dingen ingeschapen,
Bestaat het al. Laat zich onwetenden vergapen
Aan beelden van een wolk, of schrikken voor een schicht
En staartstar, rood van vier, en schittrend wederlicht
Van bliksemstralen, en het baldren van den donder;
Met zulk een staatgrijns houdt men kleene kinders onder
De roê; maar wie natuur in 't werken onderkent,
Beseft, waar zij begint en voortstapt en volendt.
Gij placht de liefste al uwe opmerkinge in te scherpen,
En ried ze, zich natuur gehoorzaam onderwerpen,
De dartle tochten wijs involgen met een lust.
Zoo voelde 't lijf geen smart, zoo bleef de geest gerust;
Terwijl men, tusschen wieg en graf, bevrijd voor treuren,
Gebruikte al wat den mensche in 't leven mag gebeuren;
En wordt ge nu misleid van eenen guichelaar,
Belachen van elkeen omtrent de honderd jaar?

Hare wijsbegeerte laat zich door de schrikaanjagende verschijnselen niet uit het veld slaan. Als zij echter met de sluwheid der boeleerster de herinnering aan vroeger dagen doet opleven, zijgt de wankelmoedige en zwakke vorst weder overwonnen in den valstrik neder, dien zij hem gespannen heeft. Op dit oogenblik treedt Noë op en richt hij zijn waarschuwend woord ook tot den vrouwelijken Titan. Schril staan nu de tegenstellingen tegenover elkander: ongeloof en godsvrucht, aardsche zinnelijkheid en deugd, een vervallen geslacht en de tweede stamvader eener betere toekomst. De teekening is even grootsch als eenvoudig. Aan den eenen kant de heerschzuchtige en overmoedige Titanenvrouw, omstuwd van eene schaar met bloemkransen getooide deernen, daartegenover de aartsvader, geheel alléén, leunend op zijn staf, als de heraut, die den ondergang der wereld aankondigt. Met ernst en met kracht handhaaft de eerwaardige grijsaard de wet der natuur en de eenheid, heiligheid en onontbindbaarheid des huwelijks. Overmoedig en trotsch verontschuldigt de overspelige Titanin het onbeperkte zingenot en de vrije liefde. Daar zij niet in staat is redenen tegenover redenen te stellen, neemt zij hare toevlucht tot smaad- en schimpwoorden. Noë beantwoordt hare honende taal met een tafereel op te hangen van de reeds aangevangen verwoesting:

Hier geldt geen wederstand van dammen, dijken, sluizen.
De moeder poogt haar vrucht, de vader zijnen zoon
Te redden, och! te spâ; men hoort al éénen toon
Van jammeren, gespreid op 't zwalpen van de waatren.
Nu zwijgt de bruiloftsgalm. Dat juichen, lachen, schaatren
Wordt snel misschapen in een ijselijk gekarm.
De bruid verdronken sterft in 's bruîgoms moeden arm.
Het uiterste overschot, een drom van doodsche schimmen,
Aan 't kloutren op 't gebergt, poogt hijgende, onder 't klimmen,
Haar ziel te bergen; maar de grimmige Oceaan,
Gedreven van de wraak, verschrikt; de bleeke maan,
Die ziet de golven, als een blaas vol wind, opzwellen;
De hoogste bergkruin zinkt in 't water vijftien ellen.
Aldus verzinkt het al, wat op den aardboôm leeft.
't Geschrei wordt stom, zoodra het al dien doodsnik geeft."

Op Urania maakt dit alles evenwel geen indruk.

»Een slechte vogel zwicht voor 's moloks [1]) dreigementen:
De wijzen laten zich geene ijdle vrees inprenten.
Gij, Joffers! zingt en danst eens achter deze haag;
Wij trotsen middlerwijl op 't Hof dees bruiloftsplaag.

Zij heft met hare hofjuffers het „lied der Zwaan" aan:

Zou het al zinken en vergaan,
Waar bleef de zwaan?
Waar bleef de zwaan?
De zwaan, dat vrolijke waterdier,
Nooit zat van kussen?
Geen waatren blusschen
Haar minnevier.
't Lust haar te nestlen op den vloed.
Zij kweekt den gloed,
Zij kweekt den gloed
Met hare vrolijke wedergâ,
En kipt haar eyers,
En acht geen schreyers,
Noch vreest geen schâ.
Vliegende jongen zwemmen meê
Door stroom en zee
Door stroom en zee.
Zij groeit in 't levendig element,
En wast de veêren,
En vaart spanseeren
Tot 's levens end.
Stervende zingt ze een vrolijk lied
In 't suikerriet,
In 't suikerriet.
Zij tart de nijdige dood uit lust,
Met kwinkeleeren
En triomfeeren,
En sterft gerust.
Stervende zoekt haar flauw gezicht
Nog eens het licht,
Nog eens het licht
Den bruidschat, van de natuur te leen
Aan elk gegeven,
Om blij te leven.
Zoo vaart ze heen.

1) Vogelverschrikker.

Vierde bedrijf. Zelfs tot in Noë's gezin is de waanzinnige zucht naar zingenot doorgedrongen. Cham weigert de ark binnen te treden en drijft met de meeste lichtzinnigheid er den spot mede. Eerst op het allerkrachtigst aandringen zijns vaders laat hij zich bewegen om den reddenden kerker binnen te gaan. De vloed wast. In hoogst aangrijpende bewoordingen neemt de aartsvader afscheid van de ten ondergang gedoemde wereld, in profetentaal schetst hij haar vreeselijk lot en vervolgens stijgt hij op in de ark. Een heerlijke reizang smeekt Gods bescherming af over de pelgrims, die in de ark eene schuilplaats zochten.

Vijfde bedrijf. De Reuzen, die op Urania's verlangen het scheepsgevaarte moeten in brand steken, blijven uit. Hunne plannen van wraak, zoowel als het feest, dat zij voornemens zijn te vieren, worden verijdeld. Vreeselijk, en steeds vreeselijker stijgt de vloed. Van een poging tot ontvluchten is geen redding meer te wachten. De ark zweeft reeds over de vernielende wateren heen. In vertwijfeling en radeloozen angst smeekt nu Urania eerst den machteloozen vorst en later zelfs den Hemel om genade en vergeving. Uriel, de „Aartsengel des gerechts", verschijnt daarop en verkondigt de door niets te weerhouden voltrekking van het jaren lang uitgestelde strafvonnis:

URIEL.

»Hier staat Uriel zelf, gewapend met Gods slagzwaard,
D'Aartsengel des gerechts, die Adam, eerst gedagvaard,
Ten lusthove uitdreef, om zijn wederspannigheid
En 't schendig kwetsen van de hoogste Majesteit.

URANIA.

Genade! och, gun ons, dat we in d'arke op 't water vloten!

URIEL.

De deur van Gods genade en d'ark is toegesloten.

URANIA.

Genâ, genâ, genâ!

URIEL.

Dees naklacht komt te spâ.
Vertrekt uit ons gezicht. Gij zijt in d'ongenà
Te diep verzeild; doch komt gij met berouw te sterven,
Zoo kunt ge, hier gestraft, genade om hoog verwerven."

Op zulk een wijze heeft de dichter uit een op zich zelf ongunstig onderwerp vrij wat meer dramatische bedrijvigheid weten te ontwikkelen, dan dit op den eersten oogslag schijnt aan te bieden. De verheven lyrische vlucht geeft er iets grootsch aan, dat aan Æschylus herinnert. 't Is geen afgeleefde grijsaard, die over de ijdelheden der wereld als strafrechter het vonnis uitspreekt. De vol leven geteekende figuren van den trotschen Achiman, van de in zinnelijkheid badende Urania, van den stoutmoedigen, genotzuchtigen Cham getuigen van nog jeugdigen gloed en verbeeldingskracht. De dichter zucht evenwel niet onder het juk der hartstochten, die hij teekent. Zijn heldere mannelijke geest heeft zich, door het geloof, boven het waanzinnige aardsche streven tot op de hoogte van Gods opvatting der dingen en van zijne raadsbesluiten weten te verheffen. Van daaruit veroordeelt hij door Noë's mond de als klatergoud schitterende leugentaal der zonde, niet zoozeer als een streng zedenmeester, dan wel als een deelnemend, waarschuwend en liefderijk vriend, die allen in de reddende ark zou willen binnenleiden. Een waardig afscheid des tachtigjarigen dichters van het tooneel, waaraan hij een zoo groot deel van zijne werkzaamheid heeft gewijd! Het stuk eindigt, even als vele andere zijner gedichten, met de woorden:

SOLI DEO GLORIA!

Gode alleen zij eer!

XVI.

Laatste werken en dood.

Nog vóór dat Vondel de laatste hand had gelegd aan zijn laatste treurspel, deed de oorlog ter zee met Engeland nieuwe dagen van roem voor zijn vaderland aanbreken. In het zeegevecht bij Duinkerken, op den 1 Juni 1666, verloren de Engelschen 23 schepen, 5000 dooden en 3000 gevangenen. Toen er nu aan de onderhandelingen, die dientengevolge te Breda begonnen waren, geen einde scheen te komen, voer admiraal van Gend de Teems op en verwoestte het slot Sheerness; de Ruyter volgde hem weldra met de geheele vloot en drong door tot Chattam. Londen werd met schrik bevangen. Het stoute waagstuk, om, in de Engelsche wateren zelven, de Engelsche vloot aan te tasten, waaraan Cornelis de Witt in persoon deelnam en dat met zoo gunstigen uitslag bekroond werd, had tén gevolge, dat op het einde van Juli 1667 de vrede van Breda werd geteekend. Met de meest jeugdige geestdrift volgde de tachtigjarige dichter deze wapenfeiten en de gevolgen, welke daaruit voortsproten, en hij verheerlijkte die in zangen, welke van den gloed van vroeger jaren getuigden: gelijk b. v. „Zegevier der vrije Nederlanden op den Teems"; „de Zeeleeuw op den Teems"; „de Vreêpilaar der Vrije Nederlanden". Wel zijn zij een weerklank van vroegere gedichten, doch de vorm is weder geheel nieuw en vol leven. Hoogst eigenaardig is „de Zeeleeuw op den Teems", waarin Vondel Engelands vernedering als een rechtvaardige straf voorstelt van de trotsche overheerschingszucht, waardoor Karel II feitelijk weder den troon ondermijnde, welken hij nog pas had beklommen.

DE ZEELEEUW OP DEN TEEMS.

Jaculatus puppibus ignes.

»Ik, de Koning van de Britten,
Ben, door openbare blijk,

Gode zelf alleen gelijk,
Dat's gerust en stil te zitten,
Aan te zien, in top gevoerd,
Hoe 't zich al rondom mij roert."

»Want van Kalis [1]) tot aan Doever
Hangt ons waterketen vast,
Dat er niet een enkle mast
Doorsluipt tusschen elken oever,
En ons dondrende metaal
Brandt al 's aardrijks kusten kaal."

»Thetis offert ons haar vollen
Schoot, van schatten overlaân,
En de vader Oceaan
Moet zijn wateren vertollen, [2])
Zwichten voor ons zeegeweld,
Dat den Zeegoôn wetten stelt."

Zoo sprak Karel, trotsch gezeten
Op den troon, daar onlangs prat
Zijn onthalsde vader zat;
Doch die treurrol scheen gesleten,
Schoon de stam van Stuart leert,
Hoe het wereldsdom verkeert.

D' Allerhoogste, die met wenken,
In een oogenblik, het al
Wat zich opblaast, brengt ten val,
En verwaandheid in kan schenken
Wat zij anderen bereidt,
Hoorde dees vermetenheid.

Hierop bruist de vloot der Staten
Naar den Teems, daar Brittenland
Trotsch zijne ijzre keten spant;
Maar wat kan een keten baten,
Als de leeuw van Holland brult,
En de zee met doodschrik vult?

Hij rukt staal, als rag, aan flarden,
Sloopt kasteelen langs het strand,
Steekt, met zijn gezicht, den brand

1) Calais. 2) Tolplichtig maken.

In de schepen. Wie kan 't harden!
Voor het vier van 't leeuwenoog
Vliegt het magazijn om hoog.

Karel, die de trotsche schepen
Zaagt verbranden in uw nest,
En uw zeeslot, 's nabuurs pest,
Met één klauw naar Tessel slepen,
Zeg me, o scherpe waterroê!
Hoe was toen uw hart te moê?

Toen de Zeeleeuw uwen standert
Streek, en, zonder schrik en schroom,
U braveerde op uwen stroom,
En Breda [1]), van toon veranderd,
Leerde zwichten voor dees kans
Van onsterfelijken glans?

Riddert vrij met Kousenbanden:
Ruiter, Gent, en Ruwaart Wit
Toonen u het rechte pit
Van 's lands adel, die de tanden
Den verwaanden hoogmoed biedt,
Die noch God noch mensch ontziet [2]).

Met deze gloeiende zegezangen overschreed Vondel dien leeftijd, waarop meestal alle werkkracht ophoudt en waarop het leven zelf niets meer pleegt te zijn dan een treurige nagalm van betere dagen, verval van krachten, kwelling en ellende. Doch hij gaf het ook thans nog niet op. In den vergevorderden ouderdom van een Sophocles en Euripides vertaalde hij nog de „Feniciaansche of Gebroeders van Thebe" van dezen en den „Hercules in Trachin" van genen; in plaats van te jammeren en te zuchten, in plaats van den zedenmeester te spelen en zijn eigen werken tot model te nemen, had hij nog vermaak in de „Herscheppinge" van Ovidius, die hij met opgeruimde levendigheid bewerkte en waarbij hij den godsdienstigen lezer opmerkte: „Niemand zij dan in het lezen schroomachtig zon-

1) Waar de onderhandelingen met de Engelsche gemachtigden gevoerd werden, die den 31 Juli 1667 den vrede van Breda ten gevolge hadden.
2) v. Vl. II. 816.

der nood, en te min dewijl de heilige oudvader Augustijn, dat groote licht der Katholieke Kerke, ons vermaant, de schriften der Heidenen tot sieraad en opbouwinge des geloofs te gebruiken." Nog zes jaar lang zong en dichtte hij als vroeger: in dien tijd verheerlijkte hij diegenen zijner landgenooten, die zich verdienstelijk maakten jegens het vaderland, riep op tot den oorlog tegen de Turken, vereeuwigde de wapenfeiten van Koningsmarck op Candia, bezong de heiligverklaring van den H. Franciscus van Borgia (1671), treurde bij den moord der gebroeders de Witt, die als offers der verwoede partijzucht vielen, en jubelde nog over de overwinning van Groningen (1672) en de verovering van Koeverden (1673). Het laatste lied, dat van zijn vaderlandsliefde getuigenis aflegde, gold den onderadmiraal Joan de Liefde, die den 21 Augustus 1673 in den zeeslag bij Kijkduin sneuvelde. Het jaar daarna, in 1674, dichtte hij, in den ouderdom van 87 jaren, zijn beide laatste bruiloftszangen op het huwelijk van een zijner naastbestaanden, de weduwe Agnes Blok, met Sybrand de Flines. De gedachte aan het eeuwige bruiloftsfeest in den hemel, — het is bijna niet anders uit te leggen, — klinkt door den innig godsdienstigen groet heen, waarmede hij zijne beide verwanten tot 's Heeren tafel noodigt, om in het allerheiligste Sacrament den waarborg voor tijdelijke zegeningen en het onderpand der toekomstige volmaakte gelukzaligheid te erlangen:

»Ter bruiloft van het zuiver Lam,
't Welk uit den schoot des Vaders kwam,
En om de menschen heeft geleden,
Wordt elk genoodigd en gebeden.
De Bruïgom komt, houdt u gereed;
Trekt aan het witte bruiloftskleed!
Hij zal ze, die zijn komst verbeiden,
Verheugd op 't hooge feest geleiden.
Wat openbaart zich hier een dag,
Die 't oor nooit hoorde, 't oog nooit zag!
Nooit kon een sterflijk hart bevroeden
Den overvloed van zoo veel goeden [1]).

1) d. i. goede dingen, of zooveel goeds.

Hier bloeit een eeuwig Paradijs,
Verborgen Manna strekt hier spijs;
Hier klinken harpen en cymbalen
Op zang van hemelsche koralen.
Gelieven, wien dit huwlijkslot
Beschoren werd alleen van God,
Wij wenschen, dat Hij u wil geven
De volle vreugd in 't ander leven! 1)

Dit was Vondels laatste lied; het geeft den grondtoon aan zijner poëzie: het lief en leed dezer wereld te heiligen door het uitzicht op het eeuwige bruiloftsfeest hiernamaals.

Met hoeveel ernst en ijver hij tot op zijn hoogsten ouderdom ook voor de zuiverheid en de zelfstandige vorming zijner moedertaal werkzaam was, blijkt uit een handschrift, door hem op vier-en-tachtigjarigen leeftijd geschreven, dat bij van Lennep 13 bladzijden klein folio beslaat. Het behelst een lange reeks van taalkundige vragen, die Arnold Moonen, predikant te Deventer, den dichter gesteld had. Door onderstreepingen gaf Vondel de spreekwijzen en woorden aan, waaraan hij zijne goedkeuring kon hechten; andere haalde hij door of stelde een beter woord in de plaats. Zoo b. v. keurde hij Moonens vertaling goed van: „Het zitten" („sessio") van Christus aan de rechterhand zijns vaders, „verantwoording" of „verdadiging", („apologia"), „losgeld" of „losprijs", („rantsoen"); daarentegen, gaf hij aan het eenvoudiger „rechtvaardiging" en „heiliging" de voorkeur boven „rechtvaardigmaking" en „heiligmaking".

Eindelijk echter brak de tijd aan, dat ook dit zoo krachtig en gezond lichaamsgestel begon te verzwakken. Van eene eigenlijk gezegde ziekte was niets te bespeuren; maar het lichaam begon de natuurlijke warmte te verliezen, zoodat de dichter in den winter veel van de koude te lijden had. Tegen het einde van het jaar 1674 verboden zijne geneesheeren hem het verzen maken, omdat hij zich daarbij te veel inspande. Schertsend verzocht hij, dat het hem althans nog vergund zou zijn zijn grafschrift te rijmen, waarop hij de volgende versregels neerschreef:

1) v. Vl. II. 988.

»Hier leît Vondel, zonder rouw:
Hij 's gestorven van de koû."

„Dit, meen ik", zegt Brandt, „was de laatste snik zijner poëzy."

Van het nageslacht verlangde hij niets. Hij was er gerust op, dat hij zelfs elders en wel in een zalige eeuwigheid zou voortleven. Tot uitgaan en bezoeken van zijn vrienden was hij niet meer in staat, daar de koude hem noodzaakte om altijd bij het haardvuur te zitten. Eenige van zijne oude vrienden en kennissen kwamen nu en dan hem in zijne eenzaamheid troosten, zooals de rechtsgeleerde Plemp en diens broeder, Geeraart Brandt, Jacob Leeuwen, de schilder de Koning, de dichter Antonides van der Goes en de predikant en dichter Joannes Vollenhove. De beide laatsten stonden hoog bij hem aangeschreven en hij noemde hen zelfs zijne zonen in de letterkunde. Bij het lezen van Vollenhoves „Kruistriomf" zou hij gezegd hebben, naar men verhaalt: „Daar is een groot licht in dien man, maar jammer dat hij een predikant is"! [1]) Nog vijf bittere jaren moest hij aldus in de eenzaamheid doorbrengen.

Een zware slag trof hem den 2 December 1675. Zijn trouwe dochter Anna, die den acht-en-tachtigjarigen grijsaard tot dusverre met de meeste toewijding en liefde had verzorgd, werd hem door den dood ontrukt. Reeds den 16 Juli had zij hare uiterste wilsbeschikking gemaakt en daarbij haren vader bedacht, door hem het vruchtgebruik te laten van haar vermogen; doch ten einde alle mogelijke zekerheid dienaangaande te bezitten, had zij twee van de aanzienlijkste katholieke Amsterdamsche ingezetenen, namelijk Pieter Blesen, en bij diens vooroverlijden, den advocaat Gijsbert Plemp, tot hare erfgenamen benoemd. Bovendien had zij aan haren neef Joost, den zoon van Baartje Hooft, en diens nakomelingen 6000 „Carolusguldens" vermaakt, met de bepaling, dat voor het geval deze kwamen te overlijden, de helft dier som aan hare nicht Rebecca Bruiningh en de wederhelft aan het Amsterdamsche Maagdenhuis

1) Brandt, bl. 72, 81.

op het Spui zou ten goede komen. Ook had zij haar testament een afzonderlijk codicil toegevoegd, dat haar grijze vader tot aan zijnen dood door twee dienstmaagden zou verpleegd worden, en dat men hem niets zou weigeren van hetgeen hij verlangde. [1])

In weerwil van al die liefderijke voorzorgen had hij van de lasten des ouderdoms hoe langer hoe meer te lijden. Hij was aan zijne kamer gebonden. Zijne beenen konden hem niet langer dragen. Gelijk Brandt verhaalt, had hij zijne boeken aan een geestelijke toegedacht; deze geestelijke echter zou het geduld niet gehad hebben om zijn overlijden af te wachten, maar reeds ettelijke jaren te voren hem alles afhandig gemaakt hebben. Vandaar zijn beklag: „dat men hem al zijne papieren had benomen en niets overgelaten." De predikant Brandt is echter hier de eenige beschuldiger en de eenige getuige. Ook zou, naar zijne mededeeling Vondel bovendien „eene groote menigte geschriften" verbrand hebben, evenals hij reeds vroeger een uitvoerige verklaring van den Palamedes aan de vlammen zou hebben prijs gegeven. [2])

In zulk een ziekelijken toestand, dat men hem half leiden en half dragen moest, liet Vondel zich, op negentigjarigen ouderdom (op het einde van 1677) in een slede naar de woningen van twee Burgemeesters rijden, van welke hij met gebroken stem de gunst afsmeekte, „dat ze zijns zoons zoon, „naar hem genoemd, die hun beide, van moeders wege, in „maagschap bestond, met eenig ambt of bediening wilden „voorzien: opdat hij, die nu bij een schoenmaker wrocht en „weinig won, daarvan mocht leven." [3]) Doch de beide patriciesch hoogvoelende verwanten (Mr. Henrick Hooft, Heer van Oudt Karspel, Coedijck en Schoterbosch, en de Ridder Cornelis de Vlamingh van Outshoorn, Heere van Oudtshoorn en Gnephoeck) [4] scheepten den eerbiedwaardigen grijsaard den grootsten dichter hunner vaderstad, met „goede woorden" af, zonder iets voor zijnen kleinzoon over te hebben; ja zelfs een der Regen-

1) Ib. bl. 86. 2) Brandt, bl. 87. 3) Ib. bl. 72.
4) Zie Alb. Th. *Portretten v. Vondel*, bl. 196 en volg.

ten, die van Jan Gijsbertsz de Vries afstamde, was onbeschoft of dom genoeg om den negentigjarigen grijsaard de onnoozele rijmen voor de scheenen te werpen, die deze ruim een halve eeuw geleden op den reeds lang vergeten en verdwenen magistraatspersoon gemaakt had. [1])

In vroeger dagen hoorde Vondel niet gaarne van den dood spreken. Toen hij zijn kleinzoon Willem van den Vondel in de doodkist zag liggen, zeide hij tot zijne dochter Anna: „Wat is de dood een leelijke prij! Daar leît nu die schoone jongeling, en is een lijk, dat rot." Bij een andere gelegenheid zeide hij tot zijne nicht Agnes Blok: „Ik heb geen zin in den dood," en toen zij daarop vroeg: „Hebt gij wel zin in het eeuwig leven"? gaf hij ten antwoord: „Ja, daar heb ik lust toe: maar ik wilde er wel als Elias naar toe varen." Toen echter zijn lichaamszwakte hem elken arbeid onmogelijk maakte, begon de last van zijn eentonig leven hem al te drukkend te worden en verlangde hij nu en dan naar zijn einde. „Bid voor mij," was nu zijn woord tot Agnes, „dat God de Heer mij uit dit leven wil halen." Toen zij hem daarop zeide: „Wilt gij dan nu, dat die leelijke prij kome?" sprak hij ten laatste: „Ja, dat ze kome: of ik langer wachte, Elias' wagen zal toch niet komen; men moet den gemeenen weg in." [2])

Agnes Blok, de tweede vrouw van zijnen neef Joan of Hans de Wolf den Jongere, die naderhand in den echt trad met Sijbrand de Flines, was, na den dood zijner dochter Anna, de trouwste steun van den grijsaard in zijne eenzaamheid. Zij was een zeer beschaafde vrouw: behalve hare kennis van bloemen en planten, had zij een open oog en oor voor de schilder- en dichtkunst en nam het levendigste aandeel aan Vondels dichterlijken arbeid. Joan de Wolf was met al zijn huiselijke zorgen vertrouwd geweest en had meest alle

---

1) Zij luiden aldus:
„Hier leît Jan Gijsbrechtszoon. Treê zacht, je zoudt hem *zeer doen*.
Mocht hij met 't recht begaan, van Vondel zou 't niet weêr doen,"
v. Vl. I. 768.

2) Brandt. bl. 73.

zaken, die hem op zijn ouden dag te voren kwamen, voor hem behandeld. Meer dan 15 jaren lang was Vondel gewoon ééns in de week, op Vrijdag nl., bij Wolf en zijne vrouw te middagmalen. Deze gewoonte bleef hij onderhouden, ook toen Joan de Wolf reeds overleden was en diens vrouw een tweede huwelijk had aangegaan. Hieruit heeft Van Lennep willen opmaken, dat Wolf en zijne vrouw, evenals Vondel, tot den katholieken godsdienst zouden behoord hebben. Doch dit is slechts een vermoeden, dat geen nadere bevestiging heeft gevonden. Zeker is het, dat Agnes hem in zijn ouden dag tot op het laatst heeft bijgestaan en zich in de hoogste mate erkentelijk getoond heeft voor de vriendschappelijke wijze, waarop hij met haar en de haren omging. Haar ook vereerde hij zijne vertaling van Ovidius' „Heldinnenbrieven" en verscheidene andere geschriften.

Slechts acht dagen was hij genoodzaakt het bed te houden, niet zoozeer ten gevolge van een bepaalde ziekte als wel van zwakte. Zóó zacht en kalm was zijn ontslapen, dat zijne vrienden, die daarbij tegenwoordig waren, het ternauwernood gewaar werden. Zijn overlijden had plaats op den 5 Februari 1679, in den ochtend tusschen vier en vijf ure, nadat hij met vurige godsvrucht de Heilige Sacramenten der stervenden had ontvangen. Hij had den ouderdom bereikt van 91 jaren, 2 maanden en 19 dagen. Den 8 Februari werd hij begraven in de zoogenaamde Nieuwe-Kerk, die in vroeger tijden door de Katholieken aan de H. Catharina was toegewijd geweest, in de nabijheid van het koor, in dezelfde kerk, waar reeds tal zijner vrienden eene rustplaats hadden gevonden, onder anderen: Daniel Mostert, Jacob Baak, Joan Victorijn of Vechters, Gijsbert Plemp, de schrijvers en dichters Hooft en van Baerle. Verschillende dichters, onder welke Antonides, Vollenhove en Oudaan, vereerden zijne nagedachtenis met lijkzangen. De zilveren gedenkpenning, die onder de lijkdragers werd uitgedeeld, vertoonde aan de éene zijde Vondels beeltenis, en op de keerzijde een zingende zwaan, met aanduiding van den geboorte- en sterfdag en met het bijschrift:

D'OUDSTE — EN — GROOTSTE POËET.

Zijne werken zijn zijne schoonste gedenkteekens.

Daar Vondel vele schilders onder zijne vrienden en vereerders telde, zijn ook vele portretten van hem bewaard gebleven, die hem op verschillenden leeftijd voorstellen. Naar de beschrijving, die Brandt van zijn persoon geeft, was hij „van middelbare lengte, wel gezet, en welgemaakt van leden." Zijne gelaatstrekken teekenden een schranderen en diepdenkenden geest. Zijn aangezicht was in de volle kracht zijner jaren eenigszins bleek van kleur en mager, doch op meergevorderden leeftijd was het meer gevuld en had een gezonde kleur; het voorhoofd was niet al te hoog. Onder zijne wenkbrauwen, die aan de rechterzijde ietwat hooger waren opgetrokken, zonder echter daarom zijn gelaat te ontsieren, had hij „bruine, levendige, doordringende, scherpziende of, gelijk men zegt, arendsoogen, vol vuur," alsof hem een hekeldicht in het hoofd zat. Hij had een grooten en gevulden neus, een niet al te grooten mond en dunne lippen; het haar droeg hij zoo kort afgesneden, dat het ternauwernood de ooren bedekte, met een korten baard, die evenals het haar van een donkerbruine kleur was, totdat beide door de jaren grijs werden. Zijn meest gelijkend portret is dat van de schilders Govaart Flink en Philips de Koning. [1])

Van zijn karakter valt slechts weinig bij te voegen. Hoe geestig en gezellig hij ook was, toch was een trek naar ernstige overdenkingen, ja haast naar mijmeren, in hem overheerschend. In het vroolijkst gezelschap kon hij stil en zwijgend blijven zitten en zich alleen met zijne gedachten bezig houden, zonder aan de gesprekken deel te nemen. Zelfs met de aanzienlijkste mannen, als Hugo de Groot, Vossius en van Baerle aan tafel zittend, liet hij soms geen enkel woord hooren. Wel gebeurde het nochtans soms, dat hij tusschen de gesprekken een of ander snedig gezegde wist te mengen, dat groote vroolijkheid verwekte.

Voorts was hij, gelijk Brandt verhaalt, „in al zijnen handel

---

1) Brandt, bl. 88.

„en wandel onbesproken, zedig, nederig, vreedzaam, zonder „gewinzucht, en zoo matig in het gebruik van drank, dat ik „niet weet, of iemand hem ooit beschonken zag. Omtrent „het eten echter viel hij graag, vooral van hartige spijzen, „tot in zijn hoogsten ouderdom. Zijn kleeding, die van de „gemeene wijze niet al te ver afweek, was tegelijk nederig „en deftig." [1])

Gelijk reeds uit het aantal zijner gedichten en uit de zorgvuldige bewerking daarvan blijkt, was hij ongelooflijk werkzaam en steeds in de weer om door lezing en studie zijne kennissen uit te breiden en door gesprekken met lieden van allerlei stand zijn woordenschat te vergrooten. Boeren en zeelieden, metselaars en timmerlieden, schilders en neringdoenden vroeg hij uit over hun handel en wandel, ten einde de volkstaal naar alle richtingen heen te leeren kennen en beheerschen. Zijn geleerde vrienden, als Mostert, Victorijn, Venkel en anderen raadpleegde hij niet alleen opzichtens de stof en inkleeding zijner grootere dichtwerken, maar ook opzichtens bijzonderheden van minder belang, en hij legde hun zijn arbeid ter beoordeeling en verbetering voor, terwijl hij immer bereid was feilen en gebreken, hetzij in den vorm, hetzij in de zaak zelve, waarop men hem opmerkzaam maakte, te verbeteren. Tot zijne letterkundige vertrouwelingen behoorde mede een eenvoudig koopman, Jacques de la Rue genaamd, die wel geen geleerde opvoeding had genoten, maar daarentegen een geruimen tijd in Spanje had doorgebracht, en door zijne reizen een rijken schat van kennissen en een goed doorzicht in alles wat letterkunde betrof had opgedaan.

Zonder eenige afgunst waardeerde hij den arbeid der dichters en schrijvers, die zijne tijdgenooten waren; hij was zelfs met hun werk ingenomen en trachtte er nog zijn voordeel mede te doen Hoezeer ook Hooft hem, na zijne bekeering, niets minder dan edel had behandeld, was hij daarom nog niet op hem gebeten en bleef deze in zijne schatting de eerste plaats

---

1) Brandt, bl. 84.

behouden onder de meesters in den stijl Van Hoofts „Nederlandsche Historiën," zeide hij: „In gansch Nederland ken ik „niemand, die in staat is slechts éen blad te schrijven, gelijk „de Drost dat geheele werk uitvoerde." Den „Hartspiegel" van den dichter Hendrik Laurensz. Spieghel las hij meermalen geheel door, en aan den jeugdigen dichter Antonides gaf hij den raad, om zich daarop te vormen. Constantijn Huygens, die, in alle opzichten, zoo geheelenal van hem verschilde, prees hij niettemin om „zijne geestige gedachten en scherpzinnige aardigheden", en met de dichters Reyer Anslo en de Decker had hij het hoog op, wegens hunne „sierlijke netheid." Tegenover beginnende letterkundigen was hij zeer voorkomend en gaarne gaf hij zich moeite om hen meer en meer tot betere werken te bekwamen. [1]).

Hoewel streng kerkelijk gezind, ultramontaansch gelijk men het heden zou noemen, was hij toch in het dagelijksch verkeer met andersgezinden welwillend, verdraagzaam en liefderijk. Alleen als men hem uitdaagde, legde hij van ganscher harte getuigenis af van zijn geloof en verdedigde het met zijn veelzijdige kennissen. Zelfs deinsde hij er niet voor terug, om zich bij de gehate Jezuieten aan te sluiten en evenals dezen met kordaatheid aanhangers voor de katholieke zaak te winnen. Toch belette dit niet, dat hij ook onder de Protestanten tal van vrienden en vereerders bezat, onder welke zelfs bedienaren des Woords. Als kunstenaar en als echt vaderlander werd hij door allen geacht.

„Liefde voor het land," gelijk Potgieter van hem getuigt, „dat zijne jeugd de vrijheid schonk in de vervolging, liefde voor de kunst, die hij niet slechts met opoffering van tijd, eer en goud, maar ook tot zelfverloochening toe aan den dag legde, ziedaar wat de tachtigjarige man ons op de meest aangrijpende wijze te aanschouwen geeft."

Niet langer dan twee jaren vóór Vondel overleed te 's Gravenhage, op slechts vier-en veertigjarigen leeftijd, een zijner

1) Brandt, bl. 7—79.

meest bekende tijdgenooten, Baruch Spinoza. Evenals Vondel had ook deze het geloof zijner jeugd vaarwel gezegd; evenals Vondel had hij voor de vrijheid van godsdienstige overtuiging gestreden; evenals Vondel had hij tot aan zijn dood toe den haat van het Protestantisme op zich geladen. Op staatkundig gebied behoorden beiden tot de aanhangers van Jan de Witt, en beiden vervulde de moord aan dezen staatsman gepleegd met het grootste hartzeer. Doch terwijl de joodsche wijsgeer in het hooghartig bewustzijn zijner onfeilbaarheid met het gansche verleden der wetenschap dorst breken, het slechts in het geheim waagde eene verbodene wijsheid te leeraren en, als een die vóór zijn tijd is afgeleefd, zonder vriend of vaderland te bezitten, in het graf nederzonk, eer nog zijn voornaamste werk in het licht was verschenen: — is daarentegen de evenzeer vrijheidlievende Nederlandsche dichter met kinderlijken ootmoed in den schoot der Kerk teruggekeerd, heeft hij haar godlijk geloof luide en openlijk beleden, den smaad des kruises trouw aanvaard en in de genade des geloofs die onuitputtelijke jeugdige kracht gevonden, die hem de zwaarste beproevingen en bitterste teleurstellingen zegevierend deed te boven komen. De vastberadenheid en heldenmoed van zijn karakter, zijne liefde en zijn geduld hebben ten langen laatste zelfs over de onverdraagzaamheid van het Protestantisme gezegevierd. Het protestantsche Nederland heeft den katholieken zanger openlijk als zijn grootsten dichter en als een zijner grootste mannen erkend. Zijn standbeeld prijkt op een der schoonste gedeelten van Amsterdam, dat naar hem het Vondelpark is genoemd. Een niet minder eervol gedenkteeken hebben Nederlands meest gevierde schrijvers hem in hunne werken opgericht. Zoolang Nederland Nederland zal blijven, zal geen uitheemsch wereldburger hem uit het bewustzijn van zijn volk verdringen!

XVII.

Algemeen overzicht van Vondels werken.

Wanneer wij de grenslijn door 's dichters bekeering getrokken buiten spel laten, kunnen wij in Vondels langdurige en vruchtbare dichterlijke loopbaan ternauwernood scherp van elkander gescheiden tijdvakken onderscheiden. Langzaam en zonder ophouden streeft hij vooruit om zich uit de wanstaltige Rederijkerspoëzie tot de hoogste classieke volmaaktheid op te heffen, die zich reeds in zijne eerste jaren in meer dan een voortreffelijken arbeid kenbaar maakt, terwijl daarentegen in zijn latere jaren nog hier en daar enkele trekken aan de moeielijkheid der door hem volbrachte taak herinneren. In den meest strikten zin genomen, wordt ook door zijne bekeering geen nieuw letterkundig tijdvak in het leven geroepen. Wel had deze eenigen invloed op de keuze en de behandelingswijze van vele onderwerpen; maar de kunstrichting des dichters bleef, over het algemeen genomen, in hoofdzaak dezelfde. Alleen werkte hij, nadat hij een vasten godsdienstigen bodem had gevonden, met grooter eenheid en helderheid van geest, met grooter lust en veerkracht, en ontwikkelde hij op dien leeftijd, waarop bij de meesten de dichtader ophoudt te vloeien, de bewonderingswaardigste werkkracht en vruchtbaarheid. Zijn eerste tijdvak, van het twintigste jaar zijns levens tot zijn vijftigste, vertoont meer het karakter van leerjaren; omstreeks den tijd zijner bekeering neemt zijn bloeitijd een aanvang, die tot over zijn tachtigste jaar blijft voortduren. — Men zou Vondel bepaald onrecht aandoen, ja zelfs onbillijk handelen, wilde men hem uitsluitend of althans hoofdzakelijk als tooneeldichter beschouwen en daarnaar beoordeelen. Naast zijn tooneelwerken toch bezitten wij van hem tal van leer- en heldendichten en vertalingen en een zóó groot getal lyrische dichtstukken, dat er niet aan te denken valt om hem op zijne rechte waarde te schatten, als men deze buiten aanmerking zou laten.

Vertalingen. — Reeds als vertaler heeft Vondel, en wel in zoo ruime mate en zoo meesterlijk, zich doen gelden, dat, al hadde hij overigens niets voortgebracht, zijne vertalingen hem niettemin eene aanzienlijke plaats in de geschiedenis der vaderlandsche letterkunde zouden aanwijzen.

Men houde hierbij in het oog, dat de eerste dier vertalingen het werk zijn van een zelfgeleerde, en die bij het gemis eener classieke opleiding, op reeds gevorderden leeftijd, met de meeste inspanning zich de classieke letterkunde moest eigen maken; terwijl de latere het werk zijn van een grijsaard, die na allersmartelijkste beproevingen met het hardste proza des levens had te kampen. Niet alléén echter heeft Vondel veel vertaald, hij heeft tevens, naar het oordeel van zeer bevoegden, goed vertaald. Zonder aarzelen mogen wij op zijne vertalingen toepassen wat Jonckbloet, die in andere opzichten Vondel volstrekt niet genegen is, van zijn dichterlijken arbeid in het algemeen getuigt: „Omdat hij waarlijk bezield is, blijft hij bij al zijne verhevenheid steeds eenvoudig en natuurlijk; zijn vorm is meesterlijk; wat onder zijne handen Nederlandsche taal, stijl en versbouw zijn geworden, ziet men het best, als men zijn vroegere werken met zijn latere vergelijkt. In Vondel bereikte de Nederlandsche poëzie haar zenith." [1]).

Naar dezen maatstaf heeft men Vondels vertalingen eerst op hare volle waarde geschat. Ze zijn de zware en moeitevolle arbeid, die voor de in wording zijnde letterkunde de baan moest bereiden, die echter ruimschoots zijn belooning daarin vindt, dat hij den moedigen baanbreker en met hem taal en dichtkunst van zijn vaderland uit oorspronkelijke onbeschaafdheid en treurigen wansmaak tot de hoogste volkomenheid van vormen opbeurt. Vondel was niet in de gelegenheid om zijn voordeel te doen met die voorbereidende werkzaamheden, met dien schat van hulpmiddelen, met die krachtige opwekking, welke lateren vertalers ten dienste stonden. Geen kunstrechter als Lessing bracht hem licht aan op zijn pad, — geen voor-

1) *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde, door Dr. W. J. A. Jonckbloet.* Groningen, Wolters. 1872. II. 316.

gangers hadden dit voor hem effen gemaakt, — geen schitterende dichterenstoet had een reeds meesterlijk gevormde taal ter zijner beschikking achtergelaten. Hij moest door eigen inspanning zich uit den chaos uitwerken, zelf taal en versmaat scheppen en zich zelf in de keuze des onderwerps ten kunstrechter verstrekken.

Vondels jeugd bewoog zich nog, gelijk wij zagen, in die jaren van gisting, waarin de Nederlanden, onder de banier van het Protestantisme, voor hunne zelfstandigheid op staatkundig gebied den strijd hadden aangebonden, — waarin de strooming der allen Protestanten zoo heilige en dierbare omwenteling nog het gansche volksleven in beweging bracht, — waarin echter, — en dit behoort niet uit het oog te worden verloren, — letterkunde, taal en kunst, door de toongevers op het Calvinistisch-republikeinsch gebied aan hun lot werden overgelaten. Men had het te druk met het kweeken van godsdiensthaat en oefenen van gewetensdwang. Waarmede moest de jeugdige dichter wel een aanvang nemen, toen hij, zonder classieke opleiding, zonder letterkundige vorming, ja zelfs bijna zonder taalkennis, alléén met zijn levendigen geest, zijn stoute verbeelding, zijn schitterende gaven toegerust, als dertienjarige knaap zich bij de oude Kamer „In liefde bloeyende" aansloot?... Wel trof men daar alle krachten bijeen, die de letterkunde van dien tijd vertegenwoordigden, doch deze letterkunde lag zelve nog in de windselen. Daar het land gebroken had met zijn gansch verleden, met zijn godsdienst, zijn geschiedenis, zijn staatkunde, zijn letterkunde en kunst, moest men weer van meet af aan beginnen. Niet dan zeer onbeduidende, ja zelfs ongunstige elementen waren door het gildeachtig of clubvormig bestaan der Rederijkers uit vroegere dagen voor de nieuwe orde van zaken bewaard gebleven. De nieuwe nationale elementen bevonden zich nog in een toestand van erge gisting. De oude gemoedelijke volkstoon was te midden van het godsdienstig-staatkundig geharrewar verloren geraakt. Alleen de schoenmakerszoon Breêroô zoû eerlang den volkstoon weêr weten aan te slaan Onder den invloed van een

protestantsch-getint humanisme streefden de aanzienlijken bij de nieuwbakken burgerij niet zoozeer naar volkspoëzie, als wel naar een meer voorname, meer verfijnde schoolpoëzie. Zij loodsten de geheele kraam van goden en godinnen uit den ouden Olymp in haar letterlievende clubvergaderingen binnen, verwelkomden elk „hoog" gedicht met geestdriftvolle toejuichingen en bewonderden reeds dadelijk met een overleg, dat men niet dan bij ouderen zou zoeken, haar eigen eerstelingen:

»Men vindt tot Amsterdam, die met zijn hoog gedicht
Den duistren weg tot lof en ware deugd verlicht,
En Kampen, die met kunst 't gemeen beloop der dingen,
Het nut der deugd en 't kwaad der ondeugd weet te zingen,
En Koster, Vondelen, Breeroô en Victorijn,
Die nu al toonen wat z' hiernamaals zullen zijn." 1)

Zóó zong Hooft nog, toen Vondel reeds lang deel uitmaakte van de Rederijkerskamer. Zulke dichters, die „'t gemeen beloop der dingen" in zulke hortende Alexandrijnen voor het publiek bezongen, en „den duisteren weg tot lof en ware deugd" in zulk een kastegeest verlichtten, waren Vondels eerste leermeesters en modellen en de leidsmannen, door wier toedoen hij met de poëzie der oude Classieken kennis maakte. Noch zijn maatschappelijke stelling, noch zijn eerste opleiding stelden hem in staat om aan dezen eigenaardigen toestand der poëzie een einde te maken, of in een ommezien een betere, natuurlijker en geestrijkere richting daaraan te geven. Er bleef den jeugdigen Kamerbroeder niets anders over dan eerst hier te luisteren en te leeren, om vervolgens van den grond af alles op te halen.

Te midden van dien warboel, waarin hij zich moest bewegen en die zelfs de oude Classieken voor hem met duisternis omtoog, wist Vondel niet zoo oogenblikkelijk den rechten weg te vinden, maar moest hij om zich heen tasten, om dien te zoeken; hij vertaalde dan ook in het eerst stukken van Bartas, in zijne „Hecuba" beproefde hij eene navolging van Seneca, bewerkte den „Hippolytus" van dienzelfden schrijver en leverde

1) Hoofts Gedichten met aant. v. Bilderdijk. Leiden, 1823, II bl. 202.

daarna een omwerking van een Latijnsch drama van de Groot: eerst in 1639, op reeds twee-en-vijftigjarigen leeftijd, — gaf hij eene vertaling van Sophocles' „Electra" uit het Latijn. Nauwelijks echter was hij in Sophocles tot de beste modellen der Oudheid doorgedrongen, of hij bleef met waren en ongehuichelden kunstenaarsootmoed hun trouwe leerling tot aan het graf. De invloed der Franschen en van Seneca trad geheel en al op den achtergrond. In zijne laatste jaren is de invloed van Virgilius, Horatius, Sophocles en Ovidius overheerschend. Toen hij in den ouderdom van 73 jaren de vertaling der Herdersdichten, der Georgica en der Æneis van Virgilius in versmaat ten einde gebracht had, wendde hij zich tot Ovidius, Sophocles en Euripides. Zijn „Noah" bewijst, dat hij nog op tachtigjarigen leeftijd de „Gedaanteverwisselingen" van Ovidius met de geestdrift van een jongeling genoot.

De hoofdverdienste zijner vertalingen is vooral daarin gelegen, dat hij, te midden van het algemeen wegkwijnen van den goeden smaak, modellen van den schoonsten eenvoud en van natuurlijkheid, van den onberispelijksten vorm en de meest kunstvolle harmonie ten beste van een meer uitgebreiden kring van lezers uitkoos, die algemeen verspreidde en van de Latijnsche schoolbanken te voorschijn haalde, om ze door het gansche volk te doen genieten. Ditzelfde werd ook door de geleerde wereld erkend. „Scribis æternitati" („Gij schrijft voor de eeuwigheid"), zoo beantwoordde de geleerde taalkenner Geeraart Vossius de opdracht der „Gebroeders." Het was een rijke aanwinst voor taal- en letterkunde. Terwijl de echt dichterlijke vertolker zich inspande, om alle schoonheden van het oorspronkelijke zoo getrouw mogelijk weer te geven en het gemis van den rhythmus door het rijm te vergoeden, deed hij een rijkdom op van taal, van rijm, van versbouw en van beelden, die steeds meer en meer toenam, een kunstsmaak, die gaandeweg zuiverder werd, en bovendien voortdurend vernieuwde opwekking, hooger vlucht, kracht en schoonheid. En dit alles kwam, als rentegevend kapitaal, aan het lezend publiek, aan het tooneel, aan taal

en letterkunde ten goede. In den schouwburg verdrong Sophocles de stukken van Seneca; het meesterschap over de letterkunde, dat tot dan toe de geleerden zich uitsluitend hadden voorbehouden, werd ook het deel van anderen, terwijl tegelijk door waardige en voortreffelijke modellen van poëzie een dam werd opgeworpen tegen die letterkundige richting, welke alléén het volk op het oog had en dientengevolge in niets anders dan in een kluchtige schildering van het alledaagsche en het gemeene haar ideaal trachtte te verwezenlijken. Terwijl de navolgers van Breeroo op die wijze de eer der natie poogden te bevorderen, wees Vondel zijne landgenooten op het grootsche, het waarachtig schoone, het edele, het verhevene, en wrocht hij werken, welke dit wezenlijk en waarachtig te aanschouwen geven.

Wij willen hiermede nochtans niet beweren, dat Vondel, als vertaler en taalkenner, overal en altijd het ware en het beste heeft getroffen. De Grieksche letterkunde bleef grootendeels voor hem een gesloten boek: niet eens is hij tot Homerus doorgedrongen. Om met zijn vertalingen gereed te komen had hij uitgestrekte zandwoestijnen van schoolsche zinverklaringen door te trekken en stroomen van bespottelijke en wansmakelijke schoolbankenwijsheid te doorwaden. Natuurlijk bleef hij gehecht aan het allexandrijnsche vers, dat vooral door hem zelven tot grooter volkomenheid was gebracht. Het gebruik van andere versmaten bij het vertalen der Ouden bleef voor de XIXe eeuw bewaard. Zouden de nieuwere Duitschers beweren, dat Vondel in menig punt al te zeer is blijven hangen aan de geleerde schoolpoëzie, zij mogen niet vergeten, dat het ter XVIIe eeuwe in Duitschland, onder Opitz, nog vrij wat ongunstiger geschapen stond. Doch wie kan ook van een enkel man alles verlangen? Is het niet meer dan genoeg, dat hij tusschen de twee uitersten door, — tusschen de zijpaden, welke eene stroeve en gezwollen kunstpoëzie en tusschen die welke eene ruwe en verwilderde volkspoëzie gebaand had, — den rechten middelweg vond en insloeg, — dat hij de meest deugdelijke beschavingselementen der classieke taalstudie onder

het bereik van het volk wist te brengen en zijne moedertaal, met uitsluiting van alle vreemde bijmengselen, in een even zuiveren als weelderigen vorm heeft gegoten?

„Vondel", zoo luidt het oordeel van van Vloten,[1]) „is als de voorraadschuur, waarin bijna al het schoonste, dat onze Nederlandsche taal, als zelfstandige volkstaal, oplevert, is bijeengebracht. Nemen wij eens een oogenblik de veronderstelling aan, dat alle overige Nederlandsche schrijvers en dichters niet meer bestonden, dan heeft men niets anders noodig dan zijn poëzij en zijn proza, om zich het zuiverste en sierlijkste Nederlandsch, in de drie gebruikelijke stijlen, den verheven, middelmatigen en gewonen, uit te denken."

Van geen zijner tijdgenooten, noch van Hooft, noch van Breeroo, noch van een van allen, die na hem gekomen zijn, kan dit met waarheid gezegd worden.

Te meer verdient Vondel ten deze onze waardeering, omdat hij bij de beoefening der Ouden zich door de streng zedelijke begrippen van het Christendom liet leiden. De zedelijke onreinheid der oude wereld, die in onze dagen als „het zuiver menschelijke", als „schoone natuur", als „geest der Hellenen" enz. zoo hoog in eere wordt gehouden, wees hij met christelijke kordaatheid en verachting van zich af. Zij het ook dat de vertaalde werken, ongelukkig genoeg, niet zijn gezuiverd van alles wat aanstoot geven kan en daarom ongeschikt om zonder meer der jeugd in handen gegeven te worden, — zij strekken evenwel ten bewijze, dat Vondel de schoonheid van vormen der classieke oudheid niet beschouwde als het hoogste einddoel dat men behoort na te streven, maar slechts als een middel, dat aan een hooger en beter element, de christelijke idee en hare onvergankelijke schoonheid, behoort dienstbaar te zijn.

L e e r- en h e l d e n d i c h t e n. — Reeds in zijn eerste tijdperk, toen hij nog protestant was, streefde Vondel in zijn gedichten meer naar degelijke, ernstige en grootsche gedachten, dan wel

1) *Vondel-Almanak van* 1876. *door J. van Vloten*. Haarlem, de Graaff.

naar een gepolijsten en onberispelijken vorm. Voor een goed deel vindt zulks zijn verklaring in de richting der kringen, waaraan hij hoofdzakelijk zijne vorming te danken had, voor een deel evenwel ook in zijn ernstig en diep godsdienstig karakter. In dit zijn eerste tijdperk hield hij bijna even weinig den onderscheiden aard der verschillende dichtsoorten in het oog, als zijne medeleden van de Kamer „In liefde bloeyende". Verhalende, lyrische en tooneel-poëzie werden in hunne werken op even zonderlinge wijze dooreen gemengd, als staatkunde en godsdienst in de uitingen van hun openbaar leven.

Toch schemerde door dit alles een trek naar het leerdicht door, waaraan een ernstig godsdienstige wereldbeschouwing ten grondslag strekte. Het scheen, alsof deze zangers zich instinctmatig gedrongen voelden, om door psalmen, kerkelijke gezangen en leerdichten in den vorm van preeken als het ware eenigermate te vergoeden, wat door den afval van de Kerk aan schoonheid was te loor gegaan. Overigens lag het in den aard van het destijds nog jeugdige en levensvolle Protestantisme, dat een iegelijk wilde prediken en psalmen zingen: waarom zou dan ook de kunst daarin achterblijven? Aan deze richtingen dankten Vondels eerste opstellen en proeven hun ontstaan: zooals „De Gulden Winckel" (1613), — zijn meer uitgebreide verzameling van fabelen: „De Vorstelijke Warande der onvernuftige dieren" (1617), — en zijne bijbelsche beeldengalerij: „De Helden Godes des Ouden Verbonds" (1620). Al moge ook de neiging van zijnen tijd tot het leerdichtachtige daarin op den voorgrond treden, toch laten deze eerstelingen zijne dichterlijke begaafdheden reeds uitkomen. Door de lezing van Virgilius wakker geschud en door zijn eigen neiging tot het heldendicht getrokken, liet Vondel nu weldra die dooreenmenging van allerlei dichtsoorten varen, en ontwierp hij het plan van zijn heldendicht „Konstantijn", waarvan hij de vijf eerste zangen neerschreef. Hij had zich voorgesteld de christelijke wereldheerschappij van het kruis op nagenoeg dezelfde wijze te verheerlijken, als Virgilius dit ten opzichte der Romeinsche in zijne Æneis gedaan heeft. Onverwacht echter werd dit zijn

voornemen, dat hij zich reeds tot levenstaak gesteld had, door het overlijden zijner gade de bodem ingeslagen. Nu werd hij, in plaats van slechts de zanger der eerste tijden van het Christendom te zijn, meer dan dat, hij werd zelf een medelid der ware aloude Kerk. Met welk een blakende geestdrift begon hij nu ook er naar te streven, om voor den hoogsten en heiligsten schat zijns levens, voor de volheid van den godsdienst van den Christus, welke hij na een zoo langdurigen strijd weder had veroverd, de schoonste, dichterlijkste uitdrukking, die er mede in overeenstemming was, machtig te worden. Als nieuwbekeerde echter, in een hoofdzetel van het Protestantisme, in eene republiek, waar de hervormde godsdienst als godsdienst van staat erkend was, bevond hij zich tegenover deze aanlokkelijke taak niet in denzelfden gunstigen toestand, als de tijdgenooten zijner jongelingsjaren, Calderon en Lope de Vega. Geen tooneel voor katholieke mysterie-spelen stond ter zijner beschikking Hij bewoog zich niet midden in den luister van den katholieken eeredienst en van het katholieke leven. Zijn geloof, waarheen hij zich slechts door enkele schoone herinneringen zijner kinderjaren getrokken voelde, moest hij zich eerst door ernstige moeitevolle studiën in zijn geheelen omvang eigen maken. Hierbij nu stond hij lijnrecht tegenover hen, die vroeger zijn vrienden en begunstigers geweest waren. De een versmaadde zijne Kerk, de ander hare Sacramenten en haren eeredienst. Reeds vertoonde zich de schemering, die een tijdperk van volslagen ongeloof aankondigde, en begon er twijfel te rijzen tegen de grondwaarheden des Christendoms, tegen God en den godsdienst zelven. 't Kan dan ook geen bevreemding wekken, dat Vondel, vol innige geestdrift als hij was voor zijn heilig geloof, zich tot het leerdicht heengetrokken voelde, om, als dichter, met dichterlijke wapenen te bestrijden wat zijne heiligste gevoelens en overtuiging in den weg trad, en te verheerlijken wat hem het geluk en het leven had geschonken. Zijn overgang van de verhalende dichtsoort tot het leerdicht vindt daarin nagenoeg geheel zijn verklaring.

Wat de stof betreft, in dit opzicht heeft Vondel in zijne leerdichten, waar zij zich op het gebied der godgeleerde wetenschap bewegen en de verdediging der geloofswaarheden beoogen, met een alomvattenden blik juist datgene uitgekozen, wat van het grootste belang was voor den tijd, waarin hij leefde, en wat in zekeren zin al het andere in zich besloot.

Zijne „Bespiegelingen van God en godsdienst" (1661) leveren eene uitgebreide verhandeling over het bestaan van God en zijne eigenschappen en een wijsgeerig betoog over den godsdienst, gericht tegen de loochenaars van het bestaan van God, en van de Voorzienigheid, gelijk de opschriften der vijf zangen reeds te kennen geven. In den eersten zang nl. bewijst hij het bestaan van God, — in den tweeden beschrijft hij de eigenschappen van God, — in den derden zijne werken, — in den vierden betoogt hij het bestaan van den godsdienst, gelijk deze reeds door de wet der natuur en de rede is voorgeschreven, — en in den vijfden het bestaan en de goddelijkheid van den bovennatuurlijken godsdienst in het Christendom. — Het tweede zijner leerdichten, „de Heerlijkheid der Kerk" is als een wetenschappelijke verhandeling over de Kerk (tractatus de Ecclesia), en beweegt zich, in overeenstemming met den aard van het onderwerp, meer op geschiedkundig dan wel op wijsgeerig gebied, Het behandelt nl. in den eersten zang de voorhalle der Kerk, of hare voorafbeelding in het Oude Verbond, — terwijl in den tweeden hare werkelijke stichting beschreven wordt — en eindelijk in den derden ons als in een grootsch tafereel haar vooruitgang wordt afgeschilderd en tevens daardoor hare godlijkheid wordt bewezen. — In het „Onderwijs van het Geloofshoofdpunt der H. Drieeenigheid" (1659) verduidelijkt en verklaart Vondel dit groote hoofdgeheim van het geheele Christendom, en in de „Altaergeheimenissen" geeft hij bij dit middelpunt en hoogste punt van de leer der Sacramenten tegelijk een uiteenzetting van de geheimen der Menschwording en van de verlossing door den dood van Christus, die op een wonderbare wijze in de Kerk, door de aanbidding van Christus, als waarlijk in het H. Sacra-

ment tegenwoordig, door de H. Communie, en door het H. Misoffer worden vernieuwd en voortgezet. Aan deze vier leerdichten sluiten zich, voor zoover den inhoud betreft, de twee dichtwerken van grooteren omvang aan, die tot de verhalende poëzie behooren gerekend te worden, nl. de „Brieven der Heilige Maagden en Martelaressen" en „Joannes de Boetgezant" Zij zijn als de toepassing der beide gewichtige hoofdpunten, waarop de christelijke volmaaktheid is gegrond: maagdelijke zuiverheid en christelijke boetvaardigheid. In Vondels wijze van behandeling zijn zij tegelijkertijd een dichterlijk verdedigingsschrift van Maria en de Heiligen en van de katholieke geloofsleer van 's menschen rechtvaardiging, voor zooverre deze, in tegenstelling met de protestantsche leerstelsels, de medewerking van den mensch met de godlijke genade als noodzakelijk ter zaligheid aanneemt.

Aldus in hun geheel beschouwd, levert Vondel in zijn leer- en heldendichten een overvloed van stof, welke die der Divina Commedia zeer nabij komt. Evenals Dante stijgt hij in hooge vlucht tot de meest verheven geheimen op, hult hij de meest afgetrokken denkbeelden in de heerlijkste beelden en gelijkenissen, en tooit hij de diepgrondige leer der Schoolsche Godgeleerdheid met den tooverglans der poëzie. Waar echter de Florentijnsche dichter-godgeleerde kort en ineengedrongen en dientengevolge dikwerf moeielijk verstaanbaar is, is daarentegen de Amsterdamsche helder, uitvoerig, ja vervalt hij wel eens in een al te Homerische breedsprakigheid. Waar deeerste zijne godgeleerde wetenschap aanschouwelijk maakt door haar in het bonte en kleurrijke gewaad van zijnen tocht door de wereld te steken, wordt die van den laatste ons in een naar al de regelen der kunst vervaardigd leerdicht geleeraard. Zijn model was de „Dichtkunst van Horatius." Evenals de Romeinsche leerdichter dit doet met zijn dichterlijke voorschriften en aanwijzingen, zoo laat ook Vondel zijne wijsgeerige en godgeleerde uiteenzettingen onder een aanlokkelijken krans van beelden, gelijkenissen, aardigheden, geestige zetten en beschrijvingen verschuilen, zoodat zij als zooveel

bloemen uit het afwisselend groene gebladert te voorschijn komen. Alleen is de vorm minder nauwsluitend en is aan het lyrisch gevoel meer ruimte gelaten. Moge ook het leerdicht in het algemeen, en met name het leerdicht van godgeleerden inhoud, na al den smaad, dien vooral onze Duitsche naburen daartegen hebben losgelaten, niet in bijzondere achting staan, niettemin geloof ik, dat er naast Dante weinig dichters zijn, die door de godgeleerden zoozeer op prijs verdienen gesteld te worden als Vondel, ja zelfs, dat hij als „godgeleerd dichter". al laat men ook zijne overige werken buiten aanmerking, reeds een zeer merkwaardige verschijning is.

Lierzangen en gelegenheidsverzen. — Vondels vertalingen en studiën zijn evenwel slechts als het fundament en zijne leer- en heldendichten niet meer dan de onderbouw, waarop zijn „monumentum ære perennius" (gedenkzuil onvergankelijker dan metaal) rust. Deze gedenkzuil is zijne lyrische en zijne tooneel-poëzie. Als groot lierdichter worden zijne verdiensten erkend zelfs door hen, die al zijne tooneelwerken met alles wat daarop betrekking heeft veroordeelen, — voor wie katholieke godgeleerdheid een onding en godgeleerde leerdichten onzin zijn, — die aan een de Musset de voorkeur geven boven elken Horatius en Balde, en 't een of ander koppel minnezangen boven het geheele „Verloren Paradijs", de Divina Commedia en de Æneis, ja zelfs boven bestevaar Homerus stellen. Zelfs een buitenlander, Albert Lindner, [1]) noemt Vondel den „zanger, die in het lied het diepst gevoel in den meest keurigen vorm weet weer te geven", en vraagt: „Zijn dan de Hollanders volslagen onbekend met hun grooten lierdichter Vondel? Of slaat hun de schrik nog om het hart, evenals vóór twee eeuwen, wegens de geniale stoutmoedigheid, waarmede deze dichter zich van de Alexandrijnsche versmaat wist los te maken, om zijn rijk gevoel in de meest natuurlijke en stoute en bijna modern klinkenden rhythmen lucht te geven? Kennen zij niet eens zijn lied van de Zwaan?...

1) Frankfurter Zeitung, Februar 1879.

Of den verheven lierzang „de Rhijnstroom" of de idylle (?) „Wiltzang" en meer andere? Hebben deze weinige proeven niet zulk een klank, alsof er nog slechts de toonzetter aan ontbrak, om het eenige, wat nog aan de lyrische stemming ontbreekt, te laten spreken?" De lof, dien deze Duitsche schrijver op echt Duitsche wijze aan Vondel toezwaait, is ten volle verdiend. Alléén deze opmerking hebben wij er bij te voegen, dat men dien zonder aarzelen tot de lyrische reien zijner treurspelen mag uitstrekken en dat Vondel in Nederland beter bekend is en gewaardeerd wordt, dan dit door Lindner geschiedt. Alle kunstrechters toch in Nederland zijn het volkomen eens over Vondels verdienste als lierdichter. Zelfs een Jonckbloet, die, met zijn „æsthetisch-kritische bril" van Duitsch fabrikaat, op alle treurspelen van Vondel op de rij af iets weet aan te merken, zegt van zijne lyrische poëzie: „In den lierzang heeft hij uitgeblonken als geen ander. Waar een werkelijke zielsbehoefte hem naar de lier deed grijpen, waar zijn hart sprak en eene inwendige macht hem dwong tot zingen, daar doet hij ook ons in gloed verkeeren, sleept hij ons mede en dwingt hij ons medegevoel en bewondering af." Dezelfde Jonckbloet, volgens Lindner de eerste, die in zijn critische Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde zijnen landgenooten den zoo lang met eerbied vastgehouden blinddoek van de oogen dorst rukken, is het volstrekt niet eens met Lindner, waar deze de lyrische gedeelten van Vondels treurspelen in tegenstelling vindt met zijne overige lyrische poëzie; immers hij vindt ook in Vondels treurspelen „onovertrefbare schoonheden", plaatsen, „die ons door rijkdom aan beelden en gedachten in verrukking brengen," „dichterlijke schoonheden van den eersten rang," en erkent in de reien daarvan lyrische ontboezemingen, die, op zich zelf beschouwd, meesterlijke fragmenten zijn."

Hoezeer Vondels liederen uitmunten, èn door talrijkheid, èn door verscheidenheid, hebben wij reeds vroeger, eenigermate althans, aangetoond en door bijgevoegde proeven bewezen. Men behoeft overigens zijne gedichten van minderen

omvang slechts te rangschikken naar de gezichtspunten, die bij de nieuwere lierdichters zijn aangenomen, om zich van deze rijke verscheidenheid te overtuigen. God, de wereld, de mensch, de natuur, de wetenschap, de kunst, de vriendschap, het vaderland en welke andere namen ook de verschillende afdeelingen en bundels van lyrische poëzie mogen dragen, zijn hier uitnemend vertegenwoordigd. Ook de rubriek liefde wordt niet geheel en al gemist, hoewel de dichter zich hier eene grenslijn afbakende, van welke de nieuwere kunst niets wil weten.

Pr Baumgartner zegt, dat Vondel een echt Duitsch dichter was, een echte Duitsche zanger, zoowel door zijne geboorte, als door zijn rondborstig en eerlijk karakter, door zijn degelijken (beurtelings burgerlijken, beurtelings aristocratischen) zin, door zijn toeneiging tot den keizer en het Duitsche rijk; een Duitscher was hij ook min of meer door de liefde en vereering, die hij aan geleerdheid en school-poëzie toedroeg, maar ook een Duitscher door de hartelijkheid, gemoedelijkheid, innigheid en waarheid zijner zangen, — een middeleeuwer als het ware door zijne edele, moedige geestdrift voor recht en vrijheid, door zijne geloovige en vrome onderworpenheid aan God en godsdienst, aan Paus en Kerk Wij laten deze beweeringen voor hetgeen zij zijn.

Ziedaar het eigendommelijk kenmerk zijner lyrische poëzie. Zij is in haar innerlijk wezen een voortzetting van middeleeuwsch-duitsche gevoelens en denkwijzen onder geheel andere uiterlijke toestanden. Vondel heeft de vaderlandsche letterkunde wederom op het zelfde punt aaneengehecht, waar het Protestantisme die van een had gescheurd, en die met nieuwe echt germaansche levenskracht bezield. Over de æsthetische waarde zijner lyrische poëzie in het algemeen zegt van Lennep met het volste recht, dat, „over het algemeen genomen, het eigenaardig karakter van Vondels gedichten en waardoor ze zich in hun voordeel van de gedichten van anderen onderscheiden, daarin bestaat, dat zij, wat hun inhoud betreft, altijd duidelijk heenwijzen op den persoon of de zaak, die het hoofdonderwerp uitmaakt, en op de omstandigheden, die het gedicht in de pen

gaven. Nooit treft men bij hem die gemeenplaatsen aan, die bij alle stoffen en bij alle gelegenheid passen, en waar hij zich als dichter eene uitweiding veroorlooft, staat deze altijd met de stof in verband en vloeit zij natuurlijk daaruit voort."

Tooneelwerken. — De treurspelen medegerekend, door hem uit het Latijn vertaald en bewerkt, heeft Vondel ongeveer dezelfde hoeveelheid tooneelwerken nagelaten als Shakespeare, nl. 32. Geven wij acht op hetgeen deze tooneelwerken met elkander gemeen hebben, dan zal het elk lezer, die ze voor het eerst naast elkander plaatst, onmiddellijk opvallen, hoezeer zij ten opzichte van hun uitwendigen bouw op elkander gelijken of, wil men liever, aan elkander gelijkvormig zijn. Alle hebben nagenoeg dezelfde lengte, alle zijn in vijf bedrijven afgedeeld, alle zijn in de tusschenbedrijven door reien met elkander verbonden, welke bijna zonder uitzondering weder een regelmatig vasten vorm bezitten en meerendeels bestaan uit één of twee strofen, met tegenzang en slotzang. Op enkele uitzonderingen na zijn de stukken alle in alexandrijnsche versmaat, terwijl de reien uit kortere berijmde versregels, in jambische of trochæische voetmaat, zijn samengesteld. In allen houdt Vondel zich allerstipst aan de drievoudige eenheid, van handeling, van plaats en van tijd. De handelende personen zijn weinig in getal. Levendige bedrijvigheid en verscheidenheid zal men in de handeling niet waarnemen. Een toestand van spanning in de ontwikkeling der stof wordt slechts zelden aangetroffen. Buitengewone verrassingen in den loop van het treurspel vindt men in het geheel niet. Met den meesten eenvoud, met kalmte en waardigheid wordt de handeling geheel en al op hare innerlijke waarde steunend, door een hoofdrol en enkele nevenrollen ten einde gebracht, — terwijl zij ophoudt, waar de dichter aanleiding en ruimte vindt om een lyrische vlucht te ontplooien, zich niet zoozeer in een korten en levendigen dialoog als wel in langere en gevoelvolle redeneeringen beweegt en voor het grootste gedeelte besloten wordt met een ommekeer of treurige ontknooping (catastrophe). Deze ontknooping heeft echter niet

op het tooneel plaats, maar wordt door boden bekend gemaakt, en meermalen ook door het tusschen beide treden van een Deus ex machina, waar dit in den aard van het onderwerp ligt. De karakterteekening van het klein getal handelende personen is doorgaans zeer goed, en de scheppende kracht des dichters komt op waarlijk grootsche wijze uit, als men de geheele reeks der door hem geteekende karakters naast elkander legt en met elkander vergelijkt. Desniettegenstaande bieden de stukken, ieder op zich zelf genomen, evenmin als die van Sophocles, die bonte mengeling aan, welke in een enkel stuk van Shakespeare u voor het oog zweeft. Nochtans zijn zij volstrekt niet opgesteld met het doel om enkel en alleen ter lezing te dienen, maar ter opvoering bestemd, en zij laten een vrij groote speelruimte over, zoowel aan de kunst van den schouwspeler als aan de bij het stuk passende inrichting en versiering van het tooneel. De lyrische reien zijn zonder uitzondering zeer schoon, rijk aan gedachten, van een hooge vlucht, zangerig en staan in een allerinnigst verband met het tooneelstuk. Grootendeels zijn het meesterstukken van lyrische poëzie, in weerwil dat de taal machteloos was om den rijken, afwisselenden rhythmus der Ouden na te bootsen.

Evenals de dichter met zekere voorliefde die zucht naar lyrische poëzie involgt, evenzoo laat hij niet zelden zich door zijn talent en door zijne neiging medeslepen tot de verhalende en beschrijvende dichtsoort, en tot de schitterendste gedeelten zijner treurspelen zijn die plaatsen te rekenen, waarin of wel een der handelende hoofdpersonen een feit, dat aan het tooneel is onttrokken, doch in de handeling wordt ingevlochten, met zooveel gloed en leven schildert, dat daardoor het gemis der voorstelling als het ware wordt vergoed, of wel aan het slot, op eene wijze, die u tot in het binnenst van uw gemoed schokt, een bode de treurmare mededeelt van de ontknooping, die buiten het tooneel haar beslag heeft gekregen. Hiertoe behooren onder andere de beschrijving van het Paradijs in het eerste bedrijf van den „Lucifer," en het verhaal van den marteldood der beide Apostelen op het einde van „Peeter en

Pauwels." Dat de verhalende dichtsoort aldus op den voorgrond treedt, kan voorzeker een treurspel niet als een meerdere voortreffelijkheid worden aangerekend; niet zelden evenwel zal zij in den aard van het onderwerp, van de toestanden enz. hare rechtvaardiging vinden.

Een andere eigenschap, die alle stukken van Vondel met elkander gemeen hebben en die in al zijne tooneelwerken den boventoon voert, is het echt godsdienstige karakter zijner poëzie. Niettegenstaande hij nagenoeg al zijne stukken schreef voor het tooneel, en nog wel voor het tooneel eener groote protestantsche handelsstad, is toch de helft daarvan van rechtstreeks godsdienstigen inhoud; de stukken, die hij aan de ongewijde geschiedenis ontleende, zijn geheel van godsdienstige roerselen en beschouwingen doortrokken; de enkele, die aan een oudclassiek onderwerp gewijd zijn, zijn evenzeer door een godsdienstigen ernst bezield en zelfs het eenige landspel, „de Leeuwendalers," draagt over het geheel een godsdienstige en streng zedelijke tint. De sfeer, waarin Vondel zich eigenlijk te huis gevoelde, was het godlijk-verhevene, het wonderbare, het godsdienstige, het bijbelsche, het kerkelijke; het nationale en het niet-godsdienstige element komt eerst op de tweede plaats en wordt door het godsdienstige overheerscht. Hadde hij van kindsbeen af in een katholieke streek geleefd, dan ware hij wellicht een Autos-dichter als Calderon geworden. Nu echter zijn grootendeels protestantsch publiek eene voorliefde had voor bijbelsche onderwerpen, en hij zelf eerst en vooral in den Bijbel het best te huis was, werd hij eerst en vooral een bijbelsch dichter. Het doel, dat hem, hoewel in den beginne niet klaar en helder, voor den geest zweefde, was geen ander, dan om aan de tooneelpoëzie die hooge godsdienstige wijding en waarde terug te schenken, die zij bij de Ouden bezat. [1]) Bij den ernstigen godsdienstzin zijner tijdgenooten

---

1) Hetzelfde doel dat ook bij Racine eerst onder zijn arbeid tot een helder bewustzijn werd, gelijk hij schreef in 1689: „Terwijl ik naar het mij voorgelegde plan voortwerkte, werd ik gewaar, dat ik op deze wijze in zekeren zin eene gedachte verwezenlijkte, die mij meermalen voor den geest had gezweefd,

en bij hunne onvoldaanheid over hun naakt Calvinisme had dit streven weerklank gevonden, en maakte het den grijzen dichter, ook na zijne bekeering, mogelijk om als tooneeldichter te blijven optreden. Min bekend als hij was zoowel met het Engelsche, als met het Fransche en Spaansche tooneel van die dagen, schiep Vondel zich een eigen tooneel, waarbij het hem hoofdzakelijk te doen was, om godsdienstige, christelijke en bijbelsche onderwerpen op gelijke wijze tot treurspelen om te werken, als de Ouden dit met de verdichtselen hunner godenleer gedaan hadden. Den Griekschen dichter, wien hij het meest verwant was, Aeschylus, schijnt hij niet van naderbij gekend te hebben. De oude tooneeldichters, die hij tot zijne modellen verkoos, waren Seneca en later Sophocles en Euripides. Zijne eigenlijke lievelingsdichters bleven, — wat zijne vorming en ontwikkeling als treurspeldichter niet ten voordeel strekte, — de heldendichters Virgilius en Ovidius, de leerdichter Horatius en naast dezen de Psalmen. Zijn al te angstvallig vasthouden aan de kunstregels der Ouden had ten gevolge, dat zijn verheven dramatisch talent zich nimmer tot die volkomen vrijheid wist te verheffen, waarmede Shakespeare zijne onderwerpen modeleerde, doch ook van den anderen kant, dat hij zich in acht nam tegen die treurige en, wat inhoud en vorm betreft, gebrekkige bandeloosheid, tot welke vele nieuwere dichters door hun navolgen van den grooten Britschen zanger zijn vervallen. Zoodra men zonder vooringenomenheid acht geeft op hetgeen Vondel eigen is en waarin hij zich bij de oude treurspeldichters aansluit, zal men in zijn tooneel-poëzie op zijn minst genomen aantreffen, wat zelfs een uitheemsch kunstrechter Johannes Scherr daarin erkent, „een rijk dichterlijk gehalte, een overvloed van stoute gedachten en

en die geen andere was dan om, in navolging der oude Grieksche treurspelen, de rei en den zang met de handeling te verbinden en ter verheerlijking van den waren God dat gedeelte van het koor aan te wenden, dat de heidenen bezigden om den lof hunner valsche godheden te zingen". *J. W. Brouwers* (*Joost v. d. Vondel, Dichtwerk*, Roermond, Romen, 1861. bl. 145) merkt hierbij terecht aan, dat Vondel reeds bijna een halve eeuw vóor Racine dit denkbeeld in practijk heeft gebracht.

een aangrijpend diep gevoel." Waar Scherr van oordeel is, dat „de samenstelling en de uitwerking in Vondels treurspelen te wenschen overlaten en een veel te groote ruimte door de alleenspraak wordt ingenomen", is deze beschuldiging gewis niet voetstoots te weerleggen; dat het hem echter overal „aan de echt dramatische levendigheid ontbreekt" is ontegensprekelijk te veel gezegd. Te recht wijst van Vloten, Vondels verdediger tegen Jonckbloets aanvechtingen, op de wegslepende kracht, waarmede Vondel de meest verscheiden hartstochten, gemoedsaandoeningen en zielstoestanden weet te schilderen; op de eenvoudig grootsche en verhevene wijze, waarmede hij elke afzonderlijke handeling uitwerkt; op de verscheidenheid en het levendige koloriet zijner karakterteekening; op de aan het treurspel passende bedrijvigheid en stoutheid, waarvan hij naar het voorbeeld der Ouden daarin blijk geeft, om met betrekkelijk eenvoudige middelen het doel van het treurspel, — het louteren der hartstochten door vrees en medelijden, — te bereiken. Waar dit alles aanwezig is, daar ontbreekt het toch waarlijk niet overal aan „de echt dramatische levendigheid." Van Vloten geeft te verstaan, dat hij Vondels treurspelen juist niet op éene lijn wil stellen met de verhevenste „meesterstukken der tooneelpoëzy", maar voegt er de opmerking aan toe, — en naar ons voorkomt met het volste recht, — dat tusschen dramatische meesterstukken en minder dan middelmatige tooneelstukken, gelijk vroeger de treurspelen werden genoemd, nog een zoo groote afstand ligt, dat er ruimte genoeg overblijft voor een schoone plaats ver boven het middelmatige, die Vondel met zijne tooneelpoëzij, naast Goethe bijv. en zelfs boven Corneille en Racine, mag innemen. Deze wil hij hem dan ook in het vervolg gunnen.

Hierdoor wordt Jonckbloets beschuldiging, alsof onder den invloed der Latijnsche Muze zoowel het deftiger Hollandsche volksdrama als ook het nationale blijspel een ontijdigen dood zou gestorven zijn", [1]) genoegzaam wederlegd. 't Is juist aan Vondel en aan den invloed der „Latijnsche Muze", dat Neder-

1) II. 170.

land zijn geheel eigenaardige classieke tooneelpoëzie te danken heeft, die men niet zonder een schreeuwende onrechtvaardigheid bij den ouden letterkundigen rommel eene plaats mag aanwijzen.

Gelijk nieuwere navorschingen hebben in het licht gebracht, liet, naast Vondels richting, zich nog een geheel andere richting op het gebied van tooneelpoëzie gelden, die men als eene Fransch-Spaansche of, in tegenstelling met Vondels Classicisme, als de „romantische" kan aanduiden. J. te Winkel haalt ongeveer 30 tooneelstukken aan, die, hoewel naar het Fransch bewerkt, nochtans oorspronkelijk Spaansche stukken waren. [1]) Van de 70 Spaansche of Fransche stukken, welke hij vermeldt, werden er minstens 40 vóór het jaar 1672 in het Nederduitsch overgebracht, welke bijna alle, naast Vondels stukken, in den Amsterdamschen schouwburg werden opgevoerd. Te recht zegt daarom te Winkel:

„Waar het de vraag geldt om eene beredeneerde geschiedenis der Nederlandsche letterkunde in het algemeen of van

---

1) Onder andere werden er van *Calderon,* naar eene fransche overzetting, vertaald: La gran Zenobia (1635). — Zenobie, reine d'Arménie. — Zenobia, treurspel met de dood van Keizer Aureliaan (1667). — La dama duende (1629). — L'Esprit follet. — De nachtspookende juffer, (1670, 1713). — El alcaide de si mismo. — Le geôlier de soi-même (1655). — De cipier van zich zelven (1678). — El mayor monstruo los zelos. — Marianne (1636). — Herodes en Marianne (1685). — En esta vida todo es verdad y todo mentira. — Heraclius (v. Corneille). — Heraclius (1695). — El astrologo fingido. — Le feint astrologue (Th. Corneille.) — De valsche astrologant (1763).

Vroeger was te Brussel een vertaling verschenen van La vida es suêno als Het leven is maar een droom (1647) en El mayor incanto es amor (in 16?7 gedr.) als Ulysses in 't eiland van Circe of geen grooter tooverij als liefde.

De Hollandsche vertaling der Zenobia is nagenoeg van denzelfden tijd als Vondels laatste treurspel; doch hij had reeds een ouderdom bereikt, waarop hij zich zoo goed als niet meer kon vereenigen met een nieuwe dichterwereld, die zoo geheel en al van de zijne verschilde.

Talrijker waren de vertalingen uit Lope de Vega; bovendien werden er stukken van Luis Velez de Guevara, J. Perez de Montalvan, Antonio de Solis, Agostin Moreto, Tirso de Molina, Alarcon, A. Hurtado de Mendoza, Francisco de Rojas, Diego en José Figueroa in het Nederlandsch vertaald. Uitvoeriger wordt dit behandeld in het opstel: *De invloed der Spaansche letterkunde op de Nederlandsche in de zeventiende eeuw,* door *J. te Winkel. Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterkunde.* Leiden, Brill 1881. 1 en 2 Aflev. bl. 59—114.

het Nederlandsche tooneel in het bijzonder te schrijven, mag men evenmin den invloed van het Spaansch als dien van het Latijn ter zijde stellen. Meer dan de Engelsche en Italiaansche letterkunde, zelfs meer dan de Fransche romans en de overleveringen der middeleeuwen, (welke laatste beduidender bijdragen aan onze letterkunde hebben geleverd, dan men meestal denkt,) heeft de Spaansche letterkunde medegewerkt, om, tegenover het Classicisme en ook daarna, de Romantiek hier te lande krachtig te doen bloeien. Eerst nadat deze Romantiek in het volle licht is te voorschijn getreden, kan men zich een goed denkbeeld vormen van het streven der mannen van de classieke school, kan men zich een goed denkbeeld vormen van de eigenaardige plaats, die Vondel onder de letterkundigen niet alléén van Nederland, maar van geheel Europa inneemt. Terwijl de romantische richting in de XVIIe eeuw de eigenlijke richting des tijds was en zeker ook het meest onder het volk was verspreid, volgde Vondel de richting der XVIe eeuw, waarin hij geboren was, tot in hare hoogste volkomenheid. In geen ander land heeft de geest der Rederijkers zich zoo krachtig doen gelden als hier door het genie van Vondel; zijn lang leven evenwel maakte hem reeds vóór zijn dood tot een hooggeschatte maar weinig nagevolgde antiquiteit. Hoewel hij nog lang genoeg heeft geleefd, om ook de Romantiek door een nieuwe richting, het Fransche Classicisme namelijk, te zien verdringen, verkeerde hij nochtans in dwaling, met daarin een herleving zijner eigen denkbeelden te willen zien. Bij zijn levendige poëzy steekt de koude proza van het dichterlijk genootschap „Nil volentibus arduum" treurig af; zijn Idealisme is even weinig verwant met het halfbakken Realisme der Fransche school als met de grillige Romantiek."

Dit is volkomen waar, mits men daarbij niet weder tot het andere uiterste vervalle en de zoogenaamd Romantische school, met name de Spaansche, ten gunste van Vondel verkleine. Beide richtingen hebben hare wortelen diep in de geaardheid der respectieve natiën geschoten, en beide hebben heerlijke

bloemen van poëzie opgeleverd. Wij zullen, in plaats van de vraag te stellen, welke van beide de schoonste zijn, ze liever beide laten bloeien en van beide genieten.

Doch, zou Vondel, zoowel in zijn vaderland als in den vreemde, niet nog meer de nationale dichter bij uitnemendheid zijn geworden, indien hij zich meer van de studie der Latijnsche letteren had vrijgemaakt en min of meer in den trant van Shakespeare of Calderon zijne gedichten had vervaardigd? Wel ingezien echter is deze vraag niet gerechtigd. Immers de tijd, het volk, de omstandigheden, de verhoudingen, waaronder hij zijn gedichten neerschreef, waren uit hunnen aard geheel anders. Men vergelijke slechts de eigenaardige kenmerken der drie natiën en harer voorname lievelingsdichters.

Ten opzichte van zijn karakter, van zijn geheel zieleleven, van zijne ontwikkeling gelijkt Vondel noch op Calderon, noch op Shakespeare. Slechts na een langdurigen inwendigen strijd kwam hij in het bezit van dat geloof, dat Calderon reeds in zijne kinderjaren met een gansche wereld van poëzij overschaduwde. Doch ook juist deze ernstige zin, die hem den godsdienst tot zijne diepstgevoelde levenstaak deed zijn, was hem een beletsel, om zich zoo geheel en onverdeeld als tooneelspeler en tooneeldichter aan het tooneel te wijden, als Shakespeare dit deed. Evenals Goethe bezat hij dien grootschen aanleg tot de lyrische poëzij, die in de onbeduidendste voorvallen des levens stof tot zingen vindt; doch waar Goethe zich van het staatkundig gebied geheel in zich zelven en de „menschheid" terugtrok, was Vondel eerst en vooral de zanger zijner natie en van haar gewichtig openbaar leven, de onvermoeide stadspoëet. Dat hij in menig opzicht overeenkomst heeft met Milton, wien hij veel meer nabijkomt, is een bekende zaak. Daarentegen heb ik nog nergens eenige aanwijzing gevonden van de betrekking, waarin hij staat tot Lessing en Schiller.

Evenals Schillers geest was ook de zijne eerst en vooral gericht op het ideale, evenals Schiller streefde hij zijn geheel leven lang naar het schoone, als naar een nog niet ten volle bereikt einddoel. Zoowel als Schiller had hij met de meeste

voorliefde Virgilius bestudeerd en vertolkt, zoowel als deze eene „Phaedra" bewerkt, zoowel als deze eene „Maria Stuart" geschreven. Doet Vondels strijd met de Calvinistische predikanten voor gewetens- en schouwburgvrijheid ons wel zoozeer aan Lessings vijandige houding tegenover den „Gottesmann" van Hamburg denken, — de „Palamedes" daarentegen herinnert ons veel meer aan „Don Carlos", dan aan „Nathan de Wijze." Beide zijn, wat de hoofdzaak betreft, geschriften in den vorm van een drama, doch met een politieke strekking geschreven, beide verheerlijken het slachtoffer van een treurigen gerechtelijken moord, beide zijn vol rederijkerskunst en toch vol echt dichterlijke verbeelding; — beide verschillen slechts daardoor, dat Schiller een verdichten, Vondel daarentegen een werklijk bestaanden gerechtelijken moord opvoerde. Schiller kon er op rekenen, dat de geheele revolutionnaire wereld zijn uitvallen en uitweidingen tegen Spanje, tegen de Kerk en het Koningschap zou toejuichen, terwijl Vondel den Palamedes begon, toen Prins Maurits nog leefde en het roer in handen hield, en ook later nog, na dezes overlijden, door de uitgave van zijn stuk zijne vrijheid, ja misschien zijn leven op het spel zette en slechts ternauwernood den kerker ontsnapte. Evenals Schiller was Vondel een diepdenkende, wijsgeerige geest, en die zich veel met bespiegelingen bezig hield; bij zijnen arbeid dacht hij ijverig na; hij bestudeerde de Ouden en streefde niet enkel naar fraaie vormen, maar tevens naar een degelijk en deugdelijk gehalte, naar het ware, het groote, het verhevene. Waar intusschen Schiller te vergeefs eene poging deed om den vorm van het oude treurspel weder op het nieuwere tooneel in te voeren, daar heeft Vondel voor een tijd althans mogen slagen. Nog zij hieraan toegevoegd, dat Vondel nooit, zoo als Schiller, in het dweepend-gevoelige, noch ook in het pedant-philosophische vervalt, dat den voorbereidingstijd der Fransche Revolutie eigen was. Later heeft wel is waar de tooneeldichtkunst, bijzonder na Lessing, geheel andere wegen ingeslagen. Al mocht het evenwel den Nederlandschen dichter ook ontbreken aan het latere „pomp- en

raderwerk", toch ontbrak hem geenszins de levendige bron der poëzij, en in den ridderlijken kamp voor gewetens- en schouwburgvrijheid treedt hij ons veel oprechter, edeler, moediger en in grooter zegepraal tegemoet, dan de verstoorde Duitsche kunstrechter in zijnen „Nathan".

Overigens bezitten Vondels treurspelen, zoowel als die van Lessing en Schiller, niet alle dezelfde waarde en zijn zij niet alle even afgewerkt en evenmin van dezelfde soort, daar zij wat stof en karakter betreft, zeer van elkander verschillen.

Onder de vijf eerste zijn twee, „de Amsterdamsche Hecuba" (1625) en „Hippolytus", niets anders dan vertalingen van de zoogenaamde treurspelen van Seneca, die op geen andere verdienste kunnen aanspraak maken, dan die wij hierboven aan Vondels vertalingen hebben toegekend. De drie andere mag men gerustelijk als proeven van een eerstbeginnende en als den eersten zelfstandigen arbeid van den jeugdigen baanbreker beschouwen. In den rederijkersomhaal en andere feilen, welke daarin te bespeuren zijn, is Seneca's invloed duidelijk zichtbaar; daarnaast evenwel toonen zich reeds de hoedanigheden des dichters, zijn gespierdheid, zijn hooge vlucht, zijn lyrische bezieling, zijn stoute hartstochtelijkheid, zijn levendige verbeeldingskracht en zijn grootsche opvatting van het menschlijk leven en van de dramatische roerselen. Het „Pascha" opent de rij der bijbelsche treurspelen, het „Jerusalem verwoest" die der geschiedkundige stukken; de „Palamedes," die vooral bekend is, als een zinnebeeldige voorstelling der toenmalige staatkunde en als tendenz-stuk, staat aan de spits van het kleine getal tooneelwerken, waarvoor hij de stof aan de oudheid ontleende.

Ziehier ten naastenbij de verschillende groepen aangegeven, waarin Vondels overige treurspelen naar hunnen inhoud kunnen gerangschikt worden. Het zijn nl.: I. Vertalingen en stukken, waarvan het onderwerp aan de oud-classieke sagen is ontleend; — II. Vaderlandsche stukken; — III. Stukken, uit de geschiedenis of uit godsdienstige legenden getrokken; — IV. Bijbelsche treurspelen. Laatstgenoemde groep is het

sterkst vertegenwoordigd. — Geheel op zich zelf staat het land- of herdersspel „De Leeuwendalers," tenzij men dit tot de „vaderlandsche stukken" rekene, wat zeer gevoeglijk geschieden kan.

De vertaalde stukken zijn vijf in getal: „Electra" (1639), — „Koning Edipus" (1660), — „Ifigenie in Tauren" (1666), — „de Feniciaansche" (1668), — en „Hercules in Trachin" (1668). Ze zijn alle even goed gekozen, even getrouw vertaald en schikken zich even voortreffelijk naar het Nederlandsche taaleigen. Zij verrijkten het pas opgerichte Amsterdamsch tooneel met enkele der schoonste voortbrengselen van de classieke oudheid, meer dan anderhalve eeuw vroeger dan zij voor het Duitsche tooneel op eene waardige wijze waren bewerkt. De „Electra" was een dier stukken, die meermalen werden opgevoerd, gelijk uit de nog bewaarde schouwburgregisters te zien is.

Onderwerpen uit de oud-classieke fabelleer behandelde Vondel slechts in twee stukken: „Salmoneus" (1656) en „Faethon" (1663). Het eerste ontleende hij aan Virgilius (Æneis VI. 585), het laatste aan Ovidius. Beide hebben, wat den inhoud betreft, eenige overeenkomst met den „Lucifer", voor zooverre daarin de strijd van het schepsel tegen de Godheid zinnebeeldig wordt voorgesteld; in beide echter heeft deze strijd weder zijne eigenaardige kenmerken, die de verscheidenheid bevorderen en Vondels meesterhand verraden.

Als nationale of vaderlandsche stukken kunnen aangemerkt worden: „Gijsbrecht van Aemstel" (1637), „De Leeuwendalers" (1648) en „de Batavische Gebroeders" (1662). Eerstgenoemd tooneelwerk is tot op den dag van heden een nationaal tooneelstuk gebleven in den besten zin des woords, — het tweede, dat geenszins een bloote navolging van Guarini's „Pastor fido", zooals Jonckbloet beweert, maar eigen vinding is van Vondel, kon zich slechts gedurende het vredejaar 1648 op de Amsterdamsche schouwburgrol staande houden.

De tijd, waarop de eerste schouwburg van eenige beteekenis in Amsterdam met den „Gijsbrecht van Aemstel" werd inge-

wijd en waarop Vondels werkzaamheid op tooneelkundig gebied eerst voor goed een aanvang nam (1637), valt nagenoeg samen met dien, waarop zijn terugkeer tot de Katholieke Kerk plaats had (1641). Van dien tijd dagteekenen zijn beide treurspelen, die aan de legenden der Heiligen zijn ontleend, nl.: „De Maagden" en „Peter en Pauwels," aan welke zich later „Maria Stuart", in denzelfden godsdienstig-kerkelijken trant gedicht (1646), en, nog veel later, het katholieke Missiëndrama „Zungchin" aansloot. Gelijk wij reeds gelegenheid hadden op te merken, hebben al deze stukken dit met elkander gemeen, dat zij een bepaald (specifiek) katholieke kleur bezitten. In de legende der H. Ursula verheerlijkte Vondel de maagdelijkheid, het martelaarsschap, de vereering der Heiligen en tegelijk zijne katholieke geboortestad Keulen, — in „Peter en Pauwels" herdacht hij de stichting der katholieke Kerk, — in „Maria Stuart," zooals hij zich deze vorstin dacht, bezong hij het martelaarschap eener katholieke Koningin, — in „Zungchin" het leven der katholieke zendelingen. Vooral zijn het deze vier treurspelen, die nog heden, als heerlijke uitingen van een echt katholiek dichter, de belangstelling der katholieke lezers overwaardig zijn. Juist omdat zij eene soort van geloofsbelijdenis inhielden, oogstte Vondel als treurspeldichter er weinig lauweren mede in. De „Maagden" alleen wisten, opmerkelijk genoeg, den tooverban der onverdraagzaamheid te ontkomen, zoodat zij in het jaar 1650 tot tweemalen toe en in 1651 nog éenmaal werden opgevoerd, terwijl daarentegen de predikanten tegen den „Lucifer" zooveel getier maakten, dat het stuk na de tweede opvoering werd verboden.

De bijbelsche treurspelen van Vondel, ten getale van 13, laten zich verdeelen in drie trilogieën en vier op zich zelf staande stukken. De eerste trilogie of reeks van drie op elkander volgende treurspelen is gewijd aan de geschiedenis van Joseph van Egypte, — de tweede is ontleend aan die van David, — terwijl de derde de allereerste geschiedenis der wereld omvat. Twee der vier andere treurspelen stellen de

meest grootsche en treffende figuren uit het boek der Rechters voor, nl. Jephte en Samson, — de beide overige Davids misdrijven en straffen, gelijk zij in zijn huis voortleven, nl. den opstand van Adonias en den val van den grijzen Salomon.

Tot de geschiedenis van Joseph van Egypte werd Vondel gebracht door het Latijnsche treurspel van Hugo de Groot: „Sophompaneas" of „Joseph aan het hof". Hij vertaalde het (1635) en behandelde Josephs vroegere lotgevallen in twee andere stukken van latere dagteekening (1640): „Jozef in Dothan" en „Jozef in Egypte." Deze drie tooneelwerken vonden zeer veel bijval en werden jaren lang herhaalde malen opgevoerd.

Eveneens werd in de trilogie-David het stuk „de Gebroeders", (d. i. Sauls zonen, naar II Kon. XXI), dat naar zijn geschiedkundigen inhoud het laatste der reeks is, door Vondel het eerst (reeds in 1639) geschreven. Eerst een-en-twintig jaren nadien schreef hij „David in Ballingschap" en „David hersteld".

Tusschen deze beide trilogieën in komen de treurspelen „Salomon" (1649), „Jeftha" (1659), „Samson" (1660) en „Adonias" (1661), en ook het begin der derde trilogie met den „Lucifer." Deze laatste trilogie beschouwde Vondel zelf als zijn belangrijksten arbeid, en de Nederlandsche kunstrechters en, voor een goed deel, ook die van het buitenland, hebben zich hierin bij hem aangesloten.

Heerscht in de trilogie-Joseph die gemoedelijke, eenvoudige toon van het leven der aartsvaders, die op ieder menschenhart zijn onweerstaanbare toovermacht uitoefent, — de cyclus-David daarentegen, met zijn hofrevolutiën en zijn huiselijke rampen te midden van den hoogsten uiterlijken glans van het openbaar leven, draagt reeds den stempel van een veel dieper en hartstochtelijker opvatting van het treurspel. Deze opvatting wordt voortgezet in „Salomon" en „Adonias", en klimt in „Jeftha" op tot het meest hartverscheurend lijden, om in „Samson" zich tot de allerhoogste en diepstgevoelde hartstochtelijkheid te verheffen. Tot het hoogste toppunt evenwel stijgt Vondels stoutheid en verhevenheid eerst in zijn laatste trilogie: in

„Lucifer" (1654), „Adam" (1664) en „Noah" (1667). Bezitten zijne treurspelen over de rampen van Davids vorstenhuis zekere overeenkomst met die reeks van tooneelstukken, waarin de Grieksche treurspeldichters het treurige levenslot van Tantalus en de zijnen op den voet volgen, — in deze vervolgreeks dringt Vondel evenals Aeschylus door tot in de heerlijkheid en de verschrikkingen der eerste wereld, schetst hij in kolossale omtrekken haar licht- en schaduwzijden en belichaamt hij in een tafereel van reusachtige verhoudingen de eerste en oudste treurtooneelen der wereld, aan welke al de overige treurtooneelen van het menschelijk leven en van de geschiedenis van het menschdom, als minder sterke stroomingen, hun uitgangspunt ontleenen. Hij bevindt zich daarin bij Aeschylus ten achter, dat hem geen zoo ruim veld tot verdichting ter beschikking staat; doch hij bezit dit voordeel boven den Griekschen dichter, dat de kern van hetgeen hij voorstelt daadzaak en werklijkheid, — van Godswege geopenbaarde daadzaak en de allerhoogste, godlijke werklijkheid is. Dat hij in zijn „Lucifer" „Miltons onderwerp veertien jaren vóór Milton op eene waarlijk verhevene wijze behandeld heeft", wordt zelfs erkend door mannen als Scherr, die noch aan bijbel noch aan openbaring gelooft. Diezelfde verhevenheid heerscht, eenvoudig en grootsch, ongekunsteld en vol majesteit in zijn „Adam" en „Noah". Wij bezitten in Vondel naar waarheid een christen Aeschylus, een katholieken Milton, en wat Macaulay van laatstgenoemde getuigt mogen wij met volle gerustheid op Vondel toepassen: [1]).

„Zijne poëzij herinnert ons aan de wonderen der Alpenwereld. Lieve landschapjes en zonnige plekjes, schoon als een wonderland, zijn aangenaam gelegen tusschen de woestgespleten en reusachtige rotswanden. De roos en de myrthe bloeit onverlet op de helling der lawine."

Wij vreezen niet van overdrijving beschuldigd te zullen worden, wanneer wij ten slotte beweren: In Vondel ontsprong

---

1) *Essays* (Tauchnitz-Collect.) 185 v. p. 88.

een rijke bron der edelste poëzij. Tusschen de krachtigste akkoorden van zijn majestueuze harpzangen in, ruischen ons weder klanken in het oor, zoo eenvoudig, kinderlijk en natuurlijk, als zijn troostlied bij de lijkbaar van zijn kind. De profetische heraut van het ineengestorte Engelenrijk, van het verloren Paradijs en van den ondergang der eerste wereld is diezelfde gemoedelijke Vondel, die, treurend, het verstrooide speeltuig van zijn afgestorven kindje aanschouwt, die de Nederlandsche vloot in de Teems met juichtonen begroet, die den Keizer en het Duitsche rijk ten strijd oproept tegen de Turken, die de verbolgen geeselroede hanteert tegen Calvijn, die Gustaaf Adolf smeekt om het heilige Keulen te beschermen, die vol blijdschap den Westphaalschen vrede bezingt, die de verhevenste leerstellingen en geheimen van den katholieken godsdienst met dichterlijken gloed en bezieling uiteenzet; — 't is dezelfde Vondel, die, als eenvoudig neringdoende, door eigen arbeid en vlijt onder de letterkundige vrienden van een Hugo de Groot zijne plaats weet in te nemen, doch alle stoffelijke voordeelen en allen wereldschen roem met beslistheid op het spel zet, om den katholieken godsdienst, dien hij als den eenig waren heeft leeren kennen, te omhelzen; — dezelfde Vondel, die, bij het ineenstorten van zijn huiselijk geluk, den moed niet laat zinken, en nog als hulpbehoevend grijsaard de opgewektheid en levenslustigheid eens jongelings laat bewonderen; — dezelfde Vondel, van wien Jos. Alb. Alberdingk Thijm met het volste recht getuigt: [1])

„Vondel was niet maar alleen een genie; hij was een charakter. Rechtvaardig, oprecht, eerbaar, in handel en wandel; God liefhebbend en trouw aan zijne plichten, bestreed hij zijne hartstochten. Noch op groote, noch op kleine schaal gaf hij aan zijne driften toe! Voor ijdelheid stond hij te hoog; wraakgierigheid en nijd konden in zijn edelmoedig hart niet huizen. Met al zijne vurige liefde voor het schoone, ontzeide hij aan

---

1) *Levensbericht van Joost van den Vondel.* Amsterdam 1867, ook te vinden in den *Volksalmanak voor Nederl. Katholieken,* 1869. bl. 159.

verboden lust volstrektelijk den toegang tot zijne gezonde en reine ziel. Hij was moedig en tevens goedig, had een scherp en schalk vernuft, maar even veel gulhartigheid, beminde zijne vrienden argeloos en kon zijnen vijanden zonder veel moeite vergeven. Bij al de rijpheid en vindingrijkheid van zijn geest, had hij iets kinderlijks, dat iedereen voor hem won. Hij heeft over alle Nederlandsche zaken, in de veelbewogen tijdvakken van vóór het Bestand (1609) tot ná den Munsterschen vrede, zijn woordtjen gezegd, en de duizenden bij duizenden exemplaren, die er van zijn heerlijk tooneel- en leerdicht verkocht zijn, hebben, ter verheffing van den Nederlandschen geest, méer goed gedaan dan wellicht iemand vermoedt."

Zeker is hier de vraag niet misplaatst, waarom wel een zoo degelijk dichter als Vondel in den vreemde zoo weinig bekend is, ja, wij zijn genoodzaakt dit er bij te voegen, zelfs in zijn eigen vaderland bij meer dan één niet de waardeering vindt, die hem zoo met volle recht toekomt? Waarom is zijn aandenken bij velen in het buitenland als uitgestorven? Wij zullen trachten op deze vraag een tamelijk volledig antwoord te geven.

Gedeeltelijk zeker mogen we die onbekendheid van het buitenland met Vondel, Nederlands grooten dichter, aan de omstandigheid toeschrijven, dat de Nederlandsche taal en letterkunde over het algemeen zeer weinig in den vreemde wordt gekend en gewaardeerd. De Nederlandsche taal is geen wereldtaal, die ieder beschaafd mensch wil aanleeren; de Nederlandsche letterkunde behoort niet tot die, waarmede een ieder wil kennis maken. Daarenboven heeft Vondel het ongeluk gehad, dat enkele zijner stukken door Gryphius en anderen zijn vertaald geworden en nagevolgd op een tijdstip, waarop de Duitsche taal nog ver bij de Nederlandsche ten achter was, zoodat deze vertalingen zelven er toe bijgedragen hebben om hem in een minder gunstig daglicht te plaatsen. Dat Engeland en Frankrijk Vondel niet huldigden, zooals hij verdiende, is zeer natuurlijk, omdat hij in hun oog een al te goed vaderlander was, en dientengevolge kon ook van daar

de kennis en waardeering van Vondels werken niet tot de overige landen, zooals Duitschland en andere, doordringen. Nog moet hierbij de opmerking gevoegd worden, die ook voor Nederland geldig is, dat zijne verzen niet geheel en al vrij zijn van den valschen smaak, die in zijne dagen den schepter zwaaide. Doch dit is niet alles.

Vondel is een bekeerling, een katholiek vol geestdrift, een beslist Ultramontaan.

Vondel is een in alle opzichten godsdienstig en innig godsdienstig dichter.

Vondel is eerst en vooral een dichter van het verhevene, dat in den christelijken godsdienst ligt opgesloten.

Vondel eindelijk is een beslist verdediger der christelijke beginselen in het gezin en den staat, in de wetenschap en de kunst.

De lezer mag nu voor zich zelf uitmaken, of al deze omstandigheden niet hebben bijgedragen, om Vondel te weren, ook daar, waar, zooals o. a. in Duitschland, de ellendigste voortbrengselen van Frankrijks letterkunde met vlag en wimpel zijn ingehaald en ook heden nog ingehaald worden. Zoolang een zweem van zoetsappig ongeloof en minachting van het christendom als het eerst en voornaamst vereischte zal gelden van beschaving en ontwikkeling, zoolang ook zal dit zoo blijven. Laat men daarom maar spotten met den vromen „eerlijken man!" Dit is zeker gemakkelijk genoeg! Het christendom is voorshands met dat spotten de wereld nog niet uit, en derhalve zal ook de dag aanbreken, waarop Vondels ideale waarde weder op prijs gesteld wordt, gelijk die allerschoonst door Schaepman is bezongen:

»Vondel! — zie de polsen zwellen
  Van het warmer kloppend bloed;
In de handen beeft de veder,
  Die dien naam hergeven moet;
Vondel! — duizend, duizend stemmen
  Geven antwoord, zingen 't lied,
Dat den dichter roemt en huldigt
  Als monarch op 't kunstgebied.

Vondel! — dichter boven allen,
Dichter met uw gansche ziel,
Echo van het eeuwig loflied,
Dat der Englen harp ontviel,
Dichter, die in aardsche vormen,
't Hemelsch ideaal hergeeft,
Waar de mensch, de wareldkoning,
In verrukking henenstreeft."

XVIII.

Vondel-literatuur.

Daar het niet wel mogelijk is een volledig overzicht te geven van de talrijke geschriften, die over Vondel in Nederland zijn uitgegeven, en van de menigvuldige uitgaven zijner werken, zullen wij ons er bij bepalen in het kort slechts het voornaamste aan te stippen. [1])

1. De eerste verzameling van Vondels gedichten verscheen in 1644 te *Amsterdam* bij *Hartgers* onder den titel: *J. V. Vondels verscheide gedichten, bestaande in zegezangen, klinkdichten, lof- en eerrijmen, bruiloftdichten, lijk- en grafdichten, mengelrijm en zangen. Verzameld door D. B. D. L. B.* Een boosaardig verzamelaar, (waarschijnlijk de jonge Brandt), liet een tweede deel daarop volgen. *J. V. Vondels Poëzy oft verscheide gedichten. Het tweede deel. Tot Schiedam. Gedrukt voor den Autheur.* — Alle andere werken van Vondel verschenen eerst in afzonderlijke deelen of als vlugschriften en losse bladen; die op staatszaken betrekking hadden en de hekeldichten meestendeels zonder vermelding van naam, onder verschillende zinspreuken of aanduidingen: „*Liefde verwint alles*", — „*Door een is 't nu voldaan*", — „*IJver*", — „*Juste*",

1) In meer uitgebreiden zin genomen behoort tot de Vondel-literatuur de kerkelijke, staatkundige, letterkundige en bijzondere geschiedenis van Amsterdam in die dagen, de geschiedenis van den toenmaligen schouwburg en vooral van den Muiderkring. Wij zouden al te uitvoerig worden, wilden wij al die werken aanhalen.

— „*P. L.* (Pro libertate, voor de vrijheid,) — *P. V. K.* (Palamedes van Keulen), — „*Justus fide vivit*" (De rechtvaardige leeft door het geloof, of, wat er ook van gemaakt is: Joost leeft van zijn snaren.) — Een zeer uitvoerige opgave der talrijke oude drukken vindt men in den „*Catalogus der Vondel-tentoonstelling, gehouden in Februari* 1879 *in* „*Arti et Amicitiae*" *te Amsterdam. Amsterdam, Binger* 1879. — Over platen met tekst van Vondel vergelijke men *F. Muller, De Nederlandsche Geschiedenis in platen*, I *Dl. Amsterdam*, 1863—1870. Op Vondel hebben de volgende nummers betrekking: n. n. 1649, 1651, 1663, 1677, 1720, 2082, 2084, 2151 en 2218.

2. Tot grondslag der levensbeschrijving van Vondel strekt de levensbeschrijving van de hand van den protestantschen dominee *Geeraard Brandt, J. van Vondels Leven*, die het allereerst in 1683 als aanhangsel tot *J. v. Vondels Poëzy of verscheide gedichten* te *Franeker* bij *Leonard Strik* in het licht werd gegeven. De schrijver, die aanvankelijk een hevig tegenstander, doch later een vriend en vereerder van Vondel was, is over het geheel genomen vertrouwbaar, in enkele punten evenwel niet altijd even nauwkeurig en, wat de bekeering en de godsdienstige denkwijze van den grooten bekeerling betreft, partijdig. Eene voortreffelijke critische uitgave van Brandts werk werd bezorgd door *Dr. Eelco Verwijs* in zijne reeks van *Nederlandsche Klassieken*, Leeuwarden, H. Suringar. 1866.

3. Verre wordt deze levensbeschrijving, zoowel als alle andere daarop gevolgde levensbeschrijvingen (Camper, Leiden 1818; Zeeman, Amsterdam, 1831, enz.) en uitgaven van Vondel, overtroffen door het omvangrijke prachtwerk: De Werken van Vondel in verband gebracht met zijn leven en voorzien van verklaring en aanteekeningen door Mr. Jacob van Lennep. Amsterdam, Binger en Zonen. 1885—1869. — *Twaalf deelen klein folio met vele platen en afbeeldingen, facsimiles en portretten*, — tevens de volledigste critische uitgave van al de werken van Vondel en de nauwkeurigste, streng geschiedkundige levensbeschrijving, de grondslag van alle verdere Vondel-literatuur, hoewel de

critiek sinds dien in menig bijzonder punt verbetering en aanvulling heeft aangebracht. Waar van Lennep zich op godsdienstig terrein beweegt toont hij zich ten hoogste edel en verdraagzaam opzichtens de Katholieken. — Nog vóór deze uitgave geheel ten einde gebracht was, verscheen een goedkooper uitgave van al de werken van Vondel, door den schrijver van verschillende werken over de geschiedenis der letterkunde, *Dr. J. van Vloten*, bezorgd en ten titel voerend: *Dr. J. van Vloten. Al de dichtwerken van Joost van Vondel, met inleiding en aanteekeningen.* Volksuitgave in twee deelen. Schiedam, Roelants. 1864—1866. (Eene nalezing daartoe in den „*Levensbode*" III 544 en volgg.) Deze zelfde uitgave, vermeerderd met een korte levensschets van Vondel van de hand van den Eerw. *P. H. J. Allard*, werd ook in den handel gebracht (1870) door H. Bogaarts, 's Hertogenbosch, in twee deelen klein folio. — Eene voor het gebruik gemakkelijker uitgave werd eveneens bezorgd door Dr. J. van Vloten, Schiedam, Roelants 1876, in 16° formaat, waarvan alle deelen (I Palamedes, II Hekeldichten, III Leeuwendalers, IV Geschieddichten enz.) ook afzonderlijk verkrijgbaar zijn. In van Vlotens grootere uitgave zijn de werken van Vondel naar tijdsorde gerangschikt.

4. Ofschoon Vondel minder gelezen en verspreid is dan enkele andere dichters, zooals Cats bijvoorbeeld, wordt hij nochtans door de Nederlandsche dichters, letterkundigen en kunstrechters doorgaans als de grootste hunner dichters gehuldigd. Vergelijk de werken over de Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde van J. de Vries, M. Siegenbeek, P. N. van Kampen, J. van 's Gravenweert, F. A. Snellaert, J. W. Hofdijk, J. ten Brink, Visscher, Nic. Beets, Busken Huet, Everts, enz. Vóór dat van Lennep in zijne prachtuitgave het schoonste gedenkteeken voor Vondel oprichtte en hem met de meeste geestdrift op den kandelaar plaatste, hadden reeds *Sybrandi*, *Backhuizen van den Brink* en *Lulofs* pogingen in het werk gesteld om zijne werken te doen herleven, hetgeen hun dan ook door de medewerking van van Lennep in de hoogste mate gelukt is. Uitstekende tijdschriften als

„de Gids" ondersteunden van Lennep bij zijnen arbeid en behandelden in voortreffelijke artikelen Vondels letterkundige verdiensten:

Zie in »de Gids" de degelijke opstellen van R. C. Bakhuizen van den Brink, Vondel met roskam en rommelpot. 1837, bl. 161, 107, 277, 407. — E. J. Potgieter, Een prospectus van van Lenneps uitgave van Vondel. 1850. I. 622. — J. ten Brink, Het lantspel van J. v. d. Vondel. 1864. IV. 102. — J. A. Alberdingk Thijm, De liefdesgeschiedenissen van twee Nederlandsche dichters. 1871. I. 239.

5. Een veel rijkere verzameling van bouwstoffen voor studiën over Vondel is het in 1855 door *J. A. Alberdingk Thijm* opgerichte tijdschrift *„de Dietsche Warande"*, Tijdschrift voor Nederlandsche oudheden en nieuwere kunst en letteren" Amsterdam, v. Langenhuysen.

1855. Over Vondel (Opschrift van 25 Maart 1671) I. 68.

1856. Bilderdijk en Vondel door Mr. Is. da Costa. II. 490.

1857. Vondels geboortehuis (onjuist bericht). III. 274.

1858. Huygens en de Paters Jezuieten (van Vloten). IV. 462.

1864. C. van Hasselt. Wanneer is Vondels vader overleden? VI. 66.

J. A. Alberdingk Thijm, In hoe verre was Vondel burger van Amsterdam? VI. 68.

Dr. J. Van Vloten, Over Joost van den Vondel. VI. 141.

Bij wie is Vondels dochter te Keulen opgevoed? VI. 257.

Hoe Vondel over het heilige in dramatische voorstellingen dacht. VI. 564.

1866 *Verscheidene* Vondeliana (van Vloten). VII. 277.

J. A. Alberdingk Thijm. Het standbeeld voor J. v. d. Vonde. VII. 283.

1867. A. C. Loffelt, Vondel en de Vondelfeesten, door een Engelschman beoordeeld. VIII. 229.

J. A. Alberdingk. Thijm, De Vondelfeesten. VIII. 340.

1871. Vondels geboortehuis. IX. 86.

1871. H. Prins de Jong, De betrekkingen tusschen Hooft en Vondel. IX. 245, 301.

J. A. Alb. Thijm, Vondels »dichterlijke moraliteit". IX. 458, 560.

Golgotha naar Vondel d. Wilh. Berg (Lina Schneider). IX. 299.

Auf den Tod meines Töchterleins. Chor, von Clarissen. Der Rheinstrom. Naar Vondel door Andr. Jansen. IX. 487, 488, 601.

1874. J. A. Alb. Thijm, Vondels »dichterlijke moraliteit". X. 17.

J. A. Alb. Thijm, Tesselschades vertaling van Tasso. X. 364, 516, 519.

H. J. Allard en J. A. Alb. Thijm, De Visschers en van Wesels. X. 372.

Lina Schneider (W. Berg), Vondels familie en geboortehuis. X. 413.

C. N. Wijbrants, Vondel op het Amsterdamsche tooneel. X. 423.

1876. Fr. J. V. de Groot, Vondel in zijne »Bespiegelingen", 2 Ser. I. 31, 225, 456.

A. D. de Vries, Een vergeten gedicht van Vondel. I. 389.

J. A. Alb. Thijm, Een paar onuitgegeven vaersjens van Tesselschade. I. 594.

1879. Fr. J. V. de Groot, Vondel in zijne »Bespiegelingen". II. 79.

P. Génard, Vondel en de zijnen. II. 484.

N. de Roever, Vondels woning in de Warmoesstraat. II. 501.

J. W. Brouwers, Iets nieuws over Vondel. II. 529.

De schim van »Bakkes" aan den Heer A. Ising, oud-mederedacteur van den Spectator. II. 583.

1880. J. A. Alb. Thijm, Geslachtlijst der familie Hooft. III. 252.

Dr. Jan ten Brink, Een letterkundig eeuwfeest (Hooft).

D. C. Meijer, Jr., Tot de genealogie Hooft. III. 372.

Als „laatste aflevering" van van Lenneps werk verscheen van de hand van den onvermoeiden navorscher van alles wat op Vondel betrekking heeft, *Jos. Alb. Alberdingk Thijm*, *Por-*

tretten van Joost van den Vondel, Amsterdam, van Langenhuysen. 1876, — eene levensbeschrijving van den dichter in den vorm van novellen, die echter in de aanteekeningen tal van bijzonderheden van de hoogste waarde bevat. — Dezelfde schrijver is ook oprichter van een „*Volksalmanak voor Nederlandsche Katholieken*, die reeds meer dan 30 jaargangen telt en bijna elk jaar met eene of andere bijdrage over Vondel en zijne tijdgenooten, — nagenoeg uitsluitend door den verzamelaar zelven geleverd, — prijkt.

6. Met betrekking tot de geschiedenis van Vondels bekeering en tot enkele zijner godsdienstige gedichten hebben vooral twee Paters Jezuieten zich verdienstelijk gemaakt: *P. J. Koets* (*Peter en Pauwels*, *Het treurspel van Vondel enz. Amsterdam*, van Langenhuysen, 1868) en *H. J. Allard*, zoowel door tal van bijdragen in het tijdschrift „*Studiën*", als ook door verschillende afzonderlijk uitgegeven merkwaardige geschriften: *Vondels gedichten op de Sociëteit van Jesus.* 's Hertogenbosch, W. van Gulick. 1868. — *Vondel en de Paus.* Amsterdam van Langenhuysen. 1869. — *Vondel en de Moeder des Heeren.* Utrecht, van Rossum. 1869. — Vergelijk Tübinger Quartalschrift. I. 1864. — Dr. A. Raess, bisschop van Straatsburg, Die Convertiten seit der Reformation. VIII. 176, 177 en 616, 622; XI. 172, 173; XII. 126, 137; (23), 100, 107, 114; XIII. 509—562. — *Vondels overgang tot de Katholieke Kerk* (*De Katholiek*, 1867. LI. 352). *Vondels overgang tot de Katholieke Kerk, wederwoord aan J. van Lennep*, (*De Katholiek*, LIII. 20.) — *S. Muller*, *Kerkhistorische bijdrage ter opheldering van sommige gedichten van Vondel. Jaarb. v. d. Doopsgezinden, enz.* 1838—1839, bl. 143. Nog verscheen in 1885, in het tijdschrift *de Katholiek*, *Marius en Vondel. Bekeerder en Bekeerling door B. H. Klönne*, waarin deze de eer van Vondels bekeering voor Marius poogt te handhaven, en, — als antwoord op *H. J. Allards* wederwoord: *Laurens en Vondel. Bekeerder en Bekeerling*, in de *Studiën* van datzelfde jaar, — van denzelfden schrijver *Marius gehandhaafd.* Deze artikelen werden ook afzonderlijk uitgegeven.

Vondels leerdichten van godgeleerden inhoud hebben aanleiding gegeven tot twee geschriften van grooteren omvang, waarin deze in katholieken geest worden verklaard en opgehelderd, namelijk: van *Fr. J. Hoppenbrouwers, Vondels Altaargeheimenissen,* 's Hertogenbosch, 1825, en van den Dominicanerpater *J. V. de Groot, Vondels bespiegelingen over God en Godsdienst,* Amsterdam 1879. — In een nog al uitvoerig dichtwerk op Vondel leverde *J. W. Brouwers* (*J. van den Vondel, Dichtwerk met aanteekeningen.* Roermond, Romen 1861.) zeer belangrijke aanteekeningen en opmerkingen, in het bijzonder over zijne verdienste als treurspeldichter. — Door *J. M. Schrant,* werd uitgegeven *Johannes de Boetgezant, met aanteekeningen. Leiden* 1840.

7. De geduchtste aanval op Vondels verdiensten en zijnen invloed op de Nederlandsche letterkunde kwam van de zijde van *P. G. Witsen Geysbeek*: *Biographisch enz. Woordenboek der Nederduitsche dichters.* Amsterdam, Schleyer, 1827, VI, 42—391 [1]). Niet alleen onderwierp hij elk van Vondels gedichten aan een scherpe critiek, maar ook trachtte hij Vondels geheele werkzaamheid op letterkundig gebied als ten volle mislukt voor te stellen. Overdreven en eenzijdig als deze zijne critiek was, kon zij geen kwaad doen; integendeel heeft zij wellicht medegewerkt om Vondel door van Lenneps uitgave als uit het graf te doen herrijzen. Een nieuwen tegenstander, al moge hij ook niet zoo bitter zijn als de vorige, vond Vondel in den laatsten tijd in *Dr. W. J. A. Jonckbloet* in zijne *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde.* Groningen, Wolters, 1872. (In het Duitsch vertaald door W. Berg). Hij heeft een poging gedaan om Vondel van zijn voetstuk te halen als treurspeldichter en hem alléén als lyrisch dichter te doen gelden. Deze poging, die haren steun vindt in werkelijk zwakke plaatsen van Vondel, heeft bij enkele geleerden in Duitschland bijval gevonden, in Nederland daarentegen den krachtigsten

1) Tal van geschriften en opstellen van vóór dien tijd, die rechtstreeks of zijdelings op Vondel betrekking hebben, vindt men bij dezen schrijver opgeteekend.

tegenstand uitgelokt. Aan de spits van Vondels verdedigers stelde zich de degelijke kunstrechter en beoefenaar der Nederlandsche letterkunde *Dr. J. van Vloten*, die Jonckbloets moderndutsch gekleurde „Geschiedenis" aan een onverbiddelijke critiek onderwierp, zóó krachtig en scherp, dat zij aan Lessing doet denken: *Jonckbloets zoogenoemde Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde, ten dienste van haar lezers getoetst en toegelicht door J. v. Vloten.* Arnhem, J. Rinkes Jr. 1876 (bijz. bl. 16—48: *Hoe Jonckbloet met Vondel omspringt*). Te meer uitwerking deden zijn krachtige en wetenschappelijke bewijsgronden, naarmate hij zich minder de zwakkere zijden van Vondels poëzij ontveinsde. — Van Vloten weerde echter niet alleen met goed gevolg dezen aanval af, maar ook bevorderde hij door andere, zoowel wetenschappelijke als in den volkstoon geschreven werken, de beoefening van Vondels dichterlijke voortbrengselen. *Schets van de Geschiedenis der Nederlandsche letteren*, 1871. — *Bloemlezing uit de Nederlandsche dichters der zeventiende eeuw.* Arnhem. 1869. — *Geschiedenis der nieuwe Letteren.* Amsterdam. 1876 (*over Vondel*, bl. 339. — *Vondel-Almanak voor* 1876. Haarlem. 1876 enz.

8. Buiten de reeds genoemde tijdschriften hebben ook de overige *periodieke werken* zich veel met Vondel bezig gehouden:

Algemeene Konst- en Letterbode. Haarlem en 's Hage. 4° 1858, 154 Bloedverwanten van Vondel.

Algemeen Magazijn van Wetenschap, Konst en Smaak. V Dln. Amst. 1785—91. 8° Lof van Joost v. d. Vondel als Dichter. I. 495.

A. Simons, Over den aanleg van Vondel en zijne poëzij met die van Cats en Hooft vergeleken. — In Mnemosyne, XI. 153.

U. G. Lauts, Over Joost v. d. Vondel en den »Lucifer". — Schull en v. d Hoop, Bijdragen tot Boeken- en Menschenkennis. Dordrecht, 1832. I. 219.

J. de Vries, Iets Vondel betreffende, uit een oud memoriaal. — Vaderlandsche Letteroefeningen. 1806. II. 296.

F. A. Snellaert, Drie autografen van Joost v. d. Vondel. — Algemeene Konst- en Letterbode. 1854, 58.

Jonckbloet, Vondels Lucifer, eene politieke allegorie. — Drenthsche Volksalmanak, 1850. 295.

Pui-aanteekeningen te Amsterdam van huwelijken eeniger voorname mannen, zooals Abraham Bloemaert, Joost van Vondel enz. — Werken van het Histor. Genootsch. te Utrecht. Kronijk. V. Jg. 60.

Zwagerschap tusschen Hooft en Vondel. — De Navorscher. IV. 365.

J. van Lennep, Coster's Akademie; de nieuwe en de herbouwde Schouwburg. — Holland. Almanak. 1866. 1.

Bij het oprichten van het grafteeken voor J. van den Vondel in de Nieuwe Kerk te Amsterdam, 1 Febr. 1772. — De Denker, Amsterdam. 1772. X. 33, 145.

Het standbeeld van Joost v. d. Vondel. — De Nederlandsche Spectator. 1864. 365.

De Vondelsfeesten. — De Nederl. Spectator. 1867. 340.

J. ten Brink, De Vondelsfeesten in de hoofdstad, 17—19 Oct. 1867. — De Tijdspiegel. Arnhem. 1867. II. 472. — 1868. I. 142.

De Vondelsfeesten te Amsterdam. — Europa. Dord. 1867. IV. 246.

Geslacht Hooft. — De Navorscher. 1863. 378. — 1864. 89, 90, 150.

Geslacht Vondel. — Dez. 1867. 347. — 1864. 220.

A. de Jager, Lof van Vondel. Mémoires couronnés etc. publ. par l'Académie Royale et de Belgique. XVII. nr. 1.

J. A. Alberdingk Thijm, Levensbericht van Joost v. d. Vondel. — Volks-Almanak voor Nederlandsche Katholieken. 1869. 151.

M. C. Van Hall, Redevoering over J. v. d. Vondel, als schrijver in ondicht. — v. Kampen en de Vries. Holl. Magaz. 157.

M. Siegenbeek, Verhandeling over de dichterlijke verdiensten van Joost van den Vondel. — Bataafsche Maatschappij van Taalkunde. II. 35.

E. J. Potgieter, Vondel voor burgemeesteren. — Nederland. 1855. IV. 72.

Le portrait de Vondel et un mot sur lui. — Bulletin du Comité Flamand en France. 1868. Lille. IX. 86.

9. Afzonderlijke stukken van Vondel werden reeds tijdens zijn leven in het *Duitsch* vertaald: de „*Gabaoniter*" door *Heydenreich*, 1662, en door *Gryphius*, — „*Maria Stuart*" door *Kormarten*, 1672 en anderen. — Andere stukken, als de

„*Maegden*", „*Palamedes*", „*Leeuwendalers*" zijn door *Gryphius* nagevolgd. Over het algemeen heeft Vondel op dezen en op de Duitsche letterkunde van zijnen tijd een niet onbeduidenden invloed uitgeoefend. Zie *Kollewijn, Ueber den Einfluss des holländischen Drama's auf Andreas Gryphius.* Heilbronn, Henninger. 1880. — Reeds in de volgende eeuw echter had er in de letterkunde van beide landen zulk eene scheiding plaats gevonden, dat er in Duitschland nauwelijks meer sprake was van Vondel. Noch de Duitsche Classiekers noch de Romantiekers [1]) wilden iets van hem weten. Eerst in den nieuweren tijd is hij weder opgemerkt en althans eenigermate gewaardeerd geworden.

„*Lucifer*" werd meermalen in het Duitsch overgebracht, door *Louise von Plönnies* (Berlin 1845), door *M. W. Quadt* (Aachen 1868), door *Alexander Kaufmann*, door *Ferdinand Grimmelt* (Münster 1868), door *Wilde* (Leipzig).

„*Jeptha* werd vertaald door *F. Grimmelt* (Münster, Russel. 1869), „*Gijsbrecht van Aemstel*" door *Wilde* (Leipzig, 1867).

„*Peter en Pauwels*" werd vertaald door *L. van Heemstede* (Aachen, Tepe. 1873).

„*Adam in ballingschap*" werd eveneens door *L. van Heemstede* vertaald in de „*Historisch-politische Blätter*", uitgegeven door *Jos. Blum.* Wien. 1876. Zie bl. 557 en volgg.

Eene wel geslaagde *Bloemlezing uit Vondels lyrische poëzy* werd in een zeer schoone vertaling uitgegeven door *F. Grimmelt* en *Andr. Jansen* (Münster, Russel. 1873).

Over *Vondels bekeering* heeft *Dr. Raesz* in zijn werk: „*Convertiten*" enkele bladzijden ten beste gegeven. De periodieke pers heeft zich in Duitschland slechts luttel met Vondel bezig gehouden: „*Eine schöne Medaille auf den berühmten*

---

1) Achim von Arnim gewaagt van hem in zijne aardige novelle: *Holländische Liebhabereien*, doch enkel en alleen om zich vroolijk te maken over de Nederlandsche schoolpoëzij en *Jan Vos*, den gruwzamen „Romantieker", te verheerlijken. *Jan Vos*, eerst glazenmaker en later tooneeldichter, die een tijd lang Vondel op den Amsterdamschen schouwburg verdrong, was overigens eveneens als deze katholiek.

holländischen Poeten Joost van den Vondel." *Müntzbelustigungen.* XIV. 193. — *A. Hagen*, *„Die Trauerspiele Joost van den Vondels".* *Deutsches Museum.* 1867. II. 417. — *A. Glaser*, *Joost van den Vondel und sein Lucifer."* *Herrigs Archiv.* 1857. XXII. 119. — *„Vondels Palamedes von Ernst Martin.* *Schnorr von Carolsfeld's Archiv.* 1874. III. 202—224.

10. 't Is haast wel niet te loochenen, dat Vondels bewonderaars in hunne vereering wel eens de grenzen hebben overschreden. Waar bij voorbeeld Sybrandi Vondel als treurspeldichter op ééne lijn poogt te stellen met Shakespeare, heeft zelfs Potgieter zulk eene vergelijking „*onmogelijk*" en Sybrandi's streven „*onbegrijpelijk*" genoemd [1]) Daarentegen is mijns bedunkens Vondel in Duitschland bepaald beneden zijne ware verdienste geschat, en als voornaamste reden daarvoor kan gelden, dat men hem op ééne lijn heeft gesteld met Gryphius. Daarmede heeft men Vondel buiten allen twijfel groot onrecht aangedaan. Vondel heeft in zijne lyrische en tooneelpoëzie de Nederlandsche taal, aan welker vroegere ontwikkeling hij zich trouw heeft vastgehouden, tot haar zuiversten, volkomensten en rijksten bloei opgevoerd, — Gryphius daarentegen heeft slechts weinig degelijks gedaan voor de Hoogduitsche, en hetgeen Vondel heeft ten uitvoer gebracht aan een andere eeuw overgelaten. Vondel heeft op een geheele letterkunde den stempel van zijn genie gedrukt, — Gryphius daarentegen is niets meer dan een op zich zelf staande en voorbijgaande verschijning gebleven. Vondel belichaamt in zijne poëzie de Nederlandsche republiek in haren hoogsten bloei, in lief en leed, in kennis en kunst, in godsdienst en staatkunde, — Gryphius is slechts een treurige herinnering van hetgeen Duitschland had kunnen zijn, indien inwendige tweespalt niet zijn beste krachten had verteerd. Vondels reien kan ieder Nederlandsch dichter zich ten voorbeeld stellen, — die van Gryphius zijn door de classieke lyrische poëzie van Duitschland verre overtroffen. — Hoe meer men in Vondels werken

---

1) De Gids. 1850. I. 622 en vv.

doordringt, hoe meer ook men zal gewaar worden, hoeveel de Nederlandsche taal en letterkunde aan hem heeft te danken. Zij het ook dat het streng vasthouden aan Vondel, van een aesthetisch standpunt beschouwd, met name voor de vrijer ontwikkeling der tooneelpoëzij onmiskenbaar nadeelen heeft opgeleverd, toch is dit zóó innig met de zelfstandige ontwikkeling der Nederlandsche letterkunde verbonden, dat het onbillijk zou wezen daarover een afkeurend vonnis uit te spreken. Het prijs geven van Vondel moet noodwendig er toe leiden, dat de Nederlandsche letterkunde haar eigen zelfstandig bestaan prijs geeft, en zet de deur open voor invloeden van buiten op stijl, smaak en taal. Zeer begaafde vaderlandsche schrijvers, die zich in den beginne op sleeptouw lieten nemen door den nieuweren cosmopolitischen kunstsmaak, keerden dan ook na rijpere studiën tot Vondel terug.

Zoo beschuldigde zich Beets in het jaar 1845 opzichtens Vondel met deze woorden : [1])

»O Vondel ! had mijn hart u meer in eer gehouen,
Zijn dorst slechts aan uw bron gelaafd,
Mijn domme jeugd aan u zich willen toevertrouwen,
En in geen vreemd gareel gedraafd:
'k Zou mooglijk hedendaags met vrediger genoegen
Terugzien op mijn dichterpad;
'k Had mooglijk bij den krans een loover kunnen voegen,
Dien gij mijn land gevlochten hadt;
'k Had zeker min gevleis en min geschreis vernomen
Van koortsig brein en week gevoel,
Maar kon met fierder tred en heldrer voorhoofd komen,
Waar 't nakroost zit ten rechterstoel.

Ach, 'k heb den eersten gloed der vroege dichtvuurspranken,
In mijn onrijpe jeugd ontwaakt,
Ach, 'k heb den schoonen galm der vaderlandsche klanken,
Zoo vroeg, maar niet genoeg gesmaakt;
Ach, 'k heb uw grepen in de oorspronkelijke snaren,
Ten halve pas door 't oor gevat,
Misbruikt om vreemden roem met wildzang te evenaren,

---

1) Verpoozingen op letterkundig gebied. Amsterdam, Funke. 1873. bl. 116.

Tot 'k u, o Roem mijns lands! vergat;
Totdat ik u vergat, uw koninklijke zangen,
Uw aadlaarsvlucht, uw zuivren gloed,
Uw rustig zelfbezit, de vrijheid uwer gangen,
Uw frischheid en uw overvloed."

Even als Beets hebben Nederlands degelijkste dichters, schrijvers en taalkenners zich of wel onmiddellijk aan Vondel aangesloten, of wel zij zijn, na een wijle te hebben rondgetast, tot hem teruggekeerd. Sinds lang heeft zijn verdienste en zijn invloed de vuurproef doorstaan. Wel heeft men het in den laatsten tijd op nieuw beproefd om Vondels gezag als van nul en geener waarde te verklaren en Nederlands letterkunde geheel en al afhankelijk te maken van de Duitsche; doch wij mogen met de meeste gerustheid en met het volste recht ter eere van Nederland, waarvan Vondel een der edelste zonen, een der grootste mannen was, verzekeren, dat Dr. J. van Vloten niet alléén staat, als hij zegt: 1)

„Zelfstandigheid, krachtige zelfstandigheid, ziedaar de duidelijke leus, de doeltreffende waarschuwing voor elk volk, dat een toestand van geluk nastreeft en een benijdenswaardig lot wil deelachtig worden. Een eigen, scherp afgeteekenden volksgeest aan te kweeken en dien in taal en daden te toonen, dat is het wat eene natie moet kenmerken en wat deze, hoe klein ook in bevolking en grondgebied, groot maakt. Niet zonder moedeloosheid en droefheid hoor ik dan ook enkelen der onzen op een Franschen of Duitschen geest pochen, wien het beschaafde Europa zich moet cynsplichtig maken en naar wien de voor- en nadeelen voor en tegen van weerszijden zorgvuldig moeten worden afgerond en afgewogen. „Houdt toch uw eigen geest in eere, ongelukkigen!" zou ik dezulken willen toeroepen; wat bekommert gij u altijd om den geest van anderen? Niet uitsluitend Duitsch, niet Fransch, niet Engelsch, niet Germaansch, niet Romaansch, maar zelfstandig Nederlandsch moet uw geest wezen. Terwijl deze het

1) Vondel-Almanak. 1876. bl. 6 en 7.

schoone en edele, dat deze verschillende en zooveel andere nationaliteiten van vroeger en later tijd tot stand brachten, weet te genieten, terwijl hij het minder prijzenswaardige en schoone, dat deze ontsieren, tracht te vermijden, moet hij zelfstandig zijn eigen weg van kennis en ontwikkeling volgen en in woord en daad een eigen krachtig leven te voorschijn doen treden".

INHOUD.

NB. Behoort in Baumgartners „Vondel".

VERBETERINGEN.

Bl. XV reg. 15 v. b. in pl. van deugdzamen *zijn* lees: deugdzamen *en*
„ 5 „ 16 „ „ „ „ dat men niet geweten kan lees: dat men hem niet bewijzen kon
„ 6 reg. 13 v. b. in pl. van schouwde als een lees: schouwde als op een
„ 11 „ 6 „ „ „ het geharrewar „ de maalstroom
„ „ „ 20 „ „ „ uitstekendst „ uitstekendste
„ „ laatste reg. „ „ uit, bij „ uit en
„ 12 reg. 1 v. b. „ „ , in 1615 „ ; in 1615
„ 13 „ 11 „ „ „ Vondel vond bij . . . : gelegenheid, lees: wist Vondel bij . . . , gelegenheid te vinden
„ 15 reg. 18 v. b. in pl. van toestond, bij lees : uitdrukkelijk toestond en bij
„ 16 „ 8 „ „ „ schitterder „ schitterender
„ 21 „ 14 „ godsdienstige meest lees: godsdienstige gedichten, meest
„ 23 „ 3 v. o. lees: veroverden staatsgodsdienst
„ „ laatste reg. v. o laatste lees: laatsten
„ 24 reg. 14 v. b. werd lees: werden
„ 25 „ 24 „ zijne Geuzenvesper lees: in zijne Geuzevesper
„ 28 „ 24 „ trappen lees; trap
„ „ „ 5 „ Hier behoort de noot 3) van de vorige bladzijde.
„ „ „ 20 „ Hier behoort de noot 4) van deze bladzijde.
„ 29 „ 5 v. o. Janius „ Junius
„ 33 vóórlaatste reg. in pl. v. Tateor lees : Fateor
„ 34 „ 3 „ niets meer lees: niets anders
„ 36 „ 14 v. b. *Achter* „bijeenkwamen" *te voegen.* Slechts langzamerhand zou hierin verandering komen.
„ 39 reg. 7 en 8 v. b. lees: rustten beide op een gemeenschappelijke balklaag. Daar waar
„ 40 reg. 18 v. b. en in lees: in
„ 41 reg. 6 in pl. van lus lees: lust
„ 42 „ 2 „ „ wel naar lees: wel is waar
„ 48 „ 11 „ „ , noch „ en
„ 50 „ 9 „ onbeknipt lees: onbeknipt is
„ 57 „ 10 „ „ geharrenas „ geharrewar
„ 58 in de noot reg. 2 genoodzaakt om lees: genoodzaakt
„ 60 reg. 2 noot in pl. van werd het gebouw lees: het gebouw werd
„ 64 „ 23 „ tusschen „ tegen
„ 67 „ 11 v. b. in pl. v. Neocesarie, Gangres, lees: Neocesarea, Gangre
„ 71 „ 4 „ in... toerichtte lees: uit.... richtte
„ 96 „ 23 „ meer als „ meer dan
„ 97 „ 9 „ staatkundig lees: taalkundig
„ 104 laatste reg. in pl. van bekeerd, of in lees: bekeerd, in
„ 117 „ 6 v. o. Toch zou een nauwkeurige vertaling in dichtmaat dier brieven lees: Toch zullen deze brieven
„ 126 reg. 2 van noot 2) „Reveti lees: „Riveti

Bl. 148 „ 5 in pl. van Accadië lees: Arcadië
„ 152 „ 7 v. b. specifieke lees: specifiek
„ 158 „ 8 „ „ ingewijde lees: ongewijde
„ 161 „ 1 „ en lees: in
„ 162 „ 25 „ „ Tempera „ Tempora
„ 168 „ 22 „ „ , zigeunertochten of lees: of zigeunertochten,
„ 180 „ 10 „ „ welke lees: welks
„ 188 „ 3 „ „ strenge „ de strenge
„ 220 „ 27 „ „ minder de lees: minder om de
„ 221 „ 15 „ eersten lees: laatsten
„ 241 „ 22 „ „ drooge „ dorre
„ 250 laatste reg. in pl. van n eenen lees: In eenen
„ 267 reg. 2 v. b. in pl. van zijne schoonste gedenkteekens. lees: zijn schoonste gedenkteeken.
„ 274 reg. 25 in pl. van geestrijkere lees: geestrijker
„ „ voorlaatste regel in pl. van bewerkte lees: hij bewerkte
275 reg. 19 v. b. in pl. van en de lees: en van de
„ 278 „ 15 „ leerdichten in den vorm van preeken lees: leerdichten in preektrant
„ 284 regels 10—22 moeten als noot gelezen worden
„ „ reg. 24 in pl. van middeleeuwsch-duitsche lees: middeleeuwsche.

Kleinere misstellingen zal de vriendelijke lezer wel zelf verbeteren.

DATE DUE

DEMCO 38-297